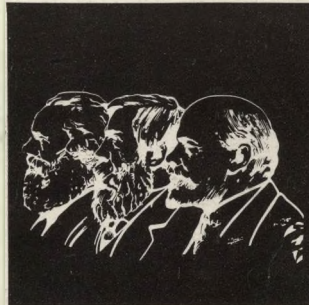

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Τά εργοστασιακά
σωματεία
θεσμός
πρωτοποριακός

Μαρξισμός
Καί Δίκαιο

Εισαγωγή
στις ιδεολογίες
τῆς ἑλληνικῆς
προϊστορίας

Τό αἰγαιακό
πρόβλημα

Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Ἡ ἀποτυχία τῆς γαλλικῆς ἀριστερᾶς, Μπάμπη Κασσιμάτη, Τά εργοστασιακά σωματεία, θεσμός πρωτοποριακός ■ Γιώργου Παπαδημητρίου, Τό αἰγαιακό πρόβλημα ■ Περικλῆ Νεάρχου, ἡ Αἴγυπτος καί τό μεσανατολικό, Γιώργου Κατσιγιάννη, Ἡ νίκη τῶν ἐργατικῶν ἐπιτροπῶν στήν Ἰσπανία, Ἀβου Αἰ, Τυνησία: τό αἱματηρό διαζύγιο ■ Γ. Χ. Χουρμουζιάδη, Εἰσαγωγή στίς ιδεολογίες τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας, Γιώργου Δερτιλῆ, Προβλήματα αἰτιολογίας στήν ἱστορία ■ Ε. Ι. Μπιτσάκη, Ἐπιστημολογία καί φυσικές ἐπιστήμες ■ Μπερνάρ Ἐντελμάν, Θέσεις γιά μιά μαρξιστική θεωρία τοῦ δικαίου ■ Γιώργου Βέλτσου, Ὁ Φροῦδισμός τοῦ Φρόυντ ■ Αντώνη Μανιτάκη, «Μαρξισμός καί Δίκαιο» τοῦ Ε. Πασουκάνις ■ Γιώργου Καρρά «Ὁ μαρξισμός καί ἡ ἐποχή μας» τοῦ Σ. Ζορμπαλά. ■ Κίνηση βιβλίων - περιοδικῶν ■ Ἐπιστολές.

Μηνιαία ἐπιθεώρηση ■ τεῦχος 17 ■ Μάρτιος 1978 ■ 50 δρχ.

διαγυμνωσηφδαλμου

στές ήγέτες μόλις βρέθηκαν αντιμέτωποι προς τή δυναμική πού τό 'ίδιο τους τό πρόγραμμα προκαλοῦσε, μόλις αντίκρυσαν τίς ἀλλαγές πού ή ενεργητική εἴσοδος τῶν μαζῶν προμήνυε, τίς ἀντιφάσεις πού δημιουργεῖ ή συνύπαρξη μέ ένα κόσμο ἄλλης πολιτικῆς παιδείας, ὀπισθοχώρησαν στά κομματικά τους ὄχυρά, γιά νά προστατευτοῦν κάτω ἀπό τόν κομματικό κονφορμισμό: ἐνότητα ναί, ἀλλά προκαταβολικά δοσμένες ὄλες οἱ ἐγγυήσεις, ἐξουσία ναί, ἀλλά τριτεγγυημένες στό συμβολαιογραφεῖο τῆς διακομματικῆς ἐπιτροπῆς ὄλες οἱ λεπτομέρειες. Ὁ κομματικός λόγος πέρασε πάνω ἀπό τού λόγους πού οἱ ἄνθρωποι εἶχαν νά ἀλλάζουν τά πράγματα.

Οἱ σοσιαλιστές δέν πῆγαν πίσω. Σ' αὐτό τό μακάβριο βάλς ἐξιτασιῶν ἀκολούθησαν τούς συμμάχους τους βῆμα τό βῆμα, χτύπημα τό χτύπημα, ἀντέγκληση στήν ἀντέγκληση, ἐπίθεση στήν ἐπίθεση. Τώρα ἐκ τῶν ὑστέρων, μπροστά στήν ἀνοδο τῶν Βερσαγιέζων καί τό θρίαμβο τῆς προεκλογικῆς μικρότητας, ὄλοι οἱ λόγοι πού προβλήθηκαν ἐκατέρωθεν γιά τόν τορπιλισμό τοῦ Κοινοῦ Προγράμματος μοιάζουν πραγματικά γελοῖοι...

Ἡ ἥττα τῆς γαλλικῆς Ἀριστερᾶς δέν ἀφορᾶ, μόνο τή γαλλική πολιτική ζωή. Οἱ ἄμεσες ἢ οἱ ἔμμεσες ἐπιπτώσεις της θά ρίζουν τό βάρος τους σ' ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη. Ὁ δρόμος τῆς ἀμερικανογερμανικῆς ἡγεμονίας θά γίνει ἐνκοτότερος καί ή ζωή τῶν ἀνθρώπων δυσκοτότερη. Ἡ στροφή πρὸς τά δεξιά, ή σκλήρυνση τῶν καθεστώτων, ή καταπάτηση τῶν πολιτικῶν, τῶν κοινωνικῶν καί τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ή ὑπερκεμετάλλευση τῶν ἐργαζόμενων, ὁ ἐκχυδαῖσμός τῆς ἀτομικῆς καί ὁ κατακερματισμός τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, θά προχωροῦν ἀνεμπόδιστα. Ἡ μορφή τοῦ αὐταρχικοῦ καί παντοδύναμου κράτους πού ἀντικαθιστᾶ τίς ἀφαιρεγγυότητες τοῦ παραδοσιακοῦ φιλελεύθερου μοντέλου, θά συνεχίσει νά κυριαρχεῖ ἀφήνοντας στούς ἀνθρώπους ὀλοένα καί λιγότερα δικαιώματα ὀλοένα καί περισσότερο ὄρατά καί ἀόρατα δεσμά...

Ἀλλά ή ἀποτυχία τῶν Γαλλων ἀριστερῶν φέρνει στό νοῦ καί ἄλλες δυσάρεστες σκέψεις. Οἱ ἱστορικοί τοῦ μέλλοντος θά ἐρευνήσουν τούς λόγους τῆς ἀποτυχίας καί οἱ κεντρικές Ἐπιτροπές θά ἐπιδοθοῦν στήν κατανομή τῶν αἰθινῶν. Αὐτό εἶναι μιᾶ ἄλλη ἱστορία. Ἡ ἱστορία ὅμως πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ καί τώρα λέει ὅτι στίς τόσες παραδοσιακές καί μή διαφορές ἀνάμεσα στούς ἀριστερούς θά προστεθεῖ καί μιᾶ ἄλλη. Κάποιοι θά ὑποστηρίζουν πὼς οἱ κομμουνιστές ἔφταιζαν γιὰτί παρασύρθηκαν σέ «εὐρωκομμουνιστικές διακηρύξεις», καί ἔτσι θά τροφοδοτήσουν μέ νέα ἐπιχειρήματα τήν πίστη τους σέ μιᾶ παράδοση πού ἐδῶ καί δεκαετίες ὀδηγεῖ τό ἐργατικό κίνημα ἀπό ἥττα σέ ἥττα. Καί κάποιοι ἄλλοι, ἀντίθετα, θά ποῦν ὅτι τό παιχνίδι χάθηκε γιὰτί οἱ Γάλλοι κομμουνιστές δέν ἦταν συνεπεῖς στίς εὐρωκομμουνιστικές τους διακηρύξεις καί θά θρέψουν ἔτσι τήν πεποίθησή τους μέ τό μανιχεισμό τῶν «ἀνοιγμάτων». Ἀκόμη ένα δῖλημα ή ὁ θρίαμβος τῆς λογοκοπίας.

Στήν ἄκρη μπορεῖ νά μένει παραγκωνισμένη ἀπό τούς μέν καί ἀπό τούς δέ ή ἀλήθεια ὅτι σοσιαλιστική ἐπαγγελία καί λαϊκή συνέργεια εἶναι ἐννοιες συνώνυμες. Στή Γαλλία ή ἐνωτική ἀντικαπιταλιστική δυναμική ἔκανε ἐπί τρία χρόνια τά θαύματά της γιὰτί ἄνοιξε ένα δρόμο. Παλιός καί νέες δόξες σταλινικοῦ καί σοσιαλδημοκρατικοῦ κονφορμισμού σέ λίγες ἐβδομάδες κατασπατάλησαν ὅ,τι μαζώχτηκε. Τουλάχιστο μᾶς ἄφησαν σάν μάθημα ὅτι ὁ μελλοντικός δρόμος περνάει μακρῶ ἀπ' αὐτές τίς συμπληγάδες πέτρες.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

διαγυμνουοφδαλμου

ΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ, ΘΕΣΜΟΣ ΠΡΩ- ΤΟΠΟΡΙΑΚΟΣ

Τή μεταδικτατορική περίοδο, στήν άποτελεματωμένη ζωή τοῦ εργατικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος, εμφανίζεται ένας νέος συνδικαλιστικός θεσμός: τά εργοστασιακά-ἐπιχειρησιακά σωματεία. Δηλαδή τά σωματεία πού δημιουργοῦνται γιά νά περιλάβουν τό σύνολο τῶν εργαζομένων μιᾶς ἐπιχείρησης ἢ εργοστασίου, ανεξάρτητα ἀπό εἰδικότητα καί ἐπαγγελματική κατηγορία. Οἱ νέες συνδικαλιστικές ὀργανώσεις ὄχι μόνο εἶναι ένας νέος θεσμός πού ξεκόβει ἀπό τήν πατροπαράδοτη μορφή τοῦ ὁμοιοεπαγγελματικοῦ συνδικαλισμοῦ (σωματεία κατά ἐπαγγέλματα καί εἰδικότητες ανεξάρτητα ἀπό τήν ἐπιχείρηση στήν ὁποία ἀνήκουν οἱ εργαζόμενοι), ἀλλά, τά τελευταία χρόνια, πραγματοποιοῖσαν τίς σημαντικότερες σέ ἔνταση καί ἔκταση ἀπεργίες.

Ἡ παραδοσιακός «ὁμοιοεπαγγελματικός» συνδικαλισμός

Ἡ παραδοσιακή μορφή τοῦ συνδικαλισμοῦ βασίζονταν στήν ὀργάνωση κατά ἐπαγγέλματα καί κλάδους ἐπαγγελματῶν μιᾶς ὀρισμένης περιοχῆς. Ἔτσι οἱ εργαζόμενοι μιᾶς ἐπιχείρησης, ἀκολουθώντας τήν κατά ἐπαγγέλματα καί εἰδικότητες διαίρεση, μποροῦν νά ἀνήκουν (καί ἀνήκουν) σέ περισσότερα σωματεία. Ἡ μορφή αὐτή πού επικράτησε στήν Ἑλλάδα, κυρίως ἐπειδή μέχρι πρὶν λίγα χρόνια ἦταν πολύ μικρός ὁ ἀριθμός τῶν ἐπιχειρήσεων πού χρησιμοποιοῦσαν μεγάλο ἀριθμό εργαζομένων καί διαφοροποιημένο προσωπικό, διατηρεῖ τόν τεχνικό καταμερισμό ἐργασίας, ἢ σωστότερα πλάθεται μέ βάση τόν τεχνικό καταμερισμό ἐργασίας. Καί ανεξάρτητα ἀπό τά γενικότερα ζητήματα πού θά θίξουμε παρακάτω, δέν διευκολύνει τήν κοινή δράση τῶν εργαζομένων στό πλαίσιο τῆς ἴδιας ἐπιχείρησης. Στά ὁμοιοεπαγγελματικά σωματεία ἡ ἐνότητα δράσης ἦταν δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ μόνο σέ ἐπίπεδο Ὀμοσπονδιῶν ἢ Ἐργατικῶν Κέντρων. Μέ αὐτό τό σύστημα οἱ εργαζόμενοι δέν μποροῦσαν νά συμμετάσχουν ἄμεσα στή λήψη τῶν ἀποφάσεων οἱ ὁποῖες παίρνονταν ἀποκλειστικά ἀπό τίς ἀντίστοιχες διοικήσεις, ἀποτελούμενες κατά κανόνα ἀπό ἐπαγγελματοποιημένα συνδικαλιστικά στελέχη· οἱ εργαζόμενοι μποροῦσαν π.χ. σέ περίπτωση ἀπεργίας νά ἀπεργήσουν ἢ νά μήν ἀπεργήσουν, ὄχι ὅμως καί νά συμμετάσχουν ἄμεσα στή λήψη τῶν ἀποφάσεων. Ἐν πάση περιπτώσει ἄλλες κατηγορίες εργαζομένων στήν ἴδια ἐπιχείρηση - π.χ. ὑπαλληλικό ἢ ἐπιστημονικό προσωπικό-, ἐπειδή δέν ἀνήκαν στήν ἴδια Ὀμοσπονδία, ἔμεναν θεατές τῆς δράσης τῶν συναδέλφων τους.

Ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ εργατοτεχνικό, ὑπαλληλικό καί ἐπιστημονικό προσωπικό, πού τό παραδοσιακό σύστημα εὐνοεῖ, διάκριση πού καλλιεργεῖ δευτερεύουσες ἀντιθέσεις, διευκολύνει τήν ποδηγέτηση τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων. Ἡ συγκεντρωτική πυραμίδα ἐπιτρέπει στό κράτος καί τήν εργοδοσία νά ἐλέγχουν «ἀπό πάνω» τό σύνολο τῆς συνδικαλιστικῆς δραστηριότητας. Ἐπιπλέον, τό σύστημα αὐτό εἶναι τό καλύτερο φυτώριο εργατοπατερτισμοῦ, αὐτῆς τῆς χρόνιας πληγῆς τοῦ ἐλληνικοῦ συνδικαλισμοῦ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μᾶς προσφέρει ἡ σημερινή πολιτική σύνθεση τῆς ΓΣΕΕ καί πολλῶν Ἐργατικῶν Κέντρων ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ φιλοκυβερνητικοί συνδικαλιστικοί

διαγυμνουοφδαλμου

παράγοντες, ξεκομμένοι από χρόνια από την άμεση συνδικαλιστική πρακτική της εργαζόμενης βάσης. Μέ τη σειρά του όμως τό σύστημα αυτό – χωρίς βέβαια νά είναι ο μόνος παράγοντας – συμβάλλει στην απομαζικοποίηση των σωματείων τής βάσης. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις συνδικάτων πού λειτουργούν μαζικά, όχι μόνο γιατί τούς λείπει ο μεγάλος αριθμός εγγεγραμμένων αλλά γιατί τά μέλη δέν συμμετέχουν ενεργά καί δημιουργικά στή λήψη τών αποφάσεων. Άκόμα καί στίς καλύτερες περιπτώσεις μαζικών σωματείων, τό στοιχείο πού καθορίζει καί διαμορφώνει τίς αποφάσεις δέν είναι ή λειτουργούσα βάση τών συνδικαλισμένων εργατῶν αλλά ή επαγγελματοποιημένη διοίκηση τους.

Μέ βάση τά παραπάνω δεδομένα, τό όμοιοεπαγγελματικό σωματείο δέν κατόρθωσε νά δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις γιά τήν ανάπτυξη τοῦ κινήματος. Καί συντέλεσε στό νά διατηρηθοῦν οι ένδοεπαγγελματικές καί διεπαγγελματικές διαφορές τών εργαζομένων πού πηγάζουν από τόν κοινωνικό καί τεχνικό καταμερισμό εργασίας. Γιατί τό κεφάλαιο, προκειμένου νά εξασφαλίσει τόν έλεγχο τής αγοράς εργασίας, εφαρμόζει μιά τακτική διαίρεσης τών επαγγελματῶν τών εργαζομένων έτσι πού καί μέσα στήν ίδια επιχείρηση νά αντανακλάται ή καπιταλιστική οργάνωση τής κοινωνίας καί ή ιεράρχησης τής. Ο άνειδίκευτος εργατής, ο βοηθός, ο τεχνίτης, ο υπάλληλος, ο επιστήμονας, έχοντας διαφορετική παιδεία, διαφορετικές σχέσεις μέ τό προϊόν τής εργασίας, διαφορετική θέση στήν εργασιακή διαδικασία, έχοντας ακόμη διαφορετική μεταχείριση από τήν εργοδοσία, αδυνατεί νά δεῖ τήν κοινότητα συμφερόντων πού αντικειμενικά υπάρχει, αδυνατεί νά ξεχωρίσει τήν κύρια αντίθεση (πρός τό κεφάλαιο) από δευτερεύουσες, ανάγει τίς δευτερεύουσες σέ κύριες, δχυρώνεται μέσα στό δικό του μικρόκοσμο. Ο μορφωμένος καί μή χειρώνακτας βλέπει περιφρονητικά τόν χειρώνακτα, ο τελευταῖος υποπετεύεται τόν μορφωμένο ως συννενοχο τής εργοδοσίας καί ανταγωνιστή του. Άλλωστε, μέ τήν έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στους εργαζόμενους, διαμορφώνεται καί ή άντεργατική ιδεολογία τοῦ εργατισμοῦ (ούβριερισμοῦ) πού στήν περίπτωση τοῦ ελληνικοῦ εργατικοῦ κινήματος έχει ιδιαίτερα άρνητική παράδοση.

Ο επαγγελματικός, λοιπόν, κατακερματισμός, πού καλύπτει τόν κοινωνικό (ταξικό) καταμερισμό εργασίας μέ τίς όμοιοεπαγγελματικές συνδικαλιστικές οργανώσεις βρίσκει ένα ανέλπιστα σύμμαχο. Οι τελευταῖες φτιαγμένες στή βάση τοῦ επαγγελματικοῦ καταμερισμοῦ τόν αναπαράγουν καί τόν διαιωνίζουν, ακόμη καί σέ εκείνες τίς περιπτώσεις πού έχουν δημιουργηθεῖ οι υλικοί όροι έννοποίησης τών εργαζομένων σέ ένιαίες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Καί τά παραδοσιακά σωματεία δέν μπόρεσαν νά ακολουθήσουν μιά πολιτική πού θά ένωνε τό κίνημα στή βάση τών γενικότερων συμφερόντων τής εργατικής τάξης, πράγμα πού θά είχε σαν αποτέλεσμα τήν άνοδο τοῦ δείκτη συνδικαλισμένων εργατῶν, τήν διεύρυνση τών αντικειμένων πάλης, τό άνοιγμα νέων μετώπων, τή διεκδίκηση νέων αιτημάτων.

Τά εργοστασιακά επιχειρησιακά σωματεία, θεσμός πρωτοποριακός

Τά όμοιοεπαγγελματικά σωματεία πού αποτέλεσαν τή βασική μορφή συνδικαλιστικής οργάνωσης μέχρι πρότινος, άρχικά είχαν έξυπηρετήσει τό εργατικό κίνημα, αλλά σήμερα δέν ανταποκρίνονται στίς ανάγκες του, ιδιαίτερα στόν

διαγυμνουοφδαλμου

βιομηχανικό - εργοστασιακό τομέα. *Η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, που αναπτύχθηκε σχετικά στο τόπο μας τα τελευταία χρόνια, και η ανάπτυξη της επιχειρησιακής δραστηριότητας των πολυεθνικών εταιρειών, συγκέντρωσαν την παραγωγή σε μερικές σχετικά μεγάλες βιομηχανικές μονάδες που για να λειτουργήσουν έχουν εισαγάγει υψηλή τεχνολογία και χρησιμοποιούν πολλές ειδικότητες εργαζομένων, από την απλή ανειδίκευτη χειρωνακτική εργασία μέχρι την επιστημονική έρευνα. Το εργοστάσιο, ή επιχείρηση, τό εργοτάξιο, τό μεγάλο κατάστημα αποτελούν πλέον μία νέα πραγματικότητα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι με βάση στοιχεία του Συνδέσμου Έλλήνων Βιομηχάνων («Δελτίον» αριθ. 362, Ιούλιος 1977) τό 1976 υπήρχαν στή χώρα μας 200 ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις που απασχολούσαν πάνω από 200 άτομα - με σημαντικότερες περιπτώσεις τά «Έλληνικά Ναυπηγεία» (5259 εργαζόμενοι) και την «Πειραική Πατραϊκή» (5.022 εργαζόμενοι) - με σύνολο απασχολουμένων 135.000 άτομα.*

Η νέα κατάσταση επέβαλε την ανάγκη να αναδειχθούν νέες συνδικαλιστικές δομές, και νέες μέθοδοι οργάνωσης των εργαζομένων. Με βάση την ένιαία και συγκροτημένη καπιταλιστική μονάδα επιχείρησης έπρεπε να δημιουργηθούν νέα σωματεία που θά περιλάβαιναν τό σύνολο του εργατοτεχνικού, ύπαλληλικού και επιστημονικού προσωπικού που αντιμετωπίζουν, στό πλαίσιο της επιχείρησης, κοινά οικονομικά προβλήματα και κοινές εργασιακές σχέσεις. Όστόσο η επίσημη ήγεςία του εργατικού συνδικαλισμού, εκείνη που κληρονομήθηκε από την εποχή της δικτατορίας και εκείνη που στή μεταδικτατορική περίοδο τή διαδέχτηκε, όχι μόνο δέν προώθησε τή νέα μορφή συνδικαλιστικής οργάνωσης αλλά και άντέδρασε με σφοδρότητα. Αντίδραση επίσης προήλθε και από την εργοδοσία τήν ίδια.

Θά μπορούσε να πει κανείς ότι η νέα μορφή συνδικαλισμού, ζεπήδησε αυθόρμητα. Δημιουργήθηκε, όπου δημιουργήθηκε, ύστερα από πρωτοβουλία συνδικαλιστών με νέες αντιλήψεις που πρωτοστάτησαν στήν ίδρυση των εργοστασιακών σωματείων. Γιά τήν ώρα λειτουργούν περίπου 200 σωματεία και όλα σχεδόν φτιάχτηκαν μετά τήν μεταπολίτευση.

Είπαμε ότι η φιλοκυβερνητική συνδικαλιστική ήγεςία όσο και η εργοδοσία, άμεσα ή έμμεσα, άντέδρασαν στά νέο θεσμό. Γιά τούτο άλλωστε και οι άντεργατικοί νόμοι (330/76,3239) εύνόησαν τήν παραδοσιακή μορφή των όμοιοπαγγελματικών σωματείων και σ' ατήν βασικά στηρίζονται. Τό πράγμα δέν είναι δυσεξήγητο. Η νέα μορφή συνδικαλισμού έρχεται σε πλήρη αντίθεση πρός τό καθεστώς κατακερματισμού των συνδικαλιστικών άγώνων. Επιδιώκει να τούς ένοποιήσει σε μία κοινή προσπάθεια. Αλλά, ό νέος συνδικαλιστικός θεσμός των εργοστασιακών σωματείων δέν διευκολύνει μόνο τήν ένότητα δράσης των εργαζομένων στήν ίδια επιχείρηση και τή συμμετοχή τους στή λήψη των αποφάσεων· η σημασία του δέν αναφαίνεται μόνο στήν περίπτωση των άγώνων για τίς άμεσες οικονομικές διεκδικήσεις. Ο νέος θεσμός προωθεί καλύτερα και τούς γενικότερους κοινωνικούς στόχους τής εργατικής τάξης.

Ο χώρος τής εργασίας δέν είναι μόνο χώρος όπου πραγματοποιείται η εκμεταλλευτική σχέση αλλά και ό χώρος στόν όποιο ύλοποιείται η σχετική με τήν παραγωγή ιδεολογία, η ιδεολογία που συντελεί δραστικά στήν αναπαραγωγή των όρων παραγωγής. Απ' ατήν τήν άποψη τό εργοστάσιο, ή επιχείρηση, είναι ένας σημαντικός ιδεολογικός μηχανισμός και σημαντικό κέντρο έξουσίας. Στο εργοστάσιο παράγεται, σφυρηλατείται και μεταδίδεται στους

διαγυμνουοφδαλμου

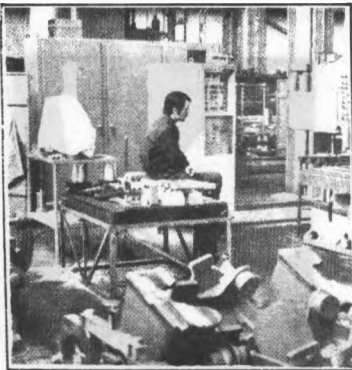
εργαζόμενους ή ιδεολογία που καθιστά δυνατή την απρόσκοπτη διαιώνιση της εκμεταλλευτικής σχέσης αλλά και των γενικότερων σχέσεων εξουσίας. Έκεί θα δούν το φως μία σειρά ιδέες που «δικαιώνουν» τη νομιμότητα και την αναγκαιότητα των ιεραρχικών σχέσεων, το σύστημα της μισθωτής εργασίας, το ανεξέλεγκτο της παραγωγής, τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, την ταξική συμφιλίωση κλπ.κλπ. Θα δούν δηλαδή το φως, μία σειρά ιδέες που, σε τελευταία ανάλυση, προσπαθούν να δικαιώσουν, και μέχρι ένα ορισμένο σημείο το καταφέρνουν την ίδια την εκμεταλλευτική σχέση.

Τό εργοστάσιο και από την άποψη της ιδεολογίας – και όχι μόνο της οικονομίας αποτελεί προνομιακό χώρο πάλης για την εργατική τάξη. Αν οι σχέσεις που επικρατούν στην εργασιακή διαδικασία αποτελούν συγκεκριμένη αποκρυστάλλωση της αστικής ιδεολογίας, αν είναι ή αστική ιδεολογία υλοποιημένη στην εργασιακή πρακτική (κατακερματισμός, διαίρεση, ιεραρχία, υπαγωγή, σωματικός καταναγκασμός κ.λπ.), τότε, ή εργατική τάξη, για να αντισταθεί αποτελεσματικά στην εκμετάλλευση, θα πρέπει, μέσα στον ίδιο τό χώρο του εργοστασίου, να οράσει και οικονομικά και πολιτικοϊδεολογικά. Να προβάλλει τις οικονομικές της διεκδικήσεις από τη μία, να κρίνει εμπρακτα την αστική οργάνωση της εργασίας και τις εξουσιαστικές ιδεολογικές σχέσεις από την άλλη. Έμπρακτη κριτική δεν είναι τίποτε άλλο από τους δικούς της θεσμούς, τις δικές της οργανώσεις που διαμορφώνει για να υποστηρίξει τα συμφέροντά της. Υπό τον όρο ότι ή δομή και ή λειτουργία των εργατικών οργανώσεων αρνούνται τό ιεραρχικό και συγκεντρωτικό αστικό σχήμα, και πλάθουν μία άλλη πρακτική: συμμετοχής, ενότητας, αλληλεγγύης, πρωτοβουλίας, αποκέντρωσης.

Όταν αναπτύσσεται λοιπόν ή συγκέντρωση της παραγωγής σε μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες δημιουργούνται σαφέστεροι υλικοί όροι για την αμφισβήτηση της καπιταλιστικής σχέσης. Οί δημοκρατικοί-συνδικαλιστικοί θεσμοί της εργατικής τάξης, αρνούμενοι τον κατακερματισμό και προωθώντας την ενότητα των εργαζομένων αποτελούν την εμπράγματο κριτική της καπιταλιστικής σχέσης. Μέ άλλα λόγια στον ίδιο τον τρόπο οργάνωσης της εργατικής τάξης ενυπάρχουν τά σπέρματα του γενικότερου κοινωνικού δράματος που κοντά στά άλλα αρνιέται την κοινωνική διάσπαση, την απομόνωση, τον ατομικισμό, τά σπέρματα ενός κοινωνικού δράματος αθένητα σοσιαλιστικού. Αν λοιπόν ή καπιταλιστική κοινωνία βασίζεται στο συγκεντρωτικό-ιεραρχικό μοντέλο που ξεκόβει τους εργαζόμενους από κάθε συμμετοχή ή εργατική τάξη θα πρέπει να στηριχτεί στην αποκέντρωση, την άμεση συμμετοχή, την ενότητα όλων των εργαζομένων, τό ξεπέραςμα των τεχνητών φραγμάτων. Τό εργοστασιακό σωματείο είναι μία μορφή αυτής της κριτικής γιατί μπορεί καλύτερα από τον παραδοσιακό τρόπο να καθιερώσει τή συλλογική δράση, να διευκολύνει τή συμμετοχή των εργαζομένων στη λήψη αποφάσεων, να καταργήσει τά τεχνητά φράγματα μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, να συμβάλλει με δύο λόγια στη δημιουργία μίας νέας συνδικαλιστικής, δημοκρατικής-σοσιαλιστικής συνείδησης.

Τά εργοστασιακά σωματεία και τά κόμματα της άριστερας

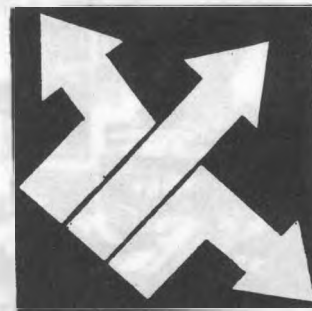
Τονίσαμε ήδη ότι στο νέο θεσμό άντέδρασε και ή εργοδοσία και ή φιλοκυβερνητική συνδικαλιστική ήγεςία. Τό παράδοξο είναι ότι αντίδραση προήλθε επίσης και από ορισμένες προοδευτικές συνδικαλιστικές παρατάξεις και πο-

διαγυμνουοφθαλμου

λιτικά κόμματα (ΕΣΑΚ-ΚΚΕ). Άλλες συνδικαλιστικές παρατάξεις (του ΚΚΕ Έσωτερικού και του ΠΑΣΟΚ) ενώ υποστήριζαν τη νέα μορφή συνδικαλισμού, ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν έδωσαν τό βάρος που έπρεπε για να ξεπεραστούν οι πιέσεις, οι αδράνειες και οι αντιδράσεις. Πιστεύουμε ότι η αντίδραση αυτή οφείλεται σε μία λανθασμένη θεώρηση των νέων δεδομένων οργάνωσης της παραγωγής. Η πολιτική ιδεολογία όρισμένων άριστερών δυνάμεων που δρούν στους εργατικούς χώρους τά έχει καθλώσει στην παραδοσιακή θεώρηση, στην πατροπαράδοτη ρουτίνα. Έτσι πρόβαλαν μόνο τις οικονομικές διεκδικήσεις (οικονομισμός), ενώ από πλευράς θεσμών, υιοθέτησαν την παραδοσιακή μορφή οργάνωσης. Και συνακόλουθα επιδίωξαν να κατακτήσουν αντιπροσωπευτικές θέσεις στις συνδικαλιστικές όμοσπονδίες, τά Έργατικά Κέντρα και την ΓΣΕΕ. Μ' αυτή την τακτική θέλησαν να πετύχουν τόν έλεγχο των κεντρικών συνδικαλιστικών οργάνων πράγμα που θά τους όδηγοσε γρηγορότερα στον έλεγχο του εργατικού συνδικαλισμού. Άνεξάρτητα από τό ποιές και πόσες επιτυχίες είχαν, παραμένει πάντοτε τό γεγονός ότι κάτι τέτοιο δεν όδηγει παρά στον έλεγχο του συνδικαλισμού και μάλιστα από τά πάνω. Και ήχει τόσο παράξενα ή δικαιολόγηση ότι όλα αυτά γίνονται για τόν συμφέρον της εργατικής τάξης, στό όνομά της κ.λπ. Η αντίληψη αυτή, πιστεύουμε, δεν είναι τίποτε άλλο από την αντίληψη του ανεξέλεγκτου αντιπροσώπου-διαχειριστή της εργατικής τάξης, δεν είναι τίποτε παρά διαιώνιση του ιεραρχικού-συγκεντρωτικού μοντέλου, που κοντά στά άλλα, καθιστά άνάπηρη και την οικονομική άμυνα των εργαζομένων. Ωστόσο μ' αυτό τόν τρόπο δεν αναπτύσσονται «όλα τά μέσα που τό συνδικάτο μπορεί να διαθέτει για να βελτιωθεί ύπέρ της εργατικής τάξης ό συσχετισμός δυνάμεων» και ούτε κατευθύνεται «όλη ή άπαραίτητη δουλειά πνευματικής και ύλικής προετοιμασίας για να μπορέσει σε μία στιγμή ή εργατική τάξη να έξαπολύσει μία νικηφόρα επίθεση ενάντια στό κεφάλαιο ώστε να τό υποτάξει στους νόμους της, ώστε να γίνει συνειδητά ένα επαναστατικό εργαλειό» (Γκράμσι).

Στις μέρες μας τά εργοστασιακά συμβούλια στην Ίταλία αποτελούν τό συνδικαλιστικό στοιχείο βάσης μέ κατακτημένες έξουσίες να συνδιαλέγονται πάνω σε θέματα που άφορούν άμοιβές, συνθήκες εργασίας, κοινωνική πρόνοια, έλεγχο της παραγωγής κλπ. Στην Άγγλία οι δομικές ανεπάρκειες των παραδοσιακών εργατικών οργάνωσης δημιούργησαν την ανάγκη άμεσης αντιπροσώπευσης των εργαζομένων σε επίπεδο επιχείρησης έτσι ώστε να αναπτυχθούν μέσω των shop stewards σχετικά αυτόνομες μορφές αντιπροσώπευσης μέ άποφασιστικούς ρόλους. Άνάλογα φαινόμενα αναπτύχθηκαν μέ τις «Έργατικές Έπιτροπές» στην φρανκική Ίσπανία που σήμερα κερδίζουν την συντριπτική πλειοψηφία της εργατικής τάξης. Τήν ίδια ώρα στην Έλλάδα: οι πίο «άγριες» άπεργίες ξεσπώνε σε εργοστάσια και επιχειρήσεις μέσα από διαδικασίες άμεσης και μαζικότητας συμμετοχής των εργαζομένων· ό δείκτης των συνδικαλισμένων στά κατά επιχείρηση σωματεία σπάνια πέφτει κάτω από τά 77% του συνόλου των εργαζομένων· λειτουργησαν στις περιπτώσεις αυτές, οι άθθεντικές εργατικές παραδόσεις όπως ό θεσμός των αντιπροσώπων τμημάτων του εργοστασίου, ή τοπική συγκέντρωση, ή Γενική Συνέλευση, ή άμεση πληροφόρηση, θεσμοί που «έσπαζαν» τόν ένδοεπιχειρησιακό ανταγωνισμό και ήμβλυναν τις ιεραρχικές σχέσεις μέ την παρουσία στό επιχειρησιακό συμβούλιο εργατών, τεχνιτών επιστημόνων, όπαλλήλων. Ένώ λοιπόν συμβαίνουν όλα αυτά, και μάλιστα στό τόπο μας αρχίζουν να παίρνουν μαζική μορφή,

διαγυμνουοφδαλμου

ήχοῦν παράξενα ἀντιλήψεις πού κανοναρχοῦν τόν παραδoσιακό τροπάρι τοῦ ὁμοιοπαγγελματικοῦ συνδικαλισμοῦ. Καί ὅταν οἱ φωνές αὐτές ἀκούγονται ἀπό ἐκείνους πού ψηφίζουν τόν 330 ἢ ἀπό τήν ἐργοδοσία δέν ὑπάρχει τίποτε τό περίεργο: εἶναι ἡ φυσική πορεία τῶν πραγμάτων. Ὅταν ὅμως ἔρχονται ἀπό προoδευτικές συνδικαλιστικές παρατάξεις, πού θέλουν μάλιστα νά ἐμφανίζονται ὡς οἱ πῖο συνειδητοποιημένες καί προωθημένες, τότε ἡ ἔκπληξη καί ἡ ἀπορία εἶναι φυσικά ἐπακόλουθα.

Μέ τό σημείωμα αὐτό θελήσαμε ἀπλῶς νά θίξουμε ἕνα κρίσιμο ζήτημα τό ὁποῖο σίγουρα θέλει πολύ περισσότερη ἐρευνα καί ἐκκλαῖκευση. Πιστεύουμε πάντως ὅτι στή φάση πού περνᾷ τό ἑλληνικό ἐργατικό κίνημα ὁ νέος θεσμός πρέπει νά ἀπλωθεῖ σέ ὅλες τίς βιομηχανικές καί ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις πού διαθέτουν μεγάλο ἀριθμό ἐργαζομένων. Ἡ πάλη ἐνάντια στά «στημένα» συνδικάτα τῆς ἐργοδοσίας, τήν ἐργοδοσία καί τόν κρατικό παρεμβατισμό δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποτελεσματική παρά μόνο στούς ἴδιους τούς τόπους δουλειᾶς μέ τά ἐργῶστασιακά σωματεῖα, μορφές συνδικαλισμοῦ λιγότερο συγκεντρωτικές καί ἱεραρχημένες, μορφές ὀργάνωσης πρωτοποριακές.

Μπάμπης Κασιμάτης

● Τό βιβλίο πού χαρακτηρίστηκε «ἀριστούργημα ἱστορικῆς γραφῆς».

● Τό ἔργο πού ὅλοι οἱ μεγάλοι μαρξιστές θεωρητικοί τῆς ἐποχῆς μας χρησιμοποιοῦν σάν βασική πηγή γιά τίς μελέτες τους.

● Τό ἀναντικατάστατο βοήθημα γιά ὅποιον θέλει νά γνωρίσει τή σοβιετική ἱστορία καί πραγματικότητα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ

Τό αϊγαιακό πρόβλημα

Πρόβλημα ἔθνικῆς ἀνεξαρτησίας καί
ἔδαφικῆς ἀκεραιότητας

τοῦ Γιώργου Παπαδημητρίου

Ἡ ἀνάλυση τοῦ αϊγαιακοῦ προβλήματος πού ἀκολουθεῖ γράφτηκε τό Σεπτέμβριο τῆς περασμένης χρονιᾶς, λίγο πρὶν ἀνακοινωθεῖ ἐπίσημα ἡ ἀπόφαση τοῦ πρωθυπουργοῦ νά εἰσηγηθεῖ στόν Ἀρχηγό τοῦ Κράτους τόν πρόωρο τερματισμό τῆς ζωῆς τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς καί τήν προσφυγή στή λαϊκή ἐτυμηγορία γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν κρισίμων ἔθνικῶν θεμάτων. Ἡ διατήρηση τῆς ἐξουσίας ἀπό τό κυβερνητικό κόμμα τῆς Νέας Δημοκρατίας, μέ συρρικνωμένη ὁμως λαϊκή καί κοινοβουλευτική βάση, καί οἱ σημαντικές πολιτικές μεταβολές πού συντελέσθηκαν πρόσφατα στή γειτονική Τουρκία, δημιούργησαν τίς προϋποθέσεις γιά τήν ἀνοικτή πιά ἐπέμβαση τοῦ «συμμαχικοῦ» παράγοντα πού καιροφυλακτοῦσε ἀπό καιρό, ἐτοιμάζοντας πολύπλευρα τό ἔδαφος, νά προσφέρει τίς «καλές του ὑπηρεσίες». Ἦδη μέ τή «φιλειρηνική» διπλωματική ἐπίθεση τοῦ νέου Τούρκου πρωθυπουργοῦ Μπουλέν Ἐτζεβίτ καί τήν «αιφνιδιαστική» ἐκδήλωση τῆς ἀμερικανικῆς πρωτοβουλίας μέ τίς ἐπισκέψεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ State Department Σάυρους Βάνς στήν Ἄγκυρα καί τήν Ἀθήνα φαίνεται ὅτι οἱ ἐξελίξεις γιά τή «διευθέτηση» τῶν ἑλληνοτουρκικῶν διαφορῶν καί τήν ἀποκατάσταση τῆς κλονισμένης συνοχῆς τῆς νοτιανατολικῆς πτέρυγας τοῦ NATO διαγράφονται ραγδαῖες. Τό κείμενο αὐτό, πού διατηρεῖ τήν ἐπικαιρότητά του, καταγράφει συνθετικά τά στοιχεῖα πού συναπαρτίζουν τό αϊγαιακό πρόβλημα καταδεικνύει τή στενή διαλεκτική σχέση πού συνδέει τό αϊγαιακό καί τό κυπριακό πρόβλημα, διαγράφει ἀνάγλυφα τό στενό καί τό εὐρύτερο διεθνοπολιτικό πλαίσιο, στό ὁποῖο τοποθετεῖται ἡ γενικευμένη ἑλληνοτουρκική κρίση καί ἐπισημαίνει, τέλος, τοὺς κινδύνους πού διατρέχει ἡ χώρα μας γιά τήν ἔθνικη ἀνεξαρτησία καί τήν ἔδαφικη ἀκεραιότητά της.

Ια. Ἱστορική ἀναδρομή

Ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης τῆς 24ης Ἰουλίου 1923, πού ρύθμισε ὀριστικά τίς διαφορές μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας, σημάδεψε τήν ἀπαρχή μιᾶς νέας εἰρηνικῆς περιόδου στίς σχέσεις τῶν δύο κρατῶν, ἐνῶ ἡ ἀναγγελία, μετά τόν τερματισμό τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, τοῦ ψυχροπολεμικοῦ δόγμα-τος Τρούμαν, στίς 12 Μαρτίου 1947, ὀριοθετεῖ τήν πρόσδεσή τους στό ἄρμα τοῦ ἀμερικανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Μέ τήν προσχώρηση ἐξάλλου, τό 1952, τῶν δύο χωρῶν στήν ἀτλαντική συμμαχία θεσμοποιεῖται ἡ ἐξάρτησή τους ἀπό τόν ἀμερικανικό ἱμπεριαλισμό.

Ιβ. Ἡ κυπριακή ἐμπλοκή

Τίς σχέσεις τῶν δύο γειτονικῶν κρατῶν σκιάζουν λίγο ἀργότερα ἡ ἐπίσημη υἱοθέτηση ἀπό τήν ἑλληνική κυβέρνηση τοῦ αἰτήματος γιά τήν αὐτοδιάθεση τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ (1954) καί ἡ κήρυξη τοῦ ἐθνικιστικοῦ ἀγῶνα τῆς Ε.Ο.Κ.Α. ἐναντίον τῆς βρετανικῆς ἀποικιοκρατίας (1955), κήρυξη πού κερδίζει ἄλλωστε τή διακριτική ὑποστήριξη τῆς Ἑλλάδας. Ἡ βαθιά ὁμως ἐμπλοκή, κυρίως τῆς Ἑλλάδας, στά στεγανά πλαίσια τῆς ἀτλαντικῆς συμμαχίας καί ἡ σκλήρυνση, μέ τίς νοθεσίες τῆς Μεγ. Βρετανίας, τῆς τούρκικης στάσης γιά τήν ἐπίλυση τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος δέν ἀργοῦν νά ὀδηγή-

σουν στις συμβιβαστικές συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου (1959), που επιβάλλουν, προτού κάν ανακηρυχτεί επίσημα ή νέα κολοβή Δημοκρατία (1960) το γνωστό νεοαποικιακό καθεστώς στην Κύπρο.

Οί διαδοχικές κρίσεις που δέν άργησαν νά ξεσπάσουν στό νησί (1963-64, 1967) όξυναν άκόμη περισσότερο τίς έλληνοτουρκικές σχέσεις, παγιοποίησαν τήν άστάθεια και τήν άβεβαιότητα στην Κύπρο, βάθυναν τό χάσμα μεταξύ των δύο κοινοτήτων της και, τέλος, ενίσχυσαν άποφασιστικά τό ρυθμιστικό ρόλο των Η.Π.Α. για τήν τύχη τής Κυπριακής Δημοκρατίας. Τό πλέγμα τής εξάρτησης τής Ελλάδας και τής Τουρκίας από τό ΝΑΤΟ παίρνει, επειδή άκριβώς ή κυπριακή έκκρεμότητα θέτει σέ κίνδυνο τή συνοχή τής νοτιανατολικής πτέρυγας του, πολυσύνθετη διάσταση. *Ή συμμαχία με επικεφαλής τήν ήγεμονική δύναμή της αντιμετώπιζει έτσι άμεσα και έπιτακτικά τό δίλημμα νά προτιμήσει τή μία από τίς δύο αντίμαχόμενες πλευρές.* Ό ρόλος εξάλλου τής Κυπριακής Δημοκρατίας στις εξελίξεις που διαγράφονται είναι μάλλον περιθωριακός ενώ ή κρίση στη Μέση Άνατολή και στην άνατολική λεκάνη τής Μεσογείου διατηρεί πάντοτε τίς έκρηκτικές της διαστάσεις.

Ιγ. Τό προοίμιο και ή έκδήλωση τής κρίσης

Μέ τήν έπιβολή τής στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα, τήν 21η Άπριλίου 1967, οί ύπερατλαντικοί έμπνευστές του πραξικοπήματος έγγράφουν *υποθήκη* για τό ξεπέρασμα του διλήμματος που βαρύνει τήν πολιτική τους στην ευαίσθητη αυτή περιοχή τής συμμαχίας. Ή Ελλάδα έπρεπε νά υποχωρήσει και νά συμβάλει στην έπίλυση του κυπριακού προβλήματος για νά εξυπηρετηθούν τά νατοϊκά συμφέροντα με τή φιλοατλαντική έπούλωση τής χρόνιας κυπριακής πηγής και τή συνακόλουθη άποκατάσταση τής συνοχής στη νοτιανατολική πτέρυγα τής συμμαχίας. Οί άπαραίτητες προϋποθέσεις για τήν έκπλήρωση του βασικού αυτού στόχου δημιουργούνται στη συνέχεια σταδιακά αλλά σταθερά με τήν έντεινόμενη διπλωματική άπομόνωση, στην όποια τό δικτατορικό καθεστώς καταδικάζει τήν Ελλάδα, τήν άποδυνάμωση τής κυβέρνησης του Προέδρου Μακαρίου και τή διαμόρφωση μιάς ευέλικτης τουρκικής έξωτερικής πολιτικής, ίκανής νά έκμεταλλευτεί τά ρήγματα που δημιουργούνται.

Τό πραξικόπημα που έκδηλώθηκε στην Κύπρο στις 15 Ίουλίου 1974 άποτελεί όρόσημο για τήν κλιμάκωση τής κρίσης στις έλληνοτουρκικές σχέσεις, γιατί έδωσε τό πρόσχημα για τήν τουρκική εισβολή, τήν κατάληψη του 40% περίπου του έδάφους τής Κυπριακής Δημοκρατίας. Ταυτόχρονα τό πραξικόπημα αυτό προκάλεσε τήν κατάρρευση τής Ίωαννινδικής στρατιωτικής δικτατορίας και τήν άρχή τής διαδικασίας που όδήγησε στην άποκατάσταση τής δημοκρατικής νομιμότητας στην Ελλάδα. *Ή Τουρκία είχε ώστόσο φροντίσει*

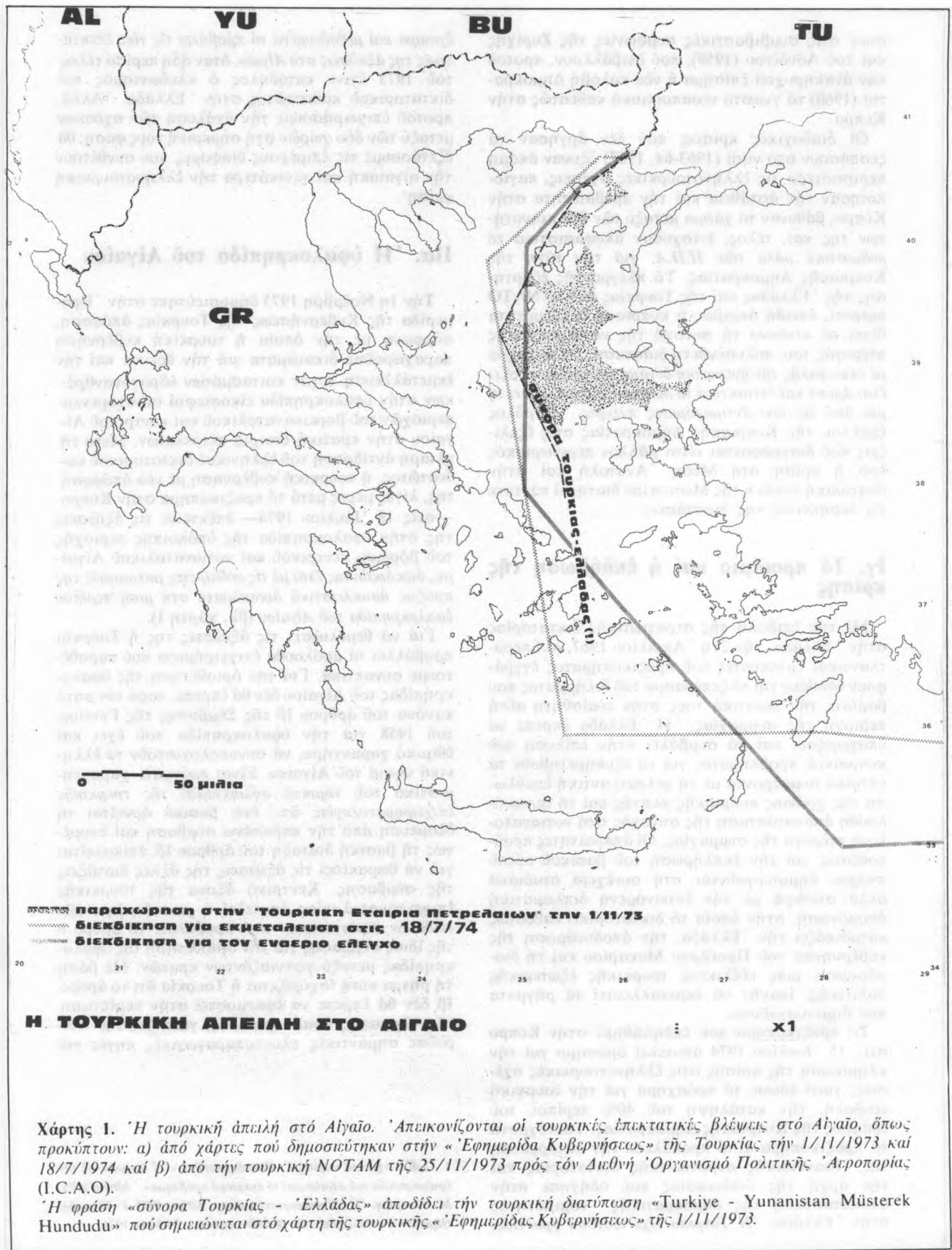
έγκαιρα και μεθοδευμένα νά προβάλλει τίς νέες έκεκτατικές της αξιώσεις στό Αιγαίο, όταν ήδη περί τό τέλος του 1973 έγινε κατάδηλος ό κλυδωνισμός του δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα. Άλλά, προτού επιχειρήσουμε τήν άνάλυση των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών στη σημερινή τους φάση, θά εξετάσουμε τίς επιμέρους διαφορές που συνθέτουν τήν αιγαιακή και γενικότερα τήν έλληνοτουρκική κρίση¹.

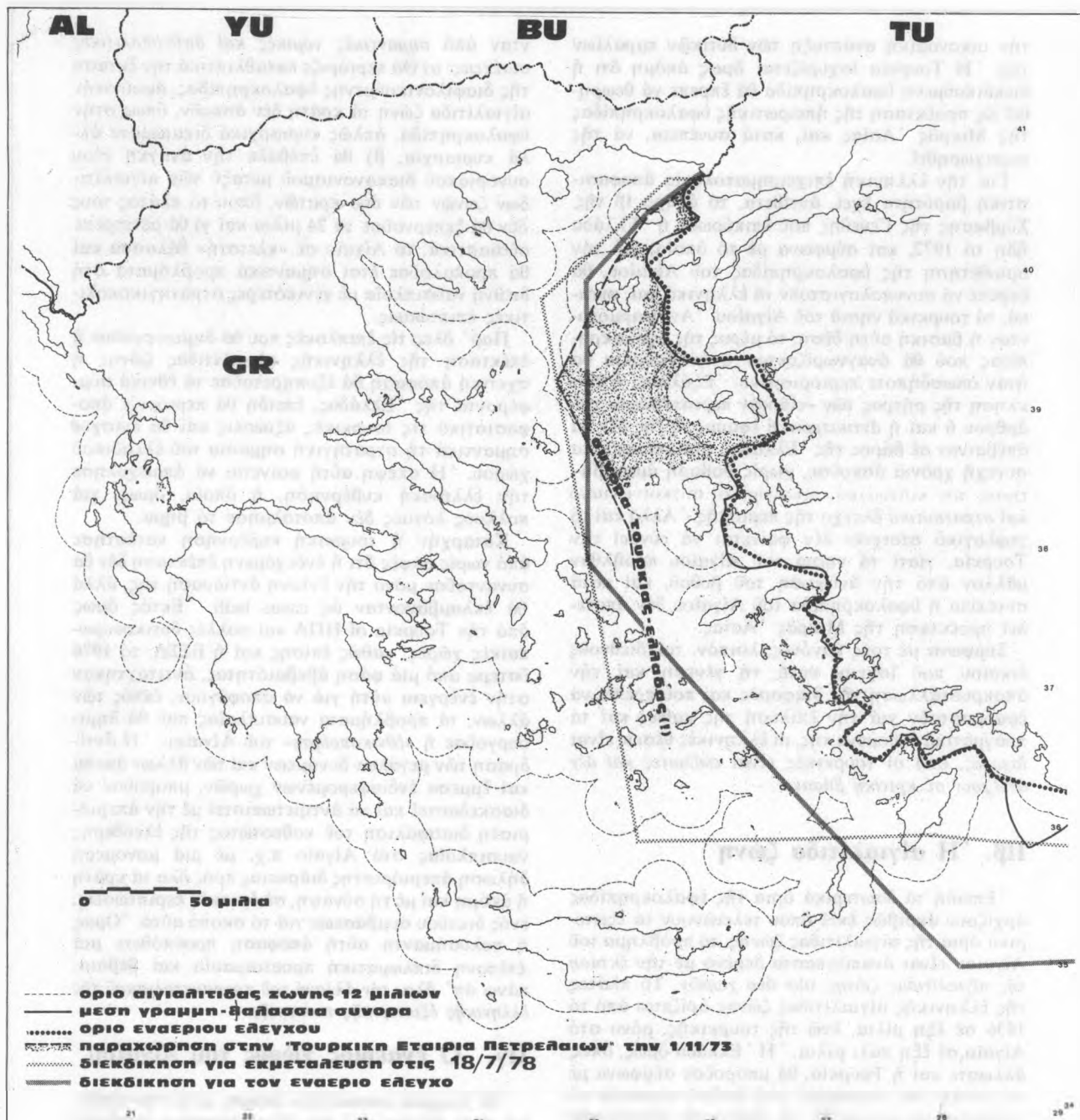
Ια. Ή ύφαλοκρηπίδα του Αιγαίου

Τήν 1η Νοέμβρη 1973 δημοσιεύτηκε στην Ήφμερίδα τής Κυβερνήσεως τής Τουρκίας άπόφαση, σύμφωνα με τήν όποια ή τουρκική κυβέρνηση παραχωρούσε δικαιώματα για τήν έρευνα και τήν έκμετάλλευση τυχόν κοιτασμάτων ύδρογονανθράκων στην ύφαλοκρηπίδα είκοσιεφτά συνεχόμενων περιοχών του βορειοανατολικού και κεντρικού Αιγαίου στην κρατική εταιρία πετρελαίων. Μετά τή χλιαρή αντίδραση του έλληνικού δικτατορικού καθεστώτος, ή τουρκική κυβέρνηση με νέα άπόφασή της, λίγες μέρες μετά τό πραξικόπημα στην Κύπρο —στις 18 Ίουλίου 1974— επέκτεινε τίς αξιώσεις της στην ύφαλοκρηπίδα τής ύπόλοιπης περιοχής του βόρειου, κεντρικού και νοτιανατολικού Αιγαίου, *διεκδικώντας έτσι με τίς αθάίρτες μονομερείς της πράξεις άποκλειστικά δικαιώματα στη μισή περίπου ύφαλοκρηπίδα του Αιγαίου* (βλ. χάρτη Ι).

Για νά θεμελιώσει τίς αξιώσεις της ή Τουρκία προβάλλει τά ακόλουθα επιχειρήματα που παραθέτομε συνοπτικά. Για τήν όριοθέτηση τής ύφαλοκρηπίδας του Αιγαίου δέν θά έπρεπε, παρά τόν ρητό κανόνα του άρθρου Ιβ τής Σύμβασης τής Γενεύης του 1958 για τήν ύφαλοκρηπίδα που έχει και έθιμικό χαρακτήρα, νά συνυπολογιστούν τά έλληνικά νησιά του Αιγαίου. Είναι πράγματι χαρακτηριστικό του νομικού σολοικισμού τής τουρκικής επιχειρηματολογίας ότι, ενώ βασικά άρνεϊται τή δέσμευση από τήν παραπάνω σύμβαση και έπομένως τή βασική διάταξη του άρθρου Ιβ, επικαλείται για νά θωρακίσει τίς αξιώσεις της άλλες διατάξεις τής σύμβασης. Κεντρικό άξονα τής τουρκικής επιχειρηματολογίας άποτελεί ή *ρευστή ρήτρα των «ειδικών περιστάσεων»* που προβλέπει τό άρθρο 6 τής ίδιας σύμβασης για τήν όριοθέτηση τής ύφαλοκρηπίδας μεταξύ γειτνιαζόντων κρατών. Με βάση τή ρήτρα αυτή ισχυρίζεται ή Τουρκία ότι τό άρθρο Ιβ δέν θά έπρεπε νά εφαρμοστεί στην περίπτωση τής αιγαιακής ύφαλοκρηπίδας, γιατί θά τής στερούσε σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές για

1. Πρβλ. σχετικά κυρίως Γ. Παπαδημητρίου, «Ή διαφορά για τήν ύφαλοκρηπίδα του Αιγαίου και τό κυπριακό πρόβλημα», Αθήνα 1975. Μ. Πλουμίδη, Ή έλληνοτουρκική κρίση, Αθήνα 1975. Γ. Τενεκίδη, Θέματα κοινωνιολογίας των διεθνών σχέσεων, Αθήνα 1976.

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΕΙΛΗ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ & ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ : Χ2

Χάρτης 2. 'Η τουρκική απειλή στο Αιγαίο και τα ελληνικά δικαιώματα. 'Απεικονίζονται οι γραμμές των περιοχών που διεκδικεί ή Τουρκία, σε συσχετισμό: α) με τη θαλάσσια συνοριακή μέση γραμμή, ανάμεσα στα ελληνικά νησιά και τις άκτες της Μ. 'Ασίας, όπως συμφωνήθηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923 και β) με την ελληνική αεριοζώνη όπως θα διαμορφωνόταν εάν η 'Ελλάδα την είχε επεκτείνει σε 12 ν. μίλια. 'Η επέκταση αυτή δεν θα έθιγε διόλου τη μέση γραμμή της Συνθήκης της Λωζάνης.

'Η Τουρκία έχει επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα σε 12 ν. μίλια, στις βόρειες και νότιες άκτες της Μ. 'Ασίας.

* Τους χάρτες και τα σχέδια εξέδωσε η 'Επιτροπή 'Εθνικής 'Ακεραιότητας και 'Επιβίωσης (Προσφορά χαρτών-σχεδίων στην Ε.Α.Ε. Μιχ. Δωρής).

τήν οικονομική ανάπτυξη τῶν δυτικῶν παραλίω της. Ἡ Τουρκία ἰσχυρίζεται ὅμως ἀκόμη ὅτι ἡ διεκδικούμενη ὑφαλοκρηπίδα θά ἔπρεπε νά θεωρηθεῖ ὡς προέκταση τῆς ἡπειρωτικῆς ὑφαλοκρηπίδας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί, κατά συνέπεια, νά τῆς παραχωρηθεῖ.

Γιά τήν ἑλληνική επιχειρηματολογία ἀποφασιστική βαρύτητα ἔχει, ἀντίθετα, τὸ ἄρθρο 1β τῆς Σύμβασης τῆς Γενεύης πού ἐπικύρωσε ἡ Ἑλλάδα ἤδη τὸ 1972, καί σύμφωνα μέ τὸ ὅποιο, γιά τήν ὀριοθέτηση τῆς ὑφαλοκρηπίδας τοῦ Αἰγαίου, θά ἔπρεπε νά συνυπολογιστοῦν τὰ ἑλληνικά καί, φυσικά, τὰ τουρκικά νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ἄν ἐφαρμόζονταν ἡ βασική αὐτή θέση, τὸ μέρος τῆς ὑφαλοκρηπίδας πού θά ἀναγνωρίζονταν στήν Τουρκία θά ἦταν ὀπωσδήποτε περιορισμένο. Ἐξάλλου, ἡ ἐπίκληση τῆς ρήτηρας τῶν «εἰδικῶν περιστάσεων» τοῦ ἄρθρου 6 καί ἡ ἀντικειμενική ἐφαρμογή της δέν θά ἀπέβαιναν σέ βάρος τῆς Ἑλλάδας, πού ἐπὶ πενήντα συνεχή χρόνια ἀσκούσε, χωρίς σοβαρὴ ἀμφισβήτηση, τὸν κοινωνικό, οικονομικό, συγκοινωνιακό καί στρατιωτικό ἔλεγχο τῆς περιοχῆς. Ἄλλά καί τὸ γεωλογικὸ στοιχεῖο δέν φαίνεται νά εὐνοεῖ τήν Τουρκία, γιατί τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου προήλθαν μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἀνώψωση τοῦ βυθοῦ, καί κατά συνέπεια ἡ ὑφαλοκρηπίδα τοῦ Αἰγαίου δέν ἀποτελεῖ προέκταση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Σύμφωνα μέ τοὺς κανόνες, λοιπόν, τοῦ διεθνoῦς δικαίου πού ἴσχυαν κατά τὴ γένεση καί τὴν ἀποκρυστάλλωση τῆς διαφορᾶς καί πού πρέπει νά ἐφαρμοστοῦν γιά τὴν ἐπίλυση της καθὼς καί τὰ πραγματικά δεδομένα της, οἱ ἑλληνικές θέσεις εἶναι ἰσχυρές, ἐνῶ οἱ τουρκικές εἶναι ἐδάλωτες καί δέν ἀντέχουν σέ κριτική βάσανο².

IIβ. Ἡ αἰγιαλίτιδα ζώνη

Ἐπειδὴ τὰ ἐσωτερικά ὅρια τῆς ὑφαλοκρηπίδας ἀρχίζουν ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου τελειώνουν τὰ ἐξωτερικά ὅρια τῆς αἰγιαλίτιδας ζώνης, τὸ πρόβλημα τοῦ Αἰγαίου εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένο μέ τὴν ἔκταση τῆς αἰγιαλίτιδας ζώνης τῶν δύο χωρῶν. Τὸ πλάτος τῆς ἑλληνικῆς αἰγιαλίτιδας ζώνης ὀρίζεται ἀπὸ τὸ 1936 σέ ἕξι μίλια, ἐνῶ τῆς τουρκικῆς, μόνο στό Αἰγαίον, σέ ἕξι πάλι μίλια. Ἡ Ἑλλάδα ὅμως, ὅπως ἄλλωστε καί ἡ Τουρκία, θά μπορούσε σύμφωνα μέ τὴν τάση πού κυριαρχεῖ στή διεθνή κοινωνία νά ἐπεκτείνει μέ μονομερῆ της πράξη τὴν αἰγιαλίτιδα ζώνη τῶν ἡπειρωτικῶν καί τῶν νησιώτικων ἀκτῶν της σέ δώδεκα μίλια (βλ. τὸ χάρτη II). Μιά ἀνάλογη ἐνέργεια, πού θά ἦταν ἀναμφισβήτητα συμφωνη μέ τὸ ἰσχύον διεθνές δίκαιο, θά συνοδεύο-

ταν ἀπὸ σημαντικές νομικές καί διεθνοπολιτικές συνέπειες: α) θά περιορίζε καταθλιπτικά τὴν ἔκταση τῆς διαφιλονικούμενης ὑφαλοκρηπίδας, ἀφοῦ στήν αἰγιαλίτιδα ζώνη τὰ κράτη δέν ἀσκούν, ὅπως στήν ὑφαλοκρηπίδα, ἀπλῶς κυριαρχικά δικαιώματα ἀλλὰ κυριαρχία, β) θά ἐπέβαλε τὴν ἀνάγκη νέου συνοριακοῦ διακανονισμοῦ μεταξύ τῶν αἰγιαλίτιδων ζωνῶν τῶν δύο κρατῶν, ὅπου τὸ πλάτος τους δέν θά ξεπερνοῦσε τὰ 24 μίλια καί γ) θά μετέτρεπε οὐσιαστικά, τὸ Αἶγαίον σέ «κλειστή» θάλασσα καί θά προκαλοῦσε ἔτσι σημαντικά προβλήματα στή διεθνή ναυσιπλοία μέ γενικότερες στρατηγικοπολιτικές ἐπιπτώσεις.

Παρ' ὅλες τὶς ἐπιπλοκές πού θά δημιουργοῦσε ἡ ἐπέκταση τῆς ἑλληνικῆς αἰγιαλίτιδας ζώνης ἡ σχετική ἀπόφαση θά ἐξυπηρετοῦσε τὰ ἐθνικά συμφέροντα τῆς Ἑλλάδας, ἐπειδὴ θά περιορίζε ἀποφασιστικά τὶς τουρκικές ἀξιώσεις καί θά ἐνίσχυε σημαντικά τὴ στρατηγική σημασία τοῦ ἐλλαδικoῦ χώρου. Ἡ σκέψη αὐτὴ φαίνεται νά ἀπασχόλησε τὴν ἑλληνική κυβέρνηση, ἡ ὁποία, ὅμως, γιά πολλοὺς λόγους δέν ἀποτόλμησε τὸ βῆμα.

Καταρχὴν ἡ τουρκική κυβέρνηση κατέστησε ἀπὸ ἄνωρς σαφές ὅτι ἡ ἐνδεχόμενη ἐπέκταση δέν θά συναντοῦσε μόνο τὴν ἐντονη ἀντίδρασή της, ἀλλὰ θά ἐκλαμβάνονταν ὡς casus belli. Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τὴν Τουρκία οἱ ΗΠΑ καί πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες, καθὼς ἐπίσης καί ἡ ΕΣΣΔ, τὸ 1976 ὕστερα ἀπὸ μιά φάση ἀβεβαιότητας, ἀντιτάχτηκαν στήν ἐνέργεια αὐτὴ γιά νά ἀποφύγουν, ἐκτός τῶν ἄλλων, τὰ προβλήματα ναυσιπλοίας πού θά δημιουργοῦσε ἡ «ἐθνικοποίηση» τοῦ Αἰγαίου. Ἡ ἀντίδραση τῶν μεγάλων δυνάμεων καί τῶν ἄλλων ἄμεσα καί ἔμμεσα ἐνδιαφερομένων χωρῶν, μπορούσε νά διασκεδαστεῖ καί νά ἀντιμετωπιστεῖ μέ τὴν ἀπεριοριστὴ διασφάλιση τοῦ καθεστώτος τῆς ἐλευθερῆς ναυσιπλοίας στό Αἶγαίον π.χ. μέ μιά μονομερῆ δήλωση ἀπεριοριστῆς διάρκειας πρὸς ὅλα τὰ κράτη ἢ ἀκόμη καί μέ τὴ σὺναψη, σέ ὀριακές περιπτώσεις, ἐνός δικτύου συμβάσεων γιά τὸ σκοπὸ αὐτό. Ὅμως ἡ πολυσήμαντη αὐτὴ ἀπόφαση προϋπόθετε μιά ἐπίπονη διπλωματικὴ προετοιμασία καί βέβαια, πᾶν ἀπ' ὅλα, τὴν ἀλλαγὴ τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

IIγ. Ὁ ἐναέριος χώρος τοῦ Αἰγαίου

Ἡ Τουρκία ἀνακαινίζει ἀκόμη, μετὰ τὴν εἰσβολὴ στήν Κύπρο καί τὴν ὀλοκληρωμένη προβολὴ τῶν διεκδικήσεών της στήν ὑφαλοκρηπίδα τοῦ Αἰγαίου, τὸ πρόβλημα τοῦ ἐλέγχου τοῦ αἰγαίου ἐναέριου χώρου, πού σύμφωνα μέ τὶς διευθετήσεις τῆς ICAO καί τοῦ NATO εἶχε ἀνατεθεῖ στήν Ἑλλάδα. Διεκδικεῖ δηλαδή τώρα καί τὸν ἐλεγχὸ τῆς ζωτικῆς ἀέρινης στήλης ὀλόκληρου τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου (βλ. Χάρτη II).

Μέ τὴν ἐνέργειά της αὐτὴ ἀποσαφηνίζονται οἱ ἐπεκτατικὲς της διαθέσεις στήν περιοχή πού καταλαμβάνουν ἤδη τὸν ἐλεγχὸ τοῦ μισοῦ περίπου Αἰγαίου. Πρέπει ἀκόμη νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀπὸ τὸ 1928 ὀρίσει τὸ πλάτος τοῦ ἐναέριου χώρου

2. Ἐκτός ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία πού παρατίθεται στήν ὑποσ. 1 πρβλ. σχετικᾶ: Χρ. Ροζάκης, Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ διαφορὰ γιά τὴν ὑφαλοκρηπίδα τοῦ Αἰγαίου», Νέον Δίκαιον 1975, σ. 101 ἐπομ., Κ. Κόικα Ἡ διαφορὰ μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας γιά τὴν ὑφαλοκρηπίδα τοῦ Αἰγαίου, περ. ὁδ. « Ἀντί», τεύχ. 21, 1975. D. Klemm, "Der Streit um den festlandssockel in der Aegaeis", Recht der Internationalen Wirtschaft 1975, σ. 598 ἐπ. Ch. Rousseau, "Grèce et Turquie" etc, στή Revue Générale de droit International Public, 1975, σ. 508 ἐπ.

γύρω από τὰ νησιά, στὸν ὁποῖο ἐκτείνονταν ἡ κυριαρχία της, σὲ δέκα καὶ ὄχι ἕξι μόνο μίλια, ἐνῶ ἡ Τουρκία δὲν εἶχε ποτέ μέχρι τότε ἀμφισβητήσι σοβαρὰ τὴ μονομερὴ αὐτὴ ρύθμιση.

Πδ. Ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν ἑλληνικῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου

Στὶς ἑλληνοτουρκικὲς κρίσεις πού προηγήθηκαν κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ ἐξήντα (1964-1967) ἡ Τουρκία δὲν παρέλειψε μᾶλλον ὑποτονικὰ νὰ προβάλλει *ζήτημα ἐξοπλισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος*. Ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης τοῦ 1923 πού ἀναγνώρισε ὀριστικὰ τὴν ἑλληνικὴ κυριαρχία στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἴμβρο καὶ τὴν Τένεδο (ἄρθρο 14), ἐπέβαλε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὴν Ἑλλάδα τὴν ὑποχρέωση νὰ διατηρεῖ στὰ νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο καὶ Ἰκαρία μόνο περιορισμένο ἀριθμὸ ἐνόπλων δυνάμεων, ἐνῶ ἀπαγόρευε κατηγορηματικὰ τὴν ἐγκατάσταση ναυτικῶν βάσεων καὶ τὴν ἀνεγερση ὀχυρωματικῶν ἔργων (ἄρθρο 13). Ἡ Τουρκία εἶχε ἐξἄλλου παραιτηθεῖ στὴν ἴδια συνθήκη ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Δωδεκανήσων (ἄρθρο 15). Τὸ νησιώτικο αὐτὸ συμπλῆγμα παραχωρήθηκε τὸ 1947 μὲ τὴν συνθήκη τῶν Παρισίων στὴν Ἑλλάδα ὡς μικρὴ ἀνταμοιβὴ γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴ συμμετοχὴ της στὸν ἀντιφασιστικὸ ἀγῶνα τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὸ ἄρθρο 14 τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων ἡ Ἑλλάδα ἀναλάμβανε τὴν ὑποχρέωση, γιὰ νὰ μὴ διαταράξει τὴν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων στὴν περιοχὴ, νὰ διατηρεῖ *τὰ Δωδεκάνησα ἀποστρατιωτικοποιημένα*. Ἡ διαφορά στὴ ρύθμιση τῶν δύο περιπτώσεων εἶναι προφανής.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ἑλλάδα παραβίασε τὶς σχετικὲς διατάξεις τῶν δύο συνθηκῶν, χωρὶς ἐντούτοις νὰ εἶναι *γνωστὴ ἀκριβῶς* ἡ ἔκταση τῆς παραβίασης. Ἡ στοιχειώδης αὐτὴ ἑλληνικὴ ἀντίδραση ὅμως συνιστᾷ *νόμιμη ἀπάντηση* στὴν ἐπεκτατικὴ τουρκικὴ πολιτικὴ, πού ἀποσκοπεῖ νὰ διασαλευθεῖ τὴν συμβατικὰ κατοχυρωμένη ἰσορροπία στὴν περιοχὴ, καὶ σίγουρα δὲν ὑπερακοντίζει γιὰ δύο ἀναμφισβήτητους λόγους τὸ πνεῦμα τῶν συνθηκῶν.

Πράγματι, οἱ ἐπεκτατικὲς διαθέσεις τῆς Τουρκίας ἀνέτρεψαν ριζικὰ τὰ δεδομένα, στὰ ὁποῖα εἶχε στηριχθεῖ κυρίως ὁ συμβιβασμὸς τῆς Λωζάννης. Κατὰ συνέπεια ἡ *ἐπικύλιση ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ τῆς ρήτρας τῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν* (Clausula rebus sic stantibus) θεμελιώνεται σὲ στέρεες νομικὲς βάσεις. Ἀποφασιστικὴ σημασία ἔχει ἀκόμη ὅτι ἡ παραβίαση τῶν συμφωνιῶν ἀποβλέπει ἀποκλειστικὰ σὲ ἀμυντικούς σκοπούς καὶ ἔτσι ἡ Ἑλλάδα *νόμιμα ἐπικαλεῖται*, ὅσο βέβαια δὲν ὑποχωρεῖ ἢ τουρκικὴ ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ, *τὸ ἀπόλυτο δικαίωμα τῆς νόμιμης ἀμυνας* πού κατοχυρώνει πανηγυρικὰ τὸ ἄρθρο 51 τοῦ Χάρτη τοῦ ΟΗΕ. Δὲν πρέπει, τέλος, νὰ παραγνωρίζουμε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὴν ἀτλαντικὴ συμμαχία διακυβεῖται

σήμερα περισσότερο παρά διασφαλίζει τὴν ἔθνικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὴν εδαφικὴ ἀκεραιότητά της.

Πε. Τὸ πρόβλημα τῶν μειονοτήτων

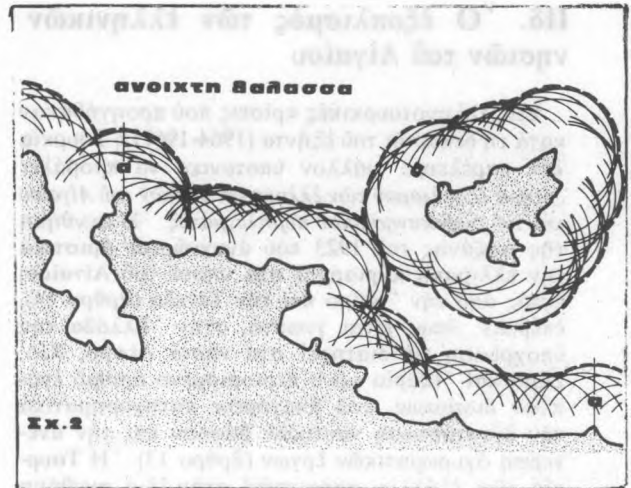
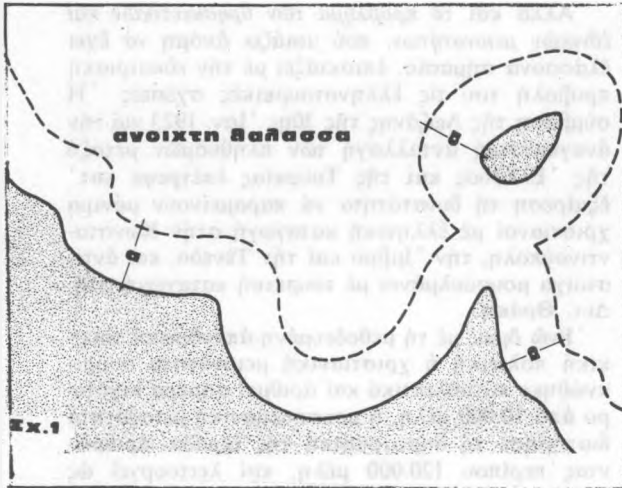
Ἄλλὰ καὶ τὸ *πρόβλημα τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἔθνικῶν μειονοτήτων*, πού μοιάζει ἀκόμη νὰ ἔχει ἐλάσσονα σημασία, ἐπισκιάζει μὲ τὴν εὐκαιρικὴ προβολὴ του τὶς ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις. Ἡ σύμβαση τῆς Λωζάνης τῆς 30ης Ἰαν. 1923 γιὰ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας ἐπέτρεψε κατ' ἐξαιρεση τὴ δυνατότητα νὰ παραμείνουν μόνιμα χριστιανοὶ μὲ ἑλληνικὴ καταγωγὴ στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Ἴμβρο καὶ τὴν Τένεδο, καὶ ἀντίστοιχα μουσουλμάνοι μὲ τουρκικὴ καταγωγὴ στὴ Δυτ. Θράκη.

Ἐνῶ ὅμως μὲ τὴ μεθοδευμένη ἀπάνθρωπη τουρκικὴ πολιτικὴ ἢ χριστιανικὴ μειονότητα συρρικνώθηκε καταθλιπτικὰ καὶ ἀριθμεῖ σήμερα λιγότερο ἀπὸ 10.000 μέλη, ἡ μουσουλμανικὴ μειονότητα διατήρησε τὴ δημογραφικὴ της ἱκμάδα, ἀριθμῶντας περίπου 120.000 μέλη, καὶ λειτουργεῖ ὡς ἀνθρώπινη «ὕποθήκη» γιὰ τὴν ἐπεκτατικὴ τουρκικὴ πολιτικὴ. Ἡ ἀναμφισβήτηση ἐξἄλλου κοινωνικὴ καὶ οικονομικὴ της καθυστέρηση ὀφείλεται σὲ λόγους πού βαρύνουν τὴν ἑλληνικὴ ἀλλὰ πολὺ περισσότερο τὴν τουρκικὴ πολιτικὴ. Καὶ στὰ Δωδεκάνησα, τέλος, ὑπάρχει ἀσήμαντη μουσουλμανικὴ μειονότητα, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ καθεστῶς δὲν ρυθμίζεται ἀπὸ κανένα εἰδικὸ συμβατικὸ κείμενο.

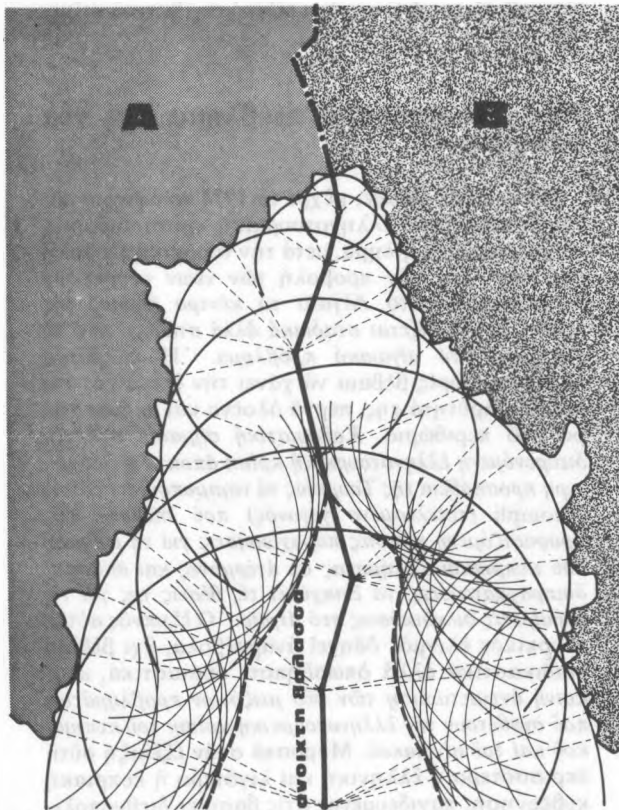
Πστ. Τὸ κυπριακὸ πρόβλημα στὴ νέα φάση του

Ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε, μέχρι τὸ 1974 τὸ σφυγμὸ καὶ τὴν ἔνταση στὴν ἑλληνοτουρκικὴ κρίση καθόριζε τὸ κυπριακὸ πρόβλημα, μετὰ τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ στὸ νησί καὶ τὴν προβολὴ τῶν νέων τουρκικῶν διεκδικήσεων στὸ Αἶγαῖο *τὸ κέντρο βάρους τῆς κρίσης μετατοπίζεται σταδιακὰ ἀλλὰ σταθερὰ ἀπὸ τὸ κυπριακὸ στὸ αἰγαϊκὸ πρόβλημα*. Ἡ κυπριακὴ ὑπόθεση, χωρὶς βέβαια νὰ χάνει τὴν ἐπικαιρότητα καὶ τὴ βαρύτητά της, περνᾷ ὀλοένα καὶ περισσότερο στὸ περιθώριο. *Καθοριστικὴ σημασία* *στὴ νέα διευρυνόμενὴ ἑλληνοτουρκικὴ κρίση ἀποκτᾷ ἡ ὀλοφάνερη προσπάθεια τῆς Τουρκίας νὰ νομιμοποιήσει τὸ fait accompli (τετελεσμένο γεγονός) πού ἐπέβαλε καὶ, προφασισζόμενὴ κάποιες παραχωρήσεις γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ κυπριακοῦ ζητήματος* *σὲ ἀτέρμονες καὶ ἀκαρπες διαπραγματεύσεις, νὰ ἐνισχύσει τὶς θέσεις της γιὰ τὶς ἀθθαίρετες διεκδικήσεις στὸ Αἶγαῖο*. Ὁ ἔξυπνος αὐτὸς τουρκικὸς ἐλιγμὸς ὀδηγεῖ ἀναμφίβολα, ὄχι βέβαια διαδικαστικὰ ἀλλὰ ὀπωσδήποτε ὀδυσιαστικὰ, *στὴν κοινὴ ἀντιμετώπιση τῶν δύο μειζόνων προβλημάτων πού συνθέτουν τὴν ἑλληνοτουρκικὴ κρίση: τοῦ κυπριακοῦ καὶ τοῦ αἰγαϊκοῦ*. Μπροστὰ στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ περισσότερο ἢ ἑλληνικὴ καὶ λιγότερο ἢ κυπριακὴ κυβέρνησις, παγιδευμένους στὶς βασικὲς διεθνοπολιτικὲς ἐπιλογές τους καὶ τὰ νέα δεδομένα, ἀναγκάζο-

ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΟΡΙΟΥ ΑΙΓΙΑΛΙΤΙΔΑΣ ΖΩΝΗΣ

ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΜΕΣΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ

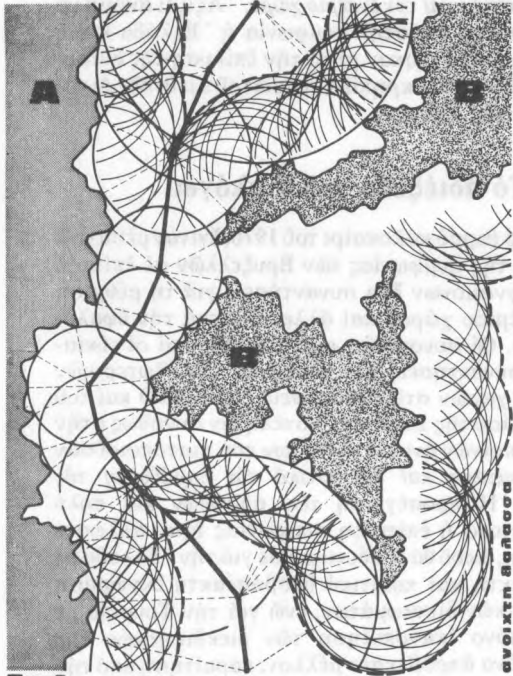
Σχ. 1. Καθορισμός του ορίου της αιγιαλίτιδας ζώνης με τη μέθοδο trace parallel. Η όριακή γραμμή διαγράφεται παράλληλα προς την ακτή και σε σταθερή απόσταση $a=3$ έως 12 ν. μίλια.

Σχ. 2. Καθορισμός του ορίου της αιγιαλίτιδας ζώνης με τη μέθοδο courbe tangente. Χαράσσεται αρχικά πυκνό σύστημα περιφερειών με κέντρα τα χαρακτηριστικά σημεία των ακτών και ακτίνα σταθερή, όση το πλάτος της αιγιαλίτιδας ζώνης, $a=3$ έως 12 ν. μίλια. Η όριακή γραμμή της αιγιαλίτιδας ζώνης είναι ή περιβάλλουσα των περιφερειών αυτών.

Σχ. 3. Καθορισμός θαλάσσιας συνοριακής μέσης γραμμής παρακειμένων κρατών. Κάθε σημείο της απέχει εξ' ίσου απ' τις απέναντι ακτές των δύο κρατών. Είναι φανερός ο τρόπος κατανομής της αιγιαλίτιδας ζώνης.

Σχ.3

ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΜΕΣΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ

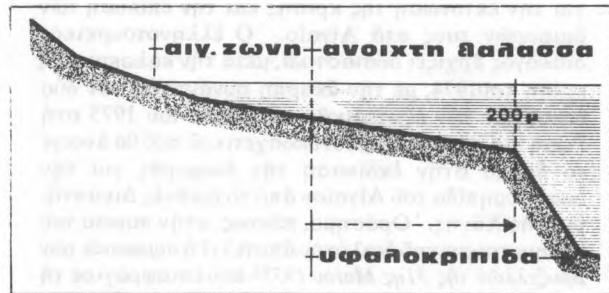
Σχ.4

Σχ. 4. Καθορισμός θαλάσσιας συνοριακής μέσης γραμμής κρατών (ήπειρωτικών ή νησιωτικών) όταν οι ακτές του ενός βρίσκονται απέναντι στις ακτές του άλλου. Είναι φανερός ο τρόπος κατανομής της αλιγαλιτίδας ζώνης όταν η απόσταση ανάμεσα στις ακτές των δύο κρατών είναι μικρότερη απ' το πλάτος της αλιγαλιτίδας ζώνης ($a=3$ έως 12 ν. μίλια).

Η μέση γραμμή παραμένει πάντοτε ή ίδια και δεν εξαρτάται απ' το πλάτος της αλιγαλιτίδας ζώνης.

Σχ.5 Γεωλογική έννοια υφαλοκρηπίδας

Σχ.6 Νομική έννοια υφαλοκρηπίδας

Σχ. 5. Γεωλογική έννοια της υφαλοκρηπίδας: ή προέκταση της ακτής, με μικρή κλίση, κάτω απ' την επιφάνεια της θάλασσας. Πέρα απ' την υφαλοκρηπίδα ο βυθός έχει μεγάλη κλίση και σχηματίζει το υφαλοπρανές έως τον πυθμένα της θάλασσας που ονομάζεται υφαλολεκάνη.

Σχ. 6. Νομική έννοια της υφαλοκρηπίδας: διαφέρει βασικά απ' τη γεωλογική έννοια και δεν πρέπει να συγχέεται καθόλου μ' αυτήν. Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1958, υφαλοκρηπίδα είναι ο βυθός της θάλασσας, και το υπέδαφος, των θαλασσίων περιοχών που βρίσκονται άμεσα μετά την αλιγαλιτίδα ζώνη, μέχρι βάθους 200 μ. ή και περισσότερο, μέχρι τό σημείο που είναι δυνατή ή εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του βυθού και του υπεδάφους.

νται από τὰ πράγματα, ἐνῶ ἐπιμένουν στὴν ξεχωριστὴ ἀντιμετώπιση τῶν δύο προβλημάτων, νὰ ἀποδέχονται οὐσιαστικά τὴ συνεξέτασή τους.

IIIα. Ἡ τακτικὴ τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης

Ἡ σωρευτικὴ καὶ ἰσόπεδη προβολὴ ὅλων τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων πού συνθέτουν τὴν αἰγαιακὴ κρίση ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησι, ἐνῶ θὰ μείωνε τὴ διεθνή ἀξιοπιστία της καὶ κατὰ συνέπεια τὴν εὐελιξία τῆς πολιτικῆς της, θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἀποκοπὴ κάθε διαύλου γιὰ τὶς ἐπίσημες διαπραγματεύσεις μεταξύ τῶν δύο χωρῶν. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἡ τουρκικὴ κυβέρνησι, ἱεραρχώντας μεθοδευμένα τὶς ἀξιώσεις της, περιορίζεται στὴν ἄμεση καὶ ἐπίμονη προβολὴ τῶν διεκδικήσεων πού ἀναφέρονται στὴν ὑφαλοκρηπίδα καὶ τὸν ἐναέριο χῶρο τοῦ Αἰγαίου, ἐνῶ ἀνακαινίζει εὐκαιριακά τὰ προβλήματα τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν νησιῶν καὶ τῶν μειονοτήτων ὡς σφῆνες γιὰ τὴν πορεία τοῦ θερμομέτρου τῆς κρίσης. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ τὴν διευκολύνει ἀναμφισβήτητα νὰ διατηρεῖ ὅλα τὰ μέτωπα τῆς κρίσης ἀνοικτὰ καὶ νὰ θωρακίζει τὴν πολιτικὴ της μὲ νέα συνεχῶς ἐρείσματα.

IIIβ. Ἡ ἀπαρχὴ τοῦ ἄκαρπου διαλόγου

Ἡ τουρκικὴ τακτικὴ καταφαίνεται ἀπὸ τὴ συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν διαπραγματεύσεων πού ἔδω καὶ δυόμισι χρόνια διεξάγουν ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Τουρκία γιὰ τὴν ἐκτόνωση τῆς κρίσης καὶ τὴν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν τους στό Αἶγαίο. Ὁ ἐλληνοτουρκικὸς διάλογος ἀρχίζει οὐσιαστικά, μετὰ τὴν καλοκαιρινὴ κρίση τοῦ 1974, μὲ τὴν ἄκαρπη συνάντηση τῶν δύο ὑπουργῶν τῶν ἐξωτερικῶν τὸν Μάιο τοῦ 1975 στὴ Ρώμη γιὰ τὴ σύνταξη συνοπτικοῦ πού θὰ ἀνοίγε τὸ δρόμο στὴν ἐκδίκαση τῆς διαφορᾶς γιὰ τὴν ὑφαλοκρηπίδα τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὸ Διεθνὲς Δικαστήριό τῆς Χάγης. Ὁρόσημο, πάντως, στὴν πορεία τοῦ ἐλληνοτουρκικοῦ διαλόγου ἀποτελεῖ ἡ συμφωνία τῶν Βρυξελλῶν τῆς 31ης Μαΐου 1975³ πού ἐπισφράγισε τὴ μοναδικὴ μέχρι σήμερα συνάντηση τῶν πρωθυπουργῶν τῶν δύο χωρῶν ὑπὸ τὴ διακριτικὴ σκέπη τῆς ἀτλαντικῆς συμμαχίας.

IIIγ. Ἡ συμφωνία τῶν Βρυξελλῶν

Σκόπιμο κρίνεται γι' αὐτὸ, νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο στό περιεχόμενο τῆς συμφωνίας πού ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ *διαδικαστικὸ συμβιβασμό* γιὰ τὴ μεθόδευση καὶ τὴ συνέχιση τοῦ διαλόγου. Καθοριστικὸ σημεῖο τῆς συμφωνίας εἶναι ἡ πανηγυρικὴ ἐμμονὴ στὶς εἰρηνικὲς διαδικασίες γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν ἐλληνοτουρκικῶν διαφορῶν. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ, συμφώνησαν οἱ

δύο χῶρες νὰ ἐγκαινιάσουν συστηματικά, στὴν ἀρχὴ σέ ἐπίπεδο ἐμπειρογνομῶν, διαπραγματεύσεις γιὰ τὰ δύο ἐπιμέρους ἐπίμαχα θέματα τοῦ Αἰγαίου: *τὴν ὑφαλοκρηπίδα καὶ τὸν ἐναέριο χῶρο*. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴν συμφωνία ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Τουρκία ἀποδέχτηκαν ρητὰ τὴν ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς γιὰ τὴν ὑφαλοκρηπίδα «μέσω τοῦ Διεθνoῦς Δικαστηρίου τῆς Χάγης».

IIIδ. Τὸ ἀδιέξοδο τοῦ διαλόγου

Μέχρι τὸ θερμὸ καλοκαίρι τοῦ 1976, ἔγιναν μέσα στὰ πλαίσια τῆς συμφωνίας τῶν Βρυξελλῶν σέ ἐπίπεδο ἐμπειρογνομῶν ἕξι συναντήσεις γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ ἐναέριου χῶρου καὶ ἄλλες δύο γιὰ τὴν ὑφαλοκρηπίδα. Οἱ συνομιλίες αὐτές, καθὼς καὶ οἱ εὐκαιριακὲς συναντήσεις τῶν ὑπουργῶν τῶν ἐξωτερικῶν τῶν δύο χωρῶν στὶς διασκέψεις τοῦ ΝΑΤΟ καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, κατέληγαν συνήθως στὴν ἔκδοση κοινῶν ἀνακοινωθέντων πού πιστοποιοῦσαν τὴν παράταση καὶ οὐσιαστικὰ τὴν ἐμβάθυνση τῆς κρίσης. Ἡ προσέγγιση τῶν ἀπόψεων καὶ πολὺ περισσότερο ἢ ἐπίτευξη συμφωνίας ἦταν ἄλλωστε ἀνέφικτη, ἀφοῦ θὰ ἰσοδυναμοῦσε γιὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ ἀπαράδεκτη καὶ πολιτικὰ δυσβάστακτη ἐκχώρηση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων, ἐνῶ γιὰ τὴν Τουρκία μὲ μικρὴ μόνο ἱκανοποίηση τῶν διεκδικήσεών της καὶ, γιὰ ἓνα ἀπρόβλεπτο μέλλον, παραίτηση ἀπὸ τὴν παραπέρα προβολὴ τους.

IIIε. Ἡ ἐλληνικὴ «ἐπίθεση» καὶ ἡ «ἄτακτη» ὑποχώρηση

Ἀπὸ τὴ σκιαγράφηση τῆς πορείας τοῦ θεσμοποιημένου διαλόγου καταφαίνεται ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς εἶναι *συντηρητικὸς - ἀμυντικὸς ἐνῶ τῆς τουρκικῆς δυναμικὸς - ἐπιθετικὸς*. Ἡ Ἑλλάδα ἐπιχειρήσει βέβαια γιὰ πρώτη φορά τὸν Αὐγούστο τοῦ 1976, μετὰ τὴν ἀνοικτὴ παραβίαση τῆς ἐλληνικῆς ὑφαλοκρηπίδας τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ἐρευνητικὸ πλοῖο «Σισμίκ», νὰ ξεπεράσει τὸ πλέγμα αὐτὸ μὲ τὴν ὑποβολὴ τῶν δύο παράλληλων *προσφυγῶν* στό Συμβούλιο τῆς Ἀσφαλείας τοῦ ΟΗΕ καὶ τὸ Διεθνὲς Δικαστήριό τῆς Χάγης. Καὶ οἱ δύο ὅμως προσφυγῆς προετοιμασμένες πρόχειρα καὶ, τὸ σημαντικότερο, παγιδευμένες στὴν οὐσιαστικὰ συμβιβαστικὴ καὶ «ἠττοπαθὴ» πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδας ὀδήγησαν ἀντίστοιχα σέ δύο μάλλον οὐδέτερες ἀποφάσεις⁴ πού, ἐνῶ μακροπρόθεσμα ἐξυπηρετοῦν τὴν τουρκικὴν πολιτικὴν, βραχυπρόθεσμα ἐνισχύουν ἐλάχιστα τὶς ἐλληνικὲς θέσεις.

Ἡ Ἑλλάδα θὰ πληρώσει ἔτσι τὸ τίμημα τῆς *συμπλεγματοεικοῦς φιλοατλαντικῆς πολιτικῆς της*, γιὰ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν *ὀλόπλευρη διεθνοποίηση τῆς κρίσης* καὶ νὰ ἐπιστρέψει στό *τραπέζι τῶν διμερῶν διαπραγματεύσεων πού διεξάγονται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπαγρύπνηση καὶ τὴν καθοδήγηση τῆς συμμαχίας*. Οἱ δύο συναντήσεις τῶν ἐμπειρογνομῶν, γιὰ τὸν ἐναέριο χῶρο ἢ μὴ γιὰ τὴν ὑφαλοκρηπίδα καὶ οἱ πάντε εὐκαιριακὲς τῶν ὑπουργῶν τῶν ἐξωτερικῶν τῶν δύο χωρῶν πού

3. Βλ. ἐφ. «Καθημερινή», 1 Ἰουν. 1975.

ακολουθούν επισφραγίζουν άπλως τό άδιέξοδο.

Σημαντική είναι, αντίθετα, ή συνάντηση τών έμπειρογνομόνων τών δύο χωρών γιά τήν όριοθέτηση τής ύφαλοκρηπίδας πού πραγματοποιήθηκε τό Νοέμβριο τού 1976 καί κατέληξε στό *Πρακτικό τής Βέρνης*⁴. Στο Πρακτικό αυτό άποφεύγεται συστηματικά ή άναφορά τού Διεθνούς Δικαστηρίου, ένώ θεσμοποιείται μέ διαφορετική μεθόδευση ό διμερής διάλογος. *Η ύποχώρηση τής Ελλάδας είναι προφανής, άφοδ, ένώ άκόμη έκκρεμεί ή προσφυγή τής στή Χάγη γιά τήν ουσία τής διαφοράς, συμφωνεί στόν παραμερισμό τού Δικαστηρίου πού μνημόνευε ρητά ή συμφωνία τών Βρυξελλών τού 1975. Η Τουρκία όλοκληρώνει έτσι τή «νίκη» τής γιά τόν καθορισμό τού διαπραγματευτικού πλαισίου, πού φυσικά θά καθορίσει άποφασιστικά τή διευθέτηση τής κρίσης, καί άποκτᾶ ενδύτερα περιθώρια έλλειμών γιά τή δημιουργία καί νέων πραγματικών καταστάσεων στό Αιγαίο πού δέν θά είναι, βέβαια, άμοιρες πολιτικών καί νομικών συνεπειών.*

Μέ τό τρενάρισμα τών συνομιλιών γιά τόν έναέριο χώρο καί τήν άόριστη άναβολή τών διαπραγματεύσεων γιά τήν ύφαλοκρηπίδα, πού είχαν όριστεί γιά τό τέλος τού Μαρτίου, καί τελικά πραγματοποιήθηκαν χωρίς κανένα άποτέλεσμα τόν Ιούνιο τού 1977, επιβεβαιώνεται γιά μία άκόμη φορά τό *άδιέξοδο τού έλληνοτουρκικού διαλόγου πού έδω καί διάμηση χρόνια διεξάγεται μέ φοβερή χαλαρότητα* κάτω από τίς έντονες πιέσεις τών ΗΠΑ, τίς μάλλον διακριτικές πιέσεις τών κρατών τής ΕΟΚ καί τήν έφεκτική στάση τής ΕΣΣΔ.

IVα. Η ενδύτερη διεθνοπολιτική θεώρηση τής κρίσης

Στή συνέχεια, άφοδ άναλύσαμε ήδη τά στοιχεία πού συνθέτουν τήν αίγαιακή κρίση καί τή διαδικαστική έμπλοκή τής, έπιχειρούμε μία ενδύτερη διεθνοπολιτική θεώρησή τής. Εύνόητο είναι ότι μέσα στό πλαίσιο τού άρθρου αυτού περιοριζόμαστε άναγκαστικά στή συνοπτική εξέταση τών παραγόντων εκείνων πού, κυρίως, επηρεάζουν καί καθορίζουν τήν κρίση.

IVβ. Οί ΗΠΑ καί ή κρίση

Κατά τή δεκαετία τού έξήντα διαμορφώθηκε ήδη καί έκδηλώθηκε ή άμερικανική πολιτική γιά τίς έλληνοτουρκικές σχέσεις, ένώ οί ραγδαίες εξελίξεις καί ή συνακόλουθη διεύρυνση καί δξυνση τής κρίσης, κυρίως μετά τό καλοκαίρι τού 1974, σίγουρα δυσκόλευσαν καί άκόμη δυσκολεύουν τήν εφαρμογή τής. Στο δίλημμα νά διαλέξουν τόν ένα άπό τούς δύο συμμάχους *οί ΗΠΑ είχαν άφήσει τήν πλάστιγγα νά*

γέρνει πρós τή μεριά τής Τουρκίας. Ας δοϋμε όμως, ποιοι είναι οί βασικότεροι λόγοι πού όδήγησαν τήν Αμερική στόν παραγκωνισμό τού πιστότερου, ίσως, μεταπολεμικά συμμάχου τής, τής Ελλάδας.

Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ό τουρκικός χώρος έχει όχι μόνο μεγαλύτερη στρατηγική σημασία άπό τόν έλληνικό, αλλά περικλείει, τουλάχιστο μέ τά σημερινά δεδομένα, καί μεγαλύτερη δυναμική. Βέβαια ή Ελλάδα καί ή Τουρκία άποτελούν μέ τήν έγκατάσταση καί τή λειτουργία ποικίλων στρατιωτικών βάσεων τών ΗΠΑ καί τής συμμαχίας προχωρημένα φυλάκιά τους, ή γειτνίαση όμως τής Τουρκίας μέ τίς χώρες τής Μέσης Ανατολής καί τή Σοβιετική Ένωση καθώς καί ό έλεγχος τών Στενών σημαδεύουν τήν στρατηγική άνωτερότητα τού τουρκικού χώρου, πού ενισχύθηκε άποφασιστικά μέ τή μονιμοποίηση καί τήν έμβάθυνση τής μεσανατολικής κρίσης. Αντίθετα, ή ύφεση πού μετά τήν έγκατάλειψη τής πολιτικής τού ψυχρού πολέμου επικράτησε στό Βαλκάνια μείωνε όπωσδήποτε τή στρατηγική άξία τού ελληνικού χώρου. Τήν εκτίμηση αυτή ενισχύει εξάλλου καί ή άπόφαση τών ΗΠΑ νά χρησιμοποιήσουν τήν Τουρκία, μαζί μέ τό Ιράν καί τό Πακιστάν, ως «χωροφύλακες» γιά τόν έλεγχο τής ζωτικής καί έκρηκτικής μεσανατολικής περιοχής.

Τήν άμερικανική πολιτική καθορίζει όμως καί ένα άλλο στοιχείο. Η Τουρκία εμφανίζεται πάντοτε μέ τό πρόσωπο τού σκληροτράχηλου συμμάχου πού παζαρεύει μέ ιδιόμορφη *έθνωτική συνοχή* καί πείσμα τούς όρους γιά τή συμμετοχή τής στή συμμαχία, χωρίς νά περιορίζει άσφυκτικά τά περιθώρια τών έλιγμών τής καί μέ χώρες τού αντίπαλου στρατοπέδου, όπως π.χ. τή Σοβιετική Ένωση. Η Ελλάδα, αντίθετα, παρουσιάζεται μέ τό πρόσωπο τού χαμογελαστου συμμάχου, πού είναι πρόθυμος νά ύπακούσει στό κελεύσματα τής Αμερικής καί τού ΝΑΤΟ γιά νά έξυπηρετήσει καί μέ ένθικές άκόμη θυσίες τή συμμαχική συνοχή.

Τέλος, καί ένας άλλος «άνομολογητος» παράγοντας επηρεάζει τή διαμόρφωση τής άμερικανικής πολιτικής. Μετά τόν τερματισμό τού έμφυλίου πολέμου στήν Ελλάδα (1949), στόν όποιον καθοριστικά συνέβαλε ή επέμβαση τών ΗΠΑ, οί πολιτικές καί κοινωνικές δυνάμεις στή χώρα σταθεροποιήθηκαν καί, μέ τήν έστω άνιση οικονομική ανάπτυξη, ό κίνδυνος μιας ενρείας *κοινωνικής άναταραχής* άπομακρύνθηκε. Τήν εκτίμηση αυτή άποδεικνύει, νομίζουμε, περίτρανα ή πρόσφατη «όμαλή» μεταπολίτευση τού 1974. Ο ίστός τής κοινωνικής συνοχής στήν άλλη μεριά τού Αιγαίου, παρ' όλο πού οί φιλοατλαντικές στρατιωτικές καί πολιτικές δυνάμεις έλέγχουν άποτελεσματικά τήν κατάσταση, παραμένει αντίθετα ενδύσθητος. Η πιθανότητα, κατά συνέπεια, μιας μελλοντικής κοινωνικής άναταραχής είναι στήν Τουρκία μεγαλύτερη άπό τήν Ελλάδα, πού μέ τήν επιταχυνόμενη διαδικασία ένταξης στήν ΕΟΚ επιδιώκει, κοντά στό άλλα, νά παγιώσει καί νά ενισχύσει τό άρχον συγκρότημα έξουσίας.

Οί ΗΠΑ, εκτιμώντας όλες αυτές τίς συντεταγμένες τού προβλήματος, ήταν επόμενο νά ενδοήσουν άλλοτε άπροκάλυπτα καί άλλοτε διακριτικά τίς επεκτατικές

4. Σ.Α. άπόφαση 395/1976 Διαταγή τής 11ης Σεπτ. 1976 τού Διεθνούς Δικαστηρίου, C. I. J. Recueil 1976, σ. 3 έπ.

5. Βλ. έφ. «Καθημερινή», 21 Νοεμ. 1976.

διαθέσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο, και να καλέσουν την Ελλάδα να πληρώσει τα σπασμένα για την πολυπόθητη άποκατάσταση της συνοχής στη νοτιοανατολική πτέρυγα της συμμαχίας. Περίτρανη απόδειξη για την αμερικανική αυτή επιλογή αποτελεί η καταστρατήγηση του embargo, που είχε αποφασίσει μετά την εισβολή στην Κύπρο για την Τουρκία τό Κογκρέσο, και η αμερικανοτουρκική συμφωνία της 26ης Μαρτ. 1976 για την επαναλειτουργία των αμερικανικών βάσεων στο τουρκικό έδαφος με αντάλλαγμα τη χορήγηση στρατιωτικής βοήθειας ύψους 1.000.000 δολλαρίων για τέσσερα χρόνια. Η αντίστοιχη αμερικανοελληνική συμφωνία της 15ης Απρ. 1976, που είναι αποτέλεσμα της έντονης ελληνικής διαμαρτυρίας και περιλαμβάνει δυσμενέστερους όρους, επιχειρεί φαινομενικά μόνο να αποκαταστήσει τη «διασαλευμένη» ισορροπία ανάμεσα στις δύο χώρες. Καί, ενώ ακόμη οι δύο συμφωνίες δεν έχουν επικυρωθεί, οι αμερικανικές βάσεις στην Ελλάδα λειτουργούν κανονικά και στην Τουρκία παραμένουν σε σημαντικό βαθμό αδρανοποιημένες. *Παρ' όλη την προφανή αμερικανική εύνοια προς την Τουρκία οι συνθήκες για την επίλυση του προβλήματος της «συγκυριαρχίας» στο Αιγαίο δεν έχουν ακόμη ώριμάσει.* Για να προσεγγίσουν οι διαμετρικά αντίθετες απόψεις της Ελλάδας και της Τουρκίας και να επιβληθεί λύση, θά απαιτηθούν πολλοί λεπτοί χειρισμοί, αφού η πιθανότητα της ένοπλης σύγκρουσης, χωρίς να αποκλείεται δλότελα, είναι μακρυνή. Προς τα συμφέροντα των ΗΠΑ πάντως, φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο η ιδέα της «συνεκμεταλλεύσεως» του Αιγαίου, που προωθείται από καιρό διακριτικά και μεθοδευμένα και ισοδυναμεί ουσιαστικά με συγκυριαρχία. Η λύση αυτή, της οποίας οι λεπτομέρειες παραμένουν άγνωστες, ίκανοποιεί σε σημαντικό βαθμό τις τουρκικές διεκδικήσεις, ενώ δίνει στην Ελλάδα τη δυνατότητα να διατηρήσει τα προσχήματα για μία «τίμια» και «λογική» εκχώρηση κυριαρχικών της δικαιωμάτων στην Τουρκία και στις ΗΠΑ να διαδραματίζουν ρυθμιστικά, και για λογαριασμό του ΝΑΤΟ, τό ρόλο του άρχοντα μεσολαβητή.

IVγ. Τά κράτη της ΕΟΚ και ή κρίση

Τό γεγονός καθαυτό ότι ή συντριπτική πλειοψηφία των κρατών της ΕΟΚ ανήκει στην άτλαντική συμμαχία στενεύει τά περιθώρια για τη διαμόρφωση μιας αυτόνομης ευρωπαϊκής πολιτικής στην αιγαιακή κρίση. Πράγματι, αφού τίς συνιστώσες της άτλαντικής πολιτικής καθορίζουν οι ΗΠΑ, ή ανεξαρτητοποίηση της πολιτικής των χωρών της ΕΟΚ τουλάχιστον κάτω από τά σημερινά δεδομένα, είναι περίπου άδιανόητη. Βέβαιο είναι εξάλλου ότι οι Κοινότητες είναι άπρόθυμες, ενόψει της ένταξης της Ελλάδας και της ένδεχόμενης μελλοντικής ένταξης της Τουρκίας, να μεταφέρουν στό σώμα τους —σάν να μήν έλειπαν τά προβλήματα που σωρεύει ό χρόνος!— την έκρηκτική αιγαιακή κρίση.

Τήν άνησυχία αυτή άκριβώς έπεσήμανε διακριτικά ή Έκτελεστική Έπιτροπή στην έκθεσή της για

τήν ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ ενώ τά κράτη των Κοινοτήτων δεν παραλείπουν σε κάθε ευκαιρία άμεσα ή έμμεσα να τονίσουν την ανάγκη να διευθετηθεί ή κρίση. Όποιαδήποτε όμως εξέλιξη προς την κατεύθυνση αυτή συνοδεύεται, όπως είδαμε, με εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων στην Τουρκία ή έστω με την παραίτηση της Ελλάδας από την άσκηση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων (συνεκμετάλλευση). Είναι, τέλος, φυσικό ότι οι παράγοντες που καθορίζουν την αμερικανική πολιτική λειτουργούν Grosso Modo άπαγορευτικά, με μοναδική εξαίρεση τη Γαλλία, για τη διαμόρφωση μιας αυτόνομης πολιτικής των κρατών της ΕΟΚ.

IVδ. Η ΕΣΣΔ και ή κρίση

Η ήγεμονική δύναμη του σοσιαλιστικού στρατοπέδου θεωρεί, όχι άδικαιολόγητα, την αιγαιακή κρίση ως μία ένδοατλαντική διένεξη. Η στάση της είναι, κατά συνέπεια, για τους ακόλουθους λόγους καταρχήν οδδέτερη. Η Σοβιετική Ένωση δεν είναι σήμερα σε θέση και δεν επιδιώκει άμεσα να άμφισβητήσει την ισορροπία στην περιοχή και, γι' αυτό, περιορίζεται να διευρύνει και να στερεώσει τά έρεισματά της στις δύο χώρες και τά λαϊκά τους κινήματα. Προς την κατεύθυνση αυτή έμφανίζεται πιο άνοικτη ή Τουρκία, γιατί δεν κατέχεται όπως ή Ελλάδα, από τό άτλαντικό πλέγμα· είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι κανένας Έλληνας πρωθυπουργός δεν επισκέφθηκε μεταπολεμικά τη Σοβιετική Ένωση.

Η τελευταία προσβλέπει, όμως, με μεγαλύτερο ενδιαφέρον στην σοβιετοτουρκική συνεργασία, και επειδή ή Τουρκία έλέγχει τά Στενά και τόν έναέριο δρόμο προς τη Μέση Ανατολή. Η έντονότερη παρουσία του σοβιετικού στόλου στη Μεσόγειο και ή ναυπήγηση πλοίων που δεν έμπίπτουν στις προδιαγραφές της συνθήκης του Montreux του 1936 (π.χ. «Κίεβο») άναγκάζουν μάλιστα τη Σοβιετική Ένωση να είναι ιδιαίτερα προσεκτική και να καλλιεργεί συστηματικά φιλικές σχέσεις με την Τουρκία. Αδιάψευστη άπόδειξη της πολιτικής αυτής είναι ή παροχή τεράστιας οικονομικής βοήθειας. Ο ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΣΤΟΛΟΣ 7.000.000.000 ΔΟΛΛΑΡΙΩΝ. Αντίθετα, εφόσον ή Ελλάδα δεν έπεκτείνει την αιγαιακή ζώνη της σε δώδεκα μίλια, ή έξοδος του σοβιετικού στόλου μέσω του Αιγαίου δεν παρουσιάζει προβλήματα, ενώ τό μόνιμο σοβιετικό άγκυροβόλιο στά νότια των Κυθήρων έχει περιορισμένη μάλλον σημασία. Άλλωστε ή Σοβιετική Ένωση ενδιαφέρεται περισσότερο για τη διεύρυνση των έρεισμάτων της στη Τουρκία και επειδή ή πιθανότητα για μία κοινωνική έκρηξη δεν είναι τόσο μακρυνή όσο στην Ελλάδα.

Η «οδδέτερη» όμως σοβιετική πολιτική ευνοεί, κάτω από τά σημερινά δεδομένα, την Τουρκία και ενισχύει έτσι έμμεσα τίς έπεκτατικές της διαθέσεις. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι, ενώ ή Σοβιετική Ένωση δεν είχε στην άρχή εκδηλώσει την αντίθεσή της στην επέκταση της ελληνικής αιγαιακής ζώνης σε δώδεκα μίλια, πρόβαλε άργότερα τίς αντιρρήσεις της ρητά, και στό πιο λεπτό σημείο της θερμής

κρίσης του Αύγουστου του 1976 συνέστησε στις δύο χώρες να διεξάγουν διαπραγματεύσεις για την οριοθέτηση της ύφαλοκρηπίδας του Αιγαίου. Για να αποφύγουμε όμως Ισπεδωτικές απλουστεύσεις, πρέπει να τονίσουμε ότι η σοβιετική πολιτική δεν πρέπει να ταυτίζεται με την πολιτική των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ καθώς επίσης και των κρατών της ΕΟΚ αφού οι στόχοι τους είναι ολοφάνερα διαφορετικοί.

Συμπέρασμα

Τό ατγιακό συνιστά ειδικά για τήν 'Ελλάδα πρόβλημα εθνικής ανεξαρτησίας και εδαφικής άκραιότητας· ένταγμένο στη διευρυνόμενη μεσανατολική κρίση, έχει ήδη προσλάβει μόνιμα έκρηκτικές διαστάσεις και έχει οδηγήσει τις ταραγμένες από τή δεκαετία του 50 έλληνοτουρκικές σχέσεις σε εξαιρετικά επικίνδυνη δξυση. 'Η 'Ελλάδα και περισσότερο ή Τουρκία έχουν ούσιαστικά άναστείλει, με τις δυσβάστακτες άμυντικές δαπάνες που έχουν επωμιστεί, κάθε προσπάθεια για μία ευρύτερη κοινωνική πρόοδο, ενώ οι ΗΠΑ και τό ΝΑΤΟ έχουν άνακουφιστεί σημαντικά από τό βάρος τών δαπανών που άπαιτούνται για τόν εκσυγχρονισμό του έλληνικού και του τουρκικού στρατού.

Οί δύο χώρες εξωθούνται έτσι σε έξοντωτικό άγώνα δρόμου για τούς έξοπλισμούς και άντιμετωπίζουν, έστω και μακρυνά, τό φάσμα μιάς όλιγοήμερης σύρραξης για να βοηθήσουν: α) τις ΗΠΑ και τή νατοϊκή συμμαχία να επιβάλλουν τις άναγκαίες στρατηγικοπολιτικές άνακατατάξεις στην περιοχή και β) τά διεθνή μονοπώλια να εκμεταλλευτούν τά όποια κοιτάσματα πετρελαίου. Καί οι δύο όμως επιδιώξεις είναι όλοφάνερα αντίθετες με τά πραγματικά μακροπρόθεσμα συμφέροντά τους, ενώ τά άναμφίβολα βραχυπρόθεσμα όφέλη της Τουρκίας δεν φαίνεται να άναιρούν τήν οδσία της διαπίστωσης.

ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟ ΓΡΗΓΟΡΗ

Σόλωνος 71 - Αθήνα

για κάθε καλό βιβλίο

Γιανναρά Χρ., 'Αλήθεια και ένότητα της 'Εκκλησίας

— 'Η άπολογητική στά όρια της όρθοδόξου Θεολογίας

— Τό προνόμιο της άπελπισίας (σημειώσεις για μία κριτική άναμέτρηση με τό άδιέξοδο του δυτικού ή καταναλωτικού πολιτισμού)

— Πείνα και δίψα (3η έκδοση)

Μουτσοπούλου Ευ., Αί ήδονάι. Φαινομενολογική έρευνα προνομιούχων συνειδησιακών καταστάσεων

Μπαρτζελιώτη Λ., Συνοπτική ιστορία της Φιλοσοφίας

— Θεολογία και όντολογία του Ρ. Tilich

Πάνου Σ., Πολιτική και ιδεολογία (παιδεία και ιδεολογία - ιδεολογία και άναγκαιότητα - πολιτική συνείδηση και ιδεολογία - τέχνη και ιδεολογία - δημοκρατία και σοσιαλισμός)

— Ποιητική του χώρου (προαισθητικές κατηγορίες και τό νόημα της τέχνης - για μία φαινομενολογία του ώραιου - διαλεκτική του τραγικού - μία έκδοχή για τήν τέχνη κ.ά.)

Φλήνη Γκ., (Μετ. Α. Σακελλαρίου). 'Ο Πλάτων και ή έποχή του

Λαναρά Β., 'Ηρωισμός και νοσηλευτική (φιλοσοφική θεώρηση)

Φάρμπερ Μ., (Μετ. Α. Μπαρτζελιώτης) Φαινομενολογία: οι σημερινές της διαστάσεις και ή σχέση σιωπής προς τήν ψυχολογία, τήν ψυχιατρική, τόν ύπαρξισμό και άλλες φιλοσοφικές κινήσεις

Λέ Καρρέ Τζών, Μία μικρή πόλη στη Γερμανία (μυθιστόρημα κατασκοπείας και πολιτικής φαντασίας)

Ντάρρελ. Λ., 'Αλεξανδρινό Κουαρτέτο (ή περίφημη τετραλογία σε δημιουργική μετάφραση του Αίμ. Χουρμούζιου)

Χάζλεϋ Α., Γενναίος νέος κόσμος (τό περίφημο μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας)

Κρουσταλάκη Γ., Ψυχοπαιδαγωγική τής σχολικής διαγνώσεως

Παρασκευά - Σακκά Σ., Σύγχρονες τάσεις στην ψυχολογία τής προσωπικότητας

Σακκά Δ., Παιδαγωγική Ψυχολογία: προσωπικότητα - προσαρμογή - μάθηση

Δημητροκάλη Γ., Οί δίκωχοι χριστιανικοί Ναοί

Παλιούρα 'Αθ., 'Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας και αί μικρογραφίες του κώδικος αυτού

Παπαρούνη Π. Ν., Τουρκοκρατία (πτώση, γενοκτονία, διοίκηση δικαιοσύνη, οικονομία κ.λπ.)

Η ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΑΠΟ ΤΟ ΝΑΣΕΡ ΣΤΟ ΣΑΝΤΑΤ

Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Σαντάτ στό Ἰσραήλ

Φάνηκε γιά μιά στιγμή πῶς ὁ καταλύτης τῶν ἐξελίξεων στό Μεσανατολικό θά ἦταν ἡ κοινή Ἀμερικανο - Σοβιετική δήλωση στήν ὁποία οἱ Ἀμερικανικοί ἔκαναν ἕνα βῆμα μπροστά, ἀναγνωρίζοντας τήν ὑπαρξή τοῦ θέματος τῶν «νομίμων δικαιωμάτων» τῶν Παλαιστίνιων. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ διπλωματική διαδικασία θά ἦταν ἡ ἐπανασύγκληση τῆς διεθνούς διάσκεψης τῆς Γενεύης. Γιά νά διευκολύνουν τή σύγκληση τῆς διάσκεψης αὐτῆς, οἱ Παλαιστίνιοι ἔφτασαν μέχρι τό σημεῖο νά συζητοῦν σοβαρά τήν ἐκπροσώπηση τους στή διάσκεψη ἀπό ἐξουσιοδοτημένο Ἀμερικανό καθηγητή, παλαιστινιακῆς καταγωγῆς.

Νά ὅμως πού τά πράγματα ἀκολούθησαν μιά ἄλλη πορεία. Ἐσκασε ξαφνικά ἡ βόμβα τῆς ἐπίσκεψης τοῦ Σαντάτ στό Ἰσραήλ. Εἶχε μεσολαβήσει στό διάστημα αὐτό ἡ ἀντίδραση τοῦ Ἰσραήλ στήν κοινή Ἀμερικανο - Σοβιετική δήλωση. Τό φιλοϊσραηλινό «λόμπυ» στίς ΗΠΑ κινητοποιήθηκε ἔντονα, μέ ἰδιαίτερο στόχο τό Κογκρέσσο ὅπου ἡ ἐπιρροή του εἶναι πολύ μεγάλη. Ἡ ἀμερικανική θέση «διευκρινίστηκε» σ' ἕνα κοινό ἀνακοινωθέν Κάρτερ - Νταγιάν, μέ τρόπο πού ἀναιροῦσε οὐσιαστικά τό περιεχόμενο τῆς κοινῆς δήλωσης.

Ἐπάρχει, φυσικά, τό ἐρώτημα ἂν ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἐπίσκεψη λήφθηκε μετά τίς ἐξελίξεις αὐτές ἢ ἀπό πρῖν. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ ἀπόφαση θά ὀφείλονταν σέ ἀμερικανικές ὑποδείξεις καί θά βασιζόνταν στό ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μόνος τρόπος ἐξόδου ἀπό τό ἀδιέξοδο εἶναι ἡ δημιουργία εὐνοϊκοῦ κλίματος μέσα στό ἴδιο τό Ἰσραήλ, μέ μιά «ἱστορική» χειρονομία καί γεναιόδωρη παραχώρηση ἀπό μέρος τοῦ Σαντάτ. Ἐπογραμμίζονταν ἐπίσης ὁ κίνδυνος ἑνός νέου πολέμου, γιατί τό Ἰσραήλ γιά νά βγεῖ ἀπό τό διπλωματικό ἀδιέξοδο δέν θά δίσταζε νά καταφύγει ἄλλη μιά φορά στή «λύση» τοῦ κεραυνοβόλου προληπτικοῦ πολέμου. Στή δεύτερη περίπτωση, θά μπορούσε κανεῖς νά ὑποθέσει, μέ μεγάλη ὅμως δόση μακιαβελλικῆς φαντασίας, ὅτι ἡ κοινή δήλωση εἶχε ἀπλῶς χαρακτηῖρα διπλωματικοῦ ἄλλοθι γιά τοὺς Ἀμερικανούς, πού θά μπορούσαν νά προβλέψουν ὅτι δέν θά εἶχε καμιά πρακτική συνέχεια καί ὅτι εἶχαν κίολας ἔτοιμο τό σενάριο τῆς ἐπίσκεψης Σαντάτ καί τῆς «ἀποδιεθνοποίησης» τοῦ Μεσανατολικοῦ.

Καί στή μιά πάντως καί στήν ἄλλη περίπτωση τό σημαντικό εἶναι ὅτι τό καθεστῶς Σαντάτ ἦταν ὄριμο γιά μιά τέτοια πρωτοβουλία πού στήν οὐσία δέν ἀποτελεῖ παρά τή συνέχεια καί τό ἀποκορύφωμα τῆς πολιτικῆς «ἀνοίγματος πρὸς τή Δύση».

Ὁ ἐκβιασμός μέ πόλεμο πού ἔγινε πρὸ ἄμεσος καί ὠμός, ἀλλά καί πρὸ εὐκολος λόγω τῆς ρήξης τοῦ Σαντάτ μέ τή Σοβιετική Ἐνωση, ἐπιτάχυνε τήν πολιτική τοῦ «ἀνοίγματος» καί τῶν παραχωρήσεων. Χρησιμοποιήθηκε ἐπίσης ὡς ἕνα βαθμὸ σάν πρόσχημα ἀπὸ τόν ἴδιον τόν Σαντάτ γιά νά καλύψει τήν πολιτική του. Χαρακτηριστική γιά τήν πολιτική Σαντάτ εἶναι ἡ ἀνάλυση πού κάνει σέ ἄρθρο του στό *Monde Diplomatique* (Ἰανουάριος 78) ὁ Ἰσραηλινὸς βουλευτὴς τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος «Ντάς», μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐξωτερικῶν καί Ἀσφαλείας τῆς Βουλῆς (Κνεσέτ):

«Ἡ σημαντικὴ ἐμπλοκή τῆς Αἰγύπτου στήν Ἀραβο - Ἰσραηλινὴ διαμάχη ἦταν κυρίως τό ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς τοῦ Νάσερ πού βασιζόταν σέ δύο «καθόλου φρόνιμες» θέσεις: τόν παναραβισμό κάτω ἀπὸ Αἰγυπτιακὴ ἡγεμονία καί τήν ἐχθρική στάση ἀπέναντι στή Δύση. Ὁ Σαντάτ ἔχοντας ἀπορρίψει καί τίς δύο αὐτές θέσεις, ἀφαίρεσε ταυτόχρονα κάθε δικαιολογία γιά ἕνα μακροχρόνιο καί πολυῆξοδο πόλεμο ἐναντίον τοῦ Ἰσραήλ. Τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τῆς Αἰγύπτου ἀφαιροῦν σχεδὸν κάθε σημασία ἀπὸ τά παραδοσιακὰ συνθήματα γιά πόλεμο».

Τό ἴδιο ἐπίσης χαρακτηριστικὴ ἀπὸ ἄλλη σκοπιά, εἶναι μιά συνέντευξη στό περιοδικό «Africaasia» («Ἀφρική - Ἀσία», 9-22 Ἰανουαρίου) τοῦ Ἀμποῦ Ἰγιάντ, ἡγέτη τῆς Ἀλ Φατάχ: Ἀπαντώντας στό ἐρώτημα «πῶς τέσσερα χρόνια μετὰ τόν πόλεμο τοῦ Ὀκτώβρη φτάσαμε στήν ἐπίσκεψη τοῦ Σαντάτ στό Ἰσραήλ καί στή συνάντηση Σαντάτ - Μπεγκίν στήν Ἰσραηλία», ὁ Ἀμποῦ Ἰγιάντ δήλωσε:

«Ἐμεῖς οἱ Παλαιστίνιοι ξέρουμε πολλά πράγματα πού βρίσκονται πίσω ἀπ' αὐτόν τόν πόλεμο. Δεχτήκαμε ὅμως νά σιωπήσουμε. Οἱ ἀραβικοὶ λαοὶ θά μᾶς ζητήσουν λογαριασμό μιά μέρα γι' αὐτὴ τήν ἀνοχή πού δεῖξαμε. Οἱ ἀραβικοὶ στρατοὶ: ὁ Αἰγυπτιακός, ὁ Συριακός, ὁ Ἰρακινός, ὁ Ἀλγερινός, ὁ Μαροκινός, πού πῆραν μέρος μέ θάρρος σ' αὐτόν τόν πόλεμο, δέν ἤξεραν ὅτι ὁ Σαντάτ εἶχε ἀποφασίσει ὁ πόλεμος αὐτός νά εἶναι ὁ τελευταῖος. Γιατί, πρῖν ἀκόμα ἀπὸ τὴ μάχη εἶχε ἔτοιμάσει στήν πραγματικότητα τό σχέδιο νά ἐπισκεφθεῖ τόν ἐχθρό. Δέν σταμάτησε ἀπὸ τότε νά προχωρεῖ βῆμα τό βῆμα στήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Θά ἤθελα νά μιλήσω μέ

άφεται τις πατριωτικές μας θέσεις και έξω από κάθε ιδεολογική αναφορά. Ο Σαντάτ στην ουσία έβαλε μπρός τό ταξίδι του τήν ημέρα πού άποφάσισε νά εξαποστείλει τούς σοβιετικούς στρατιωτικούς συμβούλους. Η προπαγάνδα πού άκολούθησε γιά «εξοπλισμό από πολλές διαφορετικές πηγές» προοριζόταν μόνο γιά τήν έσωτερική κατανάλωση, γιατί τό ξέρει ό καθένας ότι ένας στρατός πού είναι εκπαιδευμένος σέ μιá όρισμένη κατηγορία όπλων, δέν μπορεί νά άναπροσαρμοστεί από τή μιá μέρα στήν άλλη σ' ένα άλλο είδος όπλισμού. Δέν μπορεί πολύ περισσότερο νά κάνει άμέσως πόλεμο μέ τόν καινούριο αυτό εξοπλισμό. Η άναπροσαρμογή μπορεί νά κρατήσει χρόνια».

Στό έρώτημα «ποιά νέα στρατηγική μπορεί νά του άντιταχθεί» ό Άμπού Ίγιάντ άπάντησε:

«Άς είμαστε ειλικρινείς. Η διάσκεψη κορυφής τής Τρίπολης δέν κατέληξε στήν υιοθέτηση ενός σχεδίου πού νά μπορεί άμεσα νά τεθεί σ' έφαρμογή. Τό Ίράκ δέν έπρεπε νά άποχωρήσει από τή διάσκεψη. Πρέπει νά κάνουμε τό καθετί γιά νά πάρει τή θέση του πάλι μεταξύ τών χωρών πού βρίσκονται άμεσα άντιμέτωπες μέ τό Ίσραήλ. Τό θέμα αυτό είναι συνδεδεμένο μέ τή φερεγγυότητα τών άποφάσεων πού ψηφίστηκαν στήν Τρίπολη. Μόνο μετά άπ' αυτό θά είμαστε σέ θέση νά πάρουμε μέ τό μέρος μας τις άραβικές χώρες πού διστάζουν νά πάρουν θέση και νά άπομονώσουμε όριστικά τόν Σαντάτ. Πρέπει επίσης νά κοιτάζουμε πρós τήν ΕΣΣΔ μέ βάση μιá πολιτική άμοιβαίων συμφερόντων γιά νά άνασυστήσουμε τόν άξονα Συρία - Ίράκ - ΟΑΠ ύποστηριζόμενο από τή Σοβιετική Ένωση και τις χώρες πού πήραν μέρος στή Διάσκεψη κορυφής τής Τρίπολης.

Δυό φορές τελευταία οι σοβιετικοί ήγέτες επανέλαβαν τις διαβεβαιώσεις στήν ΟΑΠ και στή Συρία ότι θά σταθούν στό πλευρό τους γιά τήν επανάκτηση τών θεμελιωδών δικαιωμάτων του Άραβικού λαού. Ξέρουν οι ίδιοι ότι τό σχέδιο Σαντάτ - Μπεγκίν έχει στόχο τήν εξάλειψη κάθε Σοβιετικής επιρροής στή Μέση Άνατολή και στόν άραβικό κόσμο. Τά συμφέροντά μας συμπίπτουν, πρέπει λογικά νά βρούμε έδαφος συνεννόησης».

Ο Άμπού Ίγιάντ άποκαλύπτει στήν ίδια συνέντευξη ότι τό 1967 είχε προταθεί στό Νάσερ ή εκκένωση όλόκληρου του Σινά και άλλα πράγματα άκόμη «άλλά ό Νάσερ άρνήθηκε νά συνθηκολογήσει». Καταλήγει ό Παλαιστίνιος ήγέτης μέ αυτοκριτική:

«Δώδεκα χρόνια τώρα πού ζούμε τήν επανάστασή μας έχουμε διαπιστώσει ότι άκολουθήσαμε προοδευτικά μιá πορεία πρós κάποια χλιάρότητα. Μπλέξαμε σιγά σιγά στή γραφειοκρατική πρακτική δείχνοντας ταυτόχρονα περισσότερη ευαισθησία στις έννοιες τής δημόσιας τάξης και του κράτους παρά στις επαναστατικές επιταγές. Φοβούμαστε τά άραβικά συντηρητικά καθεστώτα ενώ έπρεπε αυτά νά μäs φοβούνται. Γιά νά είμαστε ειλικρινείς, αν ό Σαντάτ φοβόταν στό ελάχιστο τήν επανάστασή μας, δέν θά τολμούσε ποτέ νά πάει στό Ίσραήλ. Άλλά νά, μέ τόν καιρό έμαθε νά γνωρίζει τούς ανθρώπους αυτής τής επανάστασης έρχόμενος σ' επαφή μαζί τους. Αισθάνθηκε αυτή τή χλιάρότητα και διαπίστωσε τή διακριτική τους άνοχη. Και τούς πρόδωσε».

Άναδιάρθρωση ρόλων και συμμαχιών στήν περιοχή;

Άξονας Αιγύπτου - Ίσραήλ - Ίράν;

Τό άμερικανικό περιοδικό «Time» δημοσίευσε πρόσφατα (έκδοση 2.1.78) πληροφορίες «άπό τό Κάιρο» γιά μιá ένδεχόμενη σύσταση άνεπίσημης συμμαχίας μεταξύ Αιγύπτου, Ίσραήλ και Ίράν «πού θά ένωνε τις τρεις χώρες μέ συμπληρωματικές οικονομικές δομές: εργατικό δυναμικό (Αίγυπτος), δυτική τεχνολογία (Ίσραήλ), πλούτος πετρελαίου (Ίράν)».

Γιά πρώτη φορά, ή Αίγυπτος θά είχε στήν περιοχή μή Άραβες συμμάχους:

«Η κοινή βάση μιās τέτοιας ένωσης, τονίζει τό «Time», θά ήταν ή από κοινού αντίδραση στήν επέκταση τής Σοβιετικής επιρροής ή τών άριστερών δυνάμεων στή Μέση Άνατολή - κάτι πού άντικαθρεφτίζει τήν πεποίθηση του Σαντάτ ότι γι αυτόν ό πραγματικός κίνδυνος είναι ή Σοβιετική Ένωση και όχι τό Ίσραήλ».

Η προπαγάνδα του είδους αυτού γίνεται και επίσημα από τις στήλες τών μεγάλων αιγυπτιακών έφημερίδων: Σ' ένα άρθρο του στήν «Άλ Άχμπάρ», ό Μουσταφά Άμίν, πού κατηγορούμενος γιά πράκτορας τής CIA είχε καταφύγει επί Νάσερ στή Βηρυτό και μετακλήθηκε στό Κάιρο από τό Σαντάτ τό 1973, έπλεξε τό έγκώμιο μιās μελλοντικής συμμαχίας μεταξύ «του αιγυπτιακού δαιμονίου και του ισραηλινού χρήματος».

Η προοπτική ενός φιλοαμερικανικού - άντικομμουνιστικού άξονα Ίσραήλ - Αιγύπτου κι ενός ευρύτερου μέ τό Ίράν και τή Σαουδική Άραβία δέν παρουσιάζει καμιά ιδεολογική δυσκολία στό αιγυπτιακό καθεστώς. Οι δυσκολίες είναι πολιτικές, γιατί τό χάσμα πού χωρίζει τις αιγυπτιακές από τις ισραηλινές θέσεις είναι άκόμη μεγάλο.

«Όταν ο Νάσερ αποδέχτηκε παλιά την απόφαση 242 του Συμβουλίου Ασφαλείας σαν βάση για τη ρύθμιση του Μεσανατολικού, δεν διαδήλωσε καμιά πρόθεση να βοηθήσει την οργανική συγχώνευση του Ισραήλ στην περιοχή με πλήρεις οικονομικές και άλλες σχέσεις.

Ο Σαντάτ όμως αντίθετα καλλιεργεί την ελπίδα ότι η αποκατάσταση στενών, προνομιακών σχεδόν, σχέσεων με το Ισραήλ θα φέρει την επιτυχία της πολιτικής «του ανοίγματος προς τη Δύση» που τρέφει το όνειρο της εθνεμίας. Το διεθνές κεφάλαιο δεν έδειξε μέχρι τώρα μεγάλο ενδιαφέρον για την Αίγυπτο. Το Ισραήλ όμως που έχει στενούς δεσμούς με ισχυρούς κύκλους του διεθνούς κεφαλαίου, θα μπορούσε, σύμφωνα με τη λογική αυτή, να ενεργήσει σά μεσολαβητής, μέτοχος και έγγυητής. Αναφέρονται κιάλας διάφορα σχέδια έργων και προτάσεις για κοινή π.χ. Αίγυπτο - Ισραηλινή εκμετάλλευση των πετρελαίων του Σινά και της Ερυθράς Θάλασσας, για άρδευση μεγάλων εκτάσεων στο Σινά, για έργα ασφαλίωσης θαλάσσιου νερού κ.λπ.

Με την προπαγάνδα αυτή το καθεστώς ελπίζει να δώσει καινούρια πνοή και να εξασφαλίσει νέα πίστωση χρόνου για την πολιτική του «ανοίγματος» που έφτασε πέρυσι σέ έκκρηξη με λαϊκές διαδηλώσεις και εξεγέρσεις στην Αίγυπτο. Ελπίζει επίσης να διοχετεύσει τη λαϊκή αγανάκτηση στο «δρόμο της ειρήνης» που θα φέρει την εθνεμία. Υποδαυλίζει για τό σκοπό αυτό τόν αιγυπτιακό συναίσθηματισμό έναντι των άλλων Αράβων και του παναραβισμού και φτάνει μέχρι τό σημείο να βρίζει ανοιχτά τούς Παλαιστίνιους της ΟΑΠ σαν «θαμώνες των καφενείων και των καμπαρέ».

Στό εξωτερικό τό καθεστώς εκδηλώνει ολοένα πιο ανοιχτά πολιτική χωροφύλακα, όπως τό Ιράν και ή Σαουδική Αραβία που ανέλαβαν υποϊμπεριαλιστικούς ρόλους στην περιοχή. Υποστήριξε τό καθεστώς Μομπούτου στο Ζαίρ και τη στρατιωτική Γαλλο - μαροκινή επέμβαση και προσπάθησε ανεπιτυχώς να ανατρέψει στη Λιβύη τόν Καντάφι που βάλλει βία εναντίον του Σαντάτ στο όνομα του παναραβικού εθνικισμού.

Η διαίρεση και οι διαμάχες του άραβικού κόσμου, της Αλγερίας με τό Μαρόκο, της Συρίας με τό Ιράκ και πρίν λίγο καιρό με τούς Παλαιστίνιους, διευκολύνει τό παιγνίδι του Σαντάτ που είναι επικερφής μιάς χώρας - κλειδί του άραβικού κόσμου λόγω της θέσης της και λόγω επιπλέον του δημογραφικού και στρατιωτικού δυναμικού της.

Η τεράστια ενίσχυση επίσης του ρόλου της Σαουδικής Αραβίας και των εμιράτων χάρη στα πετροδολάρια, δημιούργησαν νέους όρους στην Ισορροπία δυνάμεων μεταξύ παναραβιστικών - εθνικιστικών και συντηρητικών - φιλοαμερικανικών καθεστώτων. Χρησιμοποιώντας τό όπλο της οικονομικής βοήθειας ή Σαουδική Αραβία ανέλαβε να απαγκιστρώσει από τη Σοβιετική έπιρροή τά εθνικιστικά αντιαμερικανικά καθεστώτα της περιοχής. Η πίεση και ή έπιρροή της είναι αισθητή άκόμη και στο κίνημα των Παλαιστίνιων, του οποίου είναι ένας από τούς βασικούς χρηματοδότες.

Στό συνασπισμό των Παλαιστίνιων και Λιβανικής άριστερας κατά τόν εμφύλιο πόλεμο, τά αντιδραστικά Αραβικά καθεστώτα και οι άρχουσες τάξεις αισθάνθηκαν ότι κινδυνεύουν από τίς άριστερές δυνάμεις πράγμα που μπορούσε να άπειλήσει τά συμφέροντά τους κατά τρόπο πολύ πιο άμεσο από όσο στην περίπτωση του Ισραήλ:

«Έδώ και πολύ καιρό» - γράφει ο Αιγύπτιος δημοσιογράφος Μωχάμετ Σίντ - Αχμέτ σέ άρθρο του στο Monde Diplomatique (Ιανουάριος 78) - «για εκείνους τούς Αραβικούς κύκλους που είναι σέ θέση να κατευθύνουν την πορεία της Αραβο-Ισραηλινής διαμάχης, ή επίδιωξη της ειρήνης καθοριζόταν λιγότερο από τίς Αραβικές εθνικές δικδικήσεις και περισσότερο από ταξικές εκτιμήσεις που άποσκοπούσαν να διατηρηθεί ή δομή των ένδο-άραβικών σχέσεων που διαμορφώθηκε με βάση τά νέα πλούτη χάρη στο πετρέλαιο και να σταθεροποιηθούν τά τεράστια συμφέροντα που άπειλούνταν περισσότερο από τη διαιώνιση μιάς κατάστασης μη - ειρήνης με τούς όρους του Ισραήλ. Τό πρόβλημα της διαμάχης με τό Ισραήλ έμπαινε πιά σαν θέμα πειθοής και συνεννόησης με τό Ισραήλ παρά σαν θέμα αντιπαράταξης: «Δώστε στους Παλαιστίνιους άρκετά για να τούς έμποδίσετε να γίνουν παράγοντας άνατροπής εναντίον μας. Θά σάς έγγυηθούμε σέ αντίλλαγμα ότι δεν θά είναι στο μέλλον στοιχείο άνατροπής εναντίον σας».

Τό εμπόδιο της ισραηλινής αδιαλλαξίας

Με τά δεδομένα αυτά ο Σαντάτ ανέλαβε την επίσκεψη στο Ισραήλ, ανατινάζοντας κάθε γεφύρι πίσω του. Λίγο καιρό πρίν την επίσκεψη ανακοίνωσε ότι ή Αίγυπτος θά άνέστειλε από την άρχή του 1978 την πληρωμή των χρεών της στη Σοβιετική Ένωση. Τά χρέη αυτά που συνδέονται με τίς μαζικές άγορές Σοβιετικών όπλων, άνέρχονται σέ δισεκατομμύρια δολάρια.

Η πολιτική της στρατηγικής συμμαχίας με τη Σοβιετική Ένωση υποκαταστάθηκε βήμα τό βήμα με την πολιτική της «άμερικανικής» μεσολάβησης.

Η δημοσίευση όμως του Ισραηλινού «σχεδίου ειρήνης», τά άπογοητευτικά άποτελέσματα της συνάντησης Μπεγκίν - Σαντάτ και τό άδιέξοδο στίς διαπραγματεύσεις για τό Σινά, θέτουν τόν πρόεδρο

Σαντάτ μπροστά στο πρόβλημα και άλλων ακόμη παραχωρήσεων.

Ἡ ἄρρηση τοῦ Ἰσραήλ νά παραχωρήσει ἔστω καί στήν Ἰορδανία, μέ τή μορφή ὁμοσπονδίας, τά κατεχόμενα ἐδάφη, ἀφοῦ δέν δέχεται μέ κανέναν τρόπο τή δημιουργία πάνω σ' αὐτά ἀνεξάρτητου Παλαιστινιακοῦ κράτους, πού θά ἐλέγχεται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπό τήν ΟΑΠ, ἀφήνει τό βασιλιά Χουσεΐν ἔξω ἀπό τίς διαπραγματεύσεις. Μιά αὐτόνομη Παλαιστινιακή ἐπαρχία κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ Ἰσραηλινοῦ στρατοῦ δέν θεωρεῖται πρὸς τό παρόν οὔτε ἀπό τόν Χουσεΐν σάν οὐσιαστικό ἀντάλλαγμα τῆς δικῆς του συμμετοχῆς. Στό ἄρθρο του πάντως ὁ Ἰσραηλινός βουλευτής Ρουμπισταΐν, πού ἀναφέρεται παραπάνω, ἀναγνωρίζει ἕνα ρόλο - κλειδί στήν Ἰορδανία:

« Ἄν ἡ Ἰορδανία δεχτεῖ (μέ σιωπηρή ὑποστήριξη τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας) τή θέση τοῦ Σαντάτ ὅτι «ἡ Τρίπολη ἀκύρωσε τό Ραμπάτ», ὅτι δηλαδή ἡ ΟΑΠ δέν ἀποτελεῖ πιά τό μόνο νόμιμο ἐκπρόσωπο τῶν Παλαιστινίων, σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση στή διάσκεψη κορυφῆς τοῦ Ραμπάτ, καί ἂν δεχτεῖ λοιπόν, νά πάρει μέρος στίς εἰρηνικές διαπραγματεύσεις, ἡ Συρία καί ἡ ΟΑΠ δέν θά εἶναι σέ θέση νά ἀνακόψουν τήν πορεία τῶν γεγονότων καί νά ἐμποδίσουν μιά εἰρηνική διευθέτηση».

Οἱ Παλαιστίνιοι ὅμως τῶν κατεχομένων ἐδαφῶν δέν εἶναι καθόλου διατεθειμένοι νά παίξουν τό ρόλο πού θά τοὺς ὑπαγόρευε ὁ Σαντάτ ἢ ὁ Χουσεΐν. Εἴκοσι ἀπό τοὺς εἰκοσιπέντε δημάρχους τῶν κατεχομένων, ἀντιπρόσωποι συνδικάτων καί θρησκευτικές προσωπικότητες, ὑπέγραψαν πρόσφατα ἀνακοινωθέν μέ τό ὅποιο καταδικάζουν τήν ἐπίσκεψη Σαντάτ στό Ἰσραήλ καί ἐκφράζουν τήν ὑποστήριξή τους στήν ΟΑΠ. Ἡ ἐπιλογή γι' αὐτούς μεταξύ ἑνός Ἰσραηλινοῦ καί Ἰορδανικοῦ διαβατηρίου δέν ἔχει κανένα νόημα, ὅταν μάλιστα θά συνεχιστεῖ στό ἐδαφός τους ἡ στρατιωτική παρουσία τοῦ Ἰσραήλ.

Τό Ἰσραήλ δέν φαίνεται διατεθειμένο νά προβεῖ σέ οὐσιαστικές παραχωρήσεις γιά νά διευκολύνει τήν πρωτοβουλία τοῦ Σαντάτ. Ὁ τελευταῖος ἐλπίζει σέ ἀμερικανικές πιέσεις στό Ἰσραήλ καί μπορεῖ νά ἐπιστεῖ σάν διπλωματικό αὐτοῦ, τόν κίνδυνο τῆς δικῆς του ἀνατροπῆς, γεγονός πού ὀπωσδήποτε δέν ἀφήνει ἀδιάφορη τήν Ἀμερικανική πολιτική. Οἱ πιέσεις ὅμως τελικά θά στραφοῦν πρὸς τήν πλευρά τοῦ πιά ἀδύνατου, γιά καινούριες ὑποχωρήσεις πού προϋποθέτουν καί περισσότερο ἀκόμη ἔλεγχο, χειραγώγηση ἢ φήμιση τοῦ λαοῦ.

Ὁ διαψευσμένος ὅμως λαός πῶς θά ἀντιδράσει; Θά πειστεῖ νά ἐνδώσει σέ νέες παραχωρήσεις καί νά πιστώσει χρόνο;

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΝΕΑΡΧΟΥ

Ἡ ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ

Μεταξύ 15.1 καί 6.2.78 ἔγιναν σέ ὁλόκληρη τήν Ἰσπανία οἱ συνδικαλιστικές ἐκλογές. Ἦταν ἡ πρώτη φορά μετά τόν ἐμφύλιο πού θά ἐκδηλωνόταν μαζικά καί ἐλεύθερα τό διαμορφωμένο μέσα στίς δεκαετίες τοῦ φρανκισμοῦ φρόνημα τῶν ἐργατῶν: Καί ἡ ἀπάντηση δέν χωρᾶ παρερμηνεῖς: ἐνῶ ἡ Γενική Ἐνωση Ἐργατῶν (UGT) πού συνδέεται μέ τό Σοσιαλιστικό Ἐργατικό Κόμμα Ἰσπανίας (PSOE), καί παρά τή βοήθεια ἀπό τά δυτικογερμανικά συνδικάτα, ἀπέσπασε τό 23% τῶν ψήφων, οἱ Ἐργατικές Ἐπιτροπές, οἱ «Κομιθιόνες Ὀμπρέρας», τίς ὁποῖες, βασικά, ἐπηρεάζουν οἱ κομμουνιστές τοῦ ΚΚΙ, ἐξασφάλισαν τοὺς μισοὺς ψήφους (50,1%) καί τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία τῶν ἀντιπροσώπων.

Γιά ἐκείνους πού ἐξαντλοῦν τήν πολιτική τους σκέψη σέ συλλογισμούς περί τοῦ «ἐκλογικοῦ σώματος» γενικῶς ἢ σέ ὅσους ὑποκαθιστοῦν τίς κοινωνικές μέ τίς πολιτικές συγκρούσεις, τά ἀποτελέσματα θά φανοῦν παράδοξα, ἀφοῦ στίς πρόσφατες γενικές ἐκλογές ἡ τάση ἦταν ἀντίστροφη: στίς 15.6.77 τό ΣΕΚΙ πήρε 28,5% ψήφων καί 38% τῶν ἐδρῶν, ἐνῶ τό ΚΚΙ μόνο 9,1% καί 5% ἀντίστοιχα. Στήν πραγματικότητα ὅμως τά ἀποτελέσματα βοοῦν ὅτι τό κομμουνιστικό κόμμα ἔχει ἐξασφαλίσει τή συνέργεια τοῦ μεγάλου μέρους τῆς ὀργανωμένης καί μὴ ἐργατικῆς τάξης, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τήν συνδικαλιστική - κοινωνική του πολιτική: πολύ μεγάλος ἀριθμός ψηφοφόρων τοῦ ΣΕΚΙ τάχθηκε ἐδῶ μέ τήν πρακτική τῶν Ἐργατικῶν Ἐπιτροπῶν. Καί αὐτό, μεταξύ ἄλλων, σημαίνει ὅτι τό ΚΚΙ, παρά τό μικρό τοῦ ἐκλογικό ποσοστό, τίς λιγιστές ἔδρες, τελικά εἶναι μιά δύναμη μεγάλης κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἐμβέλειας, πολύ μεγαλύτερης ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπ' ὅσο προσποιοῦνται οἱ κοινοβουλευτικοὶ ἀριθμοί. Ἡ ἰσχύς του μετριά-

ται ακριβώς με τον ειδικό τύπο (όχι απλώς τυπικών, οργανωτικών ή ιστορικών) δεσμών του με την τάξη που κυρίως θέλει να καθοδηγή, την εργατική.

Αυτό που εμείς, εδώ στην Ελλάδα, πρέπει να κρατήσουμε – για τις αντιστοιχίες ή τις αναντιστοιχίες – από αυτή την εργατική έντημηγορία δεν είναι μόνο το πώς συναρτάται με τα δεδομένα της μεταφρανκικής πολιτικής ζωής· είναι κυρίως το γεγονός ότι επ' ουδενί λόγω πρόκειται για μία νίκη κάποιας συνδικαλιστικής παράταξης κομμουνιστικού κόμματος του οικείου σε μας τύπου. Γι' αυτό, μολονότι σε μας τό ΚΚΕ συγκέντρωσε 10% στις πρόσφατες εκλογές ή αριθμητική εξίσωση των δύο ΚΚ που σε όρισμένους θά άρρε-σε, δεν μπορεί ν' αποκρύψει την τεράστια διαφορά: την κοινωνική και πολιτική άπήχηση του ΚΚΙ.

Έργατικό κίνημα και δικομματισμός

Ή κρίσιμη καμπή που σήμερα διέρχεται ή Ίσπανία δεν όφείλεται μόνο στις ανάγκες του έκδημοκρατισμού. Ή επικίνδυνων διαστάσεων οικονομική κρίση επιβάλλει μεγάλης κλίμακας αναδιαρθρώσεις. Ή «συμφωνία του Μονκλόα» που συνάπτεται στις 25.10.77 μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης σε τούτες τις ανάγκες φιλοδοξεί νά εξασφαλίσει διέξοδο. Πρόκειται για έναν συμβιβασμό που προβλέπει κάποιες παραχωρήσεις προς τούς εργαζόμενους (άλλα και από μεριάς τους) και μέτρα έκδημοκρατισμού: για τό ΚΚΙ είναι μία προσπάθεια νά άποτραπεί ή οικονομική κατάρρευση της χώρας, αλλά και νά μήν άφραθεί ή διαχείριση της κρίσης άποκλειστικά στα χέρια της άρχουσας τάξης.

Ή συμφωνία, όμως κινδυνεύει νά έγκαταληφθεί, κι αυτό όχι μόνο γιατί στόν κυβερνητικό συνασπισμό Ήνωση Δημοκρατικού Κέντρου (UCD) του Σουάρεθ (35% των ψήφων) επικρατούν κατά τά φαινόμενα οι πολέμοί της. Άλλά και διότι τό ΣΕΚΙ του Γκονζάλες δείχνει νά πιστεύει ότι κάτι τέτοιο θά άποβεί σε όφελός του. Τό κόμμα αυτό, με την τόσο μεγάλη και ένδοξη παράδοση, δεν είναι πλέον τό σοσιαλιστικό κόμμα του Λάργκο Καμπαλέρο. Μολονότι έχει κοινωνική σύνθεση με τονισμένο εργατικό στοιχείο, οι άδελφικές σχέσεις του με όρισμένα «σοσιαλιστικά» κόμματα, και κυρίως με τον Σμίτ, άπ' όπου δέχεται άφθονη βοήθεια, αλλά και ή ισχυρότατη σοσιαλδημοκρατική του πτέρυγα, ύπαινίσσονται τις μεταβολές.

Έτσι, τά δύο μεγάλα κόμματα της ισπανικής βουλής φαίνονται νά συγκλίνουν άπό διαφορετικούς δρόμους στην επικρότηση μιās δικομματικής λύσης, που θά άποφύγει τό επώδυνο προηγούμενο της Γαλλίας ή της Ίταλίας (και στό σημείο αυτό δεν είναι οι μόνοι ένδιαφερόμενοι). Αυτό φάνηκε στη συμφωνία για τόν εκλογικό νόμο των επικείμενων δημοτικών εκλογών, που σφαγιάζει τά μικρότερα κόμματα. Οι σοσιαλιστές λοιπόν ρίχνουν τό βάρος τους σε μία στρατηγική που θέλει τή μονοκομματική σοσιαλιστική κυβέρνηση μοναδική έναλλακτική λύση: άρνηση συνεργασιών και συμμαχιών, μονοπόληση της άντικυβερνητικής κριτικής. Οι γενικές εκλογές (ένα τρίτο των έδρών) σε συνδυασμό με την εικαζόμενη παντοδυναμία της UGT («στό συνδικαλιστικό τομέα τό κόμμα μας έχει την ισχυρότερη έπιρροή» έλεγε ό Γκονζάλες) και την προσχώρηση σημαντικών σοσιαλιστικών ομάδων, φάνηκαν προς στιγμήν νά εοδώνουν μία τέτοια προοπτική. Και είναι γνωστό ότι σε ένα επιτυχημένο δικομματικό σύστημα ό ένας τουλάχιστον πόλος όφείλει νά έλέγχει και νά άκίνητοποιεί τούς εργάτες μέσα άπό τά συνδικάτα του.

Αντές ακριβώς τις προοπτικές ήρθαν νά άμφισβητήσουν με ώμό τρόπο οι πρόσφατες εργατικές εκλογές. Γιατί φαίνεται πώς αναδεικνύουν μία αυτόνομη κοινωνική δύναμη που δεν είναι διατεθειμένη νά δει την Ίσπανία νά παίρνει τό δρόμο της Γερμανίας ή της Άγγλίας. Έτσι ό Καρίγιο είχε τή δυνατότητα νά προειδοποιήσει την κυβέρνηση ότι αν δεν τηρήσει τις συμφωνίες «θά αναγκαστούμε νά καλέσουμε στη μάχη τις οργανωμένες δυνάμεις της εργατικής τάξης». Λόγια που δεν είναι εύκολο νά πέσουν στό κενό.

Οί Κοιμηθόνες Όμπρέρας

Οί Έργατικές Έπιτροπές, κορυφαίο σημείο μιās μακρόχρονης διαδικασίας, είναι τό είδοποιό στοιχείο εκείνου που όνομάζεται «νέο ισπανικό εργατικό κίνημα». Νέο, γιατί συγκροτείται άπό εργαζόμενους που προήλθαν άπό την ύπο τόν Φράνκο έκβιομηχάνιση, αλλά και γιατί έμφανίζει πολιτικά, ιδεολογικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά διαφορετικά άπό εκείνα της εποχής του έμφυλίου. Πραγματικά: μετά τή λήξη του έμφυλίου πολέμου τό εργατικό κίνημα, ή βασική δύναμη του δημοκρατικού στρατόπεδου βρίσκεται κυριολεκτικά κατεστραμμένο. Ή UGT, ή Γενική Συνομοσπονδία Έργασίας (CNT) και τό ΣΕΚΙ πρακτικά έχουν διαλυθεί, και τό μόνο που άπομένει είναι μικροί παράνομοι πυρήνες του ΚΚΙ. Και επιπλέον, ή μεγάλη ποικιλία ισχυρών τάσεων ριζωμένων στην μακρόχρονη εργατική παράδοση δεν διευκολύνει τή γοργή ανασύνταξη.

Τά άδιέξοδα των παράνομων μειοψηφιών ώθούν τό ΚΚΙ στην αναπροσαρμογή της γραμμής του τό

1948, τό προανατολίζουν στή συμμετοχή σέ κάθε μαζική όργάνωση. 'Αναγκαστικά λοιπόν ή συνδικαλιστική δραστηριότητα θά περάσει μέσα από τή φρανκική 'Εθνική Συνδικαλιστική 'Ομοσπονδία (CNS) τών «κάθετων συνδικάτων»: ή ιστορία του εργατικού κινήματος τίς τελευταίες δεκαετίες σημαδεύεται από μιά εμμετάβλητη ισορροπία ανάμεσα στό «νόμιμο» καί τό «παράνομο», από τή συνεχή επιβολή μιὰς όλο καί πιό διευρυμένης νομιμότητας. 'Ήδη, ή σύνδεση τών «έκλογών» μέ τά άμεσα αίτήματα τών εργαζομένων θά φέρουν καί τίς πρώτες επιτυχίες, μέ τή συνένωση πχ. κομμουνιστών καί εργατών άλλων κατευθύνσεων γιά τήν ύποστήριξη κοινών ύποψηφίων στήν Καταλωνία τό 1951 ή στό 'Εθνικό 'Εργατικό Συνέδριο τέσσερα χρόνια μετά.

Τά χρόνια αυτά, εργάτες εκλεγμένοι από τή βάση τών εργαζομένων στίς επιχειρήσεις άρχίζουν νά συγκροτούν επιτροπές, νά παρουσιάζουν τά αίτήματα στή διεύθυνση ή τό επίσημο συνδικάτο, αλλά καί νά διαλύονται άμέσως μετά. Τό ΚΚΙ, υιοθετώντας αυτές άκριβώς τίς στοιχειώδεις μορφές δράσης καί όργάνωσης πού στηριζόταν στήν πρωτοβουλία τών εργατών καί άποτελοΰσαν προϊόντα άντίστασης κατά του θεσμοθετημένου συνδικαλισμού, προτρέπει μέ μανιφέστο του, τόν 'Οκτώβριο του 1955, στή συγκρότηση «εργατικών επιτροπών» μέ μόνιμο χαρακτήρα, στίς όποιες νά συμμετέχουν οι εργάτες όλων τών πολιτικών, θρησκευτικών κ.λ.π. κατευθύνσεων. Καί όταν, μετά τή μεγάλη άπεργία του 1956 στή Βισκαία καί τήν Καταλωνία, καί τήν πρώτη μεγάλη άπεργία τών άνθρακωρύχων τής 'Αστούριας ένα χρόνο μετά, θά εκδηλωθούν έντονοι φόβοι, δεδομένου ότι οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι εκτίθενται σέ άμεσους κινδύνους, τό ΚΚΙ θά τούς προτρέψει νά συνεχίσουν τό έργο τους, καλώντας ταυτόχρονα τήν εργατική τάξη νά τούς πλαισιώνει μαζικά γιά νά τούς προφυλάξει. Χάρη σέ αυτόν του κυρίως τόν προσανατολισμό, πού τόν έχει υποστηρίξει μέ συνέπεια, τό ΚΚΙ θά επανακτήσει, μέσα από μιά μακρά πορεία, τήν έμπιστοσύνη τής εργατικής τάξης.

'Η πραγματική ενίσχυση του κινήματος τών Ε.Ε. έρχεται τό 1958, όταν ψηφίζεται ό νόμος γιά τίς συλλογικές συμβάσεις πού φέρνει πλέον άντιμέτωπους τούς εργαζόμενους μέ τή διεύθυνση χωρίς τήν άμεση διαμεσολάβηση του κράτους. 'Εκει θά διαφανεί ότι οι πρώτοι δέν μπορούν νά άρκεστούν ούτε στίς μικρές σκόρπιες ομάδες ούτε στό επίσημο συνδικάτο: πρέπει νά προχωρήσουν στή μαζική δημιουργία τών δικών τους μορφών αυτοάμυνας. 'Ετσι, μέσα από τίς διεργασίες αυτών τών ετών θά εμφανιστούν άνοιχτά πλέον, τό 1962, οι Ε.Ε. μέ τή μεγάλη άπεργία πού επί δύο μήνες θά άγκαλιάσει μεγάλα βιομηχανικά κέντρα συμπαρασύροντας ένα εκατομμύριο εργάτες: ή οικονομική άπεργία, καίτοι έξακολούθει νά είναι παράνομη, θά πάψει νά θεωρείται από τό νόμο στασιαστική ένέργεια. 'Από τήν εποχή αυτή οι εργατικές επιτροπές παίρνουν πλέον μόνιμο χαρακτήρα. Είναι ή προτοιμασία γιά έναν παρατεταμένο πόλεμο: τή διεκδίκηση τών οργανικών αίτημάτων μιὰς ολόκληρης κοινωνικής τάξης.

'Ετσι, τά χρόνια αυτά οι εργαζόμενοι άρχίζουν νά συνεδριάζουν άπροκάλυπτα στήν επιχείρηση καί νά χρησιμοποιούν τά γραφεία τών συνδικάτων. Τό 1962 - 63 οι εκπρόσωποι τών πιό σημαντικών επιχειρήσεων τής Βισκαίας όργανώνουν μιά περίπου νόμιμη συγκέντρωση μέ τήν ύποστήριξη εκατοντάδων εργατών. Τό 1964, μάλιστα, θά συνέλθει στό κεντρικά γραφεία, μέσα στήν καρδιά τής Μαδρίτης, ή συντονιστική επιτροπή τών εκπροσώπων από τή μεταλλουργία, ενώ χιλιάδες συνάδελφοί τους απέξω έμποδίζουν τή δίωξή τους. Καί δύο χρόνια άργότερα θά δοΰν τό φώς οι πρώτες προγραμματικές διακηρύξεις τών Ε.Ε.: όρίζονται ως ανεξάρτητο, δημοκρατικό καί ενιαίο κίνημα τής εργατικής τάξης μέ τελικό στόχο τή χειραφέτησή της. Τά άμεσα αίτήματα είναι όχι μόνο οικονομικά (μισθολογικά, συνθήκες εργασίας) αλλά καί πολιτικά (δικαίωμα του συνέρχεσθαι, τύπου, άπεργίας). Παρά τίς προστριβές (ή UGT καί ή CNT θεωρούν τίς επιτροπές όργανα του ΚΚΙ) καί τήν άντεπίθεση πού έξαπολύει ή άρχουσα τάξη τά χρόνια 1967 - 69, όταν τερματίζεται ή άνοδική πορεία τής οικονομίας, συνέρχεται τό 1967 ή πρώτη ένθική συγκέντρωση τών Ε.Ε. πού καταπιάνεται καί μέ τό ιδιαίτερα περίπλοκο ζήτημα τής όργάνωσης καί του συντονισμού. 'Από τότε, καί υπό τήν επίδραση πού άσκησε ό γαλλικός Μάης καί τό Ιταλικό «καυτό φθινόπωρο», τό κίνημα τών εργατικών επιτροπών άρχίζει νά συγκροτείται κατά περιφέρειες καί ένότητες, νά ενεργοποιεί όλο καί μεγαλύτερο αριθμό μισθωτών καί νά επεκτείνει τήν έμβέλεια τών παρεμβάσεών του: τίθενται πλέον ζητήματα πού άφορούν σοβαρές άλλαγές στίς συνθήκες εργασίας καί πού διασταυρώνονται μέ προβλήματα όργάνωσης τής παραγωγής, κατοχυρώνονται προωθημένες μορφές άμεσης δημοκρατίας. Καί αυτά συμβαδίζουν μέ τήν πάλη γιά τήν άνατροπή του φρανκισμού τότε γιά τήν επιβολή τών δημοκρατικών άλλαγών σήμερα.

'Από τήν παραπάνω, πολύ βιαστική, παρουσίαση διαφαίνεται καί ό χαρακτήρας του κινήματος τών εργατικών επιτροπών. Χωρίς ούτε στιγμή νά άρνοΰνται τήν μεγάλη Ιστορική τους κληρονομιά, έντάσσονται σέ μιά πρακτική πού έρχεται σέ όλοφάνερη ρήξη μέ τόν παλιό τύπο συνδικαλισμού τών κλαδικών - γραφειοκρατικών σωματείων. Γι' αυτό είναι βαρύ, όπως είπαμε, τό πλήγμα σέ όσους επιχειρούν τήν ένσωμάτωση του εργατικού κινήματος, μέσω τών συνδικάτων, στό άστικό πολιτικό σύστημα. 'Όπως σχετικά λέει ό Κλαουντίν «καμιά τάξη δέν μπορεί νά συγκροτηθεί έξω από τήν πάλη εναντίον τής

άλλης... Αντίθετα με μία σειρά μεγάλων θεσμοθετημένων συνδικάτων, στην Ισπανία η οργάνωση και η πάλη είναι άξεδιάλυτα δεμένες. Δεν υπάρχουν εργατικές επιτροπές χωρίς πάλη». Πρόκειται λοιπόν για μία σύλληψη και μία πρακτική που παύει να ταυτίζει το συνδικαλιστικό κίνημα με τον άπλο διεκδικητικό αγώνα: το συνδικαλιστικό κίνημα της εργατικής τάξης είναι το ίδιο το εργατικό κίνημα.

Η πραγματική επιτυχία των Ισπανών κομμουνιστών έγκειται στο ότι συνειδητοποίησαν πώς η εισαγωγή της πολιτικής από τα πάνω οδηγεί στη συνδικαλιστική διαίρεση, δηλαδή την «ταξική αυτοκτονία». Ο στόχος είναι αντίστροφος: η πολιτική θα αναδειχθεί και θα βρεί το πλήρες νόημά της μέσα από τον κοινωνικό αγώνα. Γι' αυτό και οι εργατικές επιτροπές είναι ένα κίνημα «κοινωνικοπολιτικό»: όπως λέει ο Καμάτσο «συνδέει φυσικά την καθημερινή του δραστηριότητα με την προοπτική της κατάρτησης της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο (...)» Ένα κόμμα της εργατικής τάξης, εξοπλισμένο με μία επαναστατική θεωρία, συγκεντρώνει στις γραμμές του μία πρωτοπορία. Είναι η συνείδηση της οργανωμένης εργατικής τάξης. Το κίνημα των επιτροπών οφείλει να είναι ή ίδια η εργατική τάξη». Κι αυτή βέβαια δεν μπορεί να χωρέσει ούτε σε ένα κόμμα ούτε σε ένα συνδικάτο.

Από τα παραπάνω προκύπτει λοιπόν ότι η εργατική δημοκρατία οφείλει να καταργήσει τις πλαστές διαφορές ανάμεσα σε συνδικαλιστικά οργανωμένους και άοργανωτους. Γι' αυτό και οι οργανωτικές μορφές πρέπει να είναι «εξέλικτες». «Η, καλύτερα, γι' αυτό έχουμε να κάνουμε με ένα κίνημα «ένμερι οργανωμένο κι όχι οργάνωση»: οργανωτικό τμήμα του είναι οι εργατικές επιτροπές και βάση του οι συνελεύσεις στον τόπο δουλειάς. Πού με τον τρόπο αυτό γίνονται το προσέκασμα της αυριανής κοινωνίας.

Η τροπή που θα πάρουν τα πράγματα δεν είναι βέβαια προδιαγραμμένη. Μετά τις τελευταίες εκλογές θά ξανακουστεί, φαίνεται, η πρόταση του 1976 για την συγκρότηση μιάς Ένωτικής Συνομοσπονδίας με κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα, σεβασμό όλων των τάσεων, αναλογική εκπροσώπηση, ένισχυμένες πλειοψηφίες για τα σοβαρά ζητήματα, μία πρόταση που είχε συναντήσει τη σθεναρή άρνηση των υπολοίπων. Η θέση του κομμουνιστικού κόμματος στο σημείο αυτό είναι σαφής: «θα εξακολουθήσει να υποστηρίζει πλήρως τις δραστηριότητες των Εργατικών Επιτροπών, να σέβεται την ανεξαρτησία τους και να την υπερασπίζεται. Από τη μέρα δε που θα υπάρχει μία ενιαία οργάνωση, και γι' αυτήν θα ισχύουν τα ίδια», λέει ο Καρίγιο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΙΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΤΑΧΥ

Είναι ένα καινούργιο μαγαζί που άνοιξε στην Ξάνθου 7 στο Κολωνάκι.

Εκεί θα βρείτε τα κεραμικά του εργαστηρίου

“ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ,,

Μιά ποικιλία από αντικείμενα χρήσης και διακοσμητικά τραπέζια, γλάστρες έσωτ. χώρου, φωτιστικά, κόσμημα.

Στή Θεσσαλονίκη
τά ίδια αντικείμενα θα τα βρείτε στο

“ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ,,

Δημ. Γούναρη 30.

Η διεύθυνση του εργαστηρίου είναι:
Φανερωμένης 48 — Χολαργός τηλ. 65.21.725

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΥΛΗ»

Ἔγγρας 39 — Ἀθήνα, τηλ. 723840, 711139

Βίλχελμ Ράιχ Ἄκου Ἀνθρωπάκο!	Δρχ. 70
- Ἡ δολοφονία τοῦ Χριστοῦ	» 140
- Ὁ παρορμητικὸς χαρακτήρας	» 90
- Ἡ λίμπιντο	» 70
- Ὁρμή και ἡδονή	» 70
- Ὁ Φρόυντ και ἔγω	» 70
- Ἡ εἰσβολή τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς	» 140
- Ὁ αἰθέρας ὁ Θεός και ὁ Διάβολος	» 100

Ντ. Μποαντέλα Βίλχελμ Ράιχ - Ἡ ζωὴ και τὸ ἔργο του (ἓνα βιβλίο ἀπαραίτητο γιὰ τὴν κατανόηση και τὴν κριτικὴ τῆς ραιχικῆς δημιουργίας - μοναδικὸ στό εἶδος του) Δρχ. 300

Βάλτερ Μπένγιαμιν Δοκίμια γιὰ τὸ Μπρέχτ (τὸ φημισμένο ἔργο τοῦ μεγάλου γερμανοῦ στοχαστῆ, Β' ἐκδόση) Δρχ. 80

Μελανί Κλάιν Ἡ ψυχανάλυση τῶν παιδιῶν Δρχ. 250
 Claude Prevost - Christine Gleucksmann Λογοτεχνία και Ἱδεολογία Δρχ. 40

Τόμ Μπότομορ Κοινωνιολογία και Μαρξισμός Δρχ. 60

Ρομπέρ Καλιβοντά Φροῦδισμός και Μαρξισμός Δρχ. 60

Ντῆτερ Ντούμ Τὸ Ἄγχος στὸν καπιταλισμό (ἓνας ἀγνωστος σέ μᾶς νεαρός διανοούμενος τῆς «νέας ἀριστερᾶς» σ' ἓνα βιβλίο πού στή Γερμανία ἔχει κάνει 15 ἐκδόσεις στὰ τρία τελευταία χρόνια) Δρχ. 150

Γκάς Χώλ Ὁ Ἰμπεριαλισμός σήμερα (τὸ πολὺκροτο γιὰ τὶς ἀμφιλεγόμενες θέσεις του ἔργο τοῦ γενικοῦ γραμματέα τοῦ Κ.Κ. Ἀμερικῆς Δρχ. 300

Μαρία Νεοφωτίστου Ἀμερικὴ μου γιὰτί; (ἓνα δοκίμιο πού ἀγαπήθηκε και ἐκτιμήθηκε ἀπὸ τὸ εὐρὺ κοινὸ και ἔφερε σέ δύσκολη θέση ὄσους θέλησαν νά τὸ πολεμήσουν ἐπάνω-μα) Δρχ. 100

Ἀλεξάνδρα Κολλοντάϊ Οἰκονομική και σεξουαλικὴ ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκα (ἡ Β' ἐκδόση και 7η χιλιάδα ἐνός ἔργου πού ἀπηχεῖ σάν σημερινὸ παρά τὰ πενήντα χρόνια πού τὸ βαραίνουν) Δρχ. 140

Τζούλιετ Μίσελ Ἡ ἐποχὴ τῆς Γυναίκα (Β' ἐκδόση) Δρχ. 100

Κούλα Παπαδοπούλου Ἀγῶνες και νίκες τῆς Ἑλληνίδας (γ' ἐκδόση) Δρχ. 70

- Ἐπιδρομές Ἀλλοφύλων (διηγήματα πού ἐκφράζουν ἔντονα τὴν ἐθνικὴ ἀλλοτριωση ἀπὸ τοὺς ξένους «ἐν καιρῷ εἰρήνης») Δρχ. 100

Σπύρος Μήλας Ἀνθρωποὶ και Ἀράχνες (διηγήματα) Δρχ. 120

Φωτεινὴ Μαραγκοῦ - Ἰγνατίου: Ἑλληνικὸ διήγημα (Ἐπιλογὴ 40 διηγηματογράφων πού ἔδωσαν τὸ κύριο ἔργο τους στὴ δεκαετία 1960 - 1970 Δρχ. 250

Λεφτέρης Ραφτόπουλος Ἡ δικὴ τους γλώσσα μου Δρχ. 70

Βασίλης Μητσάκης Ἡ ὥρα τῆς κρίσης (θέατρο). ἓνας ἠθοποιός «ἀλλάζει ρόλο» ὕστερα ἀπὸ εἰκοσάχρονη θητεία και ἡ φωνὴ του εἶναι ἀνελέητα μαστιγωτικὴ γιὰ τὸ παρασκῆνιο τῆς καλλιτεχνικῆς μας ζωῆς - και γενικότερα, γιὰ τοὺς «πρωταγωνιστές» και δυναστεύουν αὐτὸ τὸν τόπο. Δρχ. 100

Είσαγωγή στις ιδεολογίες τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας

τοῦ Γ. Χ. Χουρμουζιάδη

1. Μία ιδεολογία ὑπάρχει πάντα μέσα σ' ἓνα μηχανισμό καί στήν πρακτική ἢ τίς πρακτικές του. Αὐτή ἡ ὑπαρξη εἶναι ὕλική.¹

2. Ἐξετάζοντας τό ὕλικό ἐνός προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ πού ἔρχεται στά χέρια μας μέ μιá ὀργανωμένη ἀνασκαφική ἔρευνα, διαπιστώνουμε ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἓνα σύνολο ἀντικειμένων καί σύνθετων κατασκευῶν πού διαφέρουν μεταξύ τους. Τίς διαφορές αὐτές θά μπορούσαμε νά τίς κατατάξουμε σέ τρεῖς ομάδες. Στήν πρώτη ομάδα ἐντάσσονται οἱ διαφορές πού ὀφείλονται στήν τύχη (σέ γεγονότα δηλαδή πού δέν εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς προγραμματισμένης ἐργασιακῆς ἢ παραγωγικῆς διαδικασίας). Στή δεύτερη ομάδα ἐντάσσονται οἱ διαφορές πού εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς τεχνικῆς ἐμπειρίας (τῶν κατασκευαστῶν), μέσω τῆς ὁποίας τό α' ἢ τό β' ἀντικείμενο (ἢ κατασκευή) παίρνουν τήν τελική τους μορφή καί χρηστική δυνατότητα μέ τίς ὁποῖες συμμετέχουν στή συγκεκριμένη λειτουργία ἐνός συστήματος. Τέλος στήν τρίτη ομάδα ἐντάσσονται οἱ διαφορές πού ὀφείλονται ἀποκλειστικά στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τά ἀντικείμενα αὐτά (ἢ οἱ κατασκευές) προωθοῦν πρὸς τήν τελική ἀντιμετώπιση καί λύση τους τά συγκεκριμένα καθημερινά προβλήματα τῆς ομάδας. Τά ἀντικείμενα αὐτά (ἢ οἱ κατασκευές) παίρνουν τήν τελική τους διαμόρφωση, μέσω μιᾶς τεχνικῆς βέβαια, ἀλλά μέ βάση τήν παραγωγική τους λειτουργία καί τήν κοινωνική σχέση πού ἀναπτύσσεται, ὅσο ὀλοκληρώνεται ἡ διαδικασία γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνάγκης, καί παράλληλα ἡ λειτουργία τους αὐτή ἀποκτάει σημασία στό μέτρο

πού καλύπτει τό παραγωγικό αἴτημα μιᾶς πολυάριθμης ἢ ὄχι πληθυσμιακῆς ομάδας.

Οἱ κοινωνικές αὐτές σχέσεις ὅμως πού ἀναφέραμε πῶς πάνω μπορεῖ νά εἶναι : α. οἱ καθιερωμένες, κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ βασικοῦ τρόπου παραγωγῆς τῆς προϊστορικής κοινότητας, παραγωγικές σχέσεις ἢ β. οἱ ἀπλές, ἐργασιακές σχέσεις, μέσω τῶν ὁποίων συνδέονται τά ἄτομα μέ τίς παραγωγικές, καί πού ἀναπτύσσονται κατά τή διάρκεια τῆς ἄσκησης τῶν οἰκοτεχνικῶν δραστηριοτήτων τῆς «οἰκογένειας», τῆ δομῆ καί τῆ λειτουργία τῆς ὁποίας θά ἀναλύσουμε πῶς κάτω. Γιά τό λόγο αὐτό θά μπορούσαμε νά πούμε πὼς ὅσα ἀντικείμενα (ἢ καί κατασκευές) χρωστοῦν τήν τελική τους χρηστική διαμόρφωση στίς ἀνάγκες τῶν σχέσεων (α) μᾶς ὀδηγοῦν, μέσω τῆς πληροφορίας πού μεταδίδουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα² στό συγκεκριμένο τρόπο παραγωγῆς τοῦ ὁποίου εἶναι προϊόντα, καί ὅσα ἀντικείμενα χρωστοῦν τήν χρηστική τους διαμόρφωση στίς κοινωνικές σχέσεις (β) μᾶς ὀδηγοῦν στήν ἀναγνώριση ἐνός ιδεολογικοῦ μηχανισμοῦ καί μέσω αὐτοῦ μιᾶς ιδεολογίας, γιατί οἱ σχέσεις αὐτές μέσα στίς ὁποῖες καί γιά τίς ὁποῖες τά ἀντικείμενα αὐτά (ἢ οἱ κατασκευές) ὑποκειμενικοποιοῦνται (ἀποκτοῦν δηλαδή ἱστορικό χαρακτήρα) εἶναι σχέσεις «δυναμει», πού ἀναπτύσσονται μόνο μέσω μιᾶς ιδεολογίας καί γι' αὐτήν τήν ιδεολογία³. Αὐτές οἱ διαπιστώ-

1. Ν. Ἀλτουσίερ, *Ἰστορία καί ἰδεολογία*, ἠμερικανὸν ἴνστιτούτον ἐπιστήμης καὶ ἀνθρωπολογίας, Πανεπιστήμιον Πενσυλβανίας, 1977.

2. Α. Ἀλτουσίερ: ὁ.π.

3. Α. Ἀλτουσίερ: ὁ.π.

σεις μέ αναγκάζουν νά πιστέψω πώς αυτό τό υλικό⁴ πού κάθε συστηματική ανασκαφική έρευνα φέρνει στό φώς καί στή διάθεσή μας δέν αξιολογείται μονάχα μέ τήν τυπολογική ή τή χρονολογική του κατάταξη. "Όταν ή έρευνα σταματήσει σ' αυτό τό σημείο, άδιαφορεί, αΰθαίρετα, κατά τή γνώμη μου, γιά τίς δυνατότητες πού προσφέρονται άπό τό ίδιο τό προϊστορικό υλικό καί περιορίζεται σέ μονοδιάστατες έμπειρικές θεωρήσεις πού προωθούν άποκλειστικά τήν καθιέρωση συγκριτικών παραλληλισμών πού θεμελιώνονται πάνω σέ περιγραφές σχηματολογικών διαπιστώσεων, πού σέ πολύ λίγες περιπτώσεις συνοδεύονται καί άπό τίς άνάλογες εργαστηριακές προσεγγίσεις, γιά νά ξεφύγουν γιά λίγο άπό τήν επίπεδη έρευνητική τους προσπάθεια⁵.

Αυτός ό περιορισμός δέν προωθεί τήν έρευνα στήν κατεύθυνση τής έρμηνείας ή τής άπλής προσέγγισης τών προβλημάτων πού σχετίζονται μέ τό σύνολο ενός προϊστορικού οικισμού (κοινωνικού προϊστορικού σχηματισμού) ή τίς επίμερους λειτουργίες του, όπως αυτές αναπτύσσονται μέσα στά πλαίσια τών κοινωνικών δραστηριοτήτων τών ατόμων μιās προϊστορικής κοινότητας. Σέ μιιά τέτοια κατεύθυνση κινείται τό άρθρο αυτό πού δέν είναι τίποτ' άλλο παρά ή έκθεση μιās σειράς σκέψεων πού διαμορφώθηκαν συμπερασματικά ύστερα άπό τήν προσεχτική άνίχνευση του υλικού πού τήν τελική διαμόρφωση του τήν οφείλει στίς σχέσεις (β), όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί, σύμφωνα μέ τή δική μας άποψη, σ' έναν προϊστορικό οικισμό⁶.

3. "Ας δοΰμε πρϊωτ' άπ' όλα, μέ βάση τή θέση του Α. Άλτουσέρ πού δεχτήκαμε στήν πρώτη παράγραφο τής έκθεσής μας, ποιοί θά μπορούσαν νά είναι οί μηχανισμοί ή οί πρακτικές τους μέσω τών όποιων τό υλικό τών β σχέσεων εντάσσεται καί λειτουργεί μέσα σ' ένα συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικών δραστηριοτήτων. Μέσα σ' αυτές τίς πρακτικές θ' αναζητήσουμε ύλοποιημένες τίς ιδεολογίες τών προϊστορικών παραγωγών.

Μελετώντας τό σύνολο του προϊστορικού υλικού,

4. Χρησιμοποίη τήν λέξη «υλικό» μέ τήν πλατειά της έννοια: άναφέρονται δηλαδή σέ μεμονωμένα αντικείμενα, άλλα καί σέ σύνθετες κατασκευές.

5. "Η θέση αυτή ταυτίζεται μέ τό πρόβλημα του σκοπού τής προϊστοριολογικής έρευνας: είναι τό μέτρημα καί ή περιγραφή τών εύρημάτων, ή αναπαράσταση τής ζωής τών φορέων του πολιτισμού πού συνθέτουν αυτά, ή τέλος καί τά δυό μαζί μέ άπώτερο σκοπό τήν έρμηνεία τής προϊστορίας γενικά: Φυσικά στό άρθρο αυτό δε συζητούμε τίς άπόψεις πού διατυπώθηκαν γύρω άπό τό πρόβλημα. Σχετική μέ τό θέμα βιβλιογραφία μπορεί νά βρεί κανείς στό άρθρο του L.Klejn : «The panorama of the theoretical archaeology (Current Anthropology Vol. 18, 1, 1977 σελ. 2.42).

6. Πιστεύω ότι τά συμπεράσματα μπορούν νά έχουν εφαρμογή γιά τή θεώρηση του υλικού όλης τής ελληνικής προϊστορίας, άνεξάρτητα άπό τό αν ξεκινούν άπό ένα συγκεκριμένο υλικό ενός συγκεκριμένου οικισμού. Κι' αυτό γιατί θεμελιώνονται πάνω σέ γενικές άρχές, όπως αυτές έχουν διατυπωθεί, γιά μιιά κοινωνιολογική άντιμετώπιση τής ιστορίας. Αΰτη έξάλλου είναι ή σημασία ενός θεωρητικού μοντέλου γιά τήν προϊστοριολογία: ενώ διατυπώνεται μέ βάση τό Α' υλικό νά εφαρμόζεται καί στό Β' κάτω άπό τίς άπαραίτητες άναλογίες.

⁷Επίσης θέλω νά πώ ότι μέ τον όρο «πρωϊστορικός» άναφέρομαι στή νεολιθική περίοδο 6.500 π.Χ. — 3.000 π.Χ.

όπως αυτό εντάσσεται μέσα σέ συμβατικές, καθιερωμένες κατηγορίες, θά μπορούσαμε ν' αναγνωρίσουμε τρία συστήματα μέσα στα όποια λειτουργούν κάτω άπό ένα δοσμένο τρόπο παραγωγής όλα τά κοινωνικά προϊόντα μέ τήν τελική τους μορφή πού έχουν πάρει γιά τούς λόγους πού αναφέραμε στήν άρχή (βλ. παραγρ. 2).

Τά συστήματα αυτά είναι τά ακόλουθα:

A. Σύστημα τής χωροοργάνωσης.

B. Σύστημα τής οικονομίας καί

Γ. Σύστημα τών έξωπαραγωγικών συμπεριφορών.

Μέ βάση τό υλικό πού έχουμε στή διάθεσή μας, ύστερα άπό μιιά σειρά προϊστορικές έρευνες, μπορούμε νά διαπιστώσουμε ότι τά στοιχεία συμπεριφοράς πού εντάσσονται μέσα στίς πρακτικές καί μέσω αυτών στό συστήματα πού αναφέραμε πιο πάνω είναι προσανατολισμένα στήν επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού⁷. Μπορούμε μάλιστα νά πούμε ότι τά στοιχεία αυτά αποτελούν μέ τήν εξειδικευμένη λειτουργία τους τά επίμερους δίκτυα του έλέγχου καί τίς επανατροφοδοτικές διαδικασίες⁸, όπως είναι άπαραίτητο, γιά νά λειτουργήσει, μέ βάση τήν κοινωνικά παραδεκτή ρύθμιση, τό άντίστοιχο σύστημα.

Παράδειγμα: Οί περίβολοι του νεολιθικού Διμηνιού πού εντάσσονται μέσω τών πρακτικών τής άρχιτεκτονικής στό σύστημα τής χωροοργάνωσης, καί αποτελούν βασικά στοιχεία τής συμπεριφοράς τών νεολιθικών κατοίκων του οικισμού (εικ. 1) είναι προσανατολισμένα στήν επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών πολεοδομικής οργάνωσης: καθορισμού χώρων, όπου αναπτύσσονται οί επίμερους οικότεχνικές δραστηριότητες. Μέσα άπό τή λειτουργία αυτή τών περιβόλων περνάει ή κοινωνικοποιημένη πρόθεση τών κατοίκων του οικισμού νά έλέγξουν τό χώρο πού πρέπει καί μπορεί νά καταναλωθεί άπό τίς μικρές πληθυσμιακές ομάδες του οικισμού ταυτόχρονα όμως, καί όταν οί πολεοδομικά καθορισμένοι αυτοί χώροι δέν είναι σέ θέση νά έξυπηρετήσουν τήν άνάπτυξη τών οικότεχνικών προγραμμάτων, τότε μέ τή βοήθεια τών μετασκευαστικών τους βελτιώσεων λειτουργούν ως στοιχεία επανατροφοδοτικής διαδικασίας⁹, επιτρέποντας τό σύστημα νά προσαρμοστεί στίς νέες παραγωγικές άνάγκες καί τίς σχέσεις πού θεμελιώνονται πάνω σ' αυτές καί νά βοηθήσει ακόμα στήν άνάπτυξη νέων τρόπων καί τεχνικών βελτιώσεων¹⁰.

7. Είναι ή προσπάθεια γιά τήν άντιμετώπιση μιās συγκεκριμένης άνάγκης πού αναφέραμε στήν παράγρ. 2.

8. "Στήν έκθεση αυτή θά χρησιμοποιήσω συχνά τούς όρους «έλεγχος» καί «επανατροφοδότηση» όπως τούς έχω συναντήσει σέ μελέτες σχετικές μέ τή θεωρία τής «Κυβερνητικής». Σχετικά βλέπε. Ν.Βίνερ: *Κυβερνητική καί Κοινωνία*, μετ. Γιάννη Ίωαννίδη, εκδόσεις Παπαζήσης καί Ζάκ Γκυγιώμ: *Κυβερνητική καί διαλεκτικός όλισμός* (μετ.Κ. Φιλίνης) Άθήνα 1976.

9. Βλ.σημ. 8.

10. "Επιχειρώντας νά άντιμετώπισω όλη τή χωροοργάνωση του Διμηνιού ως ένα ρυθμιζόμενο άπό τούς κατοίκους του οικισμού σύστημα, δίνοντας έτσι σ' αυτήν τή σημασία τής ουσιαστικής συμμετοχής στήν πολιτιστική άνάπτυξη του οικισμού, είμαι υποχρεωμένος ν' αναζητήσω μέσα στό σύστημα αυτό (τής χωροοργάνωσης) τά στοιχεία πού όρίζουν τή λειτουργία του συστήματος ως προς τά δυό βασικά σημεία του: τόν έλεγχο καί τήν επανατροφοδότηση. Σχετικά βλ. σημ.8.

Ἄν τώρα θελήσουμε νά ἀναφερθοῦμε πιά συγκεκριμένα στά ἐπιμέρους στοιχεῖα συμπεριφορᾶς τῶν τριῶν συστημάτων ἐνός νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ θά πρέπει νά ποῦμε πῶς αὐτά ἐντάσσονται μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

Α' σύστημα: πρακτικές ἀρχιτεκτονικῆς: δομή καί λειτουργία τῶν σπιτιῶν, ἀποθηκῶν, ἐργαστηρίων. Χωροταξικοί περίβολοι.

Β' σύστημα: πρακτικές οἰκονομικῆς ὀργάνωσης: καλλιέργεια, κτηνοτροφία, κυνήγι, κατασκευὴ ἐργαλείων καί σκευῶν, δευτερογενῆς ἐπεξεργασία τῶν τροφωπαραγωγικῶν προϊόντων.

Γ' σύστημα: ἐξωπαραγωγικὲς πρακτικῆς: ταφικῆς συνήθειες, κοσμηματοποιία, διακοσμητικῆ, εἰδωλοπλαστικῆ.

Μέσα σ' αὐτά τὰ συστήματα μποροῦμε ν' ἀναγνωρίσουμε σέ πλήρη (ὅπωςδῆποτε ὅμως σχηματικῆ) λειτουργία βασικούς κοινωνικούς μηχανισμούς πού ἡ τελικὴ τους διαμόρφωση ἀποτελεῖ τὴ θελημένη ἐπιλογὴ τῶν παραγωγικῶν ὑποκειμένων κάτω ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτη πίεση πού ἀσκεῖ πάνω σ' αὐτά τὸ σύνολο τῶν παραγωγικῶν καί ἐργασιακῶν διαδικασιῶν, ὅπως αὐτές ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὰ ἴδια αὐτά δρῶντα ὑποκείμενα μέσα στὸν προϊστορικό οἰκισμό καί στὴν περιοχή του ἀπ' ὅπου προέρχεται τὸ ὕλικό πού τεκμηριώνει τὴν ἐκθεσὴ μας. Ἡ ἀφετηρία τους ὅμως πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ σέ χώρους, ὅπου ὑπάρχουν δυνάμεις μέ τὴ μορφή συγκεκριμένων διαθέσεων, πού ἀναπτύσσονται παράλληλα μέ τὴ διαλεκτικὴ διαμόρφωση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, πρωτογενεῖς ἰδεολογίες σχετικῆς μέ τὴ δομὴ καί τὴ λειτουργία τῆς οἰκογένειας, τῆς ἰδιοκτησίας, τὴν παραγωγή καί τὴ μετάδοση τῆς πληροφορίας (πρωτογενεῖς μορφὴ παιδείας). Μιλοῦμε δηλαδή γιὰ τίς ἰδεολογίες πού θά ὀδηγήσουν στὴ θεμελίωση ὄλων τῶν ἐκμεταλλευτικῶν σχέσεων, ὅπως αὐτές ἐξελισσονται παράλληλα μέ τὴν ἀνάπτυξη τῶν εἰδικεύσεων, ἰδιαίτερα στοὺς τομεῖς τοῦ ἐργαλειακοῦ ἐξοπλισμοῦ καί τῶν τρόπων τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, γιὰ ν' ἀποτελέσουν τελικὰ τὰ οὐσιαστικὰ συστατικά τῶν ὀργανωμένων κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ἀκόμα θά πρέπει νά ποῦμε ὅτι οἱ ἰδεολογίες αὐτές ὑλοποιοῦνται μέσα σέ πρακτικῆς πού οἱ ἐπιμέρους ἐπανατροφοδοτικῆς λειτουργίες τους μέσα στὸ σύστημα πού ἀνήκουν ὀδηγοῦν στὴν ἀνάπτυξη δευτερογενῶν ἰδεολογιῶν σχετικῶν μέ τὴν ἠθικὴ, τὸ δίκαιο, τὸ καθῆκον, τὴν προγονολατρεία κ.ἄ. Πάνω σ' αὐτές τίς ἰδεολογίες εἶναι γνωστό πῶς θεμελιώνονται ὀλοκληρωτικὰ τὰ ἐποικοδομήματα τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν.

4. Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νά δοῦμε μέ τὴν ἀνάλυση ποιᾶς πρακτικῆς τοῦ Α' συστήματος θά μπορούσαμε νά ὀδηγηθοῦμε στὸν ἐντοπισμὸ ἰδεολογικῶν στοιχείων. Θά ἀρχίσουμε μ' ἓνα παράδειγμα. Θ' ἀναλύσουμε δηλαδή τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τοῦ Διμηνίου. Ἀποτελοῦν τὴν κυρίαρχη πρακτικὴ τοῦ Α' συστήματος (εἰκ. 1). Σύμφωνα μέ τὴν ἀπόψη τοῦ Χ. Τσουντά πού ἔσκαψε πρῶτος τὸ Διμήνι στὰ 1902¹¹ ὁ νεολιθικός οἰκισμὸς πού βρίσκεται στὴ θέση αὐτὴ ἦταν μιά ὄχυρωμένη ἀκρόπολη μέ ἐπτά ὁμόκεντρος ὄχυρωματικούς περιβόλους, πού σκοπὸ εἶχαν τὴν προστασία τοῦ μεγάλου νεολιθικοῦ μεγάρου τῆς κεντρικῆς αὐλῆς (εἰκ. 1), ὅπου κατοικοῦσε ὁ ἄρχοντας τῆς περιοχῆς. Γύρω ἀπὸ τὸ μέγαρο τοῦ «ἄρχοντα» κλιμακώνονταν τὰ σπί-

τια τοῦ ἄλλου πληθυσμοῦ: τῶν ὑποστατικῶν, ἄς ποῦμε, πού ἀποστολὴ τους ἦταν νά ὑποδέχονται τὸν «εἰσβολέα» καί νά ἀντιμετωπίζουν τὸν κίνδυνο καί τίς συνέπειες, πρὶν αὐτὸς ἀπειλήσει καί βλάψει τὸν ἄρχοντα καί τὰ ἀγαθὰ του. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν προσέγγιση τῶν λειψάνων τοῦ Διμηνίου πηγάζει ἀπὸ μιά καθαρὰ ἐμπειρικὴ θεώρηση τῶν λειψάνων τοῦ οἰκισμοῦ. Σύμφωνα δηλαδή μέ τὸ σχῆμα τῶν λειψάνων αὐτῶν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐντάξουμε ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μέσα σ' ἓνα ἄθροισμα συστημάτων, ὅπου τὰ δίκτυα τῶν ἐλέγχων καί οἱ ἐπανατροφοδοτικῆς διαδικασίες λειτουργοῦν μέ βάση τίς ρυθμίσεις πού ἐπιβάλλει ὁ ἄρχοντας καί μιά ὁμάδα εἰδικευμένων (στὴν παραγωγή ἢ τὴν ὀργάνωση) ἀτόμων (ἀργότερα θά τὴν ποῦμε «ἄρχουσα τάξη»), μέσω τῶν μηχανισμῶν πού κρίνονται ἀπὸ τὴν πείρα ἀποτελεσματικοί καί ὑποκειμενικὰ ἀναπόφευκτοι. Τὰ μεγέθη καί οἱ ποιότητες, οἱ ἐξουσιαστικῆς σχέσεις πού ἀντικαθρεφτίζονται μέσα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ὀργάνωση τοῦ χώρου ἀποτελοῦν φανερά τὴν ὑλοποίησι μῆς συγκεκριμένης ἰδεολογίας πού αὐτὴ τὴ στιγμή δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει νά τὴ χαρακτηρίσουμε, μᾶς ἐνδιαφέρει νά τὴν ἐντοπίσουμε μονάχα μέσα στὴν πρακτικὴ τῆς. Ἄν π.χ. δεχτοῦμε πῶς βρισκόμαστε μπροστά σ' ἓνα φεουδαρχικὸ τρόπο παραγωγῆς μέ κυρίαρχη τὴ θρησκευτικὴ ἰδεολογία, θά πρέπει νά ὀδηγηθοῦμε στὴν ἀκόλουθη διάρθρωση, ὡς πρὸς τὴν κάθετη ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ τοῦ νεολιθικοῦ Διμηνίου: ὑπερφυσικῆς δυνάμεις (θεὸς) — ἡγεμόνας καί ἱερατεῖο — ἀξιωματοῦχοι — μικροῖδιοκτῆτες — δοῦλοι. Ἡ παραδοχὴ τῆς πυραμιδοσχημῆς αὐτῆς σχέσης ἀποτελεῖ τὴν ἰδεολογία. Ἡ ὑλοποίησι τῆς φανταστικῆς αὐτῆς ἀναπαράστασης τῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων τοῦ οἰκισμοῦ μέσω μῆς κάθετα ἄρθρωμένης παραγωγικῆς κοινωνίας, ὅπου ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς ἔχει ὀδηγήσει σέ κοινωνικούς καταμερισμούς τῆς δουλειᾶς κι αὐτοὶ μέ τὴ σειρά τους σέ συγκεκριμένες εἰδικεύσεις καί πρῶτες ταξικῆς διαιρέσεις, ἀποτελοῦν τὸν ἰδεολογικὸ μηχανισμό.

Τέλος τὰ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα πού προωθοῦν τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου ἀποτελοῦν τίς πρακτικῆς. Ἀπὸ τίς πρακτικῆς αὐτές ξεκινήσαμε τὴν ἀνάλυσή μας.

Ἄξιζει ὅμως νά διατυπώσουμε καί μιά ἄλλη θέση σχετικὴ μέ τὴν ἰδεολογικὴ ἐρμηνεία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τοῦ Διμηνίου. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τὸ κεντρικὸ μέγαρο δὲν εἶναι σύγχρονο μέ τούς περιβόλους¹², αὐτόματα ἀποδείχεται ὅτι ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου ὑπακούει σέ ἄλλη ρύθμιση, γιὰτὶ ἐξυπηρετεῖ ἄλλες κοινωνικῆς ἀνάγκες. Μέσα στὶς πρακτικῆς τοῦ Α' συστήματος ἐπομένως, καί ἰδιαίτερα τῶν χωροταξικῶν ρυθμίσεων, ὑλοποιοῦνται ἄλλες ἰδεολογίες. Αὐτὴ τὴ στιγμή ὅμως δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει νά προχωρήσουμε τὴν ἀνάλυσή μας πάνω σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

11. Χ. Τσουντάς: «Αἱ ἀκρόπολεις τοῦ Σίεκου καὶ Διμηνίου» Ἀθῆνα 1908.

12. Τὴν ἀπόψη αὐτὴ ἀναπτύσσω σέ μελέτη μου σχετικὴ μέ τὸν οἰκισμό τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ καί θεμελιωμένη πάνω στὰ νέα εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν πού ἔγιναν τὰ τελευταῖα χρόνια ἐκεῖ.

4.Ι. Θά προχωρήσουμε τώρα σέ μιά ειδικότερη ἀναλυση τῶν στοιχείων τοῦ Α΄ συστήματος, βασιζόμενοι σέ δύο ἀπό τίς παρατηρήσεις πού ὀλοκληρώσαμε στήν ἀνασκαφική περίοδο τοῦ 1976 στό Διμήνι. Παρατηρήσαμε δηλαδή ἰδιαίτερα τό μέγεθος τῶν σπιτιῶν καί τήν παρουσία ἀποθηκευτικῶν χώρων σ' ὅλα τά σπίτια. Τίς παρατηρήσεις αὐτές μεταφέραμε στό ἐπίπεδο τῆς συλλογιστικῆς μας, πού ἐξηγήσαμε στήν ἀρχή, καί προσπαθήσαμε μέσα στίς πρακτικές «νεολιθικό σπίτι» καί «ἀποθηκευτικός χώρος» νά ἀνιχνεύσουμε ὑλοποιημένη τήν ἰδεολογία τῆς *οἰκογενειακῆς σχέσης* γενικά.

Ἔτσι ὅλα τά σπίτια πού ἀποκαλύφθηκαν μέ τίς ἀνασκαφές στό νεολιθικό Διμήνι εἶναι μικρά. Σέ κανένα ἀπό αὐτά δέν ἀναγνωρίσαμε τίς διαστάσεις πού ἔχουν τά σπίτια πού βρέθηκαν μέχρι σήμερα σέ ἄλλες περιοχές τοῦ νεολιθικοῦ κόσμου¹³. Ἀνάγοντας τήν παρατήρηση αὐτή στά ἐπίπεδα τῶν χρήσεων διαπιστώνουμε ὅτι μέσα στά σπίτια τοῦ νεολιθικοῦ Διμηνίου δέν ἦταν δυνατό νά κατοικήσουν πολυμελεῖς οἰκογένειες, μέ συμπαγή σύνθεση καί πατριαρχική ἄρθρωση. Θά πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι σ' αὐτούς τοὺς στεγασμένους χώρους κατοικοῦσαν καί ἀνέπτυσαν τήν οἰκοτεχνική τους δραστηριότητα ἀνθρώπινες ὁμάδες (οἰκογένειες) πού δέν ξεπερνοῦσαν σέ ἀριθμό τά 5 ἄτομα. Τό ἐρώτημα πού γεννιέται ἀπό τήν ὑποθετική αὐτή πρόταση εἶναι : ποιά ἦταν ἡ δομή καί ἡ λειτουργία τῶν ὁμάδων (οἰκογενειῶν) αὐτῶν;

5. Γιά νά προσεγγίσουμε τό δομικό χαρακτήρα τῆς Διμηνιακῆς οἰκογένειας θά στηριχτοῦμε σέ δύο χαρακτηριστικά εὐρήματα. Τό πρῶτο ἔχει σχέση μέ τήν ἄσκηση μιᾶς ἀποθηκευτικῆς διαδικασίας κατὰ τή νεότερη νεολιθική οἰκονομία στό Διμήνι, πού ἀποδειχεται ἀπό τήν παρουσία μεγάλου ἀριθμοῦ ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, τοὺς ἀποθηκευτικούς λάκκους καί τέλος τίς πρωτοφανεῖς, γιά νεολιθική ἀνασκαφή, ποσότητες ἀπανθρακωμένων καρπῶν (εἰκ. 2) πού, πρὶν νά καταστραφοῦν, ἦταν ἀποθηκευμένοι μέ σκοπό νά καταναλωθοῦν σέ περιόδους, πού ἡ παραγωγή ἢ ἡ συλλογή νωπῶν καρπῶν δέν προμήθευε ποσότητες ἱκανές νά ἀντιμετωπίσουν οἱ παραγωγοί τίς καθημερινές τους ἀνάγκες.

Τό δεύτερο εὐρημα εἶναι ἡ ἀποκάλυψη 8 παιδικῶν ταφῶν μέσα στά σπίτια καί δίπλα στίς ἐστίες τῶν μικρῶν σπιτιῶν τοῦ οἰκισμοῦ. Ταφές ἐνήλικων ἀνθρώπων δέ βρέθηκαν σέ κανένα σημεῖο τοῦ Διμηνίου.

Ξεκινώντας ἀπό τό πρῶτο εὐρημα (τά στοιχεία τῆς ἀποθηκευτικῆς δραστηριότητας) πιστεύω ὅτι θά πρέπει νά ἀποκλείσουμε τήν παρουσία μιᾶς «αἱματοσυγγενικῆς» οἰκογένειας¹⁴, ὅπου μέ τή «νόμιμη», ἰδεολογικά, λειτουργία τοῦ ἐλεύθερου γάμου δημιουργοῦνται συνήθως πολυμελεῖς οἰκογενειακές ὁμάδες μέσα στίς ὁποῖες

13. Τήν ἴδια ἐποχή τά σπίτια σέ ἄλλες περιοχές τῆς Εὐρώπης (ὅπως ἀποκαλύπτονται στίς ἀνασκαφές νεολιθικῶν οἰκισμῶν) φτάνουν πολλές φορές τά 25 μ. στή μακρινή τους πλευρά. Βλ. S. Piggott, «Ancient Europe», εἰκ. 21, 16. R. Tringham: «Hunters, fishers and farmers of eastern Europe 6000-3000 B.C.», London, 1971 εἰκ. 27.

14. J. Morgan, Ancient Society καί Φ. Ἐνγκελς «Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κράτους», Θεμέλιο, 1966, σελ. 33 κκ.

ἀσκοῦνται ἐλεύθερες σεξουαλικές σχέσεις ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς συγγένειας τῶν δύο φύλων. Καί πρέπει νά τόν ἀποκλείσουμε, γιατί ἂν δεχτοῦμε ἐναντίον τέτοιου μηχανισμοῦ, μέσω τοῦ ὁποῦ ἀσκοῦνται οἱ διαδικασίες τῆς κοινοκτημοσύνης καί τῆς ἐλευθερίας στόν τομέα τῆς ἐρωτικῆς—σεξουαλικῆς ἐπικοινωνίας, θά πρέπει νά ἔχουμε τήν ἀνάπτυξη ἴδιου μηχανισμοῦ καί στόν τομέα τῆς κατανομῆς καί κατανάλωσης τῶν προϊόντων. Ἐρωτική πράξη στήν προϊστορική ἐποχή σημαίνει διαιώνιση, διατροφή σημαίνει ἐπιβίωση. Ὑπάρχει ἐξίσωση στίς προτάσεις αὐτές. Γι' αὐτό θέλουμε νά καταλήξουμε στή θέση: Αἱματοσυγγενική οἰκογένεια (ἐλεύθερος γάμος) μέ ἐλεύθερες σχέσεις σεξουαλικῆς ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς συγγενικές βαθμίδες δέ συμβιβάζονται οὔτε μέ τά μικροδιάστατα σπίτια οὔτε μέ τήν ἀνάπτυξη ἀποθηκευτικῶν διαδικασιῶν (διαδικασίες κατανομῆς προϊόντων) στήν ἔκταση πού διαπιστώσαμε νά γίνεται στό νεολιθικό Διμήνι.

Ἄν τώρα θελήσουμε νά δεχτοῦμε τήν παρουσία τῆς στοιχειώδους οἰκογένειας¹⁵ προσκρούουμε, κατὰ τή γνώμη μας, στήν πρακτική τῶν ταφικῶν συνθητιῶν, ὅπως τή διαπιστώσαμε στά εὐρήματα τοῦ Διμηνίου καί πού θά τήν ἀναλύσουμε ἀμέσως.

Παρατηρώντας τά εὐρήματα πού εἶδαν τό φῶς τά τελευταῖα χρόνια στό Διμήνι καί ἄκόμα ἄλλα εὐρήματα ἄλλων ἀνασκαμμένων νεολιθικῶν οἰκισμῶν, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ ταφές πού βρίσκουμε μέσα στά νεολιθικά σπίτια, δίπλα στίς ἐστίες εἶναι ταφές μικρῶν παιδιῶν¹⁶. Καμιά φορά μάλιστα παιδιῶν πού δέν εἶχαν γεννηθεῖ ἄκόμα. Εἶχαν πεθάνει δηλαδή τήν ὥρα τοῦ τοκετοῦ ἢ σέ ἀποβολές. Ἀκόμα μιά παρατήρηση σχετική μέ τά ταφικά αὐτά εὐρήματα εἶναι πῶς ἡ χρονολογική τους ἀναγωγή τά τοποθετεῖ στή νεότερη νεολιθική περίοδο (4000—3000 π.Χ.). Στό Διμήνι λοιπόν βρέθηκαν 8 παιδικές ταφές. Ὅλες ἔχουν γίνει μέσα σέ μικρά ἀγγεῖα πού εἶναι τοποθετημένα δίπλα στίς ἐστίες τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ μιά μάλιστα ἀπό αὐτές ἔχει γίνει μέσα σέ ἀγγεῖο πού τό σχῆμα του εἶναι μοναδικό στήν παράδοση τῆς ἀγγειοπλαστικῆς τοῦ νεολιθικοῦ Διμηνίου καί γι' αὐτό πιστεύουμε πῶς τό ἀγγεῖο αὐτό κατασκευάστηκε εἰδικά, γιά νά χρησιμοποιηθεῖ στήν ταφή ἑνός νήπιου (εἰκ.3). Ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν 8 ταφῶν ἀσφαλῶς δέν ἀποτελεῖ τό σύνολο τοῦ ὑλικοῦ πού θά μπορούσε νά προσφέρει ἀποδεικτικές δυνατότητες σέ μιά θεωρητική ἄποψη, πού θά ἤθελε νά ἐρμηνεύσει ἢ ἄπλά νά προσεγγίσει τό θέμα «ταφικές συνήθειες» μέσα στόν κοινωνικό σχημα-

15. Βλ. G.P. Murdock: «Social Structure» Mc Millan, N. York, 1949. L. Straus: «The family» man culture and society, Oxford, University Press, 1956. A.R. Radcliffe-Brown: «The study of kinship systems» Journal of the Royal Anthropological Institute LXXI, 1941.

16. Εἶναι ἀξιοσημεῖο ὅτι μέχρι τώρα οἱ νεολιθικές ταφές πού ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ σέ ἀνασκαφές οἰκισμῶν εἶναι ἐλάχιστες. Καί αὐτές πού βρέθηκαν εἶναι ταφές μικρῶν παιδιῶν. Ὅσοι πάλι ἔχουν βρεθεῖ ἐξω ἀπό τοὺς οἰκισμούς καί πιθανό νά ἀποτελοῦν ὀργανωμένα νεκροταφεῖα (βλ. Κ. Γαλλῆ: *Καύσεις νεκρῶν ἀπό τήν ἀρχαιότεραν νεολιθικὴν ἐποχὴν εἰς Θεσσαλίαν*: A.A.A. VIII, 1975, σ. 241) πρέπει νά τίς ἐντάξουμε σέ πρακτικές πού ἄσκοῦσε ὅλη ἡ κοινότητα, δέν εἶχαν ἐπομένως σχέση μέ συμβολοποιημένες ψυχολογικές ἀνάγκες, ὅπως γίνονταν μέ τό θάνατο μέσα στίς οἰκογενειακές ὁμάδες, οὔτε μέ τή δρώσα ἰδεολογία τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων.

τισμό του νεολιθικού Διμηνιού. 'Οπωσδήποτε όμως αποτελούν όκτώ πραγματοποιήσεις της ίδιας πρακτικής, από διαφορετικούς ανθρώπους, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και σε διαφορετικές θέσεις του ίδιου οικισμού. Στοιχειοθετούν επομένως μία πληροφωρία—πρόσβαση προς τη σοβαρή αυτή συμπεριφορά που αποτελεί βασικό στοιχείο έλέγχου της οικογενειακής λειτουργίας, όπως αυτή αναπτύσσεται κάτω από τις διαμορφωμένες κοινωνικές σχέσεις (α + β) και έπηρεάζεται επομένως σημαντικά από την αντίστοιχη ιδεολογία¹⁷.

Σκεφτόμαστε λοιπόν με τον ακόλουθο τρόπο: "Αν η ταφή των νεκρών αποτελούσε στον κοινωνικό σχηματισμό του νεολιθικού Διμηνιού τό μηχανισμό μιάς δράσας θρησκευτικής ιδεολογίας, θα έπρεπε να αναπτυχθεί σε πρακτικές (ταφικές συνήθειες) που θα κάλυπταν όλες τις ηλικίες. Μέ βάση όμως τα ευρήματα που έγιναν στο Διμήνι δε μπορούμε να υποστηρίξουμε την άποψη αυτή. 'Η παρουσία των παιδικών αυτών ταφών στον οικισμό αυτό αποτελούν ύλοποιήσεις της ιδεολογίας, που πιθανό να έχει σχέση με τη δομή και τη λειτουργία της νεολιθικής οικογένειας.

Μέ δεδομένη την πρόταση ότι οι παιδικές ταφές δεν αποτελούν ύλοποιήσεις μιάς θρησκευτικής ιδεολογίας, θα πρέπει να τις αποδώσουμε σε ψυχολογικές ανάγκες που αναπτύσσονται και λειτουργούν πάνω στο επίπεδο της συγγενικής σχέσης «μητέρα—παιδί»¹⁸. 'Αντίθετα όμως δε μπορούμε να παραδεχτούμε αντίστοιχες συμπεριφορές, που την ανάπτυξη τους θα την τοποθετούσαμε πάνω στο επίπεδο της συγγενικής σχέσης «πατέρας—παιδί». "Αν ήταν καθορισμένο κοινωνικά ένα τέτοιο επίπεδο, θα σήμαινε αναγνώριση μέσα στην οικογένεια της πατρικής παρουσίας. 'Η αναγνώριση αυτή δεν επέβαλε μονάχα τη χρήση ανάλογης συγγενικής ονομασθεσίας¹⁹, αλλά και την άσκηση συγκεκριμένης, αμφίδρομης συγγενικής συναισθηματικής σχέσης: ανάπτυξη συναισθηματικών εξαρτήσεων, άσκηση προστατευτικής ή εξουσιαστικής συμπεριφοράς, προώθηση διατροφικής και γενικότερης βιοτικής προστασίας. 'Ακόμα η αναγνώριση της πατροπαρουσίας θα σήμαινε και

την παρουσία της στοιχειώδους οικογένειας που ή δομή της αποτελείται από τα στοιχεία «πατέρας—μητέρα—παιδιά» και άσφαλώς την άσκηση μονογαμικών σχέσεων μιά και από την πλευρά των μικροδιάστατων σπιτιών δε μπορούμε να περάσουμε τη θέση για την παρουσία πολυμελούς (αιματοσυγγενικής) οικογένειας. Στην περίπτωση αυτή όμως την πρόκληση μιάς ψυχολογικής ανάγκης, που ένδεχόμενα θα οδηγούσε στην εκδήλωση μιάς συγκεκριμένης κοινωνικής συμπεριφοράς δε θα την προωθούσε μόνο ο θάνατος των μικρών παιδιών, αλλά και της μητέρας και του πατέρα. Για ν' αναπτύξουμε αυτή τη θέση θα πρέπει να την προβάλλουμε πάνω σ' ένα επίπεδο, όπου σχηματικά περιγράφονται οι κοινωνικοποιημένες λειτουργίες του ενήλικου άντρα και της ενήλικης γυναίκας μέσα στην οργανωμένη μικροπληθυσμιακή ομάδα: την οικογένεια. Οι σχηματικές αυτές περιγραφές είναι οι ακόλουθες:

α. γ υ ν α ί κ α : α.α. μητέρα. α.β. έρωτικό ύποκειμενο. α.γ. παραγωγική δύναμη.

β. ἄ ν τ ρ α ς : β.α. πατέρας. β.β. έρωτικό ύποκειμενο. β.γ. παραγωγική δύναμη.

'Ο θάνατος της γυναίκας μέσα σε μιά στοιχειώδη οικογένεια θα πρέπει να προκαλέσει άνατροπή στην κοινωνικοποιημένη λειτουργία της μονάχα ως προς α.α. και α.β. 'Η άνατροπή αυτή όρίζεται ως προς α.α. από την άπώλεια της μητέρας (άδυναμία αντικατάστασης) και ως προς α.β. από την άπώλεια της συζύγου του συμμετόχου στη σεξουαλική πράξη (έλλειψη δεύτερου έρωτικού συντρόφου μέσα σε μιά στοιχειώδη οικογένεια).

'Ο θάνατος του άντρα σε μιά στοιχειώδη οικογένεια προκαλεί τις ίδιες άνατροπές ως προς β.α. και β.β. για τους ίδιους ακριβώς λόγους που αναπτύξαμε πιό πάνω στην περίπτωση του θανάτου της γυναίκας—μητέρας.

5.1. 'Αναγκασμένοι από την έλλειψη ταφών ενήλικων ατόμων²⁰ αποκλείσαμε την παρουσία μιάς ιδεολογίας που θα μπορούσε να οδηγήσει μέσω μιά ψυχολογικής ανάγκης στη συμβολοποίηση μιάς συγκεκριμένης συμπεριφοράς και συνέχεια στην κοινωνικοποίηση μιάς πρακτικής (ταφικές συνήθειες)²¹. 'Αντίθετα όμως δεχτήκαμε την πρόκληση μιάς ψυχολογικής ανάγκης που τελικά οδηγεί στην εκδήλωση αυτής της κοινωνικοποιημένης πρακτικής στην περίπτωση της ταφής των παιδιών. Σε μιά στοιχειώδη όμως οικογένεια θα έπρεπε στις περιπτώσεις των άνατροπών (α.α.) και (β.α.) (βλ. παράγραφο 5) να έχουμε την πρόκληση της ίδιας ψυχολογικής ανάγκης που θα οδηγούσε στη συνέχεια στην εκδήλωση της συμπεριφοράς (: στην άσκηση της ταφικής πρακτικής) και στις περιπτώσεις του θανάτου της ενήλικης γυναίκας (μητέρας) και του μεγάλου άντρα (πατέρα). 'Η έλλειψη όμως των ταφών (μέσα στον οικισμό τουλάχιστον) ενήλικων ατόμων²² δείχνει πως δεν έχουν προκληθεί ψυχολογικές ανάγκες αυτού του τύπου (μέ αίτια τις άνατροπές : α.α και β.α.) και ως

17. Θεωρούμε τις όποιοσδήποτε διαμορφωμένες ταφικές συνήθειες ως «στοιχείο έλέγχου», γιατί η ανάπτυξη τους παίζει ρόλο στο επίπεδο των καθημερινών οικογενειακών δραστηριοτήτων, ως προς τη διαβίωση της προϊστορικής ομάδας μέσα στα πλαίσια υγιεινών συνθηκών και την πρόκληση ή διατήρηση ψυχολογικών εξαρτήσεων, μέσα στις ίδιες τις ομάδες, που μπορούν να οδηγήσουν στη θεμελίωση σχέσεων σε όλα τα επίπεδα της λειτουργίας τους.

18. Τη σχέση αυτή δε μόδεσα να εντάξω ούτε στις α ούτε στις β σχέσεις, ιδιαίτερα όταν αναπτύσσεται στην περίοδο της γαλουχίας. 'Ακόμα και σε οικογένειες πατριαρχικής δομής οι σχέσεις «μητέρα—παιδί» περνούν μέσα στη γενικότερη λειτουργία της οικογένειας μέσα από δοξασίες που θεωρούν τό παιδί «φρούτο της γυναίκας» «Fruit of a woman»: Βλ. σχετ. Torben Monberg, «Fathers were not Genitors» MAN, V. 10, 1, 1975, σελ. 34-41.

19. Σχετικά με τις ένδοοικογενειακές αυτές εξαρτήσεις και παράλληλες σχέσεις βλ. A.R.Radcliff-Brown ό.π. σελ. 41. L. Straus, «Theory on Kinship and Marriage»LEIDEN 1952. 'Επίσης τό άρθρο του D.Kronenfeld, Kroeber V.Radcliff-Brown on kinship behaviour: MAN V. 10,2,1975 σελ. 238 κ.κ. και ή βιβλιογραφία.

20. Σχετικά με τη λειτουργία (Κοινωνιολογία—'Ανθρωπολογία—Ψυχολογία) της ανάγκης βλ. D.Lee «Are basic needs ultimate;» στο έργο «Freedom and Culture»N.York, prentice hall σ. 70—77.

22. Βλ. Σημ. 16.

εξήγηση θά πρέπει νά δεχτοῦμε τήν ἀπουσία τῆς οἰκογένειας μέ δομή καί λειτουργία «στοιχειώδεις», ὅπου βασικά, ἀναγνωριστικά στοιχεία εἶναι ἡ πατροπαρουσία²³ καί ἡ μητροπαρουσία πού φυσικά θεμελιώνονται πάνω στήν ἀνάπτυξη τῶν μονογαμικῶν σχέσεων.

Συνεχίζουμε λοιπόν τήν προσπάθεια γιά τήν προσέγγιση τοῦ δομικοῦ χαρακτήρα τῆς οἰκογένειας, ὅπως αὐτός περνάει μέσα στή συζήτηση, μέσω τῆς ἀνάλυσης τῶν πρακτικῶν τῆς χωροοργάνωσης καί τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Σ' αὐτό τό σημεῖο διατυπώνουμε τήν ἀκόλουθη θέση: τά δομικά χαρακτηριστικά τῆς νεολιθικῆς οἰκογένειας ὑποστασιοποιούνται μονάχα ὅταν λειτουργήσουν μέσα στό συγκεκριμένο σύστημα τῆς χωροοργάνωσης καί ἰδιαίτερα στήν καθορισμένη θέση τῆς οἰκοτεχνικῆς δραστηριότητας ὅπως αὐτή ὀρίζεται στή γενική ἀνάλυση τῶν πρακτικῶν τῆς χωροοργάνωσης τοῦ νεολιθικοῦ Διμηνιοῦ²⁴.

Μέσα σέ μιά θέση οἰκοτεχνικῆς δραστηριότητας ὑπάρχει μιά ἐνότητα ἀρχιτεκτονικῶν κατασκευῶν πού ἀποτελεῖται ἀπό δύο ἢ τρία μικρά σπίτια, ἕνα μεγάλο, ἐνδεχομένως μεγαροειδοῦς μορφῆς, τούς βοηθητικούς χώρους, πού μποροῦν νά ἐντάσσονται στό στεγασμένο χώρο τῶν μικρῶν αὐτῶν σπιτιῶν, τοῦ μεγαροειδοῦς κτίσματος ἢ νά χαρακτηρίζονται ἀπό ἐλεύθερη δόμηση μέσα στό χώρο τῆς Θεο.Δ.²⁵ Αὐτές οἱ ἀρχιτεκτονικές μονάδες μέσα στή Θεο.Δ. συνδέονται ὀργανικά μέ τόν ἀνοιχτό χώρο, ὅπου ἀναπτύσσονται οἱ διάφορες οἰκοτεχνικές δραστηριότητες²⁶. Μέσα σ' αὐτόν τόν ἀνθρωπογενή χώρο (πού καθορίζεται ἀπό τίς στεγασμένες καί μὴ θέσεις) μποροῦμε νά τοποθετήσουμε σέ πλήρη ἐργασιακή λειτουργία μιά οἰκογένεια. Καί πῶς συγκεκριμένα: μιά ὀμάδα ἀντρῶν καί γυναικῶν ἀνάμεσα στους ὁποίους ὑπάρχουν ἐλεύθερες σεξουαλικές σχέσεις σέ ὀριζόντια κίνηση, ὡς πρὸς τή συγγενική σχέση καί μέ αὐτόνομο ἐργασιακό πρόγραμμα στό μέτρο πού αὐτό εἶναι δυνατό ν' ἀναπτυχθεῖ κάτω ἀπό τίς πιέσεις καί τούς γενικότερους προσανατολισμούς πού ἀσκεῖ τό

παραγωγικό πρόγραμμα τῆς κοινότητας καί οἱ ἀντίστοιχες παραγωγικές σχέσεις πού καθορίζουν συγκεκριμένα τή συμμετοχή τῆς ὀμάδας—οἰκογένειας στίς παραγωγικές δραστηριότητές της. Τήν ὀμάδα αὐτή, ὅπως εἶπαμε πῶς πάνω, τήν ἀποτελοῦν ἄντρες, γυναῖκες καί παιδιά. Ἡ διαβίωση τῶν ἀτόμων αὐτῶν μέσα στή συγκεκριμένη Θεο.Δ. μπορεῖ (καί πρέπει) νά καθορίζεται πρῶτα μέ βάση ἕνα ἀναπτυσσόμενο ἄθροισμα σχέσεων τύπου α.²⁷ : α1. σχέσεις κατασκευαστικοῦ καταμερισμοῦ τῆς δουλειᾶς καί τύπου β.²⁸ : β1. σχέσεις σεξουαλικῆς καί β2. σχέσεις ἐπιβιωτικῆς διατροφῆς.

Κάτω ἀπό τούς προσδιορισμούς τῶν σχέσεων α1. δημιουργοῦνται ὀλιγάριθμες ὀμάδες 2 ἢ 3 ἀτόμων πού ἀπασχολοῦνται μέ τήν προώθηση τῶν οἰκοτεχνικῶν προγραμμάτων : κατασκευή ἐργαλείων, χτίσιμο καί ἐπισκευή τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κατασκευῶν τῆς Θεο.Δ., ἐπεξεργασία τῶν καλλιεργητικῶν προϊόντων, κτηνοτροφικῶν ἢ κυνηγετικῶν καί ἀλιευτικῶν κ.λπ. οἱ ὀμάδες αὐτές δέ χρειάζεται νά εἶναι ζευγάρι ἐτερόφυλων ἀτόμων²⁹. Μπορεῖ ὅμως νά ὑπάρχει διαφορά στήν ἡλικία, μιά καί ὁ ἕνας ἢ ἕνας-δύο ἀπό τή μικρή ὀμάδα πού ἀπασχολεῖται σέ μιά συγκεκριμένη ἐργασιακή διαδικασία θά πρέπει νά βοηθάει (ἢ νά βοηθοῦν), δηλαδή ν' ἀσχολοῦνται μέ τίς μικρές, τίς πῶς εὐκολες δουλειές. Στήν περίπτωση αὐτή μέσα στήν ὀμάδα ἀναπτύσσονται σχέσεις ἰδιαίτερες συνεργατικοῦ χαρακτήρα³⁰ πού ὀπωσδήποτε δέν εἶναι δυνατό νά ἐπιβάλλουν, μέ τήν ἀνάπτυξή τους, τή συστέγαση τῶν ὑποκειμένων τῆς σχέσης αὐτῆς. Τέσσερα ἄτομα π.χ. πού ἀπασχολοῦνται μέ τήν κατασκευή ἀγγείων δέν εἶναι ἀπαραίτητο, λόγω τῆς σχέσης πού ἀναπτύσσεται κατά τή διάρκεια τῆς ἐργασιακῆς διαδικασίας, νά συστεγάζονται μέσα στό ἴδιο σπίτι³¹. Οἱ σχέσεις β1 καί β2 ὀπωσδήποτε ἀπαιτοῦν τή συστέγαση. Πρέπει λοιπόν τή διαμόρφωση, πού τελικά παίρνουν τά νεολιθικά σπίτια, (στό Διμήνι π.χ.) νά τήν ὀφείλουν στή λειτουργία τῶν σχέσεων β1 καί β2. Θά μπορούσαμε ἔτσι, μέ βάση τήν παρατήρηση αὐτή νά διατυπώσουμε τή δεύτερη θέση μας γιά τή νεολιθική οἰκογένεια: Τῆ νεολιθική οἰκογένεια, ὅπως ἀναπτύσσεται καί λειτουργεῖ μέσα στό νεολιθικό κοινωνικό σχηματισμό, μποροῦμε νά τήν ὀνομάσουμε **πολυγονική** (εἰκ. 4). Μέσα στό χαρακτηρισμό αὐτό περνοῦμε ὄχι μόνο τό δομικό σχῆμα τῆς οἰκογένειας αὐτῆς, ἀλλά καί τό λειτουργικό της μηχανισμό³². Ἱστορικά τήν τοποθε-

23. Τήν περίπτωση τῆς «μητροπαρουσίας» τή δεχόμαστε (βλ. παρ. 7) γιατί εἶναι βέβαιο ὅτι σέ μιά πρωτόγονη (πρῶστορική) οἰκογένεια, ὀποιασδήποτε δομῆς καί λειτουργίας εἶναι ἀναγνωρίσιμη λόγω τῆς ἀνάπτυξης στενῶν σχέσεων πρὸς τά παιδιά καί τήν διάρκεια τῶν βασικῶν διατροφικῶν φροντίδων. Σ' αὐτήν τήν περίπτωση ὅμως ἡ πρόκληση τῆς ψυχολογικῆς ἀνάγκης ἀπό τήν ἀνατροπή τῆς σχέσης α.α. δέν εἶναι δυνατό νά ὀδηγήσει στήν ἀσκηση μιάς πρακτικῆς μέ βάση μιά κοινωνικοποιημένη συμπεριφορά. Κι' αὐτό γιατί τά ὑποκείμενα τῆς ἀνάγκης εἶναι νήπια ἢ μικρά παιδιά πού δέν ἔχουν τή δυνατότητα νά ἐπιβάλλουν στήν κοινότητα τήν κοινωνικοποίηση μιάς συμπεριφοράς. 24. Βλ. σημ. 12.

25. Θεο.Δ. : *Θέση Οἰκοτεχνικῆς Δραστηριότητας*. Ἔτσι ὀνομάζουμε τούς χώρους ἐκείνους πού ἀναπτύσσονται ἀκτινοειδῶς γύρω ἀπό τήν κεντρική αὐλή τοῦ νεολιθικοῦ Διμηνιοῦ. Τήν ἔκτασή τους τήν καθορίζουν (παρ. 3) λιθόκτιστοι περίβολοι (ξερολιθιές) καί μέσα σ' αὐτούς οἱ πληθυσμιακές ὀμάδες τῆς νεολιθικῆς κοινότητας ἀναπτύσσουν τίς διάφορες οἰκοτεχνικές τους δραστηριότητες.

26. Μέσα σ' ἕνα νεολιθικό οἰκισμό οἱ χωροφυσικοί παράγοντες ἐξουδετερώνονται σχεδόν. Ἔτσι ἐκεῖνο πού μένει στό τέλος, γιά νά ἐπηρεάσει τούς ἀνθρώπους ἐνός κατοικημένου χώρου εἶναι τά ἀνθρωπογενή στοιχεία, τά δικά τους ἔργα: σπίτια, ἀπορρίματα, παραγωγικά ἀντικείμενα κ.λπ.

27. Βλ. παράγρ. 2.

28. Βλ. παράγρ. 5.

29. Βλ. σχετ. H. Behrens, «Wirtschaft und Gesellschaft» in Neolithikum, στό περιοδικό Prehistorische Zeitschrift 1973 σελ. 141 κ.κ.

30. Μ. Χάρνεκερ: *Οἱ βασικές ἔννοιες τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ*, ἔκδ. Παπαζήση.

31. Σήμερα πιστεύουμε ὅτι τά ἐργαστήρια πού οἱ νεολιθικοὶ κατασκεύαζαν τά ἀγγεῖα τους πρέπει νά ἦταν μακριά ἀπό τόν οἰκισμό, κοντά σέ μέρος ὅπου θά ὑπῆρχε ἄφθονο νερό καί καλό χῶμα.

32. Ὁ χαρακτηρισμός «πολυγονική» ὡς πρὸς τή δομή δηλώνει τήν παρουσία μέσα στήν ὀμάδα—οἰκογένεια πολλῶν ἀτόμων πού ἀσκοῦν τά φυσικά καί ἱεραρχικά δικαιώματα τῶν γονέων. Ὡς πρὸς τή λειτουργία δηλώνει τήν παρουσία πολλῶν ἀξόνων γύρω ἀπό τούς ὁποίους μπορεῖ ν' ἀναπτυχθοῦν οἱ ἐργασιακές δραστηριότητες τῆς ὀμάδας.

τούμε την οικογένεια αυτού του τύπου ανάμεσα στην «αίματοςυγγενική» και την «πουναλουανή»³³.

Σ' ένα στάδιο που από την άποψη της τελικής διατύπωσης του δομικού της χαρακτήρα και της ολοκληρωμένης ανάπτυξης της λειτουργίας της (τόσο μέσα στην αυτόνομη οικιακή δραστηριότητα όσο και σε σχέση με το παραγωγικό πρόγραμμα της κοινότητας) μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε μεταβατικό. Στο στάδιο αυτό οι τρόποι της παραγωγικής διαδικασίας, ο καταμερισμός της δουλειάς (ο κοινωνικός έννοοι) και η κατανομή των κοινωνικών προϊόντων φαίνεται πως δεν επέτρεπαν την ανάπτυξη των αιματοσυγγενικών σχέσεων, θεμελιωμένων πάνω στον ελεύθερο γάμο (στην ελεύθερη σεξουαλική σχέση προς όλες τις συγγενικές κατευθύνσεις) ούτε πάλι εξασφάλιζαν τις υλικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις για τη θεμελίωση και την παραπέρα ανάπτυξη της στοιχειώδους οικογένειας. Μιας τέτοιας μορφής οικογένεια μέσα σε προϊστορικές συνθήκες με μικτή οικονομία (όπως το Διμήνι π.χ.) φαίνεται πως αρχίζει να αναπτύσσεται μαζί με την ανάπτυξη των ειδικευμένων ομάδων μέσα στα πλαίσια των δημιουργημένων παραγωγικών σχέσεων. Όταν δηλαδή, με την ανάπτυξη των ειδικευμένων ομάδων και την κάθετη διάρθρωση των κοινωνικών σχηματισμών (με παράλληλη την πρωτογενή ανάπτυξη των ταξικών διευθετήσεων) αναπτύσσονται ταυτόχρονα και οι εκμεταλλευτικές ιδιοκτησιακές σχέσεις που αρχικά απλώνονται στα μέσα της εργασίας. Αυτές ακριβώς οι σχέσεις ευνουούν την ανάπτυξη των ιδεών της κληρονομικής ιδιοκτησίας (διαδοχής), ιδέες που μόνο μέσα σε μία στοιχειώδη οικογένεια (όπου είναι καθορισμένες και αναγνωρισμένες κοινωνικά οι πατρογραμμικές και οι μητρογραμμικές εξαρτήσεις) μπορούν να συντηρηθούν με την ιδεολογική ενίσχυση της προγονολατρείας, των σχετικών ταφικών συνθηκών και την επινόηση μιας σειράς ολόκληρης άγραφων, στην αρχή, γραπτών πιά ύστερα, κανόνων ή νόμων που δέχονται όλο και πιά σφιχτά τις ιδέες της κληρονομιάς με την παραδοχή μιας απαραβίαστης στοιχειώδους οικογένειας.

Τά μέλη που αποτελούν μία «πολυγονική», νεολιθική οικογένεια, όπως τη χαρακτηρίσαμε πιά πάνω, δεν εκφράζουν μονάχα τό σύνολο των σχέσεων που την ιστορικοποιούν, αλλά ταυτόχρονα, με τη δραστήρια εργασιακή τους ατομικότητα και μαζί με τά μέσα της οικιακής εργασίας που κατέχουν, μιά και αυτά είναι προϊόντα της δικής τους προσωπικής τεχνολογικής πείρας και δουλειάς, την αναπτύσσουν σε μιά βασική παραγωγική μονάδα: πυρηνικό οικονομικό και ιδεολογικό στοιχείο των βασικών συστημάτων ενός προϊστορικού οικισμού. Στο σημείο όμως αυτό θά πρέπει να μεταφέρω την ανάλυσή μας σ' ένα άλλο επίπεδο: στό επίπεδο της λειτουργίας της νεολιθικής, πολυγονικής οικογένειας μέσα σ' ένα νεολιθικό κοινωνικό σχηματισμό.

5. 2. Την οικογένεια αυτή τη χαρακτηρίσαμε πιά πάνω ως «παραγωγική μονάδα» με την έννοια ενός «συνόλου μέσων εργασίας, τά όποια χρησιμεύουν στην αναπαραγωγή προσδιορισμένων εργασιακών διαδικασιών»³⁴. 'Επειδή

όμως μέσα στην ομάδα αυτή (την πολυγονική οικογένεια ενός νεολιθικού κοινωνικού σχηματισμού) εντάξαμε και σχέσεις β1-β2 (βλ. παρ. 5. 1) που δέν όφειλονται στην ανάπτυξη του συγκεκριμένου οικοτεχνικού προγράμματος (στό σύνολο των εργασιακών του διαδικασιών) άλλ' αποτελούν εκδήλωση προσωπικής διάθεσης για την άμεση συντήρηση και αναπαραγωγή του υλικού ατομικού «είναι» και ταυτόχρονα των κοινωνικών σχέσεων που προκαλούν άμεσα την ανάπτυξη ιδεολογικών συμπεριφορών με διάφορο πλάτος και βάθος σε κάθε περίπτωση³⁵, διατυπώνουμε τή θέση ότι μιά νεολιθική οικογένεια ύπάρχει μέσα στό χρόνο ως «...ύπαρξη διαδοχικών κύκλων ίδιων εργασιακών διαδικασιών»³⁶, όπως εμείς τις εντάξαμε πιά πάνω μέσα στό σύστημα των σχέσεων (α1+β1+β2). 'Η ύπαρξη αυτή ρυθμίζεται ως προς την ισόρροπη συμμετοχή των μελών που την αποτελούν στην οικογενειακή λειτουργία, μέσω των σχέσεων α1+β1+β2. Και ρυθμίζεται σχεδόν αυτόματα, γιατί η πολυγονική δομή της νεολιθικής οικογένειας θέτει σε λειτουργία, τις επανατροφοδοτικές³⁷ διαδικασίες σε κάθε περίπτωση που ένα όποιοδήποτε γεγονός θά προκαλέσει κενό στη συμμετοχή της οικογενειακής λειτουργίας. Τή στιγμή μάλιστα που κατά τή διάρκεια της νεολιθικής μικτής οικονομίας δέν έχει αναπτυχθεί η ειδίκευση σε σημείο άποκοπής μιάς συγκεκριμένης ομάδας ειδικευμένων ατόμων με ιδιαίτερη συνείδηση της συμμετοχής τους στην κοινωνική παραγωγική διαδικασία, είναι δυνατό μέσα στην ομάδα (πολυγονική οικογένεια — παραγωγική μονάδα) να συμπληρώνονται τά κενά που προκαλεί ο θάνατος ή γενικά κάθε άδυνατοποίηση ενός εργαζομένου (υποκείμενο της σχέσης α1) ως προς την πραγματοποίηση της εργασιακής διαδικασίας και την ανάπτυξη της σχέσης α1. Τό ίδιο βέβαια συμβαίνει και με τά κενά της περιοχής, όπου αναπτύσσονται οι σχέσεις β1-β2. Στις περιπτώσεις αυτές ο δομικός χαρακτήρας της πολυγονικής οικογένειας και πάλι επιτρέπει τή συμπλήρωση των κενών στόν τομέα των σεξουαλικών σχέσεων, της διατροφικής άπασχόλησης με τά νεογέννητα κ.λπ.

Μέ βάση την παραπάνω ανάλυση σε μιά εισαγωγική προσέγγιση του δομικού και λειτουργικού χαρακτήρα της νεολιθικής οικογένειας, καταλήγουμε στη διατύπωση της τελικής θέσης: 'Η νεολιθική οικογένεια από την άποψη της κοινωνικής της δομής και της καθορισμένης από τις κοινωνικές σχέσεις λειτουργίας της διατηρεί μιά χαρακτηριστική αυτονομία στό μέτρο που τά στοιχεία της εντάσσονται σε αυτόνομες (ως προς την ανάπτυξη του παραγωγικού προγράμματος της

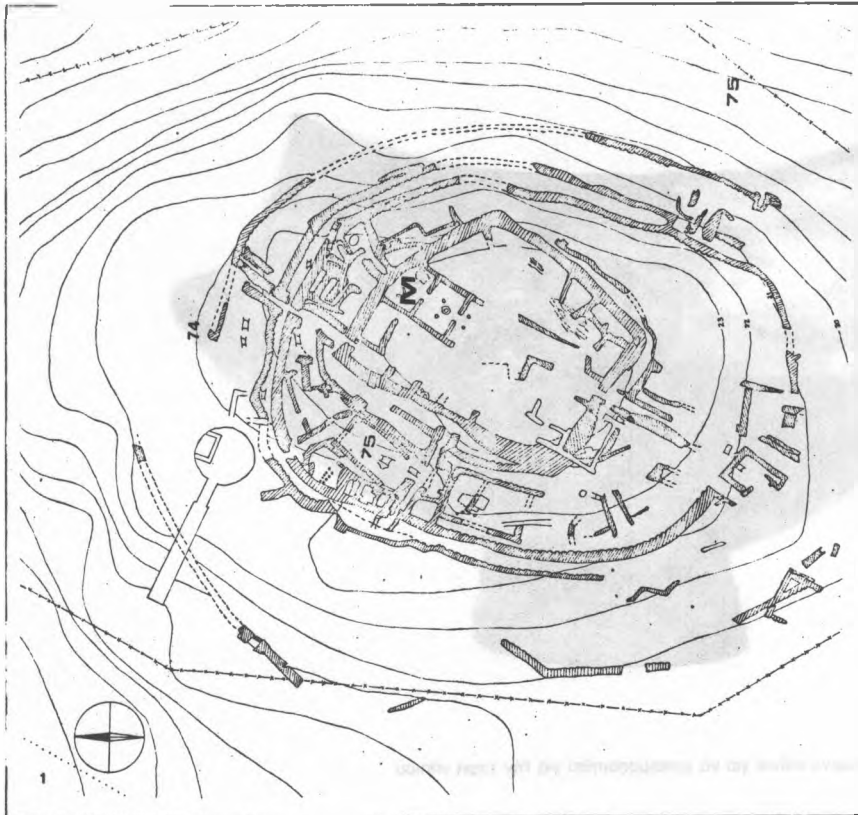
33. Βλ. σημ.14.

34. Σάρλ. Μπετελέμ : *Μορφές Ιδιοκτησίας*, 'Αθήνα 1972. σελ. 155 κκ.

35. Μέσα σ' αυτό τό πλέγμα των ιδεολογικών συμπεριφορών εντάσσονται οι προσωπικές σχέσεις μητέρας παιδιού.

36. 'Όταν λέμε ίδιες εργασιακές διαδικασίες έννοούμε τις διάφορες οικοτεχνικές δραστηριότητες μέσω των όποιων η νεολιθική οικογένεια συνδέεται με τήν κύρια παραγωγική διαδικασία ενώ ταυτόχρονα άντιμετωπίζει μέσα στις δημιουργημένες από τήν ίδια κοινωνικές σχέσεις τις καθημερινές βιοτικές ανάγκες.

37. Βλ. σημ.8.

ΕΙΚ. 1. Τά λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κατασκευῶν τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ στό Διμήνη. Τό γράμμα Μ δείχνει τό κεντρικό μέγαρο, ὅπου κατά τήν ἀποψη τοῦ Χ. Τσοῦντα κατοικοῦσε ὁ ἀρχοντας τοῦ οἰκισμοῦ.

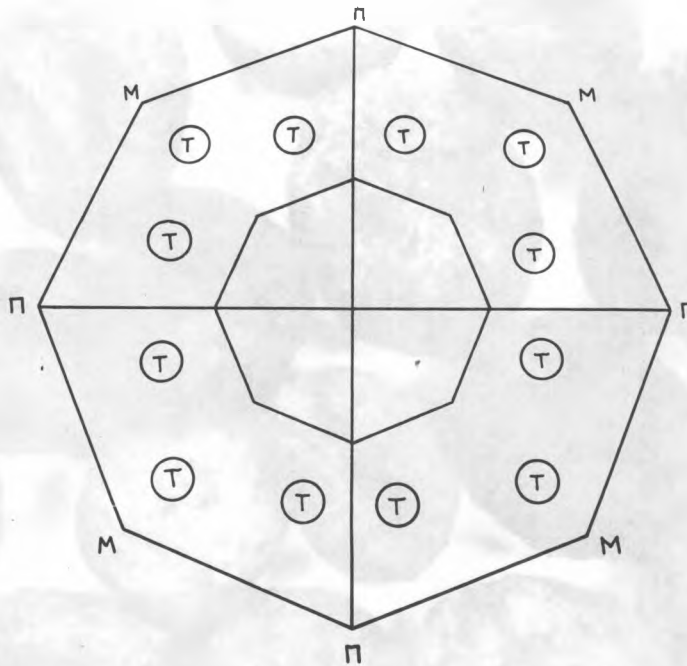

ΕΙΚ. 2. Απανθρακωμένα σύκα. Τέτοια βρέθηκαν σ' ὅλα τά σπίτια τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ.

3

ΕΙΚ. 3. Ἀγγείο νεολιθικό κατασκευασμένο ειδικά γιά νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν ταφή νήπιου.

4

ΕΙΚ. 4. Γραφική παράσταση τῆς δομῆς καί τῆς λειτουργίας τῆς νεολιθικῆς οἰκογένειας. Τά στοιχεῖα Μ. δείχνουν τή θέση τῆς μητέρας. Τά Π. τοῦ πατέρα καί τά Τ. τῶν τέκνων. Ἡ παράσταση δείχνει πῶς τά Τ. ἀνήκουν στήν περιοχή τῶν Μ. καί πῶς ἡ σχέση Μ καί Π εἶναι ἐλεύθερη, χωρίς ὅμως ν' ἀπομακρύνονται ἀπό τοὺς ἀξονες τῆς ὁμάδας πάνω στοὺς ὁποίους ἐνεργοποιοῦνται.

5

ΕΙΚ. 5. Νεολιθικά εργαλεία από κόκκαλο.

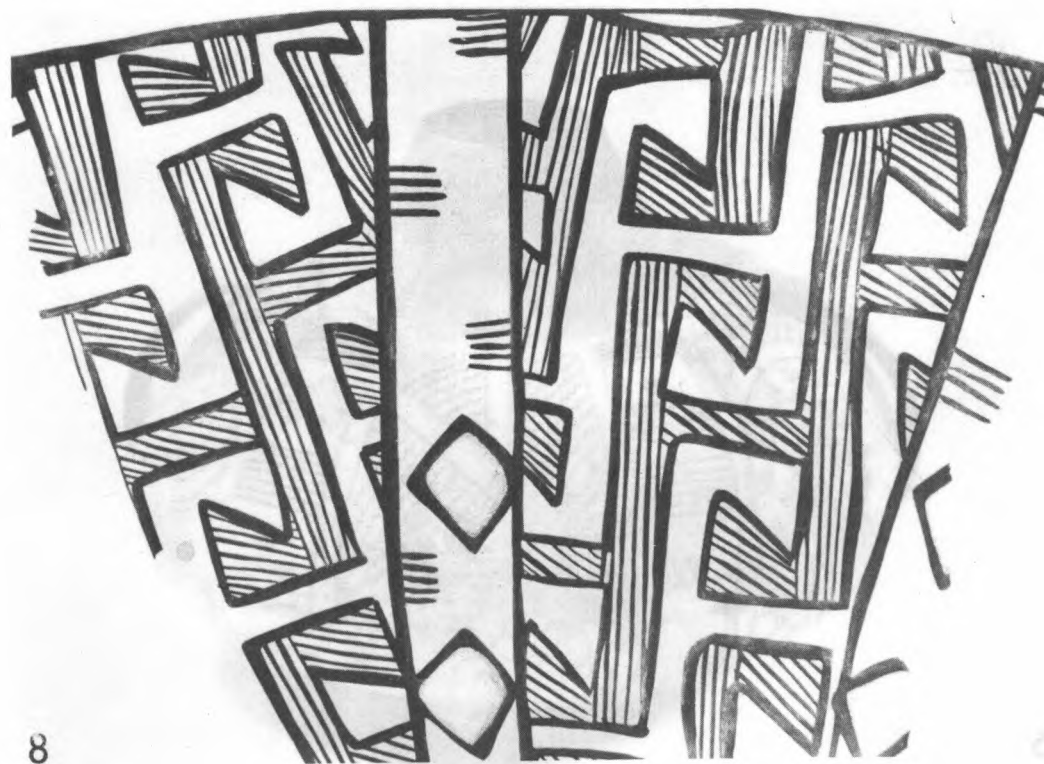

6

ΕΙΚ. 6. Νεολιθικό αγγείο με εγχάρακτη διακόσμηση.

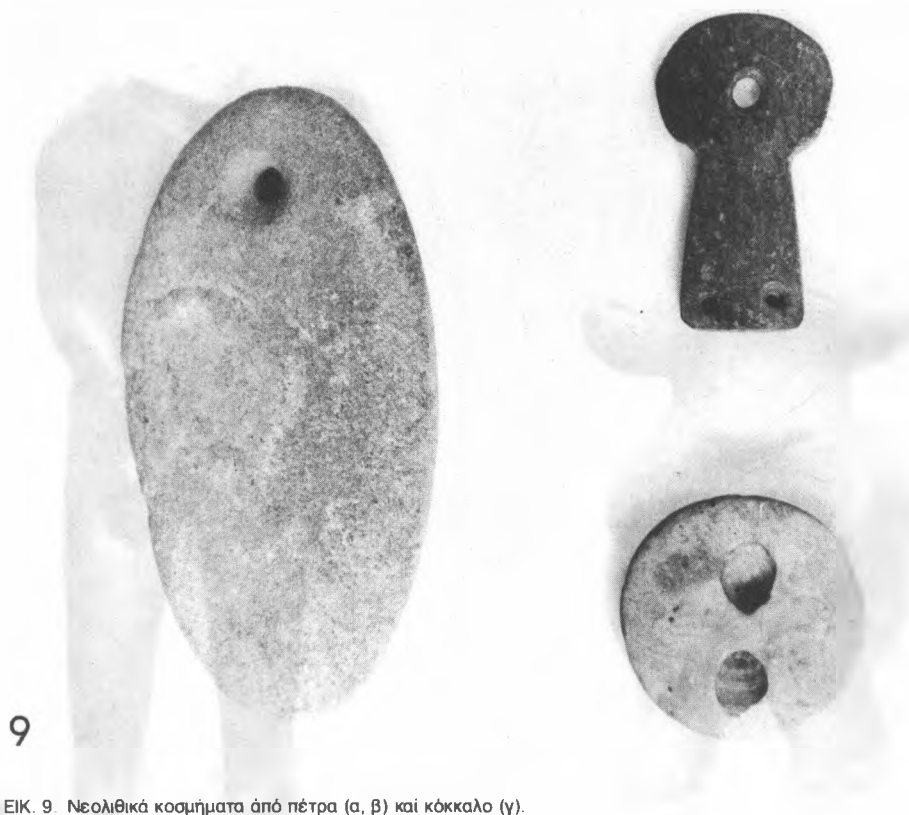

7

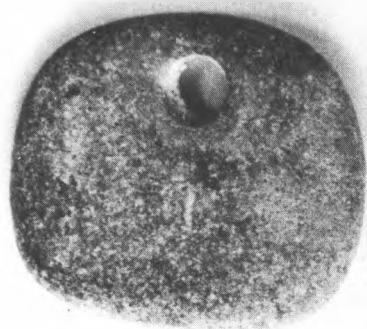
8

ΕΙΚ. 7.8. Γραπτά κοσμήματα από νεολιθικά αγγεία.

9

ΕΙΚ. 9. Νεολιθικά κοσμήματα από πέτρα (α, β) και κόκκαλο (γ).

10

ΕΙΚ. 10. Νεολιθικά κοσμήματα από πέτρα.

11

Π

12

12

ΕΙΚ. 11. Νεολιθικό ειδώλιο γυναικας.

ΕΙΚ. 12. Νεολιθικά ειδώλια αντρών.

13

ΕΙΚ. 13 Σχηματοποιημένο είδωλο γυναικείας μορφής. Βασικά είναι ένα κομμάτι πηλού όπου χαραχτηκαν τα γεννητικά στοιχεία τής μορφής.

14

14

ΕΙΚ. 14 Είδωλο γυναικείας μορφής με τα χέρια στους μαστούς και είδωλο με τα χέρια στήν κοιλιά

15

ΕΙΚ. 15. Ειδώλιο αντρικής μορφής με φαλλόμορφη διατύπωση.

ΕΙΚ. 16. Ειδώλιο φαλλού. Αποδίδεται η σχισμή της βαλάνου και οι αναδιπλώσεις του δέρματος.

16

κοινότητας) εργασιακές διαδικασίες, έτσι πού νά ἐξε-
λίσσονται κάτω ἀπό τίς ἴδιες κοινωνικές σχέσεις
ιδεολογικοῦ χαρακτήρα. Μέσω τῶν σχέσεων αὐτῶν
συνδέεται ἡ νεολιθική οἰκογένεια μέ τίς παραγωγικές
σχέσεις πού ἀναπτύσσονται κάτω ἀπό τόν κοινωνικά
καθορισμένο τρόπο παραγωγῆς πού ἀσκει ὁ οἰκισμός,
ὡς ἄθροισμα τῶν αὐτόνομων (ὅπως εἶδαμε) ὁμάδων
(πολυγονικῶν οἰκογενειακῶν) πού ἀποτελοῦν τόν πλη-
θυσμό του.

6. Θά περάσουμε τώρα στήν ἀνάλυση τοῦ Β' συστήμα-
τος, ὅπου ἐντάσσονται οἱ πρακτικές τῆς οἰκονομικῆς
ὀργάνωσης.

Ὁ σκοπός μας εἶναι, ὅπως ἀπό τήν ἀρχή κιόλας τόν
περιγράψαμε, νά ἐντοπίσουμε μέσα στό σύστημα καί
ἐνταγμένα λειτουργικά μέσα σέ συγκεκριμένες πρα-
κτικές τά ὑποκείμενα τῶν σχέσεων (β) πού θά μπορού-
σαν νά μᾶς ὀδηγήσουν στόν ἐντοπισμό τῆς ιδεολογίας.

Ἡ προσπάθεια βέβαια, γιά νά ἀναλύσει κανεῖς τό
οἰκονομικό σύστημα μιάς προϊστορικής παραγωγικῆς
κοινότητας, ὅσο καί νά φαίνεται ἄπλό δέν εἶναι. Γι'
αὐτό τό λόγο στήν ἔκθεσή μας αὐτή εἴμαστε ὑποχρεω-
μένοι ν' ἀπομονώσουμε ἓνα συγκεκριμένο τομέα τῆς
νεολιθικῆς οἰκονομίας καί μέσα σ' αὐτόν νά προσπα-
θήσουμε ν' ἀναπτύξουμε τήν ἀνάλυσή μας, τή σχετική
μέ τό σκοπό πού θέσαμε.

Παίρνουμε μιά βασική λειτουργία τοῦ συστήματος
τῆς οἰκονομίας: τήν κατασκευή τῶν ἐργαλείων καί
σκευῶν. Ἡ λειτουργία αὐτή ἐντάσσεται μέσα στόν το-
μέα τῆς κατασκευαστικῆς παραγωγῆς³⁸. Τοῦ μέρους ἐ-
κείνου δηλαδή τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ὅπου οἱ
ἀτομικά ἐργαζόμενοι ἄνθρωποι ἀπομακρύνονται ἀπό
τίς προσδιοριστικές πιέσεις τῶν παραγωγικῶν σχέσεων
καί προετοιμάζονται, μέ τήν κατασκευή τῶν ἐργαλείων
καί τῶν σκευῶν, γιά τήν παραγωγικότερη ἐπέμβαση
τους πάνω στή φύση γιά τό ὄφελος τῆς κοινότητας καί
τοῦ ἑαυτοῦ τους βέβαια. Ἐξετάζοντας λοιπόν μιά
σειρά ἀπό τά ἐργαλεῖα πού βρήκαμε στήν ἀνασκαφή
τοῦ νεολιθικοῦ Διμηνίου (εἰκ.5) ἀναγνωρίζουμε τήν
ἀνάγκη, ὅπως αὐτή ἐπιβάλλεται ἀπό τήν ὕλική σχέση
ἄνθρωπος—φύση. Μιά σχέση τῆς ὁποίας ἡ λειτουργία
θεμελιώνεται πάνω σέ συγκεκριμένες πιέσεις πού δέν
προκαλοῦν τή διαμόρφωση καί τήν ἀνάπτυξη ιδεολο-
γίας παρά μόνο μέσα σέ παραγωγικές σχέσεις ἰδιαίτε-
ρης μορφῆς. Θέλουμε νά πούμε δηλαδή ὅτι ἡ δίψα π.χ.
ἢ ἡ πείνα τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου δέ χρειάζονται
μυθοποίηση, γιά νά ὑποστασιοποιηθοῦν καί νά λει-
τουργήσουν κοινωνικά. Κάθε ὕλική ἔλλειψη ὀδηγεῖ
στή διάπλαση ιδεολογίας μόνο ὅταν τήν προκαλοῦν
παράγοντες πού ἀνήκουν στό συγκεκριμένο κοινωνικό
σηματισμό, ὅπου ἀνήκουν καί τά ὑποκείμενα τῆς
ἔλλειψης. Οἱ παράγοντες αὐτοί εἶναι σέ θέση, μέ τή
βοήθεια τῶν ἐιδικεύσεων καί τοῦ κοινωνικοῦ καταμερι-
σμοῦ ἐργασίας νά δημιουργήσουν πιεστικές συνθήκες
ἔλλειψης, ἐνεργοποιώντας συστήματα ἐκμεταλλευτι-
κῶν σχέσεων. Στίς περιπτώσεις αὐτές γίνεται φανερό
πῶς οἱ σχέσεις πού δημιουργοῦνται ἀνάμεσα στούς πα-
ράγοντες τῆς ἔλλειψης καί στά ὑποκείμενά της στοι-
χειοθετοῦν μιά σαφῆ ταξική διάρθρωση πού ἡ ἀντα-
γωνιστικότητά της, ὅπως αὐτή ἐκδηλώνεται μέσα στό

πλέγμα τῶν σχέσεων αὐτῶν, εἶναι δυνατό νά ὀδηγήσει
στή διαμόρφωση μιάς πολιτικῆς ιδεολογίας. Ὅταν ὁ-
μως τήν ἔλλειψη τήν προκαλοῦν παράγοντες πού δέν
ἐντάσσονται μέσα στό συγκεκριμένο κοινωνικό σχημα-
τισμό (ὅπου ἀνήκουν καί τά ὑποκείμενα τῆς ἔλλειψης)
εἶναι ὑπερβατικοί ἢ τουλάχιστον ἀνερμήνευτοι καί μὴ
κατανοητοί (φυσικές καταστροφές, ἀρρώστιες κ.λπ.)
τότε ἐκδηλώνονται διάφορες μυθοποιητικές ἀντιδρά-
σεις τῶν ὑποκειμένων τῆς ἔλλειψης πού ὀδηγοῦν στα-
διακά στή διαμόρφωση θρησκευτικῶν ιδεολογιῶν. Προ-
χωρώντας ὁμως τήν ἀνάλυσή μας πάνω στήν ἴδια κα-
τεύθυνση, θά μπορούσαμε ν' ἀπομονώσουμε πάνω στά
ἐργαλεῖα ἢ στά σκευή δυό ἐπίπεδα: τό λειτουργικό
πού σχετίζεται καί ἐξυπηρετεῖ τήν ἀνάγκη καί τή σχέ-
ση ἄνθρωπος—φύση καί τό μὴ ἄμεσα λειτουργικό πού
προωθεί κατεξοχὴν τή διάπλαση μιάς ιδεολογίας πού,
ἐνῶ συλλαμβάνεται στήν ἀρχή ὡς τρόπος ἀτομικῆς
ἐπιβολῆς, στήν τελική της κοινωνική διατύπωση ὑλο-
ποιεῖται μέσω ἐνός μηχανισμοῦ σέ μορφές πρακτικῆς,
πού κατοχυρώνονται ἀπό τήν ὁμάδα μέσω τοῦ καθιε-
ρωμένου τρόπου παραγωγῆς. Θέλουμε νά πούμε ἐδῶ
γιά τήν *ιδεολογία τῆς ἰδιοκτησίας*. Θά προχωρήσουμε
στήν ἀνάλυσή της.

6.1. Ἡ πρώτη μορφή ἰδιοκτησίας δέν εἶναι ἡ φυλετική
ιδιοκτησία, ὅπως ἀναφέρει ὁ Μάρξ στό «Κεφάλαιο»
καί στή «Γερμανική ἰδεολογία»³⁹, εἶναι ἡ ἀτομική (προ-
σωπική). Στή θέση αὐτή μπορούμε νά καταλήξου-
με μέ τήν ἀκόλουθη ἀνάλυση. Μέ βάση τήν ἄποψη ὅτι
ἡ μορφή τῆς ἰδιοκτησίας ἀντιστοιχεῖ σ' ἓνα συγκεκρι-
μένο στάδιο ἀνάπτυξης τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργα-
σίας⁴⁰, ὅταν ἐξετάσουμε τό ὕλικό πού φτάνει στά χέρια
μας μέ τή συστηματική ἀνασκαφή ἐνός προϊστορικοῦ
οἰκισμοῦ, διαπιστώνουμε εὐκόλα πῶς ὁ καταμερισμός
σ' αὐτήν τήν ἱστορική στιγμή δέν εἶναι μόνο ὑποτυπώ-
δης, ἀλλά καί χωρίς σημασία. Ἡ διαπίστωση αὐτή
θεμελιώνεται πάνω στήν παρατήρηση ὅτι λείπει ἀπό τό
νεολιθικό ἐργαλεῖο (καί τό σκεῦος ἀκόμα) ἡ ἐξειδικευ-
μένη κατασκευή. Μιά ἐξειδίκευση βέβαια πού δέν
ἀναφέρεται στήν κύρια χρήση τοῦ ἐργαλείου (ἢ τοῦ
σκεύους) ἀλλά στήν τυποποιημένη κατασκευή του πού
θά μᾶς φανέρωνε τή χρησιμοποίηση μιάς κατασκευα-
στικῆς πρακτικῆς, μέσω τῆς ὁποίας ἓνα ἄτομο ἢ μιά
ὁμάδα ἀτόμων καταφέρνει νά προχωρήσει εὐκόλα στήν
κατασκευή μιάς σειρᾶς ἀντικειμένων (ἐργαλείων ἢ
σκευῶν) γιά τήν ἴδια χρήση μέσα στήν κοινότητα. Κι'
ἀκόμα (μιά δευτέρη παρατήρηση) ὅτι τό σκεῦος ἢ τό
ἐργαλεῖο μέσα σέ μιά προϊστορική κοινότητα εἶναι
προϊόν μιάς σχέσης τοῦ ἀτομικά ἐργαζόμενου καί τοῦ
ὕλικου κατασκευῆς τοῦ ἀντικειμένου (ἐργαλείου ἢ
σκεύους). Δέν ἀποτελεῖ τήν ἐκδήλωση μιάς κοινωνικῆς
δραστηριότητας μέ τήν ἔννοια τῆς ἔκφρασης (μέσω τοῦ

38. «Κατασκευαστική Παραγωγή» ὀνομάζουμε, σέ μιά μελέτη μας γιά
τήν νεολιθική οἰκονομία, τό σύνολο τῶν εργασιακῶν διαδικασιῶν πού
ἀποβλέπει στήν κατασκευή ἐργαλείων, γιά τήν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμε-
τώπιση τῶν τροφοπαραγωγικῶν προγραμμάτων.

39. Κ. Μάρξ: «Κεφάλαιο» I, VA, I καί «Γερμανική Ἰδεολογία».

40. Βλ. σημ. 40.

έργαλειου) μιά συγκεκριμένης έπιταγής του συνόλου των παραγωγικών σχέσεων. Ο κάθε εργαζόμενος κατασκευάζει ένα εργαλείο από μιά πέτρα ή ένα κόκκαλο πού ή παραγωγική πείρα άκριβώς καθόρισε⁴¹ και μέ βάση τή δική του ικανότητα, για νά κάνει παραγωγική τή χρήση του εργαλείου αυτού. Η πραγματοποίηση του έργου, κατά τήν κατασκευή του εργαλείου, αναπτύσσει μιά σχέση πού δέν είναι παραγωγική άλλα μέσο διάμεσο πρós αυτή⁴². Αυτή ή σχέση μεταφέρνει από τόν κατασκευαστή στό προϊόν τής κατασκευής (εργαλείο ή σκευός) τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τής εργασιακής τους (παραγωγικής) άτομικότητας. Κατασκευάζει τό εργαλείο μέ βάση τή δύναμη των χειρών του, τό ύψος του σώματός του, τό μέγεθος των ποδιών του. Τά χαρακτηριστικά αυτά είναι αναγνωρίσιμα κάθε στιγμή μέσα στην κοινότητα. Έτσι τό εργαλείο Α μέ τά ένσωματωμένα σ' αυτό χαρακτηριστικά του Β χρήστη άποτελεί μιά συγκεκριμένη όντότητα (Α—Β) πού σέ καμιά περίπτωση δέ μπορεί νά γίνει μέ βίαιο τρόπο (Α—Γ), γιατί τά ένσωματωμένα χαρακτηριστικά, πού είπαμε, μέσα στό εργαλείο Α ένεργοποιούνται μόνο μέσω τής εργατικής δύναμης του Β χρήστη. Έτσι ή σχέση (Α—Γ) είναι νόθα και άντιπαραγωγική. Είναι εύκολο από αυτή τή θέση νά οδηγηθούμε στή διαπίστωση ότι πάνω στην κοινωνικοποίηση τής νομιμότητας τής σχέσης (Α—Β) και τής μη νομιμότητας τής σχέσης (Α—Γ) θεμελιώνεται ή πρωτογενής έννοια τής ιδιοκτησίας. Μέ τό χαρακτηρισισμό «πρωτογενής» θέλω νά περιγράψω τό στάδιο εκείνο τής ιδιοκτησίας, όπου τά «κτήματα» δέ μεταβιβάζονται, γιατί λειτουργούν μόνο στή σχέση (Α—Β) πού περιγράψαμε πίο πάνω.

Η πρωτογενής αυτή μορφή τής ιδιοκτησίας άνάγεται στα πίο πρώιμα στάδια τής παλαιολιθικής (τροφοσυλλεκτικής) οικονομίας⁴³. Στην περίοδο όμως τής προχωρημένης νεολιθικής οικονομίας, όταν στό μεταξύ ή έπιπόηση έξειδικευμένων πρακτικών κάτω από τήν πίεση των δημιουργημένων κοινωνικών άναγκών οδηγεί στην κατασκευή άντικειμένων πού ή χρήση τους γίνεται από όλη τήν ομάδα (οικογένεια—παραγωγική μονάδα) μέσα στό πλαίσια ενός παραγωγικού προγράμματος⁴⁴ και ό άτομικά εργαζόμενος άνθρωπος δέ

μπορεί πιά νά βασιστεί στην άποτελεσματικότητα και τήν άποκλειστική χρήση του εργαλείου κάτω από τή βασική, δοσμένη σχέση (Α—Β), γιατί στό μεταξύ προγραμματισμένες καλλιεργητικές και άλλες τροφοπαρασκευαστικές διαδικασίες άπαιτούν τήν κοινωνικοποιημένη εργασιακή διαδικασία [:συμμετοχή του άθροίσματος των μέσων εργασίας και τής ανθρώπινης δύναμης (Α—Β) +(Γ—Δ) + (Ε—Ζ) κλπ. όπου Α—Γ—Ε : έργαλεία και Β—Δ—Ζ : χρήστες], ή πρωτογενής αυτή ιδιοκτησιακή σχέση μέσα στό στάδιο τής προχωρημένης, μικτής νεολιθικής οικονομίας παύει νά είναι ταυτόχρονα και παραγωγική σχέση, μιά και τό ύποκείμενό της μετέχει στην παραγωγική διαδικασία μέσω τής κοινότητας. Χωρίς αυτήν δέν είναι δυνατό νά προωθήσει τήν παραγωγική διαδικασία σέ βαθμό πού νά παράγει ολοκληρωμένες αξίες χρήσης. Είναι δυνατό λοιπόν μέσα στή σχέση πού αναγνωρίζουμε μελετώντας μιά σειρά νεολιθικών εργαλείων (εικ.5) νά έντοπίσουμε μιά σειρά ιδεολογικών συμπεριφορών.

Προτείνουμε δηλαδή τήν ακόλουθη θέση: Οί πρωτογενείς μορφές ιδιοκτησίας μέ τό πέρασμα από τό στάδιο τής παλαιολιθικής (άλλά και τής πρώιμης νεολιθικής οικονομίας) στην άναπτυγμένη νεολιθική μετατρέπεται σέ ιδεολογική σχέση. Τή μετατροπή αυτή μπορούμε νά τή δούμε ιδιαίτερα ύλοποιημένη σέ μιά κυρίως πρακτική : στή *διακοσμητική*. Τήν πρακτική όμως αυτή από τήν άρχή τήν έντάξαμε στό Γ' σύστημα, γιατί πιστεύουμε πώς λειτουργεί άνεξάρτητα από τό άντικείμενο, στό όποιο όργανικά άνήκει. Κι' άκόμα γιατί μέσα στή θεματογραφική άνάπτυξη τής νεολιθικής διακοσμητικής μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε, ως τελικές σχηματικές διατυπώσεις, άλλα και σέ μιά κατάσταση «δυνάμει», στοιχεία ιδεολογικά πού ή άνάγνωσή τους άπαιτεί μιά ιδιαίτερη άνάλυση.

7. Περνούμε τώρα στό Γ' σύστημα, όπου έντάξαμε (βλ. παρ.4) όλες τίς μη παραγωγικές πρακτικές (ή, όπως τίς όνομάσαμε, έξωπαραγωγικές συμπεριφορές)⁴⁵. α. *διακοσμητική* β. *κοσμηματοποιία* και γ. *ειδωλοπλαστική*. Οί πρακτικές αυτές ύλοποιούν μέ τίς ένότητες των συγκεκριμένων άντικειμένων τους τήν *ιδεολογία τής πληροφορόρησης*. Μέ τόν όρισμό «ιδεολογία τής πληροφορόρησης» θέλω νά άντικαταστήσω τόν ισοδύναμο «ιδεολογία τής μόρφωσης» πού λειτουργεί μέσω των καθιερωμένων ίδρυμάτων στους σύγχρονους κοινωνικούς σχηματισμούς⁴⁶. Ειδικότερα μέ τόν όρο «πληροφορόρηση» θέλω ν' άποδώσω τήν προσπάθεια των προϊστορικών ανθρώπων ν' αναπτύξουν ένα πρωτογενές σύστημα «παιδείας» μέσα στό όποιο θά μπορούσαν νά έντάξουν όλες τίς

41. Στην περίπτωση των νεολιθικών εργαλείων, γεωργικής κύρια χρήσης, δύο είναι οι πέτρες μέ τίς όποιες οι νεολιθικοί παραγωγοί κατασκευάζουν τά εργαλεία τους: πυριτόλιθος και όψιανός.

42. Στο στάδιο αυτό τό άντικείμενο τής δουλειάς, τό εργαλείο και ό παραγωγός παίρνουν μέρος σέ μιά κυκλική λειτουργία πού δέν έννοει τήν κοινωνικοποίηση τής εργασιακής δραστηριότητας αυτού του παραγωγικού σταδίου, σ' όλες τίς φάσεις της. Αυτό τό χαρακτηριστικό πρέπει νά παίξει ρόλο πολύ σημαντικό στή δημιουργία τής αυτοσυνείδησης του νεολιθικού παραγωγού—χειροτέχνη.

43. Θά ήθελα νά χαρακτηρίσω αυτό τό στάδιο ως πρώιμο παραγωγικό στάδιο, όπου οι παραγωγικές δυνάμεις άποτελούν μέ τή φύση μιά άδιάσπαστη άκόμη ένότητα. Η εργατική δύναμη και τά μέσα παραγωγής έξαρτημένα άμεσα από τους φυσικούς νόμους φαίνονται νά λειτουργούν σ' αυτό τό στάδιο μέ τή δική τους νομοτέλεια. Η πέτρα, ή βροχή, ή λάσπη, τό θηρίο, ή ρίζα, ή κοιλότητα του βράχου, όλα μαζί σέ μιά ένάγωνα σχέση άναπαραγωγής τής ύλικής ζωής του παλαιολιθικού κυνηγού ή τροφοσυλλέκτη χωρίς αυτή τή διαδικασία νά έχει εξέλιξη τυχαία.

44. Τέτοιες κατασκευές είναι τά άρχιτεκτονικά προϊόντα, τά σύνθετα εργαλεία, τά έξημερωμένα ζώα, οι ξεραμένοι καρποί, τά ψάρια κλπ.

45. Είναι άλήθεια πώς όλα τά ιδεολογικά στοιχεία πού αναλύσαμε στις προηγούμενες παραγράφους τής έκθεσης μας αυτές έντάσσονται ως άρχικές έμπνεύσεις στό Γ' σύστημα, ύλοποιούνται όμως μέσω των πρακτικών πού έντάσσονται στό δύο άλλα συστήματα. Στο στάδιο του νεολιθικού τρόπου παραγωγής ή κυκλοφορία τής έρευνητικής μας προσπάθειας από τό ένα σύστημα στό άλλο γίνεται μέ εύκολία θά έλεγα, γιατί οι παραγωγικές διαδικασίες δέν έχουν οδηγήσει στην άλλοτρίωση πού θά ύποτάξει άμετάκλητα τά παραγωγικά άτομα μέσα στό ένα ή τό άλλο σύστημα έξάρτημα και θύμα τραγικό τής κοινωνικής κατανομής τής δουλειάς.

46. Λ. Άλτουσερ ό.π.

εντάξουμε μέσα στο σύστημα των παραγωγικών σχέσεων πληροφορίες που αναφέρονται στην πείρα τους ή τη σχετική με τις συνθήκες της υλικής ζωής τους και που ή χρησιμοποίησή τους θα μπορούσε να οδηγήσει το νεολιθικό άτομο σε μία άποτελεσματική συμμετοχή στην καθιερωμένη παραγωγική διαδικασία και σωστή ένταξη μέσα στο πλέγμα των παραγωγικών σχέσεων. Μέ βάση αυτή την περιγραφή θέλω να δεχτώ τη θέση πως κάθε αντικείμενο του νεολιθικού κόσμου με αυτοτελή παρουσία στο χώρο της κοινωνικής ζωής, όπως επίσης και κάθε άφηρημένη διατύπωση πάνω στην επιφάνεια ενός «αυτοτελοῦς» αντικείμενου χρησιμεύει για την παραγωγή και τη μετάδοση μίας πληροφορίας ή οποία σχετίζεται με μία συγκεκριμένη κοινωνική λειτουργία (ή λεπτομέρεια).

Παράδειγμα: "Ένα εργαλείο (εικ. 5) μεταφέρει κάθε στιγμή μέσα του, με τό σχήμα του, τό υλικό της κατασκευής του, τό ίχνη της χρήσης του μιά συγκεκριμένη πληροφορία, σχετική με τό έργο στην εκτέλεση του οποίου παίρνει σημαντικό μέρος. Μαζί όμως με την πληροφορία της χρήσης του μάς πληροφορεί και για τό επίπεδο και τή μορφή των παραγωγικών σχέσεων (έξειδικευμένη κατασκευή του εργαλείου) τις τεχνολογικές δυνατότητες των ατόμων του οικισμού (κατασκευή του εργαλείου, υλικό κατασκευής κ.λπ.) τό είδος της άπασχόλησης (γεωργικό εργαλείο, σφοντύλι κ.λπ.)

Τά αντικείμενα αυτά (τά αυτοτελή) και τις άφηρημένες διατυπώσεις θά μπορούσαμε νά τις εντάξουμε σε τρεις ομάδες:

I. Αντικείμενα που λειτουργούν ως πληροφορία έμμεσα. Δηλαδή παράγουν πληροφορία μέσω της βασιικής τους χρήσης.

II. Αντικείμενα που λειτουργούν ως πληροφορία άμεσα, δηλαδή παράγουν πληροφορία μέσω του σχήματός τους ή του χρώματός τους κ.λπ. και

III. Οί άφηρημένες διατυπώσεις που λειτουργούν βέβαια άμεσα (μέσω του σχήματός τους) αλλά πάντα και μόνο με τή βοήθεια ενός αντικειμένου της I' ή της II' ομάδας.

Τό άγγείο της εικ. 6 παράγει άμεσα πληροφορία μέσω του σχήματός του, του χαρακτήρα της κατασκευής του. Πληροφορία άμεση ή άμεση σχετική με τήν τεχνολογία. Παράγει ακόμα τό άγγείο της εικ. 6 και έμμεσα πληροφορία μέσω της δηλωμένης χρήσης του, σχετικές με τήν ανάπτυξη της οικονομίας του οικισμού, όπου ανήκει ως προϊόν μιάς συγκεκριμένης παραγωγικής διαδικασίας (είδος τροφής που μπορεί νά φάει κανείς μέσα σ' αυτό κ.λπ.). Έχει όμως τό ίδιο αυτό άγγείο ένσωματωμένα στη χρηστική λειτουργία του και στοιχεία διακοσμητικά, διατυπώσεις δηλαδή άφηρημένες, που ανήκουν στη III ομάδα και που παράγουν πληροφορίες άμεσα, με τή βοήθεια της επιφάνειας του άγγείου που διακοσμούν.

Γιά νά πλησιάσουμε όμως πίο κοντά τήν «ίδεολογία» της πληροφορησης καταλήξαμε στην άπόφαση νά εντάξουμε στο Γ' σύστημα μονάχα τά αντικείμενα των II και III ομάδων. Είναι φανερό πως στην άπόφαση αυτή οδηγηθήκαμε για τόν άπλό λόγο, ότι τά αντικείμενα της I' ομάδας δέν κατασκευάστηκαν, για νά ένταχθούν μέσα στα συστήματα παραγωγής πληροφοριών. Δέν είναι προϊόντα ιδεολογικών διαθέσεων και λειτουργιών. Είναι κατασκευασμένα από τήν άρχή, για

νά έξυπηρετήσουν μιά συγκεκριμένη οικονομική λειτουργία (έργαλεία, άγγεία). Τά αντικείμενα όμως της II' ομάδας και οί άφηρημένες διατυπώσεις της III' κατασκευάστηκαν από τήν άρχή με μοναδικό σκοπό τήν πληροφορηση. Είναι λοιπόν στοιχεία μιάς ιδεολογίας, τήν όποία τό νεολιθικό άτομο χρησιμοποίησε, για νά διευκολύνει τήν ένταξη του μέσα στο σύστημα των παραγωγικών σχέσεων διευκολύνοντας πρώτα τις καθημερινές κοινωνικές σχέσεις, όπως αυτές θεμελιώνονται πάνω σε μιά σειρά εργασιακών (όχι παραγωγικών) διαδικασιών⁴⁷ και σ' ένα σύστημα επικοινωνίας. Θά προχωρήσουμε λοιπόν στην άνάλυση των πρακτικών του Γ' συστήματος (αντικείμενα και διατυπώσεις της II' και της III' ομάδας) της διακοσμητικής, της κοσμηματοποιίας και της ειδωλοπλαστικής.

7.1. Διακοσμητική : Άναλύοντας τό χαρακτήρα της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στο εργαλείο και στον άνθρωπο καταλήξαμε στη θέση ότι αυτή, άκολουθώντας τήν εξέλιξη των οικονομικών σταδίων από τήν τροφουσυλλεκτική περίοδο της παλαιολιθικής μέχρι τό παραγωγικό στάδιο της νεολιθικής, μετατρέπεται από πρώιμη παραγωγική σχέση σε ιδεολογική. Τή σχέση όμως αυτή δέν τήν άναγνωρίζουμε μόνο με τήν άνάλυση της οικονομικής—παραγωγικής δομής του εργαλείου. Είναι δυνατό νά τήν άναγνωρίσουμε και με τήν άνάλυση των στοιχείων εκείνων που δέν εντάσσονται σ' αυτήν, αλλά άποτελούν άλλες δομές, άνεξάρτητες όχι μόνο από τή δομή, αλλά και από τή λειτουργία του οικονομικού χαρακτήρα του αντικειμένου. Τά στοιχεία αυτά είναι: ή διακοσμητική και ή σχηματολογία⁴⁸. Η άνάπτυξη βέβαια των διακοσμητικών τρόπων δέν άποτελεί μόνο υλοποίηση στοιχείων ιδεολογικών σχέσεων, μπορούμε νά παρακολουθήσουμε τή διακοσμητική (της κεραμικής ιδιαίτερα, όπως και τή σχηματολογία της) ν' άκολουθεί εξέλιξη πολύ χαρακτηριστική, άπόλυτα έξαρτημένη από τήν εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων, και νά καταλήγει τελικά σε διατυπώσεις που μέσα τους καθρεφτίζονται οί κατασταλαγμένες έμπειρίες των ειδικευμένων κατασκευαστών. Στην περιοχή της κατασταλαγμένης αυτής πρακτικής πρέπει νά δεχτούμε τήν παρουσία της πρώτης ομάδας ειδικευμένων τεχνιτών στο χώρο της προϊστορικής οικονομίας (μέ άλλα λόγια της οικονομίας του ανθρώπου γενικά). Θά πρέπει βέβαια νά πούμε άμέσως από τή θέση αυτή⁴⁹ ότι οί ειδικεύσεις στη νεολιθική περίοδο δέ στοιχειοθετούν κοινωνική κατανομή του παραγωγικού έργου, γιατί ή άνάπτυξή τους δέν άποτελεί συνάρτηση της παραμέτρου των παραγωγικών δυνάμεων. Δέν άναπτύσσονται άνάλογα με τά μεγέθη και τις ποιότητες της παραγωγικής διαδικασίας. Μέ άλλα λόγια τις ειδικεύσεις αυτές στην περίοδο της νεολιθικής οικονομίας δέν πρέπει νά τις

47. Σ.Μπετελέμ, δ.π. σελ. 157 για τή διαφορά ανάμεσα στην εργασιακή και παραγωγική διαδικασία.

48. Η σχηματολογία βέβαια μέχρι ένα σημείο έξαρτάται από τή χρήση του αντικειμένου, αλλά όπωσδήποτε υπάρχουν περιπτώσεις που ξεφεύγει από τήν προσδιοριστική επιρροή της και άναπτύσσεται σ' ένα χώρο άναξάρτητο από τις έπιλογές της λειτουργίας.

49. Τό θέμα αυτό τό άντιμετωπίζω σε ιδιαίτερη μελέτη: «Συστήματα Νεολιθικής οικονομίας».

σεων, όπως αυτές δημιουργούνται κατά την άσκηση της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της αλιείας κ.λπ. Τα προϊόντα της νεολιθικής ειδίκευσης, δεν άποσκοπούν στην εξειδίκευση της λειτουργίας των μέσων εργασίας πράγμα που θα μπορούσε να προικοδοτήσει τον ειδικευμένο κατασκευαστή με δικαιώματα κατοχής και έλεγχου των μέσων παραγωγής. Γίνεται φανερό δηλαδή πως οι ειδίκευσεις, όπως αναπτύσσονται στην περίοδο της μικτής νεολιθικής οικονομίας προωθούν σχέσεις ιδεολογικού χαρακτήρα, γιατί εξασφαλίζουν στους νεολιθικούς χρήστες (παραγωγούς) τη δυνατότητα μιας αυτόνομης μέχρι ένα σημείο⁵⁰ σχέσης προς το σύνολο των παραγωγικών σχέσεων, μέσω των εξειδικευμένων αντικειμένων (εξειδικευμένων μόνο ως προς τη διακόσμηση ή την ιδιαίτερη σχηματολογία του). Τη δυνατότητα αυτή, όπως θα προσπαθήσουμε να την αναλύσουμε πιο κάτω, την αντιλαμβανόμαστε ως ένα πρωτογενές υλικό που τείνει να θεμελιωθεί με τη συνθετοποίηση των εργασιακών διαδικασιών πάνω σ' ένα σύστημα συμβόλων επικοινωνίας, χρήσιμης σε όλα τα επίπεδα της λειτουργίας των νεολιθικών κοινωνικών σχέσεων.

7.2. Ξαναρχόμαστε στη διακοσμητική δραστηριότητα. Έχει στην αρχή χρηστική λειτουργία. Οι προϊστορικοί βάζουν τα άγγεια τους γύρω γύρω από το χείλος τους, για να το ενισχύσουν στο μέρος αυτό που το σκευός είναι πιο λεπτό και έρχεται πιο συχνά σε επαφή με τη χρήση⁵¹. Σιγά σιγά όμως και όσο η τεχνολογική εξέλιξη δίνει στο σκευός με το πλάσιμο και το ψήσιμο, τρόπους για να άμυνθεί στη φθορά της χρήσης και παράλληλα ή πρωτογενής ιδιοκτησιακή σχέση (Α—Β) (βλ. παρ.6.1) εξελίσσεται από παραγωγική σε ιδεολογική, ή διακόσμηση πλουτίζεται σε θεματικές επινοήσεις και τεχνικούς τρόπους. Η πραγματοποίησή της απαιτεί χρόνο και ικανότητες, ιδιαίτερες καμιά φορά. Η τελική όμως πρακτική διατύπωση δεν έπηρεάζει τις παραγωγικές διαδικασίες, ούτε άρνητικά ούτε θετικά. Όποιος έχει χρόνο και ικανότητες μπορεί να διακοσμήσει τα σκεύη ή τα έργα, τα δικά του ή της ομάδας του. Έτσι δικαιολογείται, γιατί μέσα στο έρειπια των νεολιθικών σπιτιών βρίσκουμε σκεύη ώραια και άσχημα, καλοψημένα και όχι, διακοσμημένα και μονόχρωμα. Σιγά σιγά φαίνεται όμως πως την εξειδικευμένη ικανότητα της διακόσμησης την αναπτύσσουν λίγοι μέσα στην κοινότητα. Αυτοί ίσως άποκοτούν και το προνόμιο του περισσευούμενου χρόνου και μπορούν έτσι να άσκήσουν την επιτηδειότητά τους ελεύθεροι και κάτω από ειδικές συνθήκες δουλειάς. Δέ ζημιώνουν με την εξειδικευμένη δραστηριότητά τους την παραγωγή ούτε είναι οι ίδιοι με τα προνόμια τους και την τέχνη τους επικίνδυντοι για την ίσορροπία των κοινωνικών δομών του νεολιθικού οικισμού. Τα σκεύη μπορεί να λειτουργήσουν και χωρίς διακόσμηση. Όποιος θέλει μπορεί να μη χρησιμοποιεί διακοσμημένα άγγεια. Η στέρση αυτή δεν έχει συνέπειες στην ανάπτυξη της υλικής του ζωής. Και ή κοινότητα άκόμη μπορεί μιά μέρα, όταν ή παραγωγική διαδικασία τό χρειάζεται αυτό, να πει στους ειδικευμένους αυτούς έργατες, «σταματείστε». Αυτοί δέ θα έχουν τό δύναμη να άντισταθούν, γιατί τά μόνα όπλα τους θα είναι ή

λάσπη και τά άνίσχυρα κοκκάλινα έργαλεία τους. Τό ξαναλέμε λοιπόν πως οι ειδικευμένες ομάδες της νεολιθικής οικονομίας δεν είχαν δύναμη. Τό αντίθετο, ήτανε κάθε στιγμή στη διάθεση της κοινότητας, γιατί αυτή θά πρέπει να τους έτρεφε. Δεν πρέπει να ήτανε και πολλοί⁵².

Τό θέμα μας όμως δεν είναι ή λειτουργία των ειδικευσεων στη νεολιθική περίοδο. Είναι ή διακοσμητική δραστηριότητα της περιόδου αυτής.

Τη διακοσμητική μπορούμε να τη διακρίνουμε σε τρεις τεχνικούς τρόπους: 1. στη γραπτή διακόσμηση. 2. στην έγχάρακτη και 3. στην πλαστική. Στις μέχρι τώρα έκφρασμένες άποψεις σχετικά με την παλαιότητα της μιάς ή της άλλης τεχνικής δεν υπάρχει άπόλυτη όρθότητα⁵³. Η κάθε ανθρώπινη ομάδα φαίνεται πως χρησιμοποιούσε τον ένα ή τον άλλο τρόπο ύστερα από την άξιοποίηση όρισμένων υλικών (τεχνολογικών) προϋποθέσεων. Στη συνέχεια ή άποκτημένη πείρα βοηθούσε στην ανάπτυξη και την εξέλιξη των διακοσμητικών τρόπων.

7.3. Η διακοσμητική της νεολιθικής περιόδου δεν πρέπει να είναι θρησκευτικό χαρακτήρα: να μη ύλοποιεί δηλαδή θρησκευτική ιδεολογία. Αυτή τη θέση μας τη στηρίζουμε πάνω στις άκόλουθες παρατηρήσεις:

α. Τα σκεύη και τά έργαλεία που είναι διακοσμημένα είναι σκεύη καθημερινής χρήσης. Δεν είναι σκεύη λατρευτικά. Δέ σχετίζονται με ένα συγκεκριμένο (καθορισμένο αρχιτεκτονικά) χώρο λατρείας. Στις άνασκαφές βρίσκουμε τά όστρακα των διακοσμημένων άγγείων (και τά άλλα διακοσμημένα σκεύη) άνάμεσα στα συνηθισμένα λείψανα της οικιακής δραστηριότητας: άνάμεσα σε άπανθρακωμένους καρπούς, σε όστρακα άποθηκευτικών άγγείων, έργαλεία γεωργικής, ύφαντικής κ.λπ. χρήσης. Κανένα από τά διακοσμημένα άγγεια δέ βρέθηκε μέχρι σήμερα μαζί με κατάλοιπα, που θά μπορούσαν να σημαίνουν την τέλεση πράξης μη παραγωγικής, δηλαδή λατρευτικής.

β. Η σχηματολογία των σκευών με διακοσμημένη την επιφάνεια, δέ μās αναγκάζει να εντάξουμε τη χρήση τους μέσα στα πλαίσια μη παραγωγικής δραστηριότητας. Τά πιο συνηθισμένα σχήματα των διακοσμημένων άγγείων δείχνουν πως αυτά χρησιμοποιούταν για την καθημερινή διατροφική άπασχόληση.

γ. Η ποικιλία των διακοσμητικών θεμάτων μās

50. «Αυτόνομης» σημαίνει τη σχέση εκείνη που δεν επιβάλλεται στο σχετιζόμενο άτομο. Είναι έξαρτημένη από την ελεύθερη βούλησή του, όσο ελεύθερη μπορεί να μείνει αυτή βέβαια μέσα στο πλέγμα των παραγωγικών σχέσεων, όπου άναγκαστικά εντάσσεται.

51. J.Carsteg. «Prehistoric Mersin. Ymuk tepe in southern Turkey. Oxford, 1953.

52. Ό Μάρξ αναφέρεται στις ειδικότητες που άκόμα υπάρχουν σε ίνδικές κοινότητες με πρωτόγονη όργάνωση βλ. «Κεφάλαιο» I, 1867, VA I, σελ. 374—6. Μά και σήμερα άκόμα οι μη παραγωγικές ειδικότητες που δεν έχουν άμεση σχέση με την υλική μας ζωή επιβιώνουν με την άνοχη του κοινωνικού μας συστήματος.

53. J.Morgan, ό.π. Θεωρεί τη χάραξη ως επινόηση μεταγενέστερη. Ό Δ.Θεοχάρης σκάβοντας στη Ραφήνα βρήκε τά έγχάρακτα άγγεια σε «αλιότερο στρώμα άπ' ό,τι τά βρήκε στη Θεσσαλία.

ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ σχηματοποιημένα θρησκευτικά σύμβολα πού ἡ τελετουργική τους χρήση ἀπαιτεῖ τὴν ὁμοίωτη ἐπανάληψη. Εἶναι μιά μέθοδος πού βοηθεῖ τὴν «ἀποστήθιση» τοῦ συμβόλου καὶ τοῦ νοήματος πού τὸ ἀκολουθεῖ⁵⁴. Βοηθεῖ ἀκόμα στὴν τελική τυποποιημένη διατύπωση πού σκοπὸ ἔχει νὰ στοιχειοθετήσῃ μιά σειρά «κώδικων», μέσω τῶν ὁποίων μυθοποιεῖται καὶ ἀπομυθοποιεῖται ταυτόχρονα τὸ θρησκευτικὸ μήνυμα πού μεταφέρει τὸ σύμβολο. Ἡ διακοσμητικὴ τῆς νεολιθικῆς περιόδου δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ κώδικες, καὶ ἄς δίνει τὴν ἐντύπωση αὐτῆ. Μιά προσεχτικὴ ἐξέταση μᾶς ἀποδείχνει πὼς οἱ τελικὲς διατυπώσεις τῆς εἶναι ἓνα σύνολο «γραμμῶν» πού ἀποκτᾶει συγκεκριμένη μορφοποίηση μέ βάση τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις τῆς ἐπιφάνειας πάνω στὴν ὁποία ἀναπτύσσεται. Φαίνεται ἀκόμα νὰ συμφωνεῖ μέ τὸ «σχῆμα» καὶ τὸ «νόημα» τῆς πληροφορίας πού θέλει (ὁ κατασκευαστὴς του) νὰ μεταβιβάσῃ (εἰκ. 7), χωρὶς ἢ πληροφ. ἴα αὐτὴ νὰ ἔχει ὑποστῆ τὶς ἀναγκαστικὲς μετατροπὲς μιᾶς κοινωνικοποιημένης ἐπεξεργασίας, μέ σκοπὸ τὴν ἔνταξή τῆς μέσα στό πρόγραμμα ἑνὸς κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ πού ἡ ρύθμισή του ἀποβλέπει στὴ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας ἑνὸς ὀργανωμένου συστήματος λατρευτικῶν συμπεριφορῶν. Τὰ σύνολα αὐτὰ τῆς νεολιθικῆς διακοσμητικῆς φαίνεται καθαρά ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἓνα ἄνω ἀναμνήσεων φυσικῶν πραγμάτων, μέσω τῶν ὁποίων τὸ νεολιθικὸ ἄτομο παραπέμπεται συνεχῶς (γιὰ νὰ συνδεθεῖ μ' αὐτές) στὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς σχέσεις. Τὰ θέματα τῆς πρακτικῆς τῶν νεολιθικῶν διακοσμήσεων εἶναι ἀπλά. Ἡ τελικὴ τους διατύπωση δὲν εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπὸ τὴ μορφολογικὴ ἐπεξεργασία τῆς γραμμῆς σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς σχηματιστικῆς τῆς δύναμης. Αὐτὴ ἡ διαπίστωση μᾶς ὁδηγεῖ στὴ θέση: ὁ νεολιθικὸς ἄνθρωπος βλέποντας ἓνα διακοσμημένο ἄγγειο (ἓνα ὁποιοδήποτε διακοσμητικὸ θέμα) ἀναγνώριζε σ' ἓνα συνεσταλμένο ἄθροισμα τὰ στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν τὴν καθημερινή του ζωὴ, ὅπως αὐτὴ ἀναπτύσσεται καὶ λειτουργεῖ κοινωνικά. Ὁ κύκλος, τὸ τετράγωνο, ἡ χοντρή διπλοβαμμένη γραμμὴ δὲν εἶναι μυθοποιημένες παραστάσεις σχέσεων ἢ λειτουργιῶν ἑνὸς μὴ συγκεκριμένου κόσμου. Πιστεύω πὼς εἶναι διακοσμητικὰ ἀπλοποιημένες οἱ λεπτομέρειες τοῦ περιβάλλοντος, φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ. Εἶναι οἱ καμπύλες τοῦ γυναικείου σώματος πού μέ τὴ σεξουαλικὴ καὶ ἀναπαραγωγικὴ τους πρόκληση ἀποτελοῦν πρῶτο καὶ κύριο θέμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς σέ μιά νεολιθικὴ κοινότητα. Εἶναι οἱ εὐθύγραμμες κατόψεις τῶν νεολιθικῶν σπιτιῶν, τ' ἀστροπελέκια, οἱ τρυπημένες πέτρες πού κρεμάει ὁ νεολιθικὸς παραγωγὸς στό λαιμό του, οἱ κορυφές τῶν βουνῶν πού φαίνονται ἀπὸ μακριὰ χαμένες μέσα στὰ σύννεφα, τὰ ἴδια τὰ μουστάκια ἢ τὰ μάτια τοῦ συντρόφου του (εἰκ. 8).

8. *Κοσμηματοποιία*:⁵⁵ Τὴ δραστηριότητα αὐτὴ τὴν περιγράφει μέ σαφήνεια ἡ λέξη — ὀρισμός. Εἶναι ἡ ἀπασχόληση τοῦ ἀνθρώπου μέ τὴν κατασκευὴ κοσμημάτων: ἀντικειμένων δηλαδὴ πού προορίζονται νὰ διακοσμήσουν μιά ἐπιφάνεια ὄχι μέ μοναδικὸ σκοπὸ τὸν ἐξωραϊσμό τῆς, ἀλλὰ πρῶτα καὶ κύρια τὸν ὑπογραμμισμὸ τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων πού ἀποτελοῦν τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία τῆς. Εἶναι φανερό

λοιπὸν πὼς ἡ λειτουργία τοῦ κοσμήματος ἀναπτύσσεται σέ δύο ἐπίπεδα. Στὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ παράγονται οἱ ἐντυπώσεις τῶν ὑλικῶν στοιχείων τοῦ κοσμήματος: ὑλικὸ κατασκευῆς, χρῶμα, τεχνολογικὴ ποιότητα. Τὶς ἐντυπώσεις αὐτές μπορεῖ νὰ τὶς ἀποκομίσει ὁποιοδήποτε ἄτομο, σέ ὁποιαδήποτε σχέση καὶ ἂν βρῆται ἀπὸ μέ τὸ «κοσμοῦμενο». Εἶναι ἐπομένως ἐντυπώσεις πού δὲ δημιουργοῦν σχέση οὔτε ἀνατρέπουν αὐτὴ πού ὑπάρχει. Ταυτίζονται ἀπλά μέ τὴν ἄμεση πληροφοροση, ἐνημερώνοντας τὸ «θεατὴ» τοῦ κοσμήματος σχετικὰ μέ τὴν ὑλικὴ ποιότητά του. Εἶναι κι' αὐτὸ τὸ μέρος τῆς λειτουργίας ἓνας τρόπος «πρωτογενούς παιδείας». Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο παράγονται οἱ ἐντυπώσεις τῶν μὴ ὑλικῶν στοιχείων τοῦ κοσμήματος: σχῆμα, διακόσμηση.⁵⁶

Ἡ παραγωγή τῶν ἐντυπώσεων αὐτῶν χρειάζεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄμεση προβολὴ τῶν ὑλικῶν στοιχείων τοῦ ἀντικειμένου (κοσμήματος) ἢ τῆς ἀφηρημένης διατύπωσης καὶ ἄμεσες ἀναφορὲς σέ ἐνότητες σημασινομένων πού καλύπτουν τὴν περιοχὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὅπως αὐτές ἀναπτύσσονται κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιακῶν διαδικασιῶν πού περιέχονται τόσο στὰ παραγωγικὰ προγράμματα τῆς κοινότητας, ὅσο καὶ στὶς οἰκοτεχνικὲς δραστηριότητες τῆς «πολυγονικῆς» οἰκογένειας.

Τέτοια σημασινομένα μπορεῖ νὰ σχετίζονται μέ τὴ φυσικὴ ἢ κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ ἀτόμου⁵⁷, μπορεῖ ὅμως νὰ καταδηλώνουν καὶ τὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ μιά ἰδεολογία πού ἡ κυκλοφορία τῆς μέσα στὸν κοινωνικὸ σχηματισμὸ προωθείται μέσω μιᾶς σειράς πρακτικῶν ἢ ἀπλῶν ἀπομονωμένων συμπεριφορῶν⁵⁸. Τὸ ὅτι τὰ νεολιθικά κοσμήματα ἀποτελοῦν μιά συγκεκριμένη σειρά σημασινομένων πού ἡ συμμετοχὴ τους μέσα στὴν «ἰδεολογία τῆς πληροφόρησης» ἐξυπηρετεῖ τὴν προώθηση τῆς σωστῆς σύνδεσης τῶν ἀτόμων (τῆς κοινότητας ἢ τῆς οἰκογένειας) φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὰ ἐντάσσονται μέσα σέ ὁμάδες «θεμάτων» (μέ τὴ γενικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου) πού ἐπαναλαμβάνονται (εἰκ. 9 καὶ 10). Ἡ ἐπανάληψη αὐτῆ φαίνεται νὰ μὴ εἶναι τυχαία. Ἀντιστοιχεῖ στό ὑλικὸ τῆς κατασκευῆς, πράγ-

54. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἰδεολογικῆς σχηματοποίησης εἶναι ὁ χριστιανικὸς σταυρὸς.

55. Γιὰ τὰ νεολιθικά κοσμήματα ἐτοιμάζει εἰδικὴ μελέτη ἡ ἀρχαιολόγος κ. Αἰκ. Κυπαρίση—' Αποστολικά, γι' αὐτὸ τὸ λόγῳ δέ θέλω νὰ προχωρήσω τὴν ἀνάλυσή μου, γιατί πιθανὸ κάποιες δικές μου ἀπόψεις νὰ συμπίπτουν μέ ἄλλες τῆς νέας ἐρευνητριάς καὶ ἔτσι ἡ δημοσίευση τῆς ἐκθεσης αὐτῆς νὰ βλάψῃ τὴν πρωτοτυπία τῆς μελέτης.

56. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὑπάρχουν κοσμήματα πού ἔχουν τὸ φυσικὸ τους σχῆμα, δηλαδὴ εἶναι κογχύλια, σπόνδυλοι ἢ δόντια ζῶων κλπ. Ἄλλα ὅμως ἔχουν σχῆμα κατασκευασμένο, δηλαδὴ αὐτὸ πού τοὺς δίνει ὁ κατασκευαστὴς τους, βλ. εἰκ. 9, 10.

57. Σκεφτόμαστε πὼς μέ τὴ βοήθεια ἑνὸς κοσμήματος θὰ μπορούσε ὁ νεολιθικὸς νὰ δηλώνει ὅτι εἶναι καλὸς κυνηγός, ἢ ψαράς, νὰ λέει ἀκόμα ὅτι θέλει γυναίκα ἢ ὅτι ἔχει γυναίκα. Μέ ἓνα σύμβολο κρεμασμένο στό λαιμό θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ δηλώνει τὴ θέση του μέσα στὴν ὁμάδα—οἰκογένεια καὶ στὴν κοινότητα ἀκόμα. Οἱ σύγχρονες στολές, τὰ παράσημα, τὰ γαλιόνια, τὰ γαμήλια δαχτυλίδια καὶ οἱ κρεμασμένοι σταυροὶ ἔχουν καὶ σήμερα τὴν ἴδια σημασία: νὰ ἐντάξουν τὸ ἄτομο πού φέρνει αὐτὰ τὰ σύμβολα σέ μιά ἰδεολογία.

58. Βλ. σημ. 58.

μα πού δείχνει ότι ο κατασκευαστής του κοσμήματος έχει καταβάλει προσπάθεια, για να εντάξει το προϊόν της δουλειάς του σε ένα συγκεκριμένο μηχανισμό παραγωγής έντυπώσεων με σκοπό να μεταδώσει, μέσω του αντικειμένου αυτού, την πληροφορία πού θα βοηθήσει την ένταξη του ατόμου πού μεταφέρει το κόσμημα μέσα στον ιδεολογικό μηχανισμό, μετασηματίζοντας το σε ιδεολογικό υποκείμενο και ταυτόχρονα υλοποιώντας αυτήν την ιδεολογία με την πρακτική της κόσμησης (μέσω του κινητού κοσμήματος).

9. *Ειδωλοπλαστική*⁵⁹: Είναι η κατασκευή μικρογραφικών ομοιωμάτων ανθρώπων, ζώων και αντικειμένων της καθημερινής χρήσης από πηλό, πέτρα και κόκκαλο. Οι άρχες της ειδωλοπλαστικής τοποθετούνται στην παλαιολιθική περίοδο, ιδιαίτερα στην ύστερη φάση της⁶⁰. Τά ειδώλια της νεολιθικής περιόδου πού εφτασαν μέχρι τά χέρια μας είναι κατασκευασμένα, τά πιά πολλά (98%), από πηλό ψημένο και τό μέγεθος τους δέν ξεπερνάει τά 0,12⁶¹.

Από τό σύνολο των ειδωλίων αυτών τά πιά πολλά παριστάνουν γυναίκες (είκ. 11) με μιά υπερτροφική διατύπωση των όγκων του σώματός τους ιδιαίτερα στην περιοχή των μαστών και του πσινοῦ. Τά ειδώλια των άντρων είναι πολύ λίγα και παρασταίνουν την άντρική μορφή καθισμένη πάνω σε κάθισμα ψηλόποδο πού τά δυό μπροστινά στηρίγματα (πόδια) συμπλάθονται με τά πόδια της μορφής δίνοντας στην τελική διατύπωση των ειδωλίων ένα υπερφυσικό χαρακτήρα (είκ. 12).

Τέλος τά ειδώλια των ζώων και των αντικειμένων της καθημερινής χρήσης αποτελούν μιά σειρά πλαστικών αντικειμένων πού τίς πιά πολλές φορές ή μορφολογική τους διατύπωση δέν παραπέμπει άμεσα στό πρότυπο του ειδωλίου. Έτσι ανάμεσα στό φυσικό αντικείμενο και στό κατασκευασμένο (με πηλό ή πέτρα) ειδώλιο δέν υπάρχει σωστή σχέση αναφοράς. Είναι δυνατό π.χ. ένα ειδώλιο ζώου να έχει δυό κεφάλια ή τό ειδώλιο ενός σπιτιού να μην έχει πόρτες ή παράθυρα.

Έκτός όμως από τή διάκριση αυτή των θεμάτων της νεολιθικής ειδωλοπλαστικής θά πρέπει να αναφερθούμε και στην τεχνολογία της διατύπωσης τους. Η γυναικεία μορφή π.χ. δέν παρασταίνεται πάντα με διάθεση φυσιοκρατική. Ο ειδωλοπλάστης προχωράει στην απόδοση της φυσικής μορφής αφαιρώντας τίς λεπτομέρειες πού δέν έξυπηρετούν την έκφραση του, οδηγώντας έτσι πολλές φορές την τελική διατύπωση του ειδωλίου σε δλοκληρωτική σχηματοποίηση. Έτσι τό αποτέλεσμα αποτελεί μιά συμβολοποιημένη απόδοση του φυσικού πρότυπου με σαφείς αναφορές σε συγκεκριμένα σημεία του γυναικείου σώματος. Τό ειδώλιο της είκ. 13 π.χ. είναι φανερό ότι αποτελεί τή συμβολοποίηση της αναπαραγωγικής λειτουργίας του Θηλυκού. Τό ειδώλιο στην περίπτωση αυτή είναι ένας άπλος φορέας μιάς πληροφορίας μέσω της οποίας μεταδίδεται μιά συγκεκριμένη γνώση σχετική με τή δομική ή τή λειτουργική σημασία της γυναίκας.

Σε άλλες περιπτώσεις οί διατυπώσεις με τίς οποίες ο ειδωλοπλάστης προωθεί την κατασκευή του ειδωλίου περιέχουν τίς βασικές ανατομικές λεπτομέρειες του γυναικείου σώματος, έτσι πού τό τελικό αποτέλεσμα να είναι πιά κοντά στό φυσικό πρότυπο και ή πληροφορία

πού παράγει να είναι πιά σύνθετη, χωρίς συμβολιστικές αφαιρέσεις, όπως γίνεται με τό ειδώλιο της είκ. 14. Δέν παράγει τό ειδώλιο της είκ. 14 πληροφορία σχετική μόνο με τό συγκεκριμένο άθροισμα : (γεννητικά όργανα—αναπαραγωγή), αλλά και με τό ευρύτερο : (μαστοί—γαλουχία, κοιλιά—έγκυμοσύνη, πόδια, χέρια—κίνηση, χειρονομία, γυναίκα—έρωτική σύντροφος, παραγωγικό υποκείμενο, μητέρα).

Τήν παραγωγή της σύνθετης αυτής πληροφορίας την προωθεί ο ειδωλοπλάστης με δυό (κυρίως) θεματικές έξειδικεύσεις: ειδώλια με τά χέρια στους μαστούς (άπό κάτω ή πάνω σ' αυτούς) και ειδώλια με τά χέρια πάνω ή κάτω από την κοιλιά (είκ. 14). Οί δυό αυτές διατυπώσεις εντάσσονται μέσα στό άθροισμα των σημαινόντων, μέσω των οποίων ή έννοια του θηλυκού μετατρέπεται σε ιδεολογικό υποκείμενο, βοηθώντας με τίς αναφορές τους σε συγκεκριμένες λειτουργίες και συμμετοχές στην ανάπτυξη της «πολυγονικής» οικόγένειας, στή θεμελίωση σχέσεων ιδεολογικού χαρακτήρα ανάμεσα στα άτομα της νεολιθικής κοινότητας μέσω της πληροφορίας.

Τήν ίδια συμβολοποιητική έπεξεργασία του βασικού θέματος «άντρική μορφή» τή συναντούμε και στα ειδώλια πού παρασταίνουν άντρες. Στην περίπτωση αυτή απομονώνεται ή συμμετοχή του άντρα στή διαδικασία της αναπαραγωγής. Η πράξη αυτή στην ειδωλοπλαστική άπασχόληση υλοποιείται με την απόδοση του φαλλού σε αυτοτελές αντικείμενο ή άκόμη με την τελική διατύπωση της άντρικής μορφής σε φαλλοειδές αντικείμενο (είκ. 15). Έτσι έχουμε ειδώλια φαλλών πού χρησιμοποιούνται ως λαβές άγγείων ή κοσμήματα και ειδώλια άντρων φαλλόμορφα (είκ. 16).

9.1. Έπειδή οί έρευνήτες από την άρχή ξεχώρισαν μέσα στην ειδωλοπλαστική δραστηριότητα τά φυσιοκρατικά ειδώλια των γυναικών και διαπίστωσαν ότι αυτά είναι συντριπτικά πολυαριθμότερα από τά ειδώλια των άντρων, διατύπωσαν την άποψη ότι οί πλαστικές αυτές γυναικείες μορφές με τους χυμώδεις γλουτούς και τά ξεχειλισμένα στήθη πρέπει να παρασταίνουν μιά θεότητα πού συμβολίζει τή γονιμότητα, την πλούσια σοδειά. Τή θεότητα αυτή την ονόμασαν «Μεγάλη Μητέρα»⁶². Όσο για τά ειδώλια των άντρων, αυτά απόδοθησαν σε μιά άλλη, υποδεέστερη θεότητα: παράσταιναν δηλαδή τό γιο της «Μεγάλης Μητέρας» ή τόν έραστή της.⁶³ Φυσικά μιά τέτοια έρμηνεία έρχόταν σε τωστό συσχετισμό με τή φύση (τόν άριθμό και τό

59. Σχετικά με την ειδωλοπλαστική μπορεί κανείς να ανατρέξει στή διδακτορική μου διατριβή «*Ανθρωπόμορφη ειδωλοπλαστική της νεολιθικής Θεσσαλίας*» Αθήνα 1973.

60. Ένα βιβλίο για την τέχνη αυτής της εποχής ιδιαίτερα της ειδωλοπλαστικής είναι ή μελέτη του S.Giedion : *La naissance de l'art*, Bruxelles 1965 επίσης του A. Leroi-Gourhan : *Prehistoire de l'art occidental*, Paris 1965 κ.λπ.

61. Έξαιρεση για τό μέγεθος του αποτελεί τό ειδώλιο από τή Λάρισσα πού είναι έκτεθειμένο στό Έθνικό Μουσείο της Αθήνας. Αυτό φτάνει τά 0,40 μ.

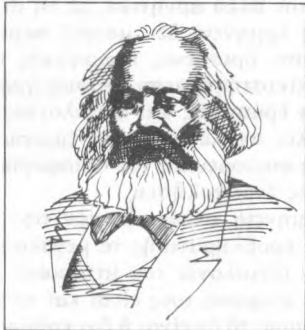
62. Βλ. σχετικά στό βιβλίο του P. Ucko: *The anthropomorphic idols*, Budapest, 1968, σελ. 409-19

63. Βλ. Σημ. 62.

χαρακτήρα τών ευρημάτων). Έτσι πού είχαν παγιωθεί οί τυπολογίες και οί κατατάξεις: από τή μιά πλευρά τά ειδώλια τών γυναικών πού φτάνουν τά 95 % (τά φυσιολογικά βέβαια) και από τήν άλλη τών άντρών, αναγκαστικά οδηγούσαν σ' αυτού του είδους τά έρμηνευτικά σχήματα.

Όταν όμως εντάξουμε τά ανθρωπόμορφα ειδώλια (γυναικών και άντρών) μέσα στό σύνολο τής ειδωλοπλαστικής δραστηριότητας τών νεολιθικών και τοποθετήσουμε και τή γυναικεία μορφή μέσα στόν ιδεολογικό μηχανισμό τής πληροφόρησης είτε ως φυσιολογική διατύπωση είτε ως συμβολοποιημένη άφαιρέση, τότε αυτόματα αποκατασταίνεται ή άριθμητική ισορροπία, γιατί μαζί μέ τά ειδωλοπλαστικά προϊόντα πού παρασταίνουν τήν έννοια του θηλυκού (δομή—λειτουργία: συμμετοχή στην άναπαραγωγή του υλικού είναι) εντάσσουμε και όλα εκείνα τά σύμβολα (τά ειδωλοπλαστικά προϊόντα) τής ισοδύναμης συμμετοχής στις ίδιες διαδι-

κασίες του άρσενικού, και τέλος τής συμμετοχής στό ίδιο πρόγραμμα (μέσω άλλων λειτουργιών, όχι βιολογικών) τών αντικειμένων τής καθημερινής χρήσης. Τό συμπέρασμα από αυτό του είδους τήν προσέγγιση είναι πώς τά ειδώλια τής νεολιθικής περιόδου δέν είναι ειδώλια γυναικείων μορφών πού ύλοποιούν θρησκευτική ιδεολογία και κατά συνέπεια έξυπηρετούν μιά σειρά λατρευτικών πράξεων. Είναι ειδώλια γυναικών, άντρών, ζώων και αντικειμένων. Και τό άθροισμά τους, τό άθροισμα όλων αυτών τών πλαστικών μορφών μετέχει στην προσπάθεια του νεολιθικού άτομου νά θεμελιώσει ένα σύστημα παραγωγής πληροφορίας (έπικοινωνίας) πού προορίζεται νά ύλοποιήσει τήν «ιδεολογία τής πληροφόρησης» έξυπηρετώντας τις ανάγκες πού επιβάλλει κάθε στιγμή τό καθιερωμένο σύστημα τής παραγωγής μέ τις δημιουργημένες κάτω από τήν επίδρασή του παραγωγικές σχέσεις.

**αναμνησεί
για τον
Κ. ΜΑΡΞ**

DIETZ Γ.Α.Α. - Gutenberg

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΔΟΜΟΣ Φ. ΜΙΧΕΛΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΣΕ ΠΕΝΤΕ ΤΟΜΟΥΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΣΣΔ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

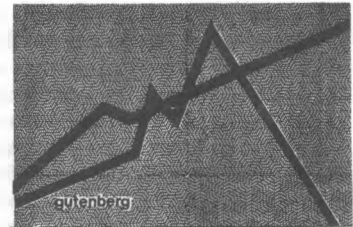
ΑΘΗΝΑ 1977
GUTENBERG

ΕΡΝΕΣΤ ΜΑΝΤΕΛ

Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

μετάφραση εισαγωγή: ΘΩΣΤΗ ΚΑΤΖΦΩΡΟΥ

ΤΟΜΟΣ Δ

Η ΕΡΧΟΝΤΑ ΜΑΡΣ

gutenberg

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΟΣ ΑΥΤΟΚΡΙΤΙΚΗ

Γιατί χάθηκε ή λαϊκή έξουσία του ΕΑΜ
(1940 - 1945)

gutenberg

Μ. ΝΤΟΜΠ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΟ
ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

ΓΛΩΣΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

gutenberg

ΤΖΟΝ ΡΗΝΤ

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟ ΜΕΞΙΚΟ

gutenberg

Προβλήματα αιτιολογίας στήν ιστορία*

του Γιώργου Δερτιλή

Στή σύγχρονη ιστοριογραφία, και ειδικά μετά τό κύμα αντίδρασης κατά του θετικισμού, στίς αρχές του αιώνα, παρατηρείται μιά έντονη τάση γιά όσο τό δυνατό πληρέστερες έρμηνείες τών ιστορικών γεγονότων και παράλληλα αναπτύσσεται συνεχώς ή ανάγκη γιά τίς κατάλληλες έρμηνευτικές μεθόδους. Ή σχολή του άκραιο θετικισμού εξακολουθεϊ βέβαια νά υπάρχει, χάρη στήν φυσιολογική αδράνεια τών ιδεολογικών ρευμάτων και κυρίως σέ πολιτικές σκοπιμότητες εξαιρετικά συντηρητικές, και φυσικά δέν συμμετέχει σέ αυτές τίς τάσεις, έφόσον πρεσβεύει ότι ή έρμηνεία αντιτίθεται στήν επιστημονική υποχρέωση του ιστορικού νά είναι άμερόληπτος και νά παραθέτει τά γεγονότα «όπως πράγματι συνέβησαν». Ήτοι ή σχολή αυτή φαίνεται σάν νά μήν έχει και τήν ανάγκη έρμηνευτικών μεθόδων. Ή λεπτομερειακή εξέταση αυτής τής άποψης θά ήταν μιά κάπως ξεπερασμένη συζήτηση, ή όποία επιπλέον θά ζέφευγε και από τό θέμα αυτής τής εργασίας. Σέ παρένθεση, μπορεί νά λεχθεί ότι ή επίκληση τής επιστημονικής άμεροληψίας, τόσο αξιοθαύμαστη μέσα στήν επιστημοκεντρική ήθική της, είναι παραπλανητική. Μέ όση υπευθυνότητα και άν φέρει τό όνομα του ιστορικού, ό κοινός θνητός είναι κάπως δύσκολο νά μοιάσει μέ τό ιδανικό πλάσμα του θετικισμού, τό άτάραχο και πάνσοφο όν πού έποπτεύει, άδέκαστο, τήν ιστορική τύρβη. Δέν έχει κανείς παρά νά αναρωτηθεί μέ ποιόν τρόπο ό θετικιστής διαλέγει τά γεγονότα πού «πράγματι συνέβησαν», πώς ξεχωρίζει τά άσήμαντα από τά σημαντικά, μέ ποιά σειρά τά παρουσιάζει — και άν είναι μιά λογική σειρά, τότε από πού ξεκινά και σέ ποιές αιτίες στηρίζεται. Μέ αυτούς και

άλλους έμμεσους τρόπους ό θετικιστής έρμηνεύει και αυτός τήν ιστορία, συνειδητά ή άσυνειδητά, πάντως όμως όχι μέ τή θέση του αλλά άρνητικά, μέ τή σιωπή του. Αυτή μάλιστα ή έρμηνεία δέν μπορεί παρά νά διαμορφώνεται μέ βάση όρισμένες θεωρητικές υποθέσεις, τίς όποιες ό θετικιστής έμμεσα προσυπογράφει. Ήτοι, τά προβλήματα έρμηνείας και αιτιολογίας πού αντιμετωπίζουν οι άλλες σχολές άφορούν έμμεσα και τό θετικισμό, παρά τή φαινομενική του άδιαφορία γι' αυτές τίς μεροληπτικές ένασχολήσεις.

Ή ανάγκη γιά έρμηνεία φέρνει λοιπόν στό έπίκεντρο τής ιστορικής προβληματικής τά μεγάλα έρωτήματα γύρω από τήν αιτιολογία του ιστορικού φαινομένου. Πρωταρχικό άνάμεσά τους είναι και τό γνωστό αιτιοκρατικό δίλημμα: τό άν είναι ή όχι καθοριστική ή επίδραση πού άσκούν έπάνω στό ιστορικό φαινόμενο οι δομές και οι αντίθέσεις του οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος.

Στήν πραγματικότητα, δέν μπορεί βέβαια νά υπάρξει ούτε ή άπόλυτη αιτιολογική εξάρτηση του φαινομένου από αυτούς τούς παράγοντες, ούτε ή άπόλυτη άυτονομία του. Ήστόσο, στόν χώρο τών ιστορικών και γενικά κοινωνικών επιστημών επικρατούν άνεκαθεν ποσοτικά οι εργασίες πού στηρίζονται στή θεωρητική υπόθεση είτε τής άπόλυτης άυτονομίας, μέ αυτήν τήν έννοια, είτε τής άπόλυτης εξάρτησης. Στίς περισσότερες μάλιστα περιπτώσεις δέν πρόκειται καν γιά μιά συνειδητή θεωρητική υπόθεση, αλλά γιά μιά άπλουστευτική άφαίρεση, άποτέλεσμα τής άπουσίας ενός έκτεταμένου θεωρητικού στοχασμού: ό ιστορικός συχνά παραβλέπει τή φιλοσοφία τής ιστορίας, κάποτε μάλιστα τήν περιφρονεί, ίσως και μέ κάποιο ένδιάθετο υπαρξιακό δέος.

Σαφής ή ύπονοούμενη, ή υπόθεση τής άπόλυτης άνεξαρτησίας του ιστορικού φαινομένου από τό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο του κυριαρχεί σέ πολλές μη μαρξιστικές μελέτες ιστορικών και γενικότερα κοινωνικών επιστημών (πολιτικής επιστήμης, κοινωνιολογίας, κοινωνικής ψυχολογίας, άνθρωπολογίας κ. λπ.). Πρόκειται γιά τίς εργασίες πού άπομονώνουν τά φαινόμενα από τόν ευρύτερο κοινωνικό χώρο τους και μέ έμπειρικές, στατιστικές και συγκριτικές μεθόδους τά «έρμηνεύουν» άδιαφορώντας γι' αυτήν τήν έξωπραγ-

* Τό κείμενο αυτό επιχειρεί νά κατατάξει μεθοδολογικά έρωτήματα και νά διατυπώσει όσο γίνεται άπλά όρισμένες αντίστοιχες σκέψεις· παράλληλα, είναι μιά προσπάθεια επικοινωνίας μέ όσους δοκιμάζονται από τά ίδια έρωτηματικά κατά τήν άνάγνωση ιστορικών βιβλίων, τή σπουδή ή τήν έρευνα.

Ευχαριστώ πολύ, γιά τήν κριτική τους σέ επιμέρους προβλήματα, τούς Σπύρο Ήσδραχά, Olof Gigon και Λένα Σταύρου-Ρικάκη.

ματική απομόνωση. Δεν είναι περιεργο τό ότι, στό χώρο τής μή μαρξιστικής επιστήμης, οί πραγματικά αξιόλογες εργασίες γίνονται από εκείνους τούς λίγους έρευνητές, πού υπολογίζουν και αναλύουν σοβαρά τόν οικονομικό και κοινωνικό παράγοντα πού άπορρίπτουν, μέ άλλα λόγια, τήν υπόθεση τής άπόλυτης αυτότέλειας.

Φαινόμενα ύπεραπλούστευσης παρατηρούνται όμως και στούς αντίποδες, στό χώρο τής μαρξιστικής ιστοριογραφίας. Οί σχηματοποιήσεις αυτές γίνονται σέ εργασίες πού στηρίζονται, όπως είναι φυσικό, στό αντίθετο άκραιο σημείο: στήν υπόθεση τής άπόλυτης εξάρτησης τού ιστορικού φαινομένου από τήν λεγόμενη ύποδομή.

Οί ύπεραπλουστεύσεις αυτές γέννησαν τήν ίδια τους τήν άρνηση. Όπως και στό χώρο τής μή μαρξιστικής σκέψης έτσι και έδω ή εξέλιξη τής θεωρίας όδήγησε πρós τήν άποδοχή ενός σχήματος πού δέν στηρίζεται σέ μία άπόλυτη, αλλά σέ μία σχετική εξάρτηση. Η ιδιαίτερη σημασία πού έχει αυτή ή εξέλιξη επιβάλλει μία κάπως λεπτομερέστερη διερεύνηση.

Η άπόρριψη τού μηχανιστικού σχήματος τής άπόλυτης εξάρτησης ήλθε σάν άποτέλεσμα όρισμένων αντιδράσεων ενάντια στίς οικονομιστικές ύπεραπλουστεύσεις τού μαρξισμού. Σέ πρώτη φάση, οί αντιδράσεις αυτές αντιστρατεύτηκαν τόν μοιρολατρικό ντετερμινισμό τών κηρυγμάτων τής Β΄ Διεθνούς. Καί σέ δεύτερη φάση εκδηλώθηκαν μέσα σέ όρισμένες τάσεις τής μαρξιστικής θεωρίας πού ώρίμασαν στίς δεκαετίες 1960 και 1970. Σάν χαρακτηριστικά δείγματα τών νέων αυτών θεωρητικών ρευμάτων θά μπορούσαν ν' αναφερθούν τό συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον γιά τή σκέψη τού Γκράμσι και οί διαφοροποιήσεις στήν ανάγνωση τών κειμένων του· ή καθιέρωση ενός είδους σχολής γύρω από τήν θεωρητική εργασία τού Άλτουσέρ και ή πρόσφατη επέκταση τού ενδιαφέροντος γι' αυτές τίς εξελίξεις στίς άγγλοσαξωνικές χώρες, ιδιαίτερα στήν Άγγλία, σέ συνδυασμό μάλιστα και μέ όρισμένες προσπάθειες εφαρμογής τής θεωρίας στήν εμπειρική έρευνα.

Απορρίπτοντας τήν άπόλυτη εξάρτηση τής ύπερδομής από τή δομική βάση, ή άλτουσεριανή σχολή χρειαζόταν νά διατηρήσει μία σύνδεση μέ τά οικονομιστικά και τά ντετερμινιστικά στοιχεία τού μαρξισμού. Χρησιμοποίησε γι' αυτόν τό σκοπό, θεωρητικά επεξεργασμένο και ανανεωμένο, τό διευκρινιστικό σχήμα τού Ένγκελς, πού άποφαίνεται ότι ό οικονομικός και κοινωνικός παράγοντας είναι «τελικά» καθοριστικός: ό νέος όρος, μεταφρασμένος, μπορεί νά άποδοθεί μέ τή φράση «σέ τελευταία άνάλυση» («en dernière instance»: όρος νομικής εμπνευσης, θά έπρεπε ίσως ν' άποδοθεί κυριολεκτικά σάν «τελεσιδικός προσδιορισμός», αλλά τότε δέν θά ήταν τόσο εύληπτος).

Τό σχήμα τής τελευταίας άνάλυσης άμβλύνει τήν άκαμψία τής άπόλυτης εξάρτησης τού ιστορικού φαινομένου από τόν καθοριστικό παράγοντα. Παράλληλα όμως τονίζει ότι κάπου ύπάρχει, θεμελιακό και καθοριστικό, τό οικονομικο-κοινωνικό αίτιο: κάπου στό ιστορικό παρελθόν ή κάπου μέσα στίς δομές και στίς

άλληλεξαρτήσεις τους. Δημιουργεί έτσι μία αίτιολογική άλυσίδα πού όδηγεί, μέ διαδοχικές διαγνωστικές παλινδρομήσεις —είτε διά μέσου τού χρόνου τής ιστορίας, είτε μέσα στόν χώρο τών δομών— στόν πρώτο κρίκο, σ' ένα πλέγμα οικονομικο-κοινωνικών αιτίων. Πρόκειται λοιπόν γιά ένα πλέγμα αιτίων πού, ενώ είναι πρωταρχικό και θεμελιώδες, δέν θεωρείται πλέον μοναδικό.

Η γενικότερη κριτική μιάς τέτοιας κατασκευής ξεφεύγει από τά πλαίσια αυτής τής εργασίας. Όλλωστε όδη σέ εύρύτατα ή και άλυτα προβλήματα: μέσα στήν ίδια τήν έννοια τού θεμελιακού αίτιου έμπεριέχεται τό κοινότατο πρόβλημα τού αύγου και τής κότας: μέσα στό ίδιο τό σχήμα «σέ τελευταία άνάλυση» ένυπάρχει τό αίώνιο πρόβλημα τού ντετερμινισμού. Ο νέος όρος δέν άναιρεί εξέλλου τόν καθοριστικό χαρακτήρα τού οικονομικο-κοινωνικού παράγοντα. Άν μάλιστα κρινόταν μέ αυστηρά, στενά λογικά κριτήρια, θά ήταν ίσως δυνατό νά χαρακτηριστεί είτε σάν πλεονασμός είτε σάν αντίφαση —θά μπορούσε δηλαδή νά λεχθεί ότι είτε ύπάρχει ντετερμινισμός, όποτε ό όρος «σέ τελευταία άνάλυση» πλεονάζει, είτε δέν ύπάρχει, όποτε ό όρος αντιφάσκει. Καμιά κριτική δέν μπορεί πάντως νά άρνηθεί ότι ό νέος όρος, και γενικότερα τό σχήμα τής τελευταίας άνάλυσης, συντελεί σέ μία καιρία βελτίωση τής θεωρίας, σέ σύγκριση μέ τούς παλαιότερους μηχανιστικούς έκφυλισμούς της. Η βελτίωση ύπάρχει παρά τίς τυχόν έσωτερικές αντιφάσεις τής θεωρίας: είτε είναι πράγματι αντιφάσεις είτε όχι, ύπήρχαν και πρίν νά εισαχθεί ή έννοια τής τελευταίας άνάλυσης, όπως άλλωστε προϋπήρχαν και τά ντετερμινιστικά διλήμματα.

Τά σύντομα αυτά σχόλια χρησίμευσαν άπλώς σέ μία τοποθέτηση τού σχήματος τής τελευταίας άνάλυσης μέσα στόν εύρύτερο θεωρητικό χώρο του. Η γενικότερη φιλοσοφική κριτική δέν θά ήταν μόνο έκτός θέματος, όπως ήδη αναφέρθηκε, θά ήταν και άνέφικτη. Είναι όμως και έφικτή και σκόπιμη ή κριτική τής λειτουργικής ικανότητας, τής χρησιμότητας αυτού τού σχήματος στήν ιστορική έρευνα.

Στήν πραγματικότητα ένα σχήμα «τελευταίας άνάλυσης» είναι χρήσιμο μόνο γιά νά διευκρινίζει τήν τοποθέτηση τού επιστήμονα άπέναντι στα προβλήματα τών θεμελιακών αιτίων και τού ντετερμινισμού και γιά νά επιτρέψει στή συνέχεια τήν πρόοδο μιάς θεωρητικής κατασκευής. Άλλά στήν έρμηνεία τής ιστορικής πραγματικότητας δέν έπαρκει.

Μέ όρους μεθοδολογικούς, μπορεί κανείς νά πεί ότι πρόκειται γιά ένα σχήμα χρήσιμο στή φιλοσοφική αναζήτηση, τό όποιο όμως δέν έπαρκει, από μόνο του, στήν ιστορική έρευνα. Άν χρησιμοποιηθεί σάν αποκλειστική έρμηνευτική κατασκευή μπορεί νά όδηγήσει σέ κοινοτοπίες ή σέ ταυτολογίες πού δέν έξηγούν τελικά τίποτε. Γιατί ό ιστορικός μπορεί πολύ εύκολα νά έρμηνεύσει όλα τά φαινόμενα αναφερόμενος άόριστα στό θεμελιώδες αίτιο. Ταυτόχρονα, διευκρινίζοντας άφηρημένα ότι αυτό ισχύει «σέ τελευταία άνάλυση», παρουσιάζει και μία βιτρίνα θεωρητικής άσστηρότητας. Στήν ουσία όμως κινδυνεύει νά ίσοπεδώσει όλα τά φαινόμενα κάτω από ένα θεωρητικό όδοστρω-

τήρα, να τὰ εξομοιώσει μεταξύ τους ανάγοντάς τα όλα σέ μία καί μοναδική αίτια καί να παραβλέψει εκείνες τίς δυνάμεις, πού λειτουργοῦν «μετά» ἢ «γύρω» ἀπό τό θεμελιακό αίτιο. Διακινδυνεύει δηλαδή τήν ὑπεραπλούστευση καί σχηματοποίηση μιᾶς πραγματικότητας πού συχνά εἶναι ἐξαιρετικά πολυπλοκή. Ἐπιχειρώντας τήν ἐξήγησή της, φτάνει συχνά νά τήν παραμορφώνει γιά νά τήν ταιριάζει μέ μία θεωρητική προκατασκευή. Τό μόνο πού κάνει τελικά εἶναι νά συνδέει τήν *ἰδέα* τῆς δομῆς καί τήν *ἰδέα* τῆς ὑπερδομῆς μέ τή γέφυρα τῆς τελευταίας ἀνάλυσης, περνώντας ὅμως πάνω καί μακριά ἀπό τήν *πραγματικότητα*. Εἶναι μία λογική ἀριστοτέλεια χωρίς ἐμπειρισμό —καί συνέχεια διαλεκτική χωρίς κίνηση. Ἀντίθετα, σημαντικό καί χρήσιμο θά ἦταν νά γίνει ἐπιτέλους αὐτή ἡ ἀνάλυση, ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό ὑποτιθέμενο, θεωρητικά, «τέλος» της: νά ἐξεταστῆ ἡ σωρεία τῶν ἐμπειρικῶν ἐρωτημάτων πού προκύπτουν ἀπό τή θεωρητική ὑπόθεση ὅτι ὁ ρόλος τοῦ οικονομικοῦ καί κοινωνικοῦ παράγοντα εἶναι σέ τελευταία ἀνάλυση καθοριστικός. Γιατί ὁ ιστορικός δέν ἀρκεῖ νά ἐξαγγεῖλει τήν ἐξάρτηση τοῦ φαινομένου, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀπό τόν καθοριστικό παράγοντα —πρέπει καί νά τήν ἀποδείξει. Γιά νά ἐπιχειρήσει ὅμως τήν ἀπόδειξη χρειάζεται ν' ἀλλάξει τήν ὀπτική γωνία πού τόν ἀναγκάζει νά βλέπει μόνο αὐτήν τήν ἐξάρτηση: χρειάζεται νά διαλέξει μία προοπτική πού νά δείχνει καί τήν ἀντίρροπη σχέση: τή σχετική ἀνεξαρτησία, τή σχετική αὐτονομία τοῦ ιστορικοῦ φαινομένου. Μέ μία τέτοια προοπτική φαίνεται πολύ πιο καθαρά ἡ ταλάντευση τοῦ φαινομένου ἀνάμεσα στά καθοριστικά καί στά ἄλλα αίτια του, καθώς καί οἱ δυναμικές ἀλληλεπιδράσεις τῶν αίτιων— καί μεταξύ τους, καί πάνω στό αίτιατό, πάνω στό ιστορικό φαινόμενο. Ἀπό αὐτήν τήν ὀπτική γωνία ἐξετάζονται καί ἐρμηνεύονται πιο ἀποτελεσματικά οἱ ἐνδιάμεσες βαθμίδες τῆς αιτιολογικῆς ἀλυσίδας πού ξεκινᾷ ἀπό τό θεμελιώδες ἢ πρωταρχικό αίτιο: ἐρευνῶνται τὰ ἄλλα, τὰ ἀνεξάρτητα ἀπό τίς οικονομικές καί ταξικές δομές αίτια τοῦ ιστορικοῦ φαινομένου· καί τέλος ἐντοπίζονται οἱ δυνάμεις πού συνετέλεσαν ν' αὐτονομηθεῖ. Μέ ἄλλα λόγια, στήν ἐρευνα τῆς ἱστορίας δέν ἀρκεῖ τό ἀπόφθεγμα τῆς τελευταίας ἀνάλυσης: χρειάζεται καί κάποιο μεθοδολογικό ἐργαλεῖο: ἡ διερεύνηση τῶν συνθηκῶν σχετικῆς αὐτονομίας.

Ἡ μαρξιστική ἱστορική ἐπιστήμη προσανατολίζεται λοιπόν στή διερεύνηση τῶν συνθηκῶν σχετικῆς αὐτονομίας γιά λόγους ὄχι μόνο θεωρητικῆς ἐκλέπτυνσης, ἀλλά καί ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης: τῆς ἀνάγκης τῆς ν' ἀποφύγει τή θεωρητική σκλήρωση καί τήν ἐρμηνευτική στείροτητα. Παρόμοια ἀνάγκη ὑπάρχει ὅμως καί γιά τή μὴ μαρξιστική ἱστοριογραφία —γιά πολλούς λόγους. Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ ἐξ ὀρισμοῦ ὑποχρέωση τῆς ἱστοριογραφίας νά ἐξετάζει τὰ φαινόμενα στίς διάφορες διάρκειές τους. Ἡ ἱστορία δέν εἶναι φωτογραφική ἀπεικόνιση, εἶναι περιγραφή μεταλλαγῶν μέσα στόν χρόνο, σέ μία διάρκεια μεγάλη, μέση ἢ μικρή, καίρια ἐπηρεαζόμενη ἀπό τό συγκυριακό στοιχείο. Ὁ ἴδιος ὁ σκοπός τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στή διερεύνηση τῶν αίτιων πού λειτουργοῦν σέ διάρκειες πιο μακριές τῶν αίτιων πού καταλύουν τήν ἀδράνεια

τῶν δομῶν καί ὄχι μόνο τῶν αίτιατῶν πού καθορίζονται ἀπό αὐτές. Ἡ ἱστοριογραφία ἄγεται στή διερεύνηση τῶν συνθηκῶν αὐτονομίας ἀπό τόν ἴδιο τόν ὄρισμό καί τό σκοπό της.

Ὁ δεύτερος λόγος, πού ὁδηγεῖ τόν ἱστορικό σέ αὐτή τή διερεύνηση, ἀνεξάρτητα ἀπό τή σχολή στήν ὁποία ἀνήκει, εἶναι ἡ μεγάλη χρησιμότητα τῆς μεθόδου στήν κατανόηση κοινωνιῶν, τῶν ὁποίων ἡ οἰκονομική ζωή χαρακτηρίζεται ἀπό ἀρκετή πολυπλοκότητα, δηλαδή ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν κοινωνιῶν πού ἐξετάζει ἡ ἱστορική ἐπιστήμη (οἱ πρωτόγονες κοινωνίες ἔχει ἐπικρατήσει νά ἐξετάζονται ἀπό ἄλλους ἐπιστημονικούς κλάδους). Στίς περισσότερες μάλιστα ἀπό αὐτές τίς κοινωνίες ὑπάρχουν ἐπιπλέον καί μεγάλα οικονομικά καί ταξικά χάσματα, καθώς καί οἱ ἀντίστοιχες βαθιές ἀντιθέσεις. Παρόλο ὅτι οἱ ἀντιθέσεις αὐτές δέν θεωροῦνται καθοριστικές στίς μὴ μαρξιστικές σχολές, οἱ ὀπαδοί τους δέν μποροῦν βέβαια νά τίς παραβλέψουν. Ἀπεναντίας, ἔχουν ὑποχρέωση ἀλλά καί συμφέρον νά δείξουν πῶς συμβαίνει, ἐνῶ ὑπάρχουν ἀντιθέσεις τόσο ἔντονες, νά μὴ καθορίζουν αὐτές τό ἱστορικό γεγονός: μέ ἄλλα λόγια, νά δείξουν πῶς λειτουργεῖ ἡ αὐτονομία —χρησιμοποιώντας, φυσικά, τήν ἀντίστοιχη μέθοδο.

Ἐνας τρίτος λόγος πού ὑποθάλπει τήν χρήση αὐτῆς τῆς μεθόδου ἀπό ὄλες τίς σχολές, ἀκόμη καί τίς μὴ μαρξιστικές, στηρίζεται στούς ἴδιους τοὺς ἰδεολογικούς καί γενικότερα γνωστικούς περιορισμούς τοῦ ἐρευνητῆ τῆς ἐποχῆς μας. Μέ τήν ὀριμανση, τήν ἐκπαίδευση καί τήν καθημερινή διαβίωση σέ μία ἀπό τίς οικονομοκρατικές καί ταξικές κοινωνίες τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ἐρευνητής διαμορφώνει μίαν ἀντίστοιχα οικονομιστική καί ταξική ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Μαθαίνει νά σκέφτεται συχνά μέ ἓνα λογισμό ἔντονα οικονομικό, στηριγμένο σέ οικονομικές καί κοινωνικές κατηγορίες.

Τό φαινόμενο αὐτό δέν πρέπει βέβαια νά συγχέεται μέ τήν ταξική ἰδεολογία ἢ τήν κίβδηλη συνείδηση (*fausse conscience*), μέ τήν ὑποκειμενικότητα πού προέρχεται ἀπό τήν κοινωνική προέλευση καί τόν ἐγκοινωνισμό (*socialisation*) τοῦ ἀτόμου καί πού διαφέρει ἀπό ἄτομο σέ ἄτομο ἀνάλογα μέ τήν προέλευση καί τό εἶδος τοῦ ἐγκοινωνισμοῦ. Πρόκειται γιά κάτι πολύ βαθύτερο, γιά τίς ἴδιες τίς νοητικές κατηγορίες πού χρησιμοποιοῦν ὄλοι οἱ ἄνθρωποι, πέρα ἀπό προέλευση καί ταξικά βιώματα, γιά ν' ἀντιλαμβάνονται τὰ κοινωνικά φαινόμενα. Δέν εἶναι ἡ ὑποκειμενικότητα ἑνός ἀνθρώπου ἢ μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας, μία ὑποκειμενικότητα ἀτομική ἢ ταξική, πού ἀπλῶς ὁδηγεῖ σέ μονόπλευρες καί μεροληπτικές ἀντιλήψεις τῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ «ὑποκειμενικότητα» ἑνός ὁλόκληρου πολιτισμοῦ ἔντονα οικονομικοῦ καί ταξικοῦ, μία ἰδιότυπη αὐτεπίγνωση πού, γιά νά ὑπάρξει, ἔχει δημιουργήσει καί τίς ἀναγκαῖες ἀντίστοιχες τῆς κατηγορίες, τή «γλώσσα» μιᾶς οικονομικῆς καί ταξικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας. Συχνότατα μάλιστα ὁ ἄνθρωπος σκέφτεται καί κατηγοριοποιεῖ μέ οικονομικά μεγέθη καί ταξικές κατατάξεις καί ὅταν ἀκόμη δέν ἐννοεῖ νά τό παραδεχθεῖ: ὅταν π.χ. ἓνας ἀντιμαρξιστής ἀποφεύγει τόν ὄρο «τάξεις» καί λέει «διαστρωμάτωση», δέν ἀποδιώχνει τίς τάξεις ἀπό τήν πραγματικότητα, οὔτε τίς ἀπαγορεύει —ἀπλῶς

τις εξορκίζει. Ούτε τή νοητική κατηγορία καταργεί: απλώς τήν ονομάζει διαφορετικά.

Όπως όλοι οι άνθρωποι, έτσι κι ο ιστορικός χρησιμοποιεί τις νοητικές αυτές κατηγορίες, με τό ένα ή τό άλλο όνομα, γιά νά κατανοήσει τό ιστορικό φαινόμενο. Έκείνο όμως πού έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι ότι μπορεί νά τις χρησιμοποιήσει γόνιμα μόνο μέ δύο προϋποθέσεις. Ή μία, ευνόητη, είναι νά παραδεχτεί τήν ύπαρξή τους, ν' αποφύγει τούς εξορκισμούς. Ή άλλη προϋπόθεση, αντίστροφη, είναι νά μή δεχτεί τήν απόλυτη νοητική κυριαρχία τους. Νά χρησιμοποιήσει δηλαδή τήν οικονομιστική και ταξική «γλώσσα» τού πολιτισμού του γιά νά κατανοήσει εκείνα κυρίως τά φαινόμενα, πού τείνουν νά ξεφύγουν από τήν κυριαρχία τής οικονομίας και τού κοινωνικού περιβάλλοντος, πού τείνουν ν' αυτονομηθούν. Όταν υπάρχει στό λεξιλόγιό μας ή λέξη πού εκφράζει ένα νόημα, μās λείπει όμως εκείνη πού θά εξέφραζε τό αντίθετο, τότε χρησιμοποιούμε κάποια περίφραση: και συνηθέστατα τήν υπάρχουσα λέξη μέ κάποιο αρνητικό ή αντιθετικό πρόσθεμα. Δέν είναι τυχαίο π.χ. ούτε ότι δέν υπάρχει στή γλώσσα μας επίθετο αντίθετο τού «ταξικός», ούτε ότι δημιουργήθηκε, επομένως, τό σύνθετο α-ταξικός. Έκφράζει κάτι πού δέν συγκαταλέγεται στίς εμπειρίες τού πολιτισμού μας, πού δέν μπήκε από τήν άμεση εμπειρία στή νόηση και από εκεί στή γλώσσα, αλλά γεννήθηκε στήν δημιουργική φαντασία τού ανθρώπου μέ αντιδιαστολή τής άλλοτριωτικής ταξικής εμπειρίας. Έμφανίστηκε στή γλώσσα σάν παράγωγο τής λέξης ταξικός και όχι σάν λέξη αυτόνομη: εμφανίστηκε όμως γιά νά εκφράσει ένα νόημα έντελώς αντίθετο από τήν έννοια τού ταξικού, ένα νόημα, έδώ, «αυτόνομο». Μέ αυτόν περίπου τόν τρόπο, ή μέθοδος διερεύνησης τής αυτονομίας χρησιμοποιεί τήν υπάρχουσα «γλώσσα», τις οικονομικές και ταξικές κατηγορίες, γιά νά εκφράσει αντιθετικά τό φαινόμενο πού αυτονομείται, πού ξεφεύγει από τόν κλοιό αυτής τής κατηγοριοποίησης. Δέν άρνείται ούτε τή γλώσσα, ούτε τήν πραγματικότητα. Χρησιμοποιώντας τή γλώσσα τήν ξεπερνά: και τοποθετώντας τήν οικονομική και ταξική πραγματικότητα άπέναντι στό ιστορικό φαινόμενο, δείχνει πώς τό φαινόμενο τείνει κάποτε και αυτό νά ξεπεράσει τήν πραγματικότητα: δείχνει τήν αυτονόμησή του.

Υπάρχει, τέλος, και ένας ακόμη λόγος πού επιβάλλει τήν ανάγκη αυτής τής μεθόδου και στίς μή μαρξιστικές σχολές. Είναι τό ότι οι ίδιες οι θεμελιώδεις υποθέσεις τους έχουν άμεση σχέση μέ αυτό τούτο τό αντικείμενο τής μεθόδου: μέ τό αν υπάρχει ή όχι αυτονομία.

Πράγματι, ή πρωταρχική διάκριση μεταξύ τους, αλλά και ως προς τόν μαρξισμό, στρέφεται γύρω από τό δίλημμα τού ντετερμινισμού. Όρισμένες άπορρίπτουν κάθε ντετερμινιστική εξάρτηση (σχετικισμοί): και άλλες δέχονται ότι υπάρχει κάποιο καθοριστικό πλέγμα αιτίων, άλλ' όχι τό οικονομικο-κοινωνικό (π.χ. ιδεαλιστικοί ντετερμινισμοί).

Στήν περίπτωση τού σχετικισμού, φαίνεται καθαρά πόσο άπαραίτητη είναι ή άνάλυση των καταστάσεων και διαδικασιών αυτονομίας: ή άπόρριψη κάθε ντετερμινιστικής σχέσης είναι τό θεωρητικό θεμέλιο τής σχολής. Έδώ οι άποκλίσεις τής ιστορικής πραγματικότητας από τούς ιδανικούς τύπους τής απόλυτης

εξάρτησης και τής απόλυτης αυτονομίας είναι ή ίδια ή βάση τής θεωρίας. Ή εμπειρική έρευνα όφείλει επομένως νά εξετάζει αυτές τις άποκλίσεις μέ έντελώς ιδιαίτερη προσοχή. Μέ μία τέτοια διερεύνηση σέ βάθος των συνθηκών σχετικής αυτονομίας είναι δυνατό νά φανούν οι αιτιολογικές ισορροπίες ανάμεσα σέ πολλαπλά αίτια, καθώς και ή προσωρινότητα αυτών των ισορροπιών. Ό καθαρός σχετικισμός μάλιστα εξαναγκάζεται ακόμη έντονότερα στή διερεύνηση τής αυτονομίας τού ιστορικού φαινομένου από τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες: γιατί ή σημασία αυτών των συνθηκών μέσα στό θεωρητικό του σύστημα δέν είναι εκ των προτέρων ύποβαθμισμένη, όπως είναι π.χ. στήν περίπτωση ενός ιδεαλιστικού ντετερμινισμού.

Στήν περίπτωση εξάλλου των σχολών πού δέχονται τήν ύπαρξη καθοριστικών αιτίων, τό ντετερμινιστικό αξίωμα πού προσυπογράφουν είναι βέβαια τό συμπέρασμα μιας ευρύτερης φιλοσοφικής κατασκευής. Ό φιλόσοφος νομιμοποιείται ίσως, από τή θεωρητική αυτάρκεια πού συνηθίζεται στή φιλοσοφία, νά τό παρουσιάζει σάν πόρισμα ή τμήμα τής κατασκευής του. Ό ιστορικός όμως τό χρησιμοποιεί γιά νά εξηγήσει τό

JOURNAL OF THE HELLENIC DIASPORA

JOURNAL OF THE HELLENIC DIASPORA

VOL. IV, No. 4 WINTER 1978

THE GREEK LABOR MOVEMENT
by GEORGE B. LEON

LATIN AMERICAN AGRO-TRANSFORMATION
by JAMES F. PETRAS

THE POETRY OF ALEXIS LYKIARD

A DRAFT TREATY BETWEEN GREECE
AND THE UNITED STATES ON
MULTINATIONAL CORPORATE BRIBERY
by DIMITRIS C. CONSTAS

BOOK REVIEWS

VOL. IV, No. 4
WINTER 1978

PELLA

\$2.50

εμπειρικό υλικό του· και με την απλή εξαγγελία ενός αξιώματος δέν λύνεται κανένα ερμηνευτικό πρόβλημα: χρειάζεται και η εφαρμογή και η επιβεβαίωσή του στην έρευνα. Παράλληλα, υπάρχει και τό δεσμευτικό πλαίσιο τών οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών. Έτσι και αν δέν θεωρηθούν σαν καθοριστικός παράγοντας, δέν γίνεται ν' αγνοηθούν έντελώς σέ καμιά ολοκληρωμένη ιστορική εργασία. Έτσι, η ανάγκη ερμηνείας υποχρεώνει κι εδώ στήν ίδια ακριβώς αναλυτική προσπάθεια πού είναι απαραίτητη, γιά τούς λόγους πού ήδη αναφέρθηκαν, και στή μαρξιστική έρευνα: στή διερεύνηση τής αυτονομίας.

Τό γεγονός ότι αυτή η μέθοδος έχει μία χρησιμότητα γενική και ανεξάρτητη από θεωρητικές διαφορές, δέν πρέπει νά έκληφθει σαν ένδειξη αντιφατικού έκλεκτισμού και υπεργενίκευσης. Η καθολικότητα τής εφαρμογής και η γενίκευση δέν άφορούν τή θεωρητική ύποδομή τής έρευνας, τό σκοπό και τά αποτελέσματά της, αλλά τόν τρόπο διεξαγωγής της και τίς περιοχές όπου διεξάγεται. Άλλωστε, εδώ πρόκειται γιά θεωρίες διαφορετικές, όποτε είναι φυσικό νά έρευνώνται η αυτονομία μέ σκοπούς επίσης διαφορετικούς. Ο ίδιος ό λόγος υπαρξης τής μεθόδου αλλάζει, όπως διαφέρουν οι επιλογές τών σημείων έμφασης και οι όπτικές γωνίες στήν εξέταση τών εμπειρικών δεδομένων. Η μαρξιστική σχολή εξέτάζει π.χ. τήν αυτονομία γιά νά τήν αιτιολογήσει σαν εξαίρεση. Ορισμένοι αντίπαλοί της τήν εξέτάζουν γιά νά τήν άποδείξουν, νά τήν υπογραμμίσουν και νά τήν καθιερώσουν σαν κανόνα. Ο ιστορικός υλισμός άπαιτεί έναν τρόπο διερεύνησης τών διεργασιών αυτόνομησης, ό όποιος νά δείχνει πώς οι διεργασίες αυτές έχουν ξεκινήσει «σέ τελευταία άνάλυση» από τό πρωταρχικό ή θεμελιώδες αίτιο. Οι ιδεαλιστικές σχολές, γιά ν' αναφερθεί ένας μόνο από τούς αντιπάλους τού ιστορικού υλισμού, επιδιώκουν νά τονίσουν τή δύναμη πού έχουν οι μη υλικοί παράγοντες νά διαβρώνουν, νά μετατοπίζουν ή και νά ξεπερνούν τά οικονομικά και κοινωνικά φράγματα. Σέ όλες όμως τίς περιπτώσεις, ανεξάρτητα από τό είδος τού ντετερμινισμού πού πιστεύει ή κάθε σχολή, μία έκτεταμένη διερεύνηση τών συνθηκών αυτονομίας είναι άπολύτως άναγκαία. Έτσι μόνο μπορεί νά περιγραφεί αναλυτικά ή κοινωνία πού εξέτάζεται, αλλά και νά άποδειχθεί, άμεσα ή έμμεσα, αν πράγματι υπάρχει μία καθοριστική σχέση μέ κάποιο πρωταρχικό ή θεμελιώδες πλέγμα αιτίων. Έτσι μόνο ή μέθοδος μπορεί νά παίξει έναν από τούς βασικούς ρόλους της, τόν έλεγχο τής θεωρίας· και ή έρευνα νά γίνει τό όπλο πού πρέπει νά είναι στή διεκκυστίδα τών θεωρητικών διαμαχών.

Όποια και αν είναι ή ιδεολογική τοποθέτηση τού ιστορικού, ή μέθοδος τής διερεύνησης τής αυτονομίας συγκεντρώνει τήν προσοχή του σέ όρισμένες καταστάσεις πού μπορούν νά όνομαστούν όριακές, γιατί χαρακτηρίζουν τό ιστορικό φαινόμενο όταν ταλαντεύεται ανάμεσα στά διάφορα αίτια του —κάπως σαν τό μεταλλικό αντικείμενο πού αίφωρείται ανάμεσα σέ πολλούς μαγνήτες. Είναι οι διάφορες όριακές περιοχές τής άνάλυσης, όπου συμπύκνουν τά αίτια τού φαινομένου και όπου συχνά συγγέεται τό αίτιο μέ τό αιτιατό: είτε

έκει π.χ. όπου διαπλέκονται άξεδιάλυτα οι πολιτικές μέ τίς κοινωνικές και τίς οικονομικές δυνάμεις· είτε εκεί όπου ή ταξική αντίθεση διαβρώνει και μεταλλάζει τίς ίδιες τίς κοινωνικές σχέσεις πού τήν καθορίζουν· είτε σ' εκείνη τήν όριακή περιοχή, όπου ή κοινωνική δυναμική συγκρούεται μέ τήν αδράνεια τών κοινωνικών δομών και κλονίζει τά ίδια τά θεμέλιά τους· είτε στό όριακό εκείνο σημείο, όπου ή επανάσταση ανατρέπει τό καθεστώς πού τήν έγένησε, δημιουργώντας νέες καθοριστικές σχέσεις, μέσα σέ μία νέα κοινωνία· είτε σ' εκείνα τά χρονικά όρια, όπου ή συγκυρία εμφανίζεται σχεδόν ανεπαίσθητη γιά νά εισβάλλει καταλυτικά στή διαχρονία και νά τήν άλλοιώσει καιρια, αλλάζοντας τήν άργή πορεία τού φαινομένου μέσα στό χρόνο και προσανατολίζοντας το σέ άλλες, άπρόσμενες ως τώρα κατευθύνσεις. Είναι αυτές ακριβώς οι περιοχές τής άνάλυσης, στίς όποιες ή αιτιολογική έξάρτηση τού ιστορικού φαινομένου, αν και όπου υπάρχει, άποδυναμώνεται τόσο, ώστε νά μεταβάλλεται σέ κάποια αυτονομία. Όταν μάλιστα είναι αιτιοκρατούμενος ό λογισμός πού εισέρχεται σέ αυτές τίς περιοχές άνάλυσης, τότε προσεγγίζει γόνιμα, μέ αυτόν τόν τρόπο, και ένα ακόμη όριο: τό όριο τής αντίθεσης του μέ τόν σχετικισμό. Η μέθοδος τής διερεύνησης τών καταστάσεων αυτονομίας είναι, ουσιαστικά, μία μέθοδος «όριακής αιτιολογίας»: «όριακής» γιατί λειτουργεί στίς όριακές αυτές περιοχές· αλλά και «αιτιολογίας» γιατί κυριαρχείται από τήν αναζήτηση αιτίων. Παρά τήν έμφαση πού προσδίδει στήν εμπειρική έρευνα, δέν ταυτίζεται καθόλου μέ τήν εμπειριοκρατία, θετικιστική ή σχετικιστική. Γιατί ή εμπειρική έρευνα δέν είναι εδώ άυτοσκοπός, αλλά μέσο γιά τήν επίρρωση τής μιάς ή τής άλλης θεωρίας: αυτό πού προέχει δέν είναι ή εμπειρική άποθησαύριση, αλλά ή θεωρία και ή αιτιολόγηση τών ιστορικών φαινομένων.

Η μέθοδος τής όριακής αιτιολογίας δέν λύνει, φυσικά, τό δίλημμα μεταξύ ντετερμινισμού και σχετικισμού, ούτε άλλωστε και κανένα άλλο θεωρητικό πρόβλημα —τό έρώτημα π.χ. τού υποκειμενισμού και τής πραγματικότητας, ή τό δίλημμα ιδεαλισμός-υλισμός. Θά μπορούσαμε όμως νά πούμε, άνακεφαλαιώνοντας, πώς είναι μία μέθοδος ιδιαίτερα χρήσιμη, σαν ένα είδος κοινής γλώσσας: χρήσιμη και στήν προσπάθεια γιά τή λύση τών θεωρητικών αυτών προβλημάτων και στήν ιστορική έρευνα. Και αυτή ή ικανότητά της πηγάζει από πολλούς παράγοντες: από τό είδος τών κοινωνιών πού εξέτάζει ή ιστορική επιστήμη· από τό ότι είναι άναγκασμένη νά ξεπεράσει όρισμένες νοητικές κατηγορίες τού δυτικού πολιτισμού, κατηγορίες έντονα οικονομιστικές και ταξικές· από τό ίδιο τό περιεχόμενο τών φιλοσοφικών ερωτημάτων πού τρέφουν τίς αντιθέσεις μεταξύ τών διαφόρων ιστορικών σχολών· και, ίσως περισσότερο από καθετί άλλο, από τήν ιδιότητα τού κοινωνικού ανθρώπου νά μη καθορίζεται μόνο, παθητικά, από τό κοινωνικό του περιβάλλον, αλλά και νά τό καθορίζει —μέ τήν ιεράρχηση και τήν επανάσταση, μέ τή συλλογική σκέψη και τόν ταξικό αγώνα, μέ τό λόγο και μέ τό παράλογο, μέ τήν όρθολογική εφαρμογή και μέ τή φαντασία— από τήν ιδιότητα τού ανθρώπου νά είναι, κάποτε, *αυτόνομος* μέσα στήν κοινωνικότητά του.

'Επιστημολογία και Φυσικές 'Επιστήμες

του Ε. Ι. Μπιτσάκη

Το φυσικό τμήμα του Πανεπιστημίου 'Αθηνών, οργάνωσε Σεμινάριο με τίτλο Θεμέλια των επιστημών. Το Σεμινάριο άρχισε στις 8 Φεβρουαρίου 1978 και θα λήξει στις 17 Μαΐου. Πρόκειται για δμιλίες που ακολουθούνται από συζήτηση και πού γίνονται κάθε Τετάρτη, στις 7 μ.μ., στο μεγάλο αμφιθέατρο του Μεγάλου Φυσικής (Σόλωνος 104). Στην πρώτη, εισαγωγική εκδήλωση, τρία από τα μέλη της οργανωτικής 'Επιτροπής, οι Ν. 'Αντωνίου, Ε. Μπιτσάκης και Κ. Γαβρόγλου, ανάπτυξαν τους λόγους της δημιουργίας του Σεμιναρίου, και ανέλυσαν τό τί είναι και τί δέν είναι ή επιστημολογία και ποιός ό λόγος ύπαρξής της. Τό κείμενο πού ακολουθεί είναι ή μαγνητοφωνημένη προφορική είσήγηση του Ε. Μπιτσάκη.

Θά προσπαθήσω νά αίτιολογήσω τή δημιουργία αυτού του Σεμιναρίου. Θά επιχειρήσω δηλαδή νά εξηγήσω τί είναι και τί δέν είναι ή επιστημολογία, και ποιός ό λόγος ύπαρξής της. Πρόκειται άραγε για άπασχόληση περιθωριακή, ή για κλάδο πού έχει αντικείμενο και πού, συνεπώς, δικαιολογείται μέσα στις ειδικές επιστήμες; Φυσικά ή ανάπτυξη πού θά ακολουθήσει θά είναι σύντομη, ώστε νά μείνει καιρός και στό συνάδελφο Γαβρόγλου. "Αν δέν μπορέσουμε νά σάς πείσουμε, θά συζητήσουμε μαζί τις αντιρρήσεις σας, σέ ότι άφορᾶ τό αντικείμενο αυτού του Σεμιναρίου.

1. 'Η ανάγκη για επιστημολογία

'Η λέξη *επιστήμη* προέρχεται έτυμολογικά από τό ρήμα *έπίσταμαι*, πού σημαίνει γνωρίζω καλά. 'Αλλά τό έρώτημα πού τίθεται από τήν πρώτη στιγμή είναι: Τί είναι επιστήμη; Καί ή επιστήμη γνωρίζει πάντοτε όρθά τό αντικείμενό της; Δηλαδή ό διαχωρισμός επιστήμης και μη επιστήμης είναι άπόλυτος, ή μήπως και μέσα στην επιστήμη μπορεί κανείς νά βρει πλάνες και δρόμους πού δέν οδηγούν πάντοτε στην αλήθεια; 'Η επιστήμη —αυτό είναι πιά μιá αλήθεια κοινότοπη, αλλά είμαι ύποχρεωμένος νά τήν τονίσω— δέν είναι κάτι πού έχει γίνει. Είναι κάτι πού γίνεται μέσα στό χρόνο. 'Η επιστήμη έχει μιá ιστορία, ένα γίγνεσθαι, και θά μπορούσε νά όρισθεϊ σάν ή προσπάθεια νά γνωρίσουμε τους νόμους της πραγματικότητας, και τήν ίδια στιγμή σάν τό σώμα των γνώσεων πού άποκτήθηκε μέσα άπ' αυτή τήν προσπάθεια.

'Υπάρχει μιá αντίληψη πού σχετίζεται μέ τόν κλασικό ρασιοναλισμό και τόν επιστημονισμό, και πού χαρακτηρίζεται από μιá άπλοϊκή γνωσιολογική αισιοδοξία: Μιá αντίληψη πού θεωρεί ότι ή γνωστική διαδικασία είναι κατά κάποιο τρόπο ευθύγραμμη: "Οτι είναι ή άνάγνωση του βιβλίου της φύσης." "Οτι είναι μιá συνεχής πορεία, χωρίς άναστατώσεις και άνατροπές, όπου τό ύποκειμενικό πνεύμα τείνει νά συμπέσει μέ τήν αντικειμενική νομοτέλεια, έστω και αν ή πορεία αυτή είναι άσυμπτωτική.

Μέσα σ' αυτή τήν προοπτική, ή πορεία της επιστήμης θεωρείται συνεχής και όπωσδήποτε άνοδική, παρόλες τις επί μέρους λοξοδρομήσεις ή πλάνες.

"Όσο περνούν τά χρόνια, ή ποσοτική αυτή αντίληψη για τις επιστήμες φαίνεται λιγότερο αξιόπιστη. Αυτό σημαίνει ότι οι σημερινοί επιστήμονες έχουν φθάσει σέ κάποια άγνωστικιστική, ή έστω σκεπτικιστική αντίληψη. Τό αντίθετο: σήμερα οι επιστήμες έχουν άποδείξει τή γνωστική τους δύναμη περισσότερο από άλλότε. 'Ωστόσο σήμερα συνειδητοποιούμε ότι τό επιστημονικό γίγνεσθαι είναι μιá περιπέτεια πού έχει κι αυτή τις αντίθεσεις της, και πού προχωρεί μέσα από μιá άδιάκοπη πάλη πού δέν άφορᾶ μόνον τις σχέσεις άνθρώπου-φύσης, αλλά και τις σχέσεις της επιστήμης μέ τόν έαυτό της και μέ τό σύνολο της κοινωνικής πραγματικότητας μέσα στην όποία αναπτύσσεται. 'Η έννοια της επιστημονικής επανάστασης καθιερώθηκε στην εποχή μας.

Δέν είναι τυχαίο ότι ή επιστημολογία, πού είναι σχετικά νέος κλάδος, έχει γενικά μιá δυναμική αντίληψη για τήν επιστήμη. Παρόλη τήν μακρά και πλούσια θετικιστική παράδοση, πού αντιμετώπιζει τήν επιστήμη μέ τυλικά, δηλαδή στατικά κριτήρια, τά

κυριότερα επιστημολογικά ρεύματα έχουν σήμερα δυναμικό χαρακτήρα. Προσπαθούν δηλαδή να συλλάβουν, να προσδιορίσουν και να ερμηνεύσουν το επιστημονικό γίνεσθαι. Σ' αντίθεση με το θετικισμό του τέλους του περασμένου αιώνα και των αρχών του αιώνα μας, πού είδε την επιστήμη σά σύμβαση και σάν ένα λίγο ή πολύ εξωϊστορικό φαινόμενο, οί κυριότερες σύγχρονες επιστημολογικές τάσεις βλέπουν τήν επιστήμη σά μία δυναμική διαδικασία, και έρευνούν τούς όρους τής γένεσης, τής ανάπτυξης και τής αλήθειας τής.

Η επιστημολογία μās βοηθά νά κατανοήσουμε αυτό πού κάνουμε σάν έρευνητές. Και πρίν άπ' όλα άναζητεί μία άπάντηση στό έρώτημα: Πώς είναι δυνατόν νά υπάρχει μία αντίστοιχία ανάμεσα στό άπόκτημα τής επιστήμης —στούς επιστημονικούς νόμους— και στήν ίδια τήν πραγματικότητα; Γιατί κάθε μελετητής του επιστημονικού φαινόμενου δέ θά δυσκολευτεί νά διαπιστώσει ότι υπάρχει ένα είδος *μορφισμού*, μία άπεικόνιση, ανάμεσα σ' αυτό πού γνωρίζουμε και σ' αυτό πού υπάρχει. Ο Einstein ειπε κάποτε, ότι τό πίο άκατανόητο πράγμα, είναι ότι ό κόσμος είναι κατανοητός. Άς μή συζητήσουμε αυτή τήν πρόταση του Einstein. Τό γεγονός είναι ότι υπάρχει μία τέτοια αντίστοιχία, και τό έρώτημα: πώς είναι δυνατόν νά υπάρχει αυτή ή αντίστοιχία, είναι από τά πρώτα πού έρχονται στό νοú κάθε έρευνητή τής επιστήμης.

Πολλοί θεωρούν ότι ή επιστημολογική έρευνα είναι μία περιθωριακή άπασχόληση, δουλειά άργόσχολων, ή ανθρώπων πού οδηγήθηκαν από κάποια αίτια νά ασχολούνται με τήν άνάλυση τής επιστήμης, όταν τό μόνο άποτελεσματικό, άποδοτικό και ενδιαφέρον είναι ή ίδια ή εξειδικευμένη επιστημονική έρευνα.

Κάθε άλλο παρά θά ήθελα νά μειώσω τήν αξία τής ειδικής επιστημονικής έρευνας. Ωστόσο δέν είναι τυχαίο ότι οί μεγάλοι επιστήμονες —μαθηματικοί, φυσικοί, βιολόγοι— άρχίζοντας από τόν Γαλιλαίο, τόν Καρτέσιο και τόν Νεύτωνα, και φθάνοντας μέχρι τούς μεγάλους τής εποχής μας, άσχολήθηκαν συστηματικά με επιστημολογικά προβλήματα. Ο όρος εκείνη τήν εποχή δέν υπήρχε. Άλλά αυτό δέν έχει σημασία. Σημασία έχει ότι οί θεμελιωτές και άνακαινιστές τών επιστημών έκαναν επιστημολογία, έστω κι αν δέ χρησιμοποίησαν τόν όρο.

Δέν είναι τυχαίο ότι σήμερα ή επιστημολογία άπασχολεί ένα σημαντικό αριθμό επιστημόνων: φυσικών, μαθηματικών, βιολόγων, άστροφυσικών, χημικών κλπ., καθώς και ειδικών επιστημολόγων και φιλοσόφων. Είναι σπάνιο νά βρει κανείς ένα μεγάλο επιστημονικό κέντρο στό έξωτερικό, όπου δέ διδάσκεται ή επιστημολογία, ή ή φιλοσοφία τών επιστημών, και όπου δέν υπάρχουν ομάδες επιστημολογίας. Είναι επίσης γνωστό ότι υπάρχουν πολλά περιοδικά, εξειδικευμένα σέ επιστημολογικά θέματα. Στή χώρα μας ούτε σάν κλάδος υπάρχει ή επιστημολογία, ούτε ειδικό περιοδικό υπάρχει γι' αυτά τά θέματα. Γίνονται βέβαια όρισμένα μαθήματα φιλοσοφίας τών επιστημών, αλλά ό κλάδος δέν έχει άκόμα άναγνωριστεί τυπικά. Ωστόσο τό γεγονός ότι είναι ένας κλάδος άναγνωρισμένος στά περισσότερα έρευνητικά και πανεπιστημιακά κέντρα του έξωτερικού, σημαίνει ότι ανταποκρίνεται σέ κάποια άνάγκη.

2. Τό ειδικό και ή κατανόησή του

Άς δεχτούμε λοιπόν ότι υπάρχει άνάγκη γιά θεωρία τών επιστημών ή γιά επιστημολογία —δέν έχει σημασία ποιόν όρο προτιμούμε. Πού θεμελιώνεται αυτή ή άνάγκη;

Η επιστήμη είναι ή μελέτη του ειδικού. Κάθε επιστήμη έρευνά έναν ειδικό τομέα τής πραγματικότητας, και προσπαθεί νά άποκαλύψει τούς νόμους του.

Η επιστήμη και ή φιλοσοφία ξεκίνησαν κατά κάποιο τρόπο μαζί. Υπήρξε μία περίοδος —και έννοώ τήν Έλληνική αρχαιότητα— όπου ή επιστήμη και ή φιλοσοφία δέν ήταν δύο ξεχωριστές άπασχολήσεις. Άλλά ήδη από εκείνη τήν εποχή διαμορφώθηκαν βαθμιαία πυρήνες επιστημονικοί. Άς θυμηθούμε τό έργο του Εύκλειδη, του Άπολλώνιου ή του Αρχιμήδη. Εκεί πλέον έχουμε επιστήμη. Έν τούτοις δέν μπορούμε νά μιλήσουμε άκόμα γιά διαμορφωμένες επιστήμες, όπως τίς έννοούμε σήμερα, με τό αντικείμενο, τή μέθοδο και τό formalισμό τους. Είναι ώστόσο γνωστό ότι με τήν Άναγέννηση ή επιστήμη αρχίζει νά άποσπάται βαθμιαία από τή Φιλοσοφία —και λέω βαθμιαία γιατί άκόμα και στον Καρτέσιο και στον Κέπλερ και σέ άλλους, είναι δύσκολο νά ξεχωρίσει κανείς τό φιλοσοφικό από τό επιστημονικό. Μέσα από μία μακρά διαδικασία οί επιστήμες άυτονομοούνται, προσδιορίζουν τό αντικείμενο και τίς μεθόδους τους, διαμορφώνουν τά πειραματικά και τά έννοιολογικά τους όργανα, και τό μαθηματικό τους formalισμό.

Άλλά άκριβώς αυτή ή εξειδίκευση —πού άποτελεί τή δύναμη τών ειδικών επιστημών— όδήγησε σέ μία κατάσταση πού γεννά μία νέα άνάγκη: τήν άνάγκη γιά συνολική θεώρηση τών επιστημών.

Κάθε επιστήμη προσδιορίζει τώρα τό αντικείμενό τής, διαμορφώνει τίς μεθόδους και τή γλώσσα τής. Έτσι, και όσο περνούν τά χρόνια, πραγματοποιείται μία κατάτμηση τών επιστημών, σχετικά άυτόνομες περιοχές μέσα στήν κάθε επιστήμη, μία άκρα εξειδίκευση, όπου ό ένας επιστήμονας δέν μπορεί νά κατανοήσει τί γλώσσα του άλλου, κι αυτό όχι μόνον γιά διαφορετικές επιστήμες, αλλά και μέσα σέ μία και τήν αυτή επιστήμη. Άς πούμε γιά παράδειγμα τή Φυσική, ή τά Μαθηματικά. Πολλές φορές δύο φυσικοί δέν καταλαβαίνουν ό ένας τόν άλλο, και τό ίδιο ισχύει γιά δύο μαθηματικούς, ή γιά επιστήμονες άλλων κλάδων.

Η άυστηρή εξειδίκευση είναι μία από τίς κινητήριες δυνάμεις τών επιστημών. Ωστόσο όδηγεί σέ μία άπομόνωση τών επιστημόνων μεταξύ τους, και σέ μία αδυναμία γιά άμοιβαία κατανόηση. Κάθε επιστήμονας περιορίζεται στήν ειδικότητά του, και χάνει τή δυνατότητα γιά ευρύτερη έποπτεία του χώρου μέσα στον όποιον έντάσσεται όργανικά. Ο ειδικευμένος επιστήμονας χάνει όλο και περισσότερο τή δυνατότητα νά γνωρίσει τήν ιστορία τής δικής του επιστήμης και τήν ιστορία τών επιστημών, καθώς και τά γενικά μεθοδολογικά προβλήματα τής επιστήμης. Γίνεται μ' αυτό τό τρόπο ένας *ειδικός*, με τήν στενή έννοια του όρου, κι αυτό είναι άρνητικό στοιχείο, όχι μόνον από γενικότερη φιλοσοφική ή ούμανιστική άποψη, αλλά και από τήν άποψη τής ανάπτυξης και τής ένότητας τών ίδιων τών επιστημών

Ἡ σημερινή κατάσταση θέτει προβλήματα διαφοροποίησης καὶ ἐνότητας τῶν ἐπιστημῶν, προβλήματα μεθόδου, προβλήματα σχέσεων τῆς κάθε ἐιδικῆς ἐπιστήμης ἢ τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστημῶν μέ τήν πραγματικότητα, σχέσεων τοῦ μαθηματικοῦ φορμαλισμοῦ ἢ τῶν μαθηματικῶν φορμαλισμῶν μέ τήν πραγματικότητα συνολικά, τό πρόβλημα τῶν ἐννοιολογικῶν θεμελιῶν καί τῆς λογικῆς δομῆς μιᾶς θεωρίας, καί τελικά τό πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, κ.λπ.

Τά προβλήματα αὐτά εἶναι οὐσιαστικά γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης: δέν ἀποτελοῦν μία πολυτελή ἀλλά ἀχρηστή φιλοσοφική βιτρίνα στήν περιοχὴ τῶν ἐπιστημῶν. Γιά νά ἀντιμετωπισθοῦν αὐτά τά προβλήματα ἀπαιτεῖται κοινὴ προσπάθεια καί συνεργασία τῶν διαφόρων κλάδων, καί ἐν τέλει ἀνθρώπων πού θά ἀσχολοῦνται μ' αὐτά τά προβλήματα. Ἄς πούμε ὅτι οἱ ἐιδικοὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐπιστημολόγοι, ἢ οἱ ἀνθρωποι πού ἀσχολοῦνται μέ τήν θεωρία ἢ τήν φιλοσοφία τῶν ἐπιστημῶν. (Δέ θά προτιμοῦσα προσωπικά τόν ὄρο *φιλοσοφία τῶν ἐπιστημῶν*, γιατί ἡ λέξη φιλοσοφία εἶναι φορτισμένη μέ πολλά ἄλλα νοήματα, ἐνῶ ὁ ὄρος *θεωρία τῶν ἐπιστημῶν*, ἢ *ἐπιστημολογία*, εἶναι περισσότερο οὐδέτερος καί ἀποκομμένος ἀπό μία παράδοση πού ἔχει πολλά θετικά καί πολλά ἀρνητικά).

3. Ὅρισμός καί περιοχὴ

Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νά ὀρίσουμε, τί εἶναι ἐπιστημολογία. Θά μπορούσαμε νά ὀρίσουμε τήν ἐπιστημολογία, σάν *τήν μελέτη τοῦ γίνεσθαι τῶν ἐπιστημῶν*.

Αὐτές οἱ τρεῖς λέξεις θέτουν ὥστόσο σειρά ἀπό προβλήματα. Ἄς πούμε ὅτι εἴμαστε σύμφωνοι μέ τόν ὀρισμὸ τῆς ἐιδικῆς ἐπιστήμης. Ὅτι δηλαδή εἶναι ἡ προσπάθεια νά γνωρίσουμε μιὰ ἐιδικὴ περιοχὴ τῆς πραγματικότητας, καί ταυτόχρονα τό ἱστορικὸ ἀπόκρημα τοῦ ἐγχειρήματος.

Ἀλλά ἂν ὀρίσουμε τήν ἐπιστημολογία σάν τὴν μελέτη τοῦ γίνεσθαι τῶν ἐπιστημῶν, δεχόμεστε ὅτι ὑπάρχει ἓνα γίνεσθαι. Φαντάζομαι ὅτι καί σ' αὐτὸ εἴμαστε λίγο-πολύ σύμφωνοι: ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν εἶναι μπροστὰ στὰ μάτια μας, καί μᾶς ἐπιβάλλει τὴν ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐπιστήμη γίνεται μέσα στό χρόνο. Εἴμαστε συνεπῶς σύμφωνοι γιά τό δυναμικὸ χαρακτήρα, τόσο τῶν ἐπιστημῶν, ὅσο καί τῆς ἐπιστημολογίας.

Ἄν λοιπόν ἡ ἐπιστημολογία εἶναι ἡ μελέτη τοῦ γίνεσθαι μιᾶς ἐπιστήμης (εἰδικὴ ἐπιστημολογία), ἢ τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστημῶν (γενικὴ ἐπιστημολογία), τότε τίθεται τό ἐρώτημα: Ποιὰ εἶναι ἡ διαφορά τῆς ἐπιστημολογίας ἀπὸ τὴν φιλοσοφία, καί ποιὰ μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέση τους;

Κατὰ τὴ γνώμη μου ὑπάρχει διαφορά. Καί ἡ διαφορά ἀποκαλύπτεται κατὰ κύριο λόγο σὰ διαφορά ἀντικειμένου. Ἡ τελευταία πάλι συγκεκριμενοποιεῖται σὰ διαφορά ἀνάμεσα στό βασικὸ ἐπιστημολογικὸ ἀξίωμα, καί τό ἀντίστοιχο φιλοσοφικὸ.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τό θεμελιῶδες ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας ἀφορᾷ τὴν σχέση ἀνάμεσα στό εἶναι καί στή νόση. Τό ἀντίστοιχο θεμελιῶδες ἐπιστημολογικὸ ἐρώτημα μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: Ἡ ἐπιστήμη διατυπώνει νόμους πού ἀφοροῦν μιὰ φυσικὴ πραγματικότητα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τό ὑποκείμενο; Οἱ νόμοι

δηλαδή τῶν ἐπιστημῶν ἔχουν ὄντολογικὸ χαρακτήρα (πού σημαίνει ὅτι δεχόμεστε μιὰ πραγματικότητα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες, τὰ ὄργανα τῶν μετρήσεων καί τό φορμαλισμὸ); Ἡ ἀντίθετα ἡ ἐπιστήμη δέν κάνει ἄλλο ἀπὸ τό νά κατατάσσει καί νά συσχετίζει τὰ ἐμπειρικά δεδομένα, πού συνιστοῦν τὴ μόνη πραγματικότητα; Δηλαδή ἡ πραγματικότητα εἶναι ὄρος τῆς ἐμπειρίας, ἢ ἀντίστροφα ἡ ἐμπειρία εἶναι ὄρος τῆς πραγματικότητας;

Ἀνάλογα μέ τὴν ἀπάντηση πού δίνεται σ' αὐτὸ τό ἐρώτημα, ἔχουμε δύο ριζικὰ διαφορετικὲς τάσεις στήν ἐπιστημολογία.

Ἡ μία δυνατὴ ἀπάντηση εἶναι ἡ θετικιστικὴ. Γιά τίς ἐπιστημολογικὲς σχολές πού ἔχουν λιγότερο ἢ περισσότερο θετικιστικὸ χαρακτήρα, τό ἐρώτημα γιά μιὰ πραγματικότητα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τό ὑποκείμενο, θεωρεῖται ψευδοπρόβλημα. Ἡ ἐμπειρία γι' αὐτές τίς σχολές εἶναι ὄρος τῆς πραγματικότητας, καί ὁ ρόλος τῆς ἐπιστήμης δέν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τό νά ἀποκαθιστᾷ τυπικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δεδομένα. Καί ὅταν λέμε δεδομένα, ἐννοοῦμε εἴτε τὰ αἰσθητηριακά δεδομένα, στίς πρώτες φάσεις τῆς ἐπιστήμης, εἴτε, στίς πιό προχωρημένες ἐπιστήμες, τὰ δεδομένα τῶν ἐπιστημονικῶν ὀργάνων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπάρχει τό ρεαλιστικὸ ἐπιστημολογικὸ ρεύμα, πού δέχεται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς πραγματικότητας ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ συνιστᾷ τό ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν, γιά τὴ ρεαλιστικὴ σχολή.

Τό ἐπιστημολογικὸ ἐρώτημα εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τό ἀντίστοιχο φιλοσοφικὸ. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς τεκμηριώνεται μέ μιὰ σύγκριση τῶν δύο. Καί θέλω νά ἐπιμείνω λίγο σ' αὐτὸ, γιατί πολλοὶ νομίζουν ὅτι ἡ ἐπιστημολογία ταυτίζεται μέ τὴν φιλοσοφία.

Ἄς πάρουμε ἓναν ἐπιστημολόγο, ὁ ὅποιος δέχεται τό ρεαλιστικὸ ἀξίωμα, φιλοσοφικά μπορεῖ νά εἶναι ὕλιστής: Νά δέχεται δηλαδή ὅτι ἡ πραγματικότητα ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς, ὅτι εἶναι «αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ της». Ἀλλά ἐξίσου καλὰ μπορεῖ νά εἶναι ἰδεαλιστής: Νά δέχεται ὅτι ἡ φύση εἶναι ἡ ἐκδήλωση κάποιας πνευματικῆς ἀρχῆς ὅπως ἡ ἀπόλυτη Ἰδέα (Χέγγελ), ὅτι εἶναι ἀντανάκλαση ἐνός ἰδεατοῦ κόσμου (Πλάτωνας), ἢ ὅτι δημιουργήθηκε ἀπὸ κάποιο ὑπερφυσικὸ ὄν. Καί ὁ ἓνας καί ὁ ἄλλος δέχονται ὥστόσο τό ρεαλιστικὸ ἀξίωμα. Κι ὅμως ὁ ἓνας εἶναι ὕλιστής, ὁ ἄλλος ἰδεαλιστής. Ὁ Νεύτωνας, π.χ., ἢ ὁ Γαλιλαῖος, πίστευαν ὅτι ἐρευνώντας τοὺς νόμους τῆς φύσης ἐπιτελοῦσαν ἓνα εὐγενές ἔργο: ὅτι ἀναζητοῦσαν καί ἀνακάλυπταν τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ μέσα στή φύση. Ὁ Λαπλάς, ἀντίθετα, «δέν εἶχε ἀνάγκη ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐννοια». Καί στήν ἐποχὴ μας μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς ἐπιστημολόγους πού εἶναι ρεαλιστὲς καί πού ἀνήκουν σέ διαφορετικὰ φιλοσοφικά στρατόπεδα.

Ὅσοι δέχονται τό θετικιστικὸ ἐπιστημολογικὸ ἀξίωμα, μπορεῖ ἀντίστοιχα νά εἶναι καθαροὶ θετικιστὲς: νά δέχονται ὅτι ὑπάρχουν μόνο τὰ δεδομένα τῶν αἰσθησεων καί τῶν ἐπιστημονικῶν ὀργάνων, καί ὅτι κάθε συζήτηση πέρα ἀπ' αὐτὰ εἶναι μεταφυσικὴ. Μπορεῖ ἐπίσης νά εἶναι ἀγνωστικιστὲς: νά βεβαιώνουν ὅτι δέν μποροῦν νά ἀποφανθοῦν γιά τό ἂν ὑπάρχει ἢ δέν ὑπάρχει κάτι πέρα ἀπὸ τὰ δεδομένα. Μπορεῖ ἀκόμα νά

άνηκουν σε όποιαδήποτε άλλη φιλοσοφική σχολή, με την ευρύτερη έννοια.

Μ' αυτή τη διάκριση δε θέλω να πω ότι η επιστημολογία είναι άσχετη από την φιλοσοφία. Διότι το επιστημολογικό ερώτημα οδηγεί αναγκαστικά στο φιλοσοφικό (ή προκύπτει απ' αυτό). 'Ο επιστημολόγος φέρνει μαζί του, είτε έχει, είτε δεν έχει συνείδηση του γεγονότος, διάφορα φιλοσοφικά *a priori*, δηλαδή φιλοσοφικές αρχές που άφομοίωσε από το περιβάλλον του ή με τον Α ή Β τρόπο. 'Από άποψη αρχών, και από άποψη μεθοδολογική, η επιστημολογία συνδέεται με τη φιλοσοφία. 'Ωστόσο είναι ένας κλάδος με σχετική αυτονομία, και με αντικείμενο περιορισμένο σε σχέση με το αντικείμενο της φιλοσοφίας. 'Η τελευταία, καθώς είναι γνωστό, για άλλους είναι ή μελέτη των γενικών νόμων αυτού που υπάρχει, και για άλλους, δηλαδή για τη μερίδα των φιλοσόφων που ανήκουν στα θετικιστικά ρεύματα, ανάγεται στην γνωσιολογία, ή ακόμη στενότερα, στη μελέτη της γλώσσας. 'Αν θά θέλαμε να μιλήσουμε με μαθηματική γλώσσα, θά μπορούσαμε να πούμε ότι η επιστημολογία αποτελεί υποσύνολο ενός ευρύτερου συνόλου, που είναι η φιλοσοφία.

'Ωστόσο αυτή η σχέση εκγλεισμού δεν είναι τυπική. Πρόκειται για διαφορετικούς κλάδους, και η διαφορά δεν είναι μόνο ποσοτική: είναι ποιοτική.

'Η επιστημολογία δε νοείται εν τέλει έξω από τις επιστήμες. Δεν είναι λόγος αθύπαρκτος, έξω από τον πλούτο των ειδικών επιστημών. 'Επίσης δε νοείται πάνω από τις επιστήμες, σάν ένα είδος υπερεπιστήμης, που θά κρίνει, θά αποτιμά και θά παιδαγωγεί. 'Η επιστημολογία *προκύπτει* μέσα από την κριτική ανάλυση του ύλικου των ειδικών επιστημών, είτε σάν ειδική, είτε σά γενική θεωρητική κριτική και γενίκευση. 'Εργο της είναι ή μελέτη των προβλημάτων γένεσης, ανάπτυξης, διαφοροποίησης, ενότητας των επιστημών, και συνολικά του προβλήματος της επιστημονικής αλήθειας. Ρόλος της — αν δεχτούμε πώς χρησιμεύει σε κάτι— είναι ανάμεσα σε άλλα, να αποκαλύψει την ιστορική διάσταση των επιστημών, τις αντιθέσεις και τά προβλήματα που τίς κινούν, να ασκήσει μιá μεθοδολογική παιδεία και να συμβάλει στη διαμόρφωση της στρατηγικής της έρευνας.

4. Μερικά θεμελιώδη επιστημολογικά ερωτήματα

Τά προηγούμενα είναι γενικά και ίσως ελάχιστα πειστικά. Πρέπει λοιπόν να εξειδικεύσω περισσότερο τά επιχειρήματα υπέρ της επιστημολογίας. (Βέβαια τό *υπέρ*, δε δεσμεύει κανένα, και όπως είπα, θά είναι καλό να ακούσουμε και επιχειρήματα εναντίον της επιστημολογίας, ώστε να γίνει μιá πληρέστερη διερεύνηση του αντικειμένου μας).

'Από έλλειψη χρόνου είμαι υποχρεωμένος να απαριθμήσω, και όχι να αναπτύξω, μερικά από τά κύρια επιστημολογικά ερωτήματα. 'Αλλά φέτος, καθώς και στά επόμενα χρόνια —γιατί ελπίζω να επιζήσει αυτό τό σεμινάριο— θά έχουμε την ευκαιρία να ακούσουμε φιλόσοφους και επιστημολόγους, που θά αναπτύξουν αναλυτικά με την έκταση που τούς αξίζει, αυτά τά ερωτήματα.

Τό πρώτο ερώτημα αφορά τη γένεση μιás επιστήμης ή τη γένεση των επιστημών: Τό πώς γεννιούνται οι επιστήμες, μέσα σε ποιούς όρους, και μέ ποιές προϋποθέσεις. Είναι γνωστό ότι τό πρώτο κοσμοειδίωλο ήταν εμπειρικό —μυθολογικό: εμπειρικό, μέ την έννοια ότι προϋπέθετε μιá σειρά εμπειρικές γνώσεις, και μυθολογικό, μέ την έννοια ότι ό πρωτόγονος αντικαθιστούσε τίς άγνωστες αιτιακά σχέσεις, τούς άγνωστους αιτιακούς καθορισμούς, μέ φανταστικές σχέσεις άνθρωπο-μορφωτικού χαρακτήρα. 'Η επιστήμη αναδύθηκε απ' αυτό τό εμπειρικό—μυθολογικό σύμπαν, μέσα από μιá μακραίωνη διαδικασία.

Σέ ποιá στιγμή όμως αναδύεται και μορφώνεται ό επιστημονικός λόγος; Πολλοί μιλούν για πρωτο-επιστήμη ή προ-επιστήμη και επιστήμη. Καί μιλούν για επιστημολογική τομή, δηλαδή για μιá αποφασιστική στιγμή όπου περνάμε από την προ-επιστήμη, στην επιστήμη: σε κάτι που έχει καθορισμένο αντικείμενο, καθορισμένο έννοιολογικό πυρήνα και καθορισμένες μεθόδους. 'Αλλοι μιλούν όχι για επιστημολογική τομή, αλλά για μεταλλαγή ή για ποιοτική αλλαγή. Είναι ένα θέμα που συζητιέται ανάμεσα στους επιστημολόγους και στους φιλόσοφους.

'Η διαμόρφωση μιás επιστήμης, δηλαδή ή διαμόρφωση του έννοιολογικού της πυρήνα, σημαίνει σε συνέχεια, άρνηση της ιστορικότητας. 'Ως τη στιγμή αυτή όλοι δέχονται ότι υπάρχει μιá ιστορικότητα, ένα γίνεσθαι. 'Αλλά από τη στιγμή που θά διαμορφωθεί ό έννοιολογικός πυρήνας, παύει να εξελίσσεται ή επιστήμη; 'Εχουμε άρνηση, ή όπως λένε, *έκκλιση* της ιστορικότητας, ή μήπως αντίθετα περνάμε από μιá γρήγορη μεταλλαγή, σε μιá περίοδο βραδείας ανάπτυξης, που μπορεί να οδηγήσει σε νέες αντιθέσεις, σε νέα κρίση, και σε νέα επιστημονική αλλαγή;

'Ενα άλλο ερώτημα είναι τό πώς προκύπτει ή θεωρία από τό πείραμα. Ποιός είναι ό ρόλος του πειράματος; 'Από τη στιγμή που θά υπάρξει μιá συσσώρευση πειραματικών δεδομένων, ή θεωρητική τους γενίκευση είναι μιá διαδικασία που επαγωγικά και μέ τρόπο συνεχή οδηγεί στη θεωρία; Η μήπως αντίστροφα, όπως ισχυρίζονται πολλοί (ανάμεσά τους και ό Einstein), δεν υπάρχει ένα απ' εϊθείας επαγωγικό πέρασμα από τά πειραματικά δεδομένα στη θεωρία; Μήπως δηλαδή ό ρόλος της επιστημονικής φαντασίας ή της διαισθησης, της έφευρετικότητας, κ.λπ. είναι αποφασιστικός στό ποιοτικό άλμα που οδηγεί από τά δεδομένα στη θεωρία; Προσωπικ πιστεύω τό δεύτερο. Βέβαια αυτό δεν είναι απόλυτο. Γιατί στίς πρώτες τους φάσεις οι επιστήμες είχαν κυρίως πειραματικό χαρακτήρα, ήταν κοντά στά έποπτικά δεδομένα, και ήταν σχετικά εύκολο τό πέρασμα στη θεωρία, μέ τη βοήθεια της επαγωγής. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι τόν 16ο-17ο αιώνα κυριάρχησε ή επαγωγική μέθοδος. Φυσικά και τότε χρησιμοποιήθηκε ή αξιωματική μέθοδος, όπως αντίστροφα στην εποχή μας, μέ τίς πιό μαθηματικοποιημένες επιστήμες, κυριαρχεί, αλλά όχι απόλυτα, ή αξιωματική. Είναι κι αυτό ένα μεγάλο πρόβλημα, που δεν μπορεί να τεθεί άφρημένα, αλλά μέσα από την ιστορία των επιστημών.

'Ενα άλλο πρόβλημα αφορά τίς επιστημονικές επαναστάσεις. Μιá επιστημονική επανάσταση όφείλε-

ται σέ κάποια έκλαψη τῆς διάνοιας ενός μεγάλου ἐπιστήμονα, ἢ εἶναι προϊόν ἀντιθέσεων πού ἀναπτύσσονται μέσα στήν ἴδια τήν ἐπιστήμη —ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στό πείραμα καί στόν παλιό ἐννοιολογικό πυρήνα, ἀνάμεσα στό πείραμα καί στό σύνολο τοῦ φορμαλισμοῦ, ἀνάμεσα σέ διαφορετικούς τομεῖς τοῦ φορμαλισμοῦ μιᾶς ἐπιστήμης; Καί ἀπό τή στιγμή πού θά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπιστημονική ἐπανάσταση, τό καινούργιο εἶναι μία τυπική ἄρνηση τοῦ παλιοῦ; Ἡ μήπως τό παλιό συνιστᾷ μία ὀριακή περίπτωση μέσα στό νέο ἐννοιολογικό πλαίσιο; Κι ἂν τό παλιό ξαναβρίσκεται σάν ὀριακή περίπτωση, αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ νέα ἐπιστήμη εἶναι ἀπλῶς εὐρύτερη, καί ἡ διαφορά της μέ τήν προηγούμενη εἶναι ἀπλῶς ποσοτική, ἐκτακτική; Ἡ μήπως ἔχουμε μία ποιοτική μεταλλαγή, καί τό καινούριο πού βρίσκεται ὀριακά, εἶναι ἐνταγμένο σέ ἕνα ποιοτικά νέο ἐννοιολογικό πλαίσιο;

Θά σημειώσω ἀκόμα τό πρόβλημα τῆς σχέσης ἀλήθειας καί πλάνης. Αὐτό πού λέμε ἐπιστημονική γνώση, εἶναι «καθαρή γνώση», ἢ μήπως μέσα στήν ἀλήθεια τῆς ἐπιστήμης εἰσχωρεῖ ἡ ἰδεολογία, τόσο κατὰ τή διαμόρφωση τῶν ἐννοιολογικῶν θεμελιῶν, ὅσο καί στήν κατανόησή της; Καί πῶς μέ ἕνα εἶδος ἀντίδρασης, ἢ ἐπιστήμη γεννᾷ ἰδεολογία; Ὡς ποῖο βαθμό ἡ ἐπιστήμη ἐμπεριέχει πλάνες; Καί ὡς ποῖο βαθμό ἡ γνώση εἶναι ἀτελής, καί ποιά εἶναι ἡ δυνατότητα νά πλησιάζουμε ὅλο καί πιό πολύ τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα; Καί αὐτό τό πλησίασμα γίνεται μέ τρόπο συνεχῆ ὁμαλό, ὅπως φανταζόταν ὁ παλιός ρασιοναλισμός, ἢ μέσα ἀπό συγκρούσεις καί ποιοτικές μεταλλαγές. Εἶναι κι αὐτά μία σειρά προβλήματα πού ἀφοροῦν τόν χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας.

Καί ἕνα τελικό ἐρώτημα: Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στό μαθηματικό φορμαλισμό καί στό φυσικό περιεχόμενο μιᾶς θεωρίας; Οἱ φυσικοὶ καί οἱ μαθηματικοὶ ξέρουν τό βάρος αὐτοῦ τοῦ ἐρωτήματος. Γιατί ὑπάρχουν περιοχές ὅπου εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο νά βρεθεῖ αὐτή ἡ ἀντιστοιχία, ἢ οἱ δρόμοι μέσα ἀπό τούς ὁποίους πραγματοποιεῖται ὁ μορφισμός γιά τόν ὁποῖο μιλήσαμε. Κι ἀκόμα ποιά εἶναι ἡ ἀντιστοιχία τοῦ ἐννοιολογικοῦ πυρήνα μιᾶς θεωρίας μέ τήν πραγματικότητα; Καί ποιά ἡ λογική της δομή καί πῶς ἐκφράζεται ἡ πραγματικότητα μέσα ἀπ' αὐτή τή δομή; Καί πῶς ἐλέγχεται τόσο στό ἐννοιολογικό καί τό τυπικό ὅσο καί στό πειραματικό ἐπίπεδο ἡ ἀλήθεια μιᾶς θεωρίας;

Αὐτά τά ἐρωτήματα καί πολλά ἄλλα, εἶναι ἐρωτήματα οὐσιαστικά. Ἀφοροῦν τήν γένεση, τήν ἀνάπτυξη, τό χαρακτήρα τῶν ἐπιστημῶν, τό πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Καί στά ἐρωτήματα αὐτά ἐπιχειρεῖ νά ἀπαντήσει ἡ ἐπιστημολογία, καί εὐρύτερα ἡ φιλοσοφία.

5. Ἑλληνικές ἰδιομορφίες

Θά ἤθελα πρὶν τελειώσω νά πῶ δυό λόγια γιά μᾶς στήν Ἑλλάδα. Γιατί βέβαια τό σεμινάριο ἐμᾶς ἀφορᾷ, καί ἂν βγεῖ κάποιο κέρδος, ἐμεῖς θά ὠφεληθοῦμε. Εἶμαστε κληρονόμοι μιᾶς μακρᾶς παράδοσης πού ἀφορᾷ καί τήν ἀρχαιότητα καί τήν περίοδο τῆς ὑπαρξῆς μας στά νεότερα χρόνια. Εἶμαστε συνεπῶς καί ἀπό ὀρισμένες

αποψεις κληρονόμοι μιᾶς μεγάλης φιλοσοφικῆς παράδοσης. Ταυτόχρονα μᾶς λείπει ἡ συγχρονισμένη ἐπιστημονική, ἐπιστημολογική καί φιλοσοφική παιδεία, ἢ συντονισμένη καί ἀξιόλογη ἐρευνητική δραστηριότητα. Οἱ σπουδές μας ἦταν καί εἶναι ὡς σ' ἕνα βαθμό ἐλλειπείς καί ἀπαρχαιωμένες: βρίσκονται σέ διαφορά φάσης μέ τά ἀναπτυγμένα κέντρα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀντίστοιχα ἡ ἐρευνητική μας προσπάθεια εἶναι ἀκόμα στήν ἀρχή, καί τό γενικότερο ἐπιστημονικό καί ἐπιστημολογικό κλίμα κάθε ἄλλο παρά βοηθᾷ τήν εὐρύτερη κατατόπιση καί τόν εὐρύτερο προβληματισμό.

Ἡ φιλοσοφία ἀπό τήν ἄλλη πλευρά εἶχε πάντα μονόπλευρο προσανατολισμό. Ἦταν δηλαδή στραμμένη σχεδόν ἀποκλειστικά πρὸς τήν ἀρχαιότητα πού παρά τό ἀνεπανάληπτο μεγαλεῖο της, δέ μπορεῖ νά φωτίσει τά σημερινά μας ἐρωτήματα.

Τά τελευταῖα χρόνια ἡ κατάσταση εὐτυχῶς βελτιώνεται. Ἀλλά ἀκόμα εἶμαστε δέσμοι μιᾶς ἐμπειρικῆς ἀντίληψης, πού σημαίνει πῶς ὅταν δέν κάνεις λογαριασμούς στόν πίνακα, ἢ ὅταν δέν κάνεις πειράματα, λές κούφια λόγια. Διάλεξη, σεμινάριο, ἢ ὀτιδήποτε τέτοιο, ταυτιζόταν, καί ὡς ἕνα βαθμό ταυτίζεται ἀκόμα, μέ τήν ἄχρηστη γενικολογία. Ἡ ἀπασχόληση μέ αὐτά τά πράγματα γιά τό πολύ κοινό, ἀλλά καί γιά πολλούς ἐπιστήμονες θεωρεῖται ἀκόμα περιθωριακή, ἀνώφελη, ἀργόσχολη ἀπασχόληση, πού δέν χρησιμεύει σέ τίποτα καί πού ἀποσπᾷ τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν πραγματικότητα.

Ἐχουμε λοιπόν νά ξεπεράσουμε κενά καί προκαταλήψεις. Ἀλλά αὐτό δέν εἶναι λόγος γιά νά ποῦμε: δέ γίνεται τίποτα. Τό ἀντίθετο: αὐτό μᾶς ἐπιβάλλει νά κάνουμε κάτι. Ἐτσι, παράλληλα μέ τήν ἀνοδο τῆς στάθμης τῆς ἐπιστημονικῆς μας παιδείας, παράλληλα μέ τήν ἀνάπτυξη ἐρευνητικῶν κέντρων στό χῶρο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καί παράλληλα μέ τό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφική παιδεία ἀρχίζει νά βελτιώνεται καί νά στρέφεται καί πρὸς τήν σημερινή πραγματικότητα (χωρίς φυσικά νά ἀφήνει ἔξω ἀπό τή μέριμνά της τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας), ἔχουμε ὑποχρέωση νά στραφοῦμε στό ἴδιο τό ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς μας, καί νά προσπαθήσουμε νά τό κατανοήσουμε.

Ἡ φιλοσοφική καί ἡ ἐπιστημονική παιδεία, καί ἡ ἀντίστοιχη ἐρευνητική προσπάθεια στίς Ἀνώτατες Σχολές, δέν εἶναι ὑποχρεωτικά χαμένος χρόνος. Ἡ ἀπασχόληση αὐτή μπορεῖ νά ἀποβεῖ μέρος μιᾶς εὐρύτερης παιδευτικῆς προσπάθειας, πού θά ἔχει θετικές ἐπιπτώσεις ὄχι μόνον στό ἀνθρωπιστικό ἐπίπεδο, ἀλλά καί στήν ἴδια τήν ἐπιστημονική δραστηριότητα.

Ζοῦμε στήν πόλη ὅπου γεννήθηκε ἡ φιλοσοφία. Ἀντίξοες ἱστορικές συνθήκες ξέβραναν πρὶν ἀπό αἰῶνες τό δέντρο της, καί τό πουλί τῆς Ἀθηνᾶς ἐγκατάλειψε τόν τόπο πού τό εἶχε τιμήσει. Τό τοῖμντο καί τό καυσαέριο —πραγματικότητες καί σύμβολα ενός νέου, ἀπνευματικοῦ τρόπου ζωῆς— ὀλοκληρώνουν, μέσα ἀπό ἄλλες διαδικασίες, τό ἔργο προηγούμενων ἐποχῶν. Παρόλα ὅσα υποβαθμίζουν τή ζωή μας, μποροῦμε ἄραγε νά ἐλπίσουμε ὅτι ὁ φιλοσοφικός λόγος θά ξαναγεννηθεῖ σ' αὐτή τήν πόλη; Πιστεύω πῶς τό ἐρώτημα μᾶς ἀπασχολεῖ ὅλους.

Θέσεις για μιά μαρξιστική θεωρία του Δικαίου

—κυκλοφορία εμπορευμάτων υποκείμενο δικαίου*—

του Μπερνάρ Έντελμάν
μετάφραση: Δημ. Μηλιάκη

*Απόσπασμα από τό έργο του Bernard Edelman: *Le Droit Saisi par la photographie (Éléments pour une théorie marxiste du droit)*, [Τό Δίκαιο πιασμένο άπ' τή φωτογραφία (Στοιχεία για μιά μαρξιστική θεωρία του δικαίου)] εκδόσεις F. Maspero, Paris 1974.

Θέση πρώτη: τό δίκαιο παγιώνει και εξασφαλίζει τήν πραγμάτωση τής κυκλοφορίας άνάγοντάς τήν σέ φυσικό δεδομένο.

Ή σφαίρα τής κυκλοφορίας είναι τό πεδίο όπου εκδηλώνεται ή ακόλουθη κυρίαρχη κοινωνική σχέση: όλα τά άτομα (παράγουν και) ανταλλάσσουν εμπορεύματα. Ή κυκλοφορία είναι ό χώρος όπου βασιλεύει ή ανταλλακτική άξία. Ακριβέστερα ό χώρος τής κυκλοφορίας είναι ό χώρος «όπου κινείται ή ανταλλακτική άξία». Ήδω όλα τά άτομα, όντας φορείς τής ανταλλαγής, είναι άτομικοί ιδιοκτήτες, ελεύθερες ύπάρξεις που προσκομίζουν στήν άγορά τό εμπόρευμα του οποίου είναι κάτοχοι.

Διότι ή άγορά δέν είναι πλέον άγορά σκλάβων. Αντίθετα, είναι ό χώρος όπου ό άνθρωπος πραγματώνει τήν τριαδική του φύση. Ήδω τό άτομο θά αυτοεπιβεβαιωθεί ως ιδιοκτήτης, άρα ελεύθερος, άρα ίσος προς κάθε άλλον ιδιοκτήτη. Στη σφαίρα τής κυκλοφορίας αυτή ή τριπλή κατάφαση (ιδιοκτήτης, ελεύθερος, ίσος) γίνεται δεκτή μέ ένθουσιασμό, οργανώνεται και τίθεται σέ κίνηση. Τό προϊόν τής εργασίας άνήκει στον εργαζόμενο (άκριβέστερα: ή προσωπική εργασία είναι ό τίτλος τής άρχικής ιδιοκτησίας), και αυτό τό προϊόν μπορεί νά ανταλλάσσεται καθολικά μέ οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα. Για νά μιλήσουμε άπλούστερα, τό προϊόν τής εργασίας που έγινε εμπόρευμα — δηλαδή ανταλλακτική άξία και μετά ταύτα χρήμα — μπορεί νά ανταλλάσσεται καθολικά μέ οποιαδήποτε άλλο εμπόρευμα.

Ή σφαίρα τής κυκλοφορίας στό σημείο αυτό μάς άποκαλύπτει τούς συμφυείς της νόμους. Κάθε άτομο είναι ιδιοκτήτης (του καρπού τής εργασίας του ή τής

δυνάμει εργασίας του) και η εργασία του, μολονότι, μερική, είναι κοινωνική. "Αν και μερική, συμμετέχει στη συνολική εργασία. Γι' αυτό «παράγοντας για την κοινωνία, στην οποία ο καθένας με τη σειρά του σε ένα άλλο χώρο δουλεύει για μένα, παράγω για τον εαυτό μου».² 'Ο Χέγκελ, άλλωστε, δεν λέει τίποτε άλλο: παρά τόν ατομικό ἐγωισμό τὸ σύστημα τῶν ἀναγκῶν πραγματώνει τὴν καθολικότητα τῆς ἀστικής κοινωνίας (γαλλικά *société civile*, γερμ: *bürgerliche Gesellschaft*). Μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἰδεολογίας τοῦ δικαίου τὰ πάντα συμβαίνουν στὴ σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας· ὅτι τὸ οὐσιαστικό σημεῖο εἶναι οἱ ἀνταλλαγές καὶ ὅτι οἱ ἀνταλλαγές πραγματοποιοῦν τὸν "Ἀνθρώπο· ὅτι οἱ νομικές μορφές, πού ἐπιβάλλει ἡ κυκλοφορία, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴς ἴδιες τὴς μορφές τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας· ὅτι ἡ μορφή Ἵποκείμενο ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικότητα τῶν προσδιορισμῶν τῆς σέ μιά συγκεκριμένη πρακτική: τὸ Συμβόλαιο· ὅτι ἡ κυκλοφορία εἶναι μιά διαδικασία ὑποκειμένων.

Προτίθεται, λοιπόν, ἀφήνοντας ἐπίτηδες στὴν ἄκρη κάθε τί πού συμβαίνει «ἄλλου», «στό ἀπόκρυφο ἐργαστήρι τῆς παραγωγῆς», νά δείξω ὅτι τὸ δίκαιο ἐκλαμβάνει τὴν κυκλοφορία ὡς φυσικό δεδομένο· ὅτι ἡ κυκλοφορία, θεωρούμενη καθεαυτή ὡς ἀπόλυτη, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιά ἰδεολογική ἔννοια πού ἀνάγεται στὸν Χόμψ, τὸν Ρουσσώ, τὸν Κάντ ἢ τὸν Χέγκελ: τὴν ἔννοια τῆς ἀστικής κοινωνίας (*société civile*)· ὅτι τὸ δίκαιο, παγιώνοντας τὴν κυκλοφορία ἐξαγγέλλει τὴς ἀρχές τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη· ὅτι τὸ δίκαιο στὴν προμετωπίδα τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ἐγγράφει τὰ σύμβολα τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας, ἀλλὰ τὰ σύμβολα αὐτὰ στὴν κρυφὴ πραγματικότητα πού βρίσκεται «ἄλλου», διαβάζονται ὡς ἐκμετάλλευση, σκλαβιά, ἀνισότητα, καταθλασμένος ατομικισμός.

Θά προσπαθῶ, λοιπόν, τώρα, νά προσεγγίσω τοὺς προσδιορισμούς τῆς κυκλοφορίας, τὸ συγκεκριμένο/ἰδεολογικό «καθεστῶς» τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας. Καὶ θά δοῦμε ὅτι τὸ δίκαιο παγιώνει αὐτὸ τὸ καθεστῶς, τὸ πραγματοποιεῖ μέ τρόπο συγκεκριμένο/ἰδεολογικό.

Στὴ σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας τὰ ἄτομα «συγκρούονται ὡς ἀνταλλακτικές ἀξίες ὑποκειμενικοποιημένες, ἰσοδύναμες, ζωντανές, ἀξίες ἴσες».³ Διαφορετικά, τὰ ἄτομα δέν κάνουν τίποτε ἄλλο παρά νά ἐνσαρκώνουν καὶ νά ἀναπαράγουν τὴν ἴδια τὴν κίνηση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. Ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία τὰ ἀντιπροσωπεύει καὶ τὰ ἴδια ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία.

Ἄλλὰ, ὅταν τὸ ἄτομο, φορέας τῆς κυκλοφορίας, παίρνει τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας πού ἀντιπροσωπεύει, καὶ ἡ «βούλησή» του, ἐδρεύοντας τὰ πράγματα παίρνει τὰ χαρακτηριστικά τῶν πραγμάτων στὰ ὅποια ἐδρεύει, δηλαδή ὅταν τὸ ἄτομο θεωρεῖται ἐλεύθερος ἰδιοκτήτης καὶ ἴσος πρὸς τοὺς ἄλλους ἰδιοκτήτες, τὴν ἴδια στιγμή θεωρεῖ καὶ τὸν εαυτό του ἐλεύθερο καὶ ἴσο πρὸς τοὺς ἄλλους ἰδιοκτήτες. Μὲ ἄλλα λόγια, παίρνει τοῖς μετρητοῖς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀξία, κοινωνικὴ ἔκφραση τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του, πραγματώνει ἀληθινὰ τὴν ἐλευθερία, τὴν ἰσότητα, ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία βασιλεύει στὴν

«ἐπιφάνεια» τῆς συνολικῆς διαδικασίας καὶ ὅπου αὐτὴ ἡ «ἐπιφάνεια» ἀγνοεῖ τὸ βάθος πού ἡ ἴδια καλύπτει.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θά ἤθελα νά παραπέμψω σέ ἕνα κείμενο πού τὸ θεωρῶ θεμελιακό γιὰ τὴ θεωρία τῆς ἰδεολογίας. Νομίζω ὅτι ἕνας σχολιασμός τοῦ κειμένου αὐτοῦ θά μοῦ ἐπιτρέψει νά ἐντοπίσω τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ θεωρία τῆς ἀξίας καὶ τὴ θεωρία τῆς ἰδεολογίας, ὥστε στὴ συνέχεια νά προχωρήσω εὐθέως στὰ ζητήματα τοῦ δικαίου.

Στὴν «Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας», ὁ Μάρξ, μελετώντας τὴς ἐκδηλώσεις τοῦ νόμου τῆς ἰδιοποίησης στὴν ἀπλή κυκλοφορία καὶ εἰδικότερα τοὺς προσδιορισμούς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας, γράφει τὸ ἐξῆς οὐσιαστικότερο πρᾶγμα: «ἔτσι, λοιπόν, ἡ διαδικασία τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας πού ἀναπτύσσει τὴν κυκλοφορία, ὄχι μόνο σέβεται τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα, ἀλλὰ καὶ τὴς δημιουργεῖ. Εἶναι ἡ πραγματικὴ τους βάση. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότητα, ὡς καθαρὲς ἰδέες, εἶναι ἰδεατὲς ἐκφάνσεις αὐτῶν τῶν διαφόρων φάσεων: Τὸ πολιτικό, νομικό καὶ κοινωνικό ἀνάπτυγμά τους, ἀπλούστατα, εἶναι ἡ ἀναπαραγωγή τους σέ ἄλλο ἐπίπεδο».⁴

Καὶ ὁ Μάρξ προσθέτει παρακάτω: «Στὴν πραγματικότητα τὸ σύστημα τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καὶ, ἀκόμη, τὸ νομισματικό σύστημα εἶναι τὸ σύστημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας. Ἀλλὰ οἱ ἀντιφάσεις πού ζεπτιοῦνται στὴ διάρκεια τῆς ἀνάπτυξής του εἶναι ἐνυπαρκτες, εἶναι ἐπακόλουθα τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας πού μετατρέπονται στό ἀντίθετό τους».⁵

Μὲ ἄλλα λόγια, ἐνῶ στὸ χῶρο τῆς κυκλοφορίας ἀναγνωρίζονται οἱ προσδιορισμοὶ τῆς ἰδιοκτησίας (ἐλευθερία/ἰσότητα), ταυτόχρονα, στὸ χῶρο τῆς παραγωγῆς, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀναγκαστικά ἀγνοοῦνται: ἐκεῖ δηλαδή ὅπου τὸ κεφάλαιο, στὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ἐξάγει ἀπὸ τὸν ἐργάτη ὑπεραξία.

Ἡ διαδικασία τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, δημιουργώντας τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα, παράγει μέ αὐτὸ τὸν τρόπο καὶ μέ τὴν ἴδια κίνηση τὴν συνακόλουθη αὐταπάτη ὅτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότητα εἶναι ὄντως πραγματικές. Ἡ αὐταπάτη αὐτὴ δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀνανάκλαση τῶν πραγματικῶν ἀντιφάσεων τοῦ συστήματος τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας: δέν μπορεῖ

1. Κ. Μάρξ, «Contribution à la critique de l' économie politique» (Συμβολὴ στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας), éd. Sociales, σελ 212.

2. Στὸ ἴδιο σελ. 214.

3. Στὸ ἴδιο σελ. 221.

4. Στὸ ἴδιο σελ. 224.

5. Στὸ ἴδιο σελ. 225.

νά φέρει αληθινή ελευθερία ούτε αληθινή ισότητα.

«Τό γεγονός ότι ή αξία εκφράζει μόνο την κοινωνική εργασία πού εμπεριέχεται στά προϊόντα των ατομικών παραγωγών, μάς δίνει τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουμε τη διαφορά ανάμεσα στην κοινωνική εργασία και στην ατομική εργασία πού περιέχεται στό ίδιο προϊόν.

«Αν δηλαδή ένας ατομικός παραγωγός εξακολουθεί νά παράγει σύμφωνα μέ τόν παλιό τρόπο, ενώ ή παραγωγή στή κοινωνία έχει εξελιχθεί, θά προκύψει μιά πολύ αισθητή διαφορά. Αν επίσης, τό σύνολο των ατομικών παραγωγών ενός είδους εμπορευμάτων παράγει μιά τόσο μεγάλη ποσότητα από αυτά τά εμπορεύματα, πού ξεπερνά τίς κοινωνικές ανάγκες, ή αξία τους αλλάζει. Τό γεγονός ότι ή αξία ενός εμπορευματος εκφράζεται μόνο μέ ένα άλλο εμπόρευμα και παίρνει τήν υπόστασή της, πραγματώνεται δηλαδή μόνο στην ανταλλαγή, σ' αυτό ακριβώς τό γεγονός βρίσκεται και ή δυνατότητα νά μή συντελεστεί καθόλου ή ανταλλαγή ή, τό λιγότερο, τό εμπόρευμα αυτό νά μή πραγματοποιήσει τήν ακριβή του αξία. Και τελικά, όταν τό ιδιότυπο εμπόρευμα «εργατική δύναμη» εμφανιστεί στην αγορά, ή αξία του καθορίζεται, όπως και ή αξία κάθε άλλου εμπορευματος, σύμφωνα μέ τόν κοινωνικά αναγκαίο χρόνο πού απαιτείται γιά τήν παραγωγή του.

Στήν έννοια λοιπόν τής αξίας των προϊόντων βρίσκεται ήδη τό σπέρμα δλόκληρου του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, τό σπέρμα τής αντίθεσης καπιταλιστών και μισθωτών εργατών, του βιομηχανικού ηφεδρικού στρατού και των κρίσεων. Τό νά θέλει κανείς νά καταργήσει τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αποκαθιστώντας τήν «αληθινή» τάχα αξία των προϊόντων είναι σά νά θέλει να καταργήσει τόν καθολικισμό εκκαθιστώντας στον παπικό θρόνο ένα «αληθινό» Πάπα...».⁶

Τό σύστημα τής ατομικής ιδιοκτησίας συνεπάγεται τήν ελευθερία και ισότητα, αλλά πρόκειται γιά τήν ελευθερία και ισότητα τής ατομικής ιδιοκτησίας. Σέ τελευταία ανάλυση, κάθε άστική ιδεολογία αποκρύπτει τίς ένυπαρκτες στην άστική ελευθερία και ισότητα αντιφάσεις, οι οποίες τίς μετατρέπουν στό αντίθετό τους: τή δουλεία και τήν εκμετάλλευση.⁷

Η κυκλοφορία τής ανταλλακτικής αξίας δέν είναι τίποτε άλλο από τήν κυκλοφορία τής ισότητας και τής ελευθερίας, δηλαδή των προσδιορισμών τής ατομικής ιδιοκτησίας. Και κάθε άστική ιδεολογία είναι μιά μορφή εξιδανίκευσης αυτών των προσδιορισμών. Θά μπορούσαμε λοιπόν νά πούμε ότι ή έσχατη λειτουργία τής άστικής ιδεολογίας συνίσταται στό νά εξιδανικεύει τους προσδιορισμούς τής ατομικής ιδιοκτησίας (ελευθερία/ισότητα), τους αντικειμενικούς προσδιορισμούς τής ανταλλακτικής αξίας. Η συγκεκριμένη βάση κάθε ιδεολογίας είναι ή ανταλλακτική αξία. Ο Χέγκελ, αναπτύσσοντας τήν Ίδέα δικαίου, τί άλλο έκανε από τό νά δείξει τήν καθαρή έκφραση τής κίνησης τής αξίας; Και ή «διαλεκτική» των «Αρχών τής Φιλοσοφίας του Δικαίου» τί άλλο είναι έξόν ή όλοένα και περισσότερο άφηρημένη έκφραση τής αξίας; Διότι, στό κάτω κάτω τής γραφής, ή χεικελιανή ιδέα δικαίου — ή μάλλον ό, τι στό Δίκαιο θεωρείται ως Πνεύμα — είναι ή αξία εν άναμονή του έαυτού της.

Από τή στιγμή πού ή διαδικασία τής ανταλλακτικής αξίας είναι ή διαδικασία τής ελευθερίας και τής ισότητας, από τή στιγμή πού τά άτομα δέν είναι παρά

«ζωντανά ισοδύναμα», ή διαδικασία τής ανταλλακτικής αξίας γίνεται διαδικασία του υποκειμένου και ή διαδικασία του υποκειμένου γίνεται διαδικασία τής ανταλλακτικής αξίας. Μέ άλλα λόγια, στή σφαίρα τής κυκλοφορίας, τά πάντα συμβαίνουν (ή δέν συμβαίνουν) μεταξύ υποκειμένων, τά όποια είναι επίσης υποκείμενα του μεγάλου Υποκειμένου, δηλαδή του κεφαλαίου. Και όπως έξάλλου ή κυκλοφορία καμουφλάρει τήν παραγωγή, (άποκαλύπτοντάς την) θά μπορούσαμε νά πούμε ότι κάθε παραγωγή εκδηλώνεται ως παραγωγή υποκειμένου.

Θά προσπαθήσω λοιπόν νά άπαντήσω στό έρώτημα πού έθεσε ο Άλτουσέρ: άν είναι αλήθεια ότι κάθε ιδεολογία εκκαλεί τά άτομα ώς υποκείμενα, τό συγκεκριμένο/ιδεολογικό περιεχόμενο τής άστικής εκκλησης είναι τό ακόλουθο: τό άτομο εκκαλείται ως ένσάρκωση των προσδιορισμών τής ανταλλακτικής αξίας. Και θά μπορούσα νά προσθέσω ότι τό υποκείμενο δικαίου άποτελεί τήν προνομιακή μορφή τής ένλόγω εγκλησης, στό βαθμό πού τό Δίκαιο εξασφαλίζει και άναλαμβάνει τήν άποτελεσματικότητα τής κυκλοφορίας.

Αλλά, όπως έξάλλου, ή κυκλοφορία άναπαράγεται μόνο διά μέσου των υποκειμένων, ή ανταλλακτική αξία και περισσότερο ή τελειωμένη μορφή της, τό Κεφάλαιο, εμφανίζεται ως άπόλυτο Υποκείμενο πού διασφαλίζεται και νομιμοποιείται στό όνομα τής ίδιας του τής άνακατανομής σέ υποκείμενα.

Τώρα πρέπει νά δοϋμε πιό συγκεκριμένα όρισμένα πράγματα: Μιλώ γιά τήν κυκλοφορία και τήν ιδεολογία της, γιά τήν συγκεκριμένη/ιδεολογική έκφραση του κεφαλαίου στό χώρο αυτό. Άπ' αυτή τήν άποψη μπορώ νά υποστηρίξω ότι έχει ελάχιστη σημασία γιά τήν κυκλοφορία άν τό κεφάλαιο, στή διαδικασία παραγωγής του, χρησιμοποιεί τήν εργασία, αυτό τό «μη πραγματικό κεφάλαιο», αυτή τήν αξία χρήσης πού άποτελεί «τό αντίθετο και τό συμπλήρωμα του χρήματος μέ τήν ιδιότητά του ως κεφάλαιο». Στή σφαίρα τής κυκλοφορίας, λοιπόν, γίνεται φανερό και έχει σημασία γι' αυτήν ότι τό κεφάλαιο, αυτή ή αξία πού γίνεται μόνη της αξία, όχι μόνο γεννιέται από μόνο του αλλά και ότι προκαλεί τήν ίδια τήν διαδικασία παραγωγής του.¹⁰

Ο Μάρξ γιά νά χαρακτηρίσει αυτό τό αυτοδημιούργητο χρησιμοποιεί μιά μεταφορά πού δέν είναι άθώα. Η αξία «ξεχωρίζει μέσα της τήν αρχική αξία από τήν υπεραξία της, όπως ακριβώς και ο Θεός ξεχωρίζει τόν Πατέρα και τόν Υιό στό ίδιο του τό πρόσωπο, και οι δύο μαζί είναι ένας και όμηλικός. Διότι μόνο χάρη στην υπεραξία 10 στερλινών οι 100 πρώτες καταβεβλημένες στερλίνες γίνονται κεφάλαιο, και μόλις γίνουν κεφάλαιο, μόλις ο γιός γεννιέται από τόν πατέρα και ο πατέρας από τό γιό, ή διαφορά εξαφανίζεται και δέν υπάρχει παρά ένα μόνο πλάσμα: 110 στερλίνες».¹¹

«Ο ίδιος ο Θεός «μετουσιώνεται» και άποστέλλει τόν Υιό του στή γή, άπλό εγκαταλειμμένο υποκείμενο (...), υποκείμενο αλλά και Υποκείμενο, άνθρωπος αλλά και Θεός, γιά νά φέρει σέ πέρας τήν άποστολή της τελικής Λύτρωσης, τήν άνάσταση του Χριστού. Ο Θεός λοιπόν έχει ανάγκη νά «μετουσιωθεί» ο ίδιος σέ άνθρωπο, τό Υποκείμενο έχει ανάγκη νά γίνει υποκείμενο...».¹² Η Δευτέρα Παρουσία, όπου τό υποκείμενο επιστρέφει στις άγκάλες του Υποκειμένου, είναι οι 110 στερλίνες, τό Χ' του τύπου X — M — X'.¹³

Ὁ γυιός τοῦ Κεφαλαίου εἶναι ἡ ὑπεραξία πού μετουσιώνεται σέ Κεφάλαιο, εἶναι τό Ὑποκείμενο πού μετουσιώνεται σέ ὑποκείμενα, καί τά άτομα, φορεῖς τῆς κυκλοφορίας, εἶναι τά ὑποκείμενα πού ἐξασφαλίζουν τή λειτουργία τοῦ Ὑποκειμένου. Στό σημείο αὐτό πρέπει νά συγκεφαλαιώσουμε τίς διάφορες προτάσεις γιά νά φτιαχτεῖ ἡ συγκεκριμένη/θεωρητική βάση τῆς ἀποδεικτικῆς μου.

1. Ἡ ἀστική ἰδεολογία ἐξιδανικεύει (καθαρές ἰδέες) τούς προσδιορισμούς τῆς ἰδιοκτησίας (ἐλευθερία — ἰσότητα).

Πράγμα πού τήν ὑποχρεώνει νά πει:

α) ὅτι ἡ κοινωνία (= «ἀστική κοινωνία» ὡς ὁλότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων) μέ τούς σύμφυτους νόμους τῆς, ἐκφράζει τήν ὁλότητα τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας.

β) ὅτι τά μέλη αὐτῆς τῆς κοινωνίας εἶναι *ἐλεύθερα* καί *ἴσα* μεταξύ τους.

γ) ὅτι καθε παραγωγή εἶναι παραγωγή ἑνός ἐλεύθερου ὑποκειμένου.

δ) ὅτι οἱ νόμοι πού ἐπιτρέπουν τήν ἐξασφάλιση τῆς λειτουργίας αὐτῆς τῆς κοινωνίας (δημοκρατία) εἶναι οἱ φυσικοὶ νόμοι τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας, οἱ νόμοι μιᾶς διαδικασίας πού κλείνεται στόν ἑαυτό της.

2. Τό Δίκαιο ἐξασφαλίζει τίς μορφές τῆς κυκλοφορίας καί τίς παγιώνει ὡς φυσικά δεδομένα.

Πράγμα πού ὑποχρεώνει τήν ἀστική ἰδεολογία νά ὑποστηρίξει:

α) ὅτι ἡ νομική ἐγκληση τοῦ ἀτόμου, φορέα τῆς ἀνταλλαγῆς (μέλους τῆς ἀστικῆς κοινωνίας) τό συγκροτεῖ σέ ὑποκείμενο τοῦ δικαίου, τῆς ἰδιοκτησίας, ἱκανό νά ἀποκτήσει καί νά πωλήσει αὐτοπροσώπως.

β) ὅτι μεταξύ δύο ὑποκειμένων τοῦ δικαίου ἡ ἀνταλλαγή ἰσοδυνάμων εἶναι ἡ θεμελιακή νομική σχέση.

γ) ὅτι κάθε ἀνθρώπινη κοινωνική παραγωγή εἶναι παραγωγή ἑνός ὑποκειμένου δικαίου.

δ) ὅτι τό Δίκαιο παρουσιάζει ὡς «ἀναγκαστικούς» τούς «φυσικούς» νόμους τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας, ὅπως ἐπίσης τούς νόμους μιᾶς διαδικασίας πού κλείνεται στόν ἑαυτό της, στή λειτουργία τῶν κατηγοριῶν τῆς. Ὁ προηγούμενος «πίνακας» ἀπαιτεῖ ὀρισμένα σχόλια. Αὐτό πού θέλησα νά σηματοδοτήσω εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἐγγένει ἀστική Ἰδεολογία καί τῆ Νομική ἰδεολογία. Νά λοιπόν πού φαίνεται ὅτι τό πεδίο συνάντησής τους εἶναι ἡ κυκλοφορία, δηλαδή τό πεδίο πραγματοποίησης τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καί τῶν προσδιορισμῶν τῆς. Ἄν ἡ ἐγγένει ἀστική ἰδεολογία στοχάζεται τήν κοινωνική διαδικασία στό σύνολό της μέ τήν ἔννοια τῆς «πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς δημοκρατίας» (πράγμα πού δέν εἶναι παρά μιᾶ τετριμμένη μορφή τῆς παλαιᾶς ἔννοιας τῆς ἀστικῆς κοινωνίας) ἀκριβῶς πάνω σ' αὐτή τήν ἔννοια οἰκοδομεῖται ἡ νομική ἰδεολογία.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν πολύ καλά ὅλη τήν ἀξία πού ἔχει — καί γιά τό πνευματικό δρομολόγιο τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ — τό νά καθορίσουμε τή θέση αὐτῆς τῆς ἔννοιας. Στόν πρόλογο τῆς «Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας», ὁ Μάρξ ὑπενθυμίζει τό σχῆμα του:

...«Οἱ ἔρευνές μου κατέληξαν στό συμπέρασμα, ὅτι οἱ νομικές σχέσεις, ὅπως καί οἱ μορφές τοῦ Κράτους, δέν μπορούν νά ἐξηγηθοῦν, οὔτε ἀπό μόνες τους οὔτε μέ τήν λεγόμενη γενική ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀλλά

ἀντίθετα οἱ ρίζες τους βρίσκονται στίς ὀλικές συνθήκες ὑπαρξης, στίς ὁποῖες ὁ Χέγκελ, ἀκολουθώντας τό παράδειγμα τῶν Ἄγγλων καί τῶν Γάλλων τοῦ 18ου αἰώνα, περιλαμβάνει ἕνα σύνολο μέ τό ὄνομα «ἀστική κοινωνία» τήν ἀνατομία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας πρέπει μέ τή σειρά της νά τήν ἀναζητήσουμε στήν πολιτική οἰκονομία».

Καί ὁ Μάρξ στήν «Γερμανική Ἰδεολογία» δίνει τόν ἀκόλουθο ὄρισμό:

«Ἡ ἀστική κοινωνία» ἀγκαλιάζει τό σύνολο τῶν ὀλικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων στό πλαίσιο ἑνός ὀρισμένου σταδίου ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἀγκαλιάζει τό σύνολο τῆς ἐμπορικῆς καί βιομηχανικῆς ζωῆς μιᾶς ὀρισμένης φάσης καί ξεπερνάει ὡς ἐκ τούτου τό ἴδιο τό Κράτος καί τό Ἔθνος μολονότι ὀφείλει νά ὀριστεῖ πρὸς τά ἔξω ὡς ἐθνικότητα καί πρὸς τά μέσα ὡς Κράτος. Ὁ ὄρος ἀστική κοινωνία ἐμφανίστηκε τό 18ο αἰ., μόλις οἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας ἀποδεσμεύτηκαν ἀπό τήν ἀρχαία καί

ο. Φρ. Ἐνγκελς, «Ἀντι - Ντύρινγκ», ἑλλ. μετάφραση Γ. Στεργίου, ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, σελ. 461.

7. Γι' αὐτό ἡ διεκδίκηση τῆς ἰσότητας καί τῆς ἐλευθερίας ἀπό τό προλεταριάτο στό οἰκονομικό καί τό κοινωνικό ἐπίπεδο περνάει ἀνάγκαστικά ἀπό τήν κατάρρηση τῶν τάξεων, ἀπό τήν κατάρρηση τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τά μέσα παραγωγῆς (βλέπε καί Φρ. Ἐνγκελς Ἄντι - Ντύρινγκ, ἑλληνική μετάφραση, ὁ. π., σελ. 161).

8. K. Marx, Contribution, ὁ. π., σελ. 251.

9. Στό ἴδιο σελ. 251.

10. Τό γεγονός ὅτι τό κεφάλαιο δημιουργεῖ κεφάλαιο ὄχι μόνο αὐτοπαραγόμενο ἀλλά ἀναπαραγόμενο, μέ τρόπο ὀλοένα καί περισσότερο διευρυμένο, τήν ὕλη τοῦ κεφαλαίου (τήν αὐξανόμενη μαζα τῆς ἐργασίας) ὁ Μάρξ τό ἐξέθεσε πολύ γλαφυρά σέ ἕνα «ἀνέκδοτο» κεφάλαιο τοῦ «Κεφαλαίου» (La Pensée, Ἀπρίλ. 1970). Καί ἐκεῖνο πού διαφοροποιεῖ «τήν αὐτονομία τοῦ χρήματος (πού) ὀφείλει νά ἐμφανιστεῖ ὡς διαδικασία (καί πού εἶναι) ταυτόχρονα ὄρος προκαταβολικῆς καί ἀποτελεσμα τῆς κυκλοφορίας» («Contribution», σελ. 245) ἀπό τήν αὐτονομία τοῦ Κεφαλαίου εἶναι ὅτι ἡ διαδικασία τοῦ Κεφαλαίου εἶναι μιᾶ διαδικασία συνολική. Μέ ἄλλα λόγια ἡ διαδικασία του εἶναι συνάμα διαδικασία τῆς ἀξίας χρήσης (ἡ ἐργασία, τό μὴ κεφάλαιο) καί τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, ἡ ἴδια ἡ διαδικασία μετασχηματισμοῦ τῆς ἀξίας χρήσης σέ ἀνταλλακτική ἀξία. «Ἡ ἐργασία παράγει τούς ὄρους παραγωγῆς τῆς ὡς κεφάλαιο - καί τό κεφάλαιο, τήν ἐργασία πού τοῦ ἐπιτρέπει νά πραγματοποιηθεῖ τό κεφάλαιο - δηλαδή τό μισθωτό ἐργαζόμενο» (La Pensée, Ἀπρίλιος 1970). Ἐνῶ τό χρῆμα δέν παίρνει ὑπόψη του τήν αὐτονομία τῆς ἀξίας παρά μόνο στήν κλειστή διαδικασία τῆς κυκλοφορίας, τό Κεφάλαιο, εἶναι ἡ ἀξία πού ἔγινε καθολική διαδικασία. Γι' αὐτό τό Κεφάλαιο μοιάζει ὄχι μόνο νά αὐτοδημιουργεῖται ἀλλά καί νά δημιουργεῖ πραγματικά τούς ὄρους τῆς ἀναπαραγωγῆς του. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κυριολεκτικά ὑποταγμένος στό Κεφάλαιο δεδομένου ὅτι, πραγματικά, τό Κεφάλαιο τόν παράγει. Συνάμα ὁ ἄνθρωπος βιώνει τούς νόμους τοῦ Κεφαλαίου θεωρώντας τους «φυσικούς νόμους». Τό Κεφάλαιο γίνεται ἕνα «πλάσμα ἰσχυρό, μυθικό, ὄλες οἱ κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις μοιάζουν νά ὀφείλουν τήν ὑπαρξή τους στό κεφάλαιο καί ὄχι στήν ἐργασία» (K. Μάρξ, «Τό Κεφάλαιο», τόμ. III, τ. III, σελ. 205).

11. K. Μάρξ «Τό Κεφάλαιο», ἐδ. Social, βιβλ. I, τόμ. I σελ. 158. Βλέπε καί ἑλληνική μετάφραση ἑλλήνων γλωσσολογῶν ἐξωτερικοῦ, τόμ. I, σελ. 166, ἐκδ. «Μόρφωση», Ἀθήνα 1963.

12. Λουί Ἀλτουσέρ, «Θέσεις» (βλέπε κεφάλαιο: «Ἰδεολογία καί Ἰδεολογικοὶ μηχανισμοὶ τοῦ Κράτους»), ἐκδ. Θεμέλιο.

13. X—X' (Χρῆμα - Ἐμπόρευμα - Χρῆμα) «εἶναι ὁ γενικός τύπος τοῦ κεφαλαίου, ὅπως ἐμφανίζεται ἄμεσα στή σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας», καί πού ἀναλύει ὁ Μάρξ στόν Α' τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», βιβλ. I, μέρος Β' (Μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο), ἑλλ. μετάφραση, σελ. 157 ἑ.π. (Σ.τ.Μ.)

μσαιωνική κοινότητα. *Ἡ ἀστική κοινότητα, σάν τίτοια, δέν ἀναπτύσσεται παρά μέ τήν ἀστική τάξη. Ὡστόσο ἡ κοινωνική ὀργάνωση πού προέρχεται ἄμεσα ἀπό τήν παραγωγή καί τό ἐμπόριο, καί πού σέ κάθε περίπτωση σχηματίζει τή βάση τοῦ Κράτους καί τό ὑπόλοιπο τῆς ἰδεολογίας ὑπερδομῆς, πάντοτε δηλώνονταν μέ τό ὄνομα αὐτό¹⁵.*

Αὐτά τά δύο κείμενα ἐπιτρέπουν νά ἐξειδικεύσουμε τήν ἔννοια τῆς ἀστικής κοινωνίας, πού ἀντίθετα μέ τά φαινόμενα, δέν δηλώνει τίποτε παραπάνω ἀπό τήν κυκλοφορία.

Ἦδη ἀπό τήν ἐποχή τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας», ὁ Μάρξ περιέγραφε τήν ἀστική κοινωνία ὡς μιᾶ ἰδεολογική ἔννοια. Πράγματι, ἡ ἔννοια αὐτή ἀπό τή μιᾶ μεριά ἐπικαλύπτει «τό σύνολο τῶν ὕλικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων στό πλαίσιο ἑνός ὀρισμένου σταδίου ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» καί ἀπό τήν ἄλλη ἐπικαλύπτει «ὀλόκληρη τήν κοινωνική ὀργάνωση πού ἄμεσα προέρχεται ἀπό τήν παραγωγή καί τό ἐμπόριο».

Ἡ διαφορετικά στήν ἴδια καί τήν αὐτή κατηγορία ἐνώνεται παραγωγή καί κυκλοφορία.

Ἄλλά τήν ἴδια στιγμή — καί ὁ Μάρξ τό σημειώνει στό «Πρόλογο» στήν «Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» — ἡ ἔννοια αὐτή ἀποτελεῖ μιᾶ «πρόοδο»: Ἐπισημαίνει ὅτι οἱ νομικές σχέσεις καί τό Κράτος ριζώνουν στίς «ὕλικές συνθήκες ὑπαρξῆς».

Ἡ ἔννοια λοιπόν ἀστική κοινωνία εἶναι ταυτόχρονα σωστή καί πλανημένη. Εἶναι σωστή στό βαθμό πού ἐπιδιώκει νά περιλάβει καθολικά τήν κοινωνική διαδικασία, καί εἶναι λανθασμένη στό μέτρο πού περιορίζει τήν κοινωνική ὀργάνωση στά φαινόμενά της: τήν κυκλοφορία.

Πράγματι, ἡ ἀστική κοινωνία εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τῆς σχέσης πού ἀντιπροσωπεύει τό Κεφάλαιο. Τό νά θεωρεῖ κανεῖς τήν ἐπιφάνεια — τήν ἀστική κοινωνία μέ τούς ἰδιαιτέρους νόμους της — ὡς τήν ὁλότητα τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας (οἰκονομικῆς, νομικῆς, πολιτικῆς) μοιάζει σά νά ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀστική κοινωνία, ἔτσι ὅπως «φαίνεται», εἶναι ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας. Ἡ καλύτερη ἀπόδειξη εἶναι τό σύστημα τῶν ἀναγκῶν ὅπως ὁ Χέγκελ τό ἀναπτύσσει στίς «*Ἀρχές τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου*».

Ἡ ἀστική κοινωνία, ὡς ἰδεολογική ἔννοια πού φιλοδοξεῖ νά περιλάβει τό σύνολο τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας, ἀποτελεῖ τό σημείο συνάντησης τῆς ἐγγενεῖς ἀστικῆς ἰδεολογίας καί τῆς νομικῆς ἰδεολογίας. Ἄλλά στό σημείο ὅπου ἡ ἐγγενεῖς ἰδεολογία καί ἡ νομική ἰδεολογία συναντιοῦνται, ταυτόχρονα, ἡ μιᾶ προσπερνᾶει τήν ἄλλη.

Πράγματι, ὅλες οἱ κατηγορίες πού θεμελιώνουν τήν ἔννοια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας — ἀτομική ἰδιοκτησία, ὑποκείμενο, βούληση, ἐλευθερία, ἰσότητα — ἐξειδικεύονται χάρη στή νομική ἰδεολογία. Τό ὑποκείμενο ἐξειδικεύεται ὡς ὑποκείμενο δικαίου. Ἡ παραγωγή τοῦ ὑποκειμένου ἐξειδικεύεται ὡς παραγωγή τοῦ ὑποκειμένου δικαίου. Ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἰσότητα ἐξειδικεύεται ὡς ἡ ἐλευθερία καί ἰσότητα κάθε ὑποκειμένου.

Ἄλλά ταυτόχρονα, αὐτή ἡ ἐξειδίκευση εἶναι ἀναγκαστική. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἂν ἡ νομική ἰδεολογία ἐξειδικεύει «νομικά» τήν ἀστική ἰδεολογία, ταυτόχρονα ἡ ἐν λόγῳ ἐξειδίκευση πραγματοποιεῖται συγκεκριμένα

μέ τήν καταναγκασμό τοῦ Κρατικοῦ μηχανισμοῦ.

Ἔτσι, ὁ κρατικός μηχανισμός ἐπιβάλλοντας τό «ἐννομο» — ὡς πραγματική ἐκδήλωση τῆς νομικῆς ἰδεολογίας —, μέ τόν καταναγκασμό ἐπιβάλλει τήν νομική ἰδεολογία καί ἀντίστροφα ἡ νομική ἰδεολογία δικαίῳναι τόν καταναγκασμό.

Ἡ συνάντηση αὐτῶν τῶν ἀναφορῶν μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐξειδικεύσουμε τή λειτουργία τοῦ Δικαίου. Τό Δίκαιο ἐκφράζει πραγματικά/ἰδεολογικά, μέ τόν καταναγκασμό τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, τούς προσδιορισμούς τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας (ἰδιοκτησία/ἐλευθερία, ἰσότητα). Ὀνομάζουμε τήν πραγματική ἐκφραση, ἔννομο σύστημα: τήν ἰδεολογία ἐκδήλωση, τή νομική ἰδεολογία, τό σύνολο τῆς διαδικασίας, ὀνομάζουμε Δίκαιο.

Αὐτό πού φάνηκε στήν νομική μου ἀπόδειξη εἶναι ὅτι ἡ «κατασκευή» ἑνός νέου δικαίου ἀντικειμένου — τό «πραγματικό» — πραγματοποιήθηκε ἀποκλειστικά στίς προσδιορισμένες κατηγορίες τῆς κυκλοφορίας: ὅτι ἡ νομική ἐκφραση τῆς γένεσης νέων βιομηχανιῶν — οἱ φωτογραφικές καί οἱ κινηματογραφικές βιομηχανίες — φτιάχτηκε μέσα ἀπό τούς προσδιορισμούς τῆς ἀξίας, τούς προσδιορισμούς τῆς ἰδιοκτησίας, καί ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ προσδιορισμοί εἶναι ταυτόχρονα προσδιορισμοί τοῦ ὑποκειμένου δικαίου. Ἀντίστοιχα, μέ τήν ἀναγκαῖα διαμεσολάβηση τοῦ ὑποκειμένου δικαίου, ἡ ἐμφάνιση τοῦ πραγματικοῦ συγκροτεῖ τό ἴδιο τό ὑποκείμενο δικαίου. Τό ὑποκείμενο δικαίου, ὅρος καί ἀποτελεσμα τῆς διαδικασίας τῆς κυκλοφορίας, πῆρε τή Μορφή τῆς ἴδιας τῆς διαδικασίας πού ἐκφράζει. Καί παίρνοντας αὐτή τή Μορφή καθιστᾶ ἀποτελεσματική τήν ἴδια τή διαδικασία.

Ἔτσι, κάθε παραγωγή (τοῦ πραγματικοῦ) ἐμφανίστηκε ὡς παραγωγή ἑνός ὑποκειμένου (ἔννοια τῆς ὑπερ — ἰδιοποίησης) πού εἶναι ἐνσάρκωση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας (Μορφή Ὑποκείμενο). Καί ἂν ἐξετάσουμε ἀπό τήν ἀρχή τή Μορφή ὑποκείμενο δικαίου, αὐτό τό ἐμπόρευμα πού τίθεται ἀπό μόνο του σέ κίνηση, πού μεταφέρεται ἀπό μόνο του στήν ἀγορά, αὐτό τό ἐμπόρευμα στό ὅποιο μετουσιώνεται ὁ ἐργαζόμενος, μοιάζει νά συγκροτεῖται σέ δύο πόλους: ἀπό τή μιᾶ ὁ πόλος ὑποκείμενο (ἡ συγκατάθεση, ἡ βούληση) ἀπό τήν ἄλλη ὁ πόλος ἀντικείμενο δικαίου (μάλιστα ὡς ἐμπόρευμα). Ἡ Μορφή ὑποκείμενο, αὐτή ἡ ἀφηρημένη Μορφή πού παράγεται στήν κυριολεξία μέ τήν κυκλοφορία «*περιέχει ἤδη ἐν σπέρματι κάθε μορφή καπιταλιστικῆς παραγωγῆς*», ὅπως ἔλεγε ὁ Ἐνγκελς γιά τήν μορφή ἀξία.¹⁶

Διότι, σέ τελευταία ἀνάλυση ὁ ἐργαζόμενος εἶναι αὐτή ἡ ἰδιαίτερη ὑπαρξη πού μεταφέρεται μόνη της στήν ἀγορά, μέ μιᾶ νομική μορφή πού τῆς ἐπιτρέπει νά πωληθεῖ στό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας. Αὐτή ἡ Μορφή πραγματώνει ἔτσι, ἐπιτόπου, τήν ἰδιοκτησία. Διότι ἀπό τή στιγμή πού τό ἄτομο ἔχει νομικά συγκροτηθεῖ σέ ὑποκείμενο τῆς ἀνταλλακτικῆς διαδικασίας, ἐφόσον κατέχει «σέ πλήρη κυριότητα» τά προϊόντα καί, ἀκόμη καλύτερα, τή δύναμη τῆς ἐργασίας του, ὄχι μόνο εἶναι ἐλεύθερο καί ἔμπορεῖ κατά τή θέλησή του νά τά ἀνταλλάσσει (βλέπε στό Ρωμαϊκό Δίκαιο ἐκεῖνον τόν ὀρθό ὀρισμό τοῦ *servus* (σκλάβος) πού σημαίνει κάποιον πού τίποτε δέν μπορεῖ νά προμηθευτεῖ μέ τήν ἀνταλλαγή),¹⁷ ἀλλά, ἐπίσης εἶναι ἴσος κοινωνικά

πρός οποιοδήποτε άλλο υποκείμενο δικαίου, μιά και κάθε υποκείμενο κοινωνικά είναι ίσο προς οποιοδήποτε άλλο υποκείμενο. Ο αγοραστής γίνεται πωλητής, ο πωλητής αγοραστής και αυτή η άενναη κίνηση είναι το νόημα της ίδιας της ανταλλαγής.

«Στή διάρκεια της πράξης ανταλλαγής, καθένα από τά δύο υποκείμενα επιτρέπεται στον έαυτό του σάν υποκείμενο πού επιβάλλεται στό όλο και ή επιστροφή αυτή είναι ό τελικός σκοπός κάθε διαδικασίας. Έτσι λοιπόν πραγματώνεται ή πλήρης έλευθερία του υποκειμένου. Έλευθερη συναλλαγή καθόλου βία ούτε από τή μιά μεριά ούτε από τήν άλλη. Δέν γινόμαστε μέσον γιά τόν άλλο παρά μόνο στο ρυθμο πού εΐμαστε μέσον γιά τόν έαυτό μας και τούς δικούς μας σκοπούς. Τέλος εΐμαστε συνείδηση ότι τό γενικό συμφέρον ή τό κοινό συμφέρον δέν είναι παρά ή καθολικότητα του έγωιστικού μας συμφέροντος»¹⁸.

Δέν θά έπεκταθώ περισσότερο αλλά μπορώ νά προσθέσω ότι ή Μορφή υποκείμενο δικαίου, ως ή πλέον εξελιγμένη και άφηρημένη νομική μορφή, αναπτύσσει τούς ένυπαρκτους στό Δίκαιο Νόμους.

Μπορούμε συνεπώς νά περάσουμε στή δεύτερη θέση μας.

II. Τό δίκαιο, παγιώνοντας και εξασφαλίζοντας τή διαδικασία της κυκλοφορίας, καθιστά δυνατή τήν παραγωγή.

Μέ ποιό τρόπο ό (νομικός) καθορισμός των νόμων της κυκλοφορίας καθιστά δυνατή τήν κυκλοφορία; Μέ άλλα λόγια, στή διαδικασία παραγωγής του Κεφαλαίου, ποιά είναι ή σχέση κυκλοφορίας και παραγωγής;

Μέ τήν επικράτηση της κεφαλαιοκρατικών σχέσεων πραγματοποιείται ή ακόλουθη επανάσταση: στήν αγορά εμφανίζεται τό ιδιότυπο εμπόρευμα «εργατική δύναμη». Η κυκλοφορία δέν είναι πιά εκείνη ή σχετικά αυτόνομη περιοχή όπου τά άτομα προσκομίζουν στήν αγορά τό περίσσευμα της παραγωγής τους, αλλά ό χώρος όπου ό κεφαλαιοκράτης έρχεται αυτοπροσώπως νά αγοράσει αυτό πού θά του επιτρέψει νά αύξήσει τό κεφάλαιό του: τήν ανθρώπινη δύναμη.

Θά ήθελα στό σημείο αυτό νά προσθέσω όρισμένες επεξηγήσεις. Τό πρόβλημα του ρόλου του δικαίου, σέ ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, παραπέμπει στή σχέση κυκλοφορία/παραγωγή. Έξηγουμαι. Ιστορικά, ή ανταλλακτική αξία εμφανίζεται άρχικά στό χώρο της κυκλοφορίας και, όσο καιρό ακόμη δέν έχει γίνει ή πραγματική βάση της παραγωγής, εμφανίζεται σά μιά σφαίρα σχετικά αυτόνομη και σχετικά αναπτυγμένη. Η διαφορετικά, ή ανταλλακτική αξία εμφανίζεται «πρωιμότερα» από τις (κεφαλαιοκρατικές) σχέσεις παραγωγής. Τό Δίκαιο τό όποιο παγιώνει τούς προσδιορισμούς της ανταλλακτικής αξίας άποκτά έτσι μιά «σχετική αυτόνομία» σέ σχέση μέ τήν υλική βάση της παραγωγής. Τό φαινόμενο αυτό έξηγει κιόλας τό «Θαύμα» του Ρωμαϊκού Δικαίου. «Δεδομένου ότι οι διάφορες φάσεις της άπλης κυκλοφορίας είχαν ήδη αναπτυχθεί στήν αρχαιότητα, τουλάχιστον ανάμεσα στους ελεύθερους ανθρώπους, έξηγείται γιατί στή Ρώμη, και ειδικότερα τήν αυτοκρατορική Ρώμη, της οποίας ή ιστορία είναι άκριβώς ιστορία άποσύνθεσης της αρχαίας κοινότητας, αναπτύχθηκαν οι προσδιορι-

σμοί του νομικού προσώπου, δηλαδή του υποκειμένου της ανταλλακτικής διαδικασίας. Έτσι έξηγείται επίσης γιατί τό δίκαιο της άστικής κοινωνίας αναπτύχθηκε ως προς τούς κύριους προσδιορισμούς και ότι, σέ σχέση κυρίως μέ τόν Μεσαίωνα, τό υπερασπίστηκαν άναγκαστικά ως δίκαιο της βιομηχανικής κοινωνίας πού έρχονταν στόν κόσμο»¹⁹. Αυτή ή «πρωιμότητα» της κυκλοφορίας επιτρέπει ν' αναλύσουμε άφενός τήν πολιτική φιλοσοφία του XVI, XVII και XVIII αι. και άφετέρου τό ρόλο πού διαδραματίζει τό Δίκαιο σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής. Οι φιλόσοφοι του Δικαίου προβάλλουν δύο αξιώματα πού τά θεωρούν αξιώματα του φυσικού δικαίου: από τή μιά ότι ή κυκλοφορία άποτελεί τήν σύνολη διαδικασία (και άρα τό δίκαιο παγιώνει τή σύνολη διαδικασία), από τήν άλλη ότι ή ανταλλαγή διέπεται από τούς «φυσικούς» νόμους της ιδιοκτησίας, της έλευθερίας και της ισότητας. Τά δύο αυτά αξιώματα στήν πραγματικότητα είναι ένα: συμπυκνώνουν «Τή σχέση του ανθρώπου» προς τόν έαυτό του και γιά τούτο όλες οι πραγματικές σχέσεις γίνονται ίδέες»²⁰.

Πράγματι, και άκριβώς επειδή τό Ρωμαϊκό Δίκαιο είχε ήδη αναπτύξει όλους τούς προσδιορισμούς του προσώπου (νομικό υποκείμενο), ή ανερχόμενη άστική τάξη μπόρεσε νά τό οικειοποιηθεί. Όστόσο, αυτό τό «ξαναπαίσιμο» του Ρωμαϊκού Δικαίου συνοδεύτηκε, άναγκαστικά, από τήν ιδεολογία του υποκειμένου. Τήν ίδια στιγμή πού ή άστική τάξη χρησιμοποιούσε τό Ρωμαϊκό Δίκαιο, οι φιλόσοφοι άναρωτιώνταν γιά τό «νόημα» αυτής της χρησιμοποίησης, και έδιναν τήν ακόλουθη άπάντηση: από τότε πού ύπάρχει πολιτισμένη ανθρωπότητα ύπάρχει και άτομική ιδιοκτησία, ύπάρχει σύμβαση, ύπάρχει υποκείμενο δικαίου. Η επανάληψη των κατηγοριών του Ρωμαϊκού Δικαίου δικαίωμα θεωρητικά τήν κατηγορία του υποκειμένου πού εμφανίζονταν έτσι ως κατηγορία αίώνια.

Βλέπουμε λοιπόν πώς ή ιδεολογία μιá αναγκαίας πρακτικής — ή επανάληψη των έννοιων του Ρωμαϊκού Δικαίου — «μετασχηματίζεται» σέ θεωρητική βάση της ένλόγου πρακτικής. Η επανάληψη του Ρωμαϊκού δικαίου βγάξει στό φώς ποιό είναι τό θεωρητικό καθεστώς του υποκειμένου. Βλέπουμε επίσης πού τό Ρωμαϊκό Δίκαιο μπόρεσε νά γίνει τό πεδίο θεωρητικής δικαίωσης μιás

14. Κ. Μάρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, έλλην. μετάφρ. «Οικονομικής και Φιλοσοφικής Βιβλιοθήκης», Αθ. 1956, σελ. 6.

15. Μάρξ — Ένγκελς, *Γερμανική Ίδεολογία*, Editions Sociales, Paris σελ. 104. Βλ. και έλλην. μετάφραση Κ. Φιλίνη εκδ. GUTENBERG, Αθήνα 1975.

16. Ο Ένγκελς σημειώνει τή σχέση μεταξύ του νόμου της αξίας και της ιδέας της ισότητας: «Και τέλος, ή Ισότητα και Ιση αξία (Gultigkeit) της ανθρώπινης εργασίας, σάν ένγένει ανθρώπινης εργασίας βρήκαν τήν άσυνείδητη αλλά έντονότερη έκφρασή τους στό νόμο της αξίας της σύγχρονης άστικής πολιτικής οικονομίας, σύμφωνα μέ τόν όποιο ή αξία ενός εμπορεύματος μετριέται μέ τήν κοινωνικά άναγκαία εργασία πού περιέχει (...) ότι οι σύγχρονες αντίληψεις γιά τήν Ισότητα κατάγονται από τις οικονομικές συνθήκες της άστικής κοινωνίας πρωτοδιατυπώθηκαν από τόν Μάρξ στό Κεφάλαιο». «Αντι - Ντύρινγκ», δ.π., σελ. 159.

17. Κ. Μάρξ, «Contribution...» δ.π., σελ. 220.

18. Στο ίδιο, σελ. 220.

19. Στο ίδιο, σελ. 224.

20. Μάρξ - Ένγκελς, «Γερμανική Ίδεολογία», δ.π., σελ. 107, σημ. 3.

21. Κ. Μάρξ, «Un chapitre inédit du Capital», La Pensée, Απρίλιος 1970.

ἀναγκαίας πρακτικῆς. (...)

Ἡ κυκλοφορία λοιπόν, ὄχι μόνο ἐμφανίζεται ὡς χῶρος συνάντησης τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐργασίας ἀλλά γίνεται οὐσιαστική διαμεσολάβηση γιά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου.

Ἀπό τά προηγούμενα συνάγεται ὅτι «*ἡ ἀρχική μορφή τῆς σχέσης (παραγωγοί ἐμπορευμάτων ἰσότιμοι ἀπέναντι στό δίκαιο πού συναλλάσσονται στήν ἀγορά) στό ἐξῆς δέν ἐπιβιώνει παρά μόνο ὡς φαινομενική ὄψη τῆς σχέσης πού ἀποτελεῖ τό θεμέλιο, τῆς σχέσης Κεφάλαιο (οἱ κάτοχοι τῆς ἐργατικῆς τῆς δύναμης πού συναλλάσσονται στήν ἀγορά μέ τούς κατόχους τῶν μέσων παραγωγῆς)*»²¹.

Μέ ἄλλα λόγια, γιά τήν κυκλοφορία, ἡ διαδικασία τοῦ κεφαλαίου τοῦ ἀποφέρει ἀκόμη ἓνα ἐμπόρευμα: τήν ἐργατική δύναμη. Ὡστόσο, πάντοτε χάρη στήν κυκλοφορία, αὐτό τό νέο ἐμπόρευμα καθόλου δέν ἀλλάζει τούς δικούς του νόμους. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει στήν προκειμένη περίπτωση, ὅπως καί προηγούμενα, εἶναι ἡ κίνηση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἰσότητος, ἡ ἀποσημειωμένη κίνηση τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ κυκλοφορία σεν μοιάζει νά εἶναι προσβληθεῖ, διότι γι' αὐτήν σημασία ἔχει μόνο νά καθιερώσει τή σχέση μεταξὺ τοῦ ἀγοραστή καί τοῦ πωλητή, δηλαδή τῶν ἰδιοκτητῶν ἐμπορευμάτων.

Ἔτσι οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς μποροῦν νά ἐπικαλοῦνται τήν ἰσότητα καί τήν ἐλευθερία. Λίγο ἐνδιαφέρει ἂν ὁ ἐργαζόμενος δέν εἶναι ἰδιοκτήτης παρά μόνο τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Εἶναι παρά ταῦτα ἰδιοκτήτης. Λίγο ἐνδιαφέρει ἂν εἶναι ὑποχρεωμένος νά τήν πωλήσει. Εἶναι ἀγοραστής καί πωλητής... ὕλικῶν ἀναγκαίων γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Λίγο ἐνδιαφέρει ἂν πώληση καί ἀγορά εἶναι ἡ συνέπεια τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου. Ἐδῶ ἡ ἐλευθερία παίζει τό παινίδι.

Ἡ κυκλοφορία καταργεῖ τίς διαφορές: κάθε ὑποκείμενο δικαίου ἐξισώνεται πρὸς οἰοδήποτε ἄλλο ὑποκείμενο δικαίου. Ἄν κάποιος δικαιοπρακεῖ σημαίνει ὅτι καί κάποιος ἄλλος θέλησε νά δικαιοπρακτεῖ. Ὁ ὑπέροχος λόγος τῆς δικαιοπραξίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ βούληση δικαιοπραξίας. Τό ὑποκείμενο δικαίου κατέχει τόν ἑαυτό του σάν ἀντικείμενο δικαίου: πραγματώνει ἔτσι τήν πλέον ἐξελιγμένη Μορφή τοῦ ὑποκειμένου: τήν κυριότητα τοῦ ἑαυτοῦ του. Πραγματώνει τήν ἐλευθερία του μέ τήν ἐξουσία πού κατέχει καί ἡ ὁποία τοῦ ἀναγνωρίζεται, νά πωλήσει τόν ἑαυτό του.

Ξανάρχομαι ἔτσι στό ἀρχικό σημεῖο ἐκκίνησης, ὡστόσο, ἡ Μορφή ὑποκείμενο δικαίου ὅπου ἐπιστρέψαμε εἶναι τώρα μιὰ μορφή ἐμπλουτισμένη. Ἡ κατηγορία αὐτή, ἡ πιό ἀφηρημένη τοῦ δικαίου, μπορεῖ πλέον νά ἀποκαλύψει τήν ἀλήθεια τῆς: ὅτι ὁ ἄνθρωπος μῆκε σέ κυκλοφορία. Γιά μᾶς τούς μαρξιστές, αὐτό θέλει νά πεῖ ὅτι τίθεται σέ κυκλοφορία ἡ ἐργατική δύναμη. Καί αὐτό γίνεται στό ὄνομα τῆς ἰδιοκτησίας καί τῶν προσδιορισμῶν τῆς: ἐλευθερία καί ἰσότητα. Τό συμβόλαιο θά χρησιμεύσει γιά τήν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο στό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας.

Ἐπάρχει μήπως ἀνάγκη νά τό ὑπενθυμίσω; Τό ὑποκείμενο δικαίου «ἐπέτρεψε» στό ἴδιο τό «πραγματικό» νά περάσει στό ἐμπόριο. Ἐπέτρεψε στίς βιομηχανίες, στίς φωτογραφικές καί τίς κινηματογραφικές βιομηχανίες, νά ἐκμεταλλεύονται τούς ἐργάτες τῆς τέχνης στό ὄνομα τῶν ἰδίων τῶν συμβολαίων τους. Ἐπέτρεψε

ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά γίνει ἀντικείμενο συμβολαίων.

Συνακόλουθα θά μπορούσα στό σημεῖο αὐτό, στό ὄριακό σημεῖο, πού ἡ ἀστική θεωρία τοῦ δικαίου δέν θά μπορέσει ποτέ νά ξεπεράσει νά βγάλω ὀρισμένα συμπεράσματα. Τό ὄριακό σημεῖο τῆς τό προδιαγράφει ἡ ἴδια ἡ κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου δικαίου, μιὰ καί εἶναι ἡ πλέον ἀναπτυγμένη νομική Μορφή τῆς ἰδιοκτησίας. Τό ὄριο αὐτό εἶναι τό κλειστό πεδίο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ὅπου τίποτε ἄλλο δέν συμβαίνει ἐξόν ἀπό τή διαδικασία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ ἄνθρωπος κατέχει τή φύση ἀλλά αὐτό εἶναι οἰκειοποίηση τοῦ ὑποκειμένου δικαίου. Ἔτσι στόν Χέγκελ ὁ ἐξανθρωπισμός τῆς φύσης περνάει ἀναγκαστικά μέσα ἀπό τούς προσδιορισμούς τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ ὀλότητα τῆς Μορφῆς Ἐποκειμένου μπορεῖ νά καθομολογεῖ τούς προσδιορισμούς τῆς, πού θά εἶναι πραγμάτωση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στό διηγετικές.

Τό σημεῖο ἐκκίνησης τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου στέκει ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος πού συγκροτεῖται σέ ὑποκείμενο δικαίου. Στό σημεῖο ἀφετηρίας τῆς ἀστικῆς νομικῆς ἐπιστήμης βρίσκεται πάλι ὁ ἄνθρωπος. Ἡ κίνηση τῆς ἀστικῆς νομικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀκίνησια. Ξεκινᾷ ἀπό τό ὑποκείμενο γιά νά ξανάβρει τό ὑποκείμενο. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν ἐρμηνευτική μέθοδο: ξεκινᾷ ἀπό τό νόμο γιά νά ξανάβρει τό νόμο. Ἡ τελεολογία τοῦ ὑποκειμένου εἶναι ἡ τελεολογία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πού παράγει τήν τελεολογία τῆς μεθόδου.

Σέ τελευταία ἀνάλυση, στό χῶρο τοῦ ἰδεολογικοῦ σχήματος δίκαιο τίποτε δέν συμβαίνει, ὅπως ἀπολύτως τίποτε δέν συμβαίνει ἐξω ἀπό τό χῶρο τοῦ ὑποκειμένου δικαίου. Ἡ ἴδια ἡ Μορφή τοῦ ὑποκειμένου καταργεῖ ἔτσι τό «ἄλλοῦ» (τήν παραγωγή). Καί αὐτή ἡ κατάργηση βρίσκει τήν τέλεια ἐκφραση τῆς στήν τεχνική τοῦ δικαίου. Ἐκεῖ διαπιστώνεται ὅτι αὐτά γίνονται ἔτσι γιά νά γίνουν ἔτσι.

Γεννηθήτω τό θέλημά Του.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΟΔΥΣΣΕΑΣ»

Ζαλόγγου 9 – τηλ. 36.19.724

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,, Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΧΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΑΣ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ο ΓΙΟΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ, Τάσου 'Αθανασιάδη.
'Ο συγγραφέας τών «Πανθέων» στην ιστορική μορφή του 'Ιουλιανού του Παραβάτη ανασταίνει τη δραματική πάλη δύο κόσμων, όταν ό ένας έδωε και ό άλλος ανέτελλε...

ΔΙΑΚΟΠΕΣ ΣΤΟΝ ΚΑΥΚΑΣΟ, Μαρίας 'Ιορδανίδου.
(Κυκλοφόρησε)
Συνέχεια τής «Λαξάντρας» ό «Καύκασος», παρουσιάζει τις επιπτώσεις του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στον ευρωπαϊκό χώρο και ειδικά στη Ρωσία, όπου οι συγκρούσεις ανάμεσα σε δύο αντίθετους κόσμους μεταβάλλονται σε συνταρακτική πραγματικότητα, με τις πρώτες σποραδικές επαναστάσεις μέχρι το τελειωτικό αποτέλεσμα του 1917.

ΘΑΛΑΣΣΕΣ, ΚΑΪΚΙΑ, ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΗΔΕΣ, Φώτη Κόντογλου. 'Η φύση κι ή παράδοση βιωμένη και σε τοιούτο έργο του Έλληνα συγγραφέα.

ΤΟ «ΙΟ», Μ. Καραγάτση.
Τό πιό πολυσυζητημένο έργο του Μ. Καραγάτση, που ήταν και τό τελευταίο τής ζωής του, παρουσιάζει μία πλειάδα ανθρώπων από τό Νο 10, λαϊκή πολυκατοικία του Πειραιά, που έρειπωμένη σώζεται και σήμερα.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΡΩΣΙΚΟΥ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΝΟΥΒΕΛΛΑΣ, Γ. Μότση (τόμος Α' 1830 - 1916).

ΒΑΣΙΛΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ, Στρατή Μυριβήλη.
Τό κλασικό πιό μυθιστόρημα ("Έκδοση 5η).

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ, Ποιήματα, Γιάννη Ντεγιάννη.
'Ο Δικαστής Γ. Ντεγιάννης δίνει τη θέση του στον ποιητή, που μέχρι τώρα κρυβόταν κάτω από ένα ψευδώνυμο και τη δικαστική τήβεννο.

ΜΑΤΩΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΑ, Σωτήρη Πατατζή.
Τραγικές μαρτυρίες άπ' τά χρόνια τής αντίστασης στην Κατοχή. (Α' Μέρος, χρονικά. "Έκδοση 2η).

ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΜΑΣ ΣΠΙΤΙ, Γαλάτεια Σαράντη.
Στην καμπή τής ανακατάταξης του άστικού κόσμου. Συνταρακτικές σελίδες από μία άστη συγγραφέα. (Μυθιστόρημα. "Έκδοση 2η).

ΟΙ ΚΛΟΥΒΕΣ, Ζήση Σκάρου.
'Ανατριχιαστικές αποκαλύψεις από τόν συγγραφέα, που έζησε ό ίδιος τόν τρόπο τής κλούβας τις ημέρες τής κατοχής. (Χρονικό. "Έκδοση 5η).

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΖΑΡΝΤΗ, Κ. Χατζηαργύρη.
Τό βασικό μυθιστόρημα ενός αντιπροσωπευτικού μεταπολεμικού συγγραφέα, που έμεινε άγνωστος, ώσπου πέθανε, από τό ευρύ κοινό. Και που με άδρό ύφος και σαρκασμό κάνει τόν έμυστό στα κοινωνικά φαινόμενα.

ΠΑΙΔΙΚΑ

Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, Δ. Γερουλάνου.
(Κυκλοφόρησε)
Σ' ένα καλαίσθητο βιβλίο δίνεται ή ζωή του θρυλικού «Γέρου του Μωρια» και τά βασικά γεγονότα τής 'Επανάστασης και τών πριν άπ' αυτήν χρόνων. Κύριο χαρακτηριστικό του ή απλότητα του ύφους και ή άνεση τής διήγησης, έτσι που τά 'Ελληνόπουλα νά παρακολουθούν άβίαστα τήν εξέλιξη του βιβλίου.

ΚΑΝΕΛΛΟΣ ΑΓΑΘΙΑΣ ΓΚΕΚΑΣ, Κ. Σφαέλλου.
'Η ιστορία ενός σκύλου με καρδιά και θάρρος γίνεται τό πρότυπο τής καλοσύνης και τής άγάπης, που χωρίς διδακτισμό έγγίζει τόν κόσμο του παιδιού.

Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΗΣΙΟΥ, Α.Δ. Pitray.
Μιά ομάδα παιδιών εξερευνηούν ένα άγνωστο νησί, και ή παιδική φαντασία κεντρίζεται με τις περιπέτειες και τά συμβάντα τών μικρών ήρώων.

ΔΟΚΙΜΙΑ

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΥΠΑΝΙΣΑΝΤ, Β. Βιτσαξή.
(Κυκλοφόρησε)
Τό Πνεύμα τής Δύσης σε σύγκριση και προσπέλαση με τήν «Ούπανισάντ», άπ' όπου έκπορεύονται οι πολιτιστικές αξίες τής 'Ανατολής. Μιά τομή αντίστοιχη και μία συγκριτική μελέτη στους δύο Κόσμους.

Η ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ, Δ. Γιαννακόπουλου.
Μετάφραση από τά 'Αγγλικά (Yale University Press) Μ. Δετζώρτζη.

ΙΔΕΕΣ, 'Ανδρέα Καραντώνη.
'Ο γνωστός κριτικός στό σταυροδρόμι του σύγχρονου στοχασμού.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ, Δ. Κιτσίκη.

Ι. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, Ο ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, 'Ελένης Κούκκου.
'Η συγγραφέας αυτού του τόμου παρουσιάζει τήν προσωπικότητα του 'Ιωάν. Καποδίστρια μέσα από τά συγκλονιστικά έκδομένα κείμενα του ίδιου, καθώς και από ένα άλλο πλήθος άνεκδοτα και άγνωστα.

Η ΜΑΝΗ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ, Δ. Μέξη.
(Κυκλοφόρησε)
Μιά συμβολή αξιώσεων στην ιστορική έρευνα: μία κάθετη τομή με έντελως νέες διαστάσεις.

ΤΟΜΕΣ, Χ. Φιλιλπίδη.
Προβληματισμοί στη σύγχρονη πραγματικότητα.

ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΟ ΔΙΣΑΚΙ ΤΟΥ ΑΣΚΗΤΗ, Ν. Μάτσα.
(Κυκλοφόρησε)
Μέσα από τις σελίδες του βιβλίου αναστένεται ό λαϊκός μας Πολιτισμός και ή Παράδοση με έναργεια και γραφικότητα (Γ' τόμος).

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Στό προηγούμενο τεύχος τοῦ ΠΟΛΙΤΗ ὁ Κ. Ζουράρης («Ιστορικός Μαρξισμός ἢ «ἐπισημιακός» ρόλος ἀντικρουμένων ποῦ ὁ Γ. Βέλτσου, 17, ἰκ-θέσει σ' ἓνα δημοσίημά του (ΑΥΓΗ 2/10/77) σχετικά μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ἔξουσας, τοῖς στόχοις καὶ τα μέσα τῆς ἀντιεξουσιαστικῆς πρακτικῆς. Στις σελίδες ποῦ ἀκολουθοῦν δημοσιεύοιμ τὴν ἀνταπάντησιν τοῦ Γ. Βέλτσου ποῦ καταπιάνεται μὲ τὸ θεωρητικὸ καὶ ἐπιστημολογικὸ καθεστὸς τῆς ψυχανάλυσης καὶ τοῦ «Φρουδισμού τοῦ Φρόντ».

Ὁ Φρουδισμός

τοῦ Φρόντ

τοῦ Γιώργου Βέλτσου

Α.

Στό τεύχος Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου τοῦ περιοδικοῦ «Ὁ Πολίτης» δημοσιεύεται μιὰ ἀπάντησιν τοῦ Κ. Ζουράρη σ' ἓνα ἄρθρο μου μὲ τίτλο: «Τί καὶ γιατί ἡ ἔξουσία». Ὁ Ζουράρης εἶχε τὴν εὐφυΐα νὰ «συμπληρώσει» τὴν «ἀπάντησή» του προτάσσοντας ἓνα ἀγχῶδες κείμενο στό ὅποιο ἀφου διακηρύσσει ὅτι ἡ ψυχανάλυσις ἔχει «γνωστικὴ αὐταξία», προσπαθεῖ νὰ τὴν ἐμφανίσει ὡς συμπλήρωμα τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Τό θεωρητικὸ του καταφύγιο: ὁ φρουδο-μαρξισμός, εἶναι διάτρητο ἀπὸ καιρό. Κι' ὁ δρόμος ποῦ διάλεξε γιὰ νὰ υπερασπισθεῖ καὶ τὴν ψυχανάλυσι καὶ τὸ μαρξισμό εἶναι δημαγωγικός. Εἶναι κυρίως πατημένος. Ἕνας δρόμος ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Ἀδιάφευστοι μάρτυρες γι' ὅλα αὐτὰ, ἡ γλῶσσα ποῦ χρησιμοποιεῖ: στρυφνή, ἀβανταδόρικη, κάλπικη. Ἀποδέχομαι τὸν ἄχαρο ρόλο μιᾶς «ἀνταπάντησης» στὸν Κ. Ζουράρη. Δέν θέλω νὰ τοῦ κάνω τὴ χάρη. Χαίρομαι τέλος ποῦ ὁ Ζουράρης διάλεξε ἐμένα γιὰ νὰ τὰ βάλει μ' ὄσους τὸν βασανίζουν στή Γαλλία. Πατροκτονεῖ ἔτσι ἀπὸ σπόντα καὶ ἐκδικεῖται τὸν ἑαυτοῦ του γιὰ λόγους ποῦ γνωρίζει ἀλλὰ καὶ ποῦ γνωρίζουμε...

Πρὶν ὅμως ἀπὸ τὸ κείμενό μου μὲ τίτλο: «Ὁ φρουδισμός τοῦ Φρόντ», παρακαλῶ τὸν «Πολίτη» νὰ δημοσιεύσει καὶ τίς ἀκόλουθες διευκρινίσεις ποῦ ἀπευθύνονται στήν «ἀπάντησιν» τοῦ Ζουράρη στό ἄρθρο μου (βλ. Κ. Ζουράρης: Τό ἐπιστημολογικὸ καθεστὸς τῆς ἐπανάστασης καὶ τῆς μεταρρύθμισης», «Ὁ Πολίτης» τεύχος 16,

σελ. 65 - 67). Ὅσο γιὰ τὴν πολιτικὴ μου ἐπιλογή, θεωρῶ ἀστείον νὰ κάνω ὅποιαδήποτε «δήλωσι» πρὸς τὸν ἠθικό ἀστυ-φύλακα Ζουράρη.

1) Στὴν «ἀπάντησιν»-ἀκτινογραφία τοῦ Κ. Ζουράρη ὁ ἀναγνώστης εὐκόλα μπορεῖ νὰ διακρίνει τὸ παθολογικό: μιὰ προσωπικὴ ἐπίθεσις καλυμμένη πίσω ἀπὸ «ιδέες».

2) Ἡ «ἀπάντησιν» τοῦ Κ. Ζουράρη εἶναι κείμενο τρομοκρατικὸ μὲ μορφή ὁδοστρωτήρα. Εὐκόλα ὅμως γίνεται βίδες, ἀρκεῖ νὰ ξεβιδωθοῦν τρία μέγαρα «παξιμάδια» του: τὸ Ἰποκείμενο, ἡ Ἐπιθυμία καὶ ἡ Ἐξουσία. Πρὶν ὅμως προχωρήσω στό «μυστικὸ» τῆς διάλυσης τοῦ σιδηροπαγοῦς «κειμένου» τοῦ Ζουράρη, παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη ποῦ ἔχει τὴν ὑπομονὴ νὰ παρακολουθεῖ σκιαμαχίες, νὰ συγχωρήσει μιὰ παραπομπή στό βιβλίό μου: «Κοινωνία καὶ Γλῶσσα» ὅπου στίς ἑκατὸ σελίδες τοῦ «δεύτερου μέρους», μιλῶ γιὰ τὴν ἀντίθεσή μου πρὸς αὐτοῦς ποῦ ὁ Ζουράρης ὀνομάζει ἐσφαλμένα: «φρουδο-δομιστές» («Deleuze, Lyotard κ.λπ.»). Κι' ὄχι μόνο αὐτὸ ἀλλὰ σὲ πλήρη σύγχυσις συγκαταλέγει ἀνάμεσά τους καὶ τὸν «ἀξιόλογο Φουκῶ» (sic) (βλ. Κ.Ζ. ὁ.π. σελ. 65).

Εἰδικὰ πάνω στὴν ἐτικέτα: «φρουδο-δομιστές», θὰ ἤθελα νὰ τὸν πληροφορήσω ὅτι οἱ «Deleuze κ.λπ.» δέν ἔχουν καμμιά σχέση οὔτε μὲ δομὲς οὔτε μὲ φρουδισμό! Τό ἀντίθετο.

Ὅσο γιὰ τὸν Φουκῶ τονίζει στό μεταφρασμένο καὶ στὰ ἑλληνικά βιβλίό του: «Ἡ τάξις τοῦ λόγου» πῶς μόνον «ὄσοι ἔχουν κενὰ λεξιλογίου, λένε πῶς αὐτὸ (τὸ ἔργο του) εἶναι δομισμός, ἀν ἔτσι τοὺς βολεῖται καλύ-

τερα»². Κι' άλλου γράφει για τον φροϋδισμό (ψυχανάλυση) ότι «έμεινε κουφή στίς φωνές του παραλογισμού». «Φροϋδο-δομιστής» (ό όρος είναι απαράδεκτος) είναι μόνον ένας: ο Ζ. Λακάν, αλλά αυτός είναι ο μέγας έχθρος των «Deleuze κ.λπ.». Κι' αυτός είναι πού ζητά: «νά ονομάσει τά πράγματα καί νά πραγματοποιήσει τά όνόματα» (βλ. Κ.Ζ. ό.π. σελ. 66). Μέ μιά διαφορά: ότι ο Λακάν, γνωρίζει τήν πλάνη του δηθεν «παντοδύναμου Ύποκειμένου». Γνωρίζει δηλαδή πώς δέν είναι τό Ύποκείμενο πού μιλά καί ονομάζει, αλλά τό σημαίνουν. Καί ακόμη πώς τό «σημαίνουν προηγείται του Ύποκειμένου καί του cogito» (Lacan). Γούτο σημαίνει πώς ο άνθρωπος, μιλάει, ονομάζει, σκοπεύει όντας ήδη μέσα σέ μιά «άλυσίδα σημαίνόντων». Όντας δηλαδή ήδη μέσα στίς «συνθηκές πού βρίσκονται άμεσα μπροστά του» (Κ.Μάρξ) καί πού «δέν τίς διαλέγει ελεύθερα» (Κ.Μάρξ).

3) Τρία είναι όπως είπα τά «παξιμάδια» πού πρέπει νά ξεβιδωθούν για νά καταρρεύσει τό «κείμενο» του Ζουράρη: α) Τό Ύποκείμενο, β) Ή Ήπιθυμία, γ) Ή Ήξουσία. Κάνω τήν άρχή. Ό άναγνώστης άς συνεχίσει, είναι εύκολο...

α) Τό Ύποκείμενο

Έδώ στον Ζουράρη άπαντά ο μαρξισμός καί του λέει ότι ή έννοια του «Ύποκειμένου» εισάγεται από τον ιδεαλισμό καί λειτουργεί μόνο στή νομικο-πολιτική άστική ιδεολογία. Ό μαρξισμός άποκλείει κατηγορηματικά τήν έννοια του «ιστορικού υποκειμένου». Δέχεται συνεπώς τό «υποκείμενο» όχι ως «ουσία» ή «υπόσταση», αλλά ως φορέα τελικών σχέσεων. Τό υποκείμενο δρᾷ κάτω από τους προσδιορισμούς των κοινωνικών συνθηκών εφόσον «οί άνθρωποι ... δέν κάνουν (τήν ιστορία) ξεκινώντας από στοιχεία πού διαλέχτηκαν άπ' αυτούς» (Κ. Μάρξ, «18 Μηνιαίρ του Α. Βοναπάρτη»).

Ό μαρξισμός — τό τονίζει ο Α. Άλτουσέρ — γνωρίζει ότι τά επιμέρους υποκείμενα πού τάχα «θέλουν» καί «σκοπεύουν» επιμέρους στόχους, είναι «κόπιες» του μοναδικού ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ πού «κατέχει τή μοναδική θέση του Κέντρου καί έγκαλει γύρω του τήν πληθώρα των άτόμων - υποκειμένων» σέ υποτακτική σχέση («δέν υπάρχει υποκείμενο παρά μόνο χάρη

στην ύποταγή του», Α. Άλτουσέρ).

Φυσικά, τό μοναδικό ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ πού «έγκαλει», είναι ο Θεός ή ο Στάλιν ή τό άλάθητο κόμμα. Νά, σέ τί νέες θεολογίες μάς πάει ο νεο-βολουταριστής Ζουράρης.

β) Ή Ήπιθυμία

Έδώ στον Ζουράρη άπαντάνε οι «έπιθυμητικοί», τά «ράκη» όπως τους λέει. Οί «ήττοπαθείς» όπως τους έλεγε ο φασισμός. Γράφει ο J.F. Lyotard: «Νά ξαναρχίσουμε τήν επανάσταση σημαίνει νά σταματήσουμε νά βλέπουμε τον κόσμο άλλοτριωμένο, καί τους ανθρώπους (πρόσφορους) για νά τους σώσουμε, νά τους βοηθήσουμε ή ακόμη νά τους ύπηρετήσουμε. Σημαίνει νά έγκαταλείψουμε τήν άνδροκρατική στάση, νά έννοήσουμε τή θηλυκότητα, τή χαζομάρα, τήν τρέλλα διαφορετικά (παρά) σάν κακά»³.

Οί έπιθυμητικοί ξέρουν πώς ή έπιθυμία δέν είναι «προσωπική φυγή» αλλά «μαζική», πού άπειλει «άκόμη κι' αυτούς τους επαναστατικούς μηχανισμούς». Ξέρουν ακόμη τί σημαίνουν όλοι οι Ζουράρηδες πού σχηματίζουν «μιά συντηρητική αντίληψη για τά συμφέροντα» καί τά πραγματοποιούν «σέ όφελος μιάς μόνον μερίδας τής καταπιεσμένης τάξης, μέ τέτοιο τρόπο πού αυτή ή μερίδα νά ξαναδημιουργεί μιά κάστα καί μιά ιεραρχία άπόλυτα καταπιεστικές»⁴.

«Ή έπιθυμία», λένε διαφωνώντας μέ τήν ψυχανάλυση, «δέν άπειλει μιά κοινωνία γιατί είναι έπιθυμία νά γαμηθείς μέ τή μάνα σου (οιδιπόδειο) αλλά γιατί είναι επαναστατική»⁵.

γ) Ή Ήξουσία

Τό «παξιμάδι»: Ήξουσία, ξεβιδώνεται δυσκολότερα, γιατί Ήξουσία δέν υπάρχει. Ύπάρχουν μόνον τά αποτελέσματα τής. Ή Ήξουσία είναι τά αποτελέσματα σχέσεων δύναμης όχι μόνο άνάμεσα στίς κοινωνικές τάξεις αλλά καί άνάμεσα στά σώματα των ταξικών φορέων. Καί οι σχέσεις αυτές διακρίνονται. Διακρίνονται κυρίως μέσα στό Κράτος πού τίς συμπυκνώνει. Μιλᾷμε τότε για κρατική Ήξουσία πού κι αυτή μέ τή σειρά τής δέν «παίρνεται» έτσι άπλά. Δέν είναι λοιπόν τό πρόβλημα τής Ήξουσίας νά τήν «πάρεις» από έδω καί νά τήν «πᾶς» εκεί, γιατί ή Ήξουσία δέν είναι μιά «υπόσταση». Ή Ήξουσία, όπως έγραφα καί στό άρθρο τής «Αθ-

γής», «δέν είναι ένα Όλο πού δέν δέχεται άντ-Ήξουσία αλλά μόνο επανάσταση». Καί είναι φανερό τί έννούσα. Έννούσα πώς όταν είναι δύσκολο νά ύπάρξει μιά κατάσταση «διπλής Ήξουσίας», τότε μπορούν οι μάζες, οι οργανώσεις τους, τά κόμματα τους, νά προτάξουν ο,τι όνόμασα «άντ-Ήξουσία» πού δέν είναι τίποτα άλλο από μιά στρατηγική κατάκτησης τής ύφιστάμενης Ήξουσίας από τά μέσα. Μιά στρατηγική ενός έσωτερικού πολέμου πού άσφαλώς άποφασίζει τό κόμμα αλλά πού άποφασίζουν καί οι μάζες όπου άλλοι είναι παρούσες, όπου άλλοι δηλαδή βιώνουν στό πετσί τους τίς άντιφάσεις του καπιταλισμού.

Είναι μιά τέτοια στρατηγική, φάκα; Νά, τί καλούμαστε νά άποδειξουμε: πώς ο δημοκρατικός δρόμος στό σοσιαλισμό «δέν θά οδηγήσει στά ίδια άποτελέσματα μέ τον ήδη ύπάρχοντα σοσιαλισμό». Δέν θά οδηγήσει βέβαια ούτε σέ προβληματικές (για τον σοσιαλισμό;) σάν του Ζουράρη.

Όσο για μένα μέ τήν πεποίθηση πώς μιά πού ο Κ. Ζουράρης δέν καταλαβαίνει προτάσεις καθώς: «Ήξουσία—άντι-Ήξουσία καί όχι υποχρεωτικά επανάσταση», δέν ύπάρχει λόγος νά «δηλώνει» καί νά «έκ-δηλώνεται» στό ΚΚΕ έσωτ. Έκτός άν λειτουργεί ως «άριστερά συνείδηση»... ή σάν σκιάχτρο αυτού πού τό ΚΚΕ έσωτ. δέν θά έπρεπε νά γίνει.

Β.

Για τήν ψυχανάλυση λοιπόν.

Τήν πρακτική τή μέθοδο καί τή «θεωρία».

Για τήν ψυχανάλυση, πού ενώ διαθέτει τυπικά «τή δομή κάθε επιστημονικού λόγου», δέν είναι επιστήμη, άρα δέν έχει όπως πήγε νά «δείξει» ο Κ. Ζουράρης «γνωστική αυταξία».

Για τήν ψυχανάλυση.

Άλήθεια τί μπορούμε νά πούμε όσοι από εμάς δέν έχουμε «άναλυθεί»; Τί μπορούμε ν' άποδειξουμε γι' αυτή τήν «κοινωνική μαγεία» των νεότερων χρόνων;

Αυτό πού άσφαλώς δέν μπορούμε νά πούμε είναι πώς ή ψυχανάλυση μπορεί ν' άναχθεί σέ «κοσμοθεωρία» ή επιστήμη τής ιστορίας, όπως ο ιστορικός ύλισμός. Πώς μπορεί μέ «γνωσιολογικά» τεχνάσματα νά «αυτο-οριοθετείται» (Ζουράρης) ή «νά περιχαρακώσει τό πεδίο εφαρμογής» τής (πάλι Ζουράρης). Άκόμη περισσότερο: πώς ή

ψυχανάλυση υπερτιμᾶ «τὴν ἀντεπίδραση πού τὸ κοινωνικὸ ἀσκεῖ στὶς ἐκδηλώσεις τῆς libido» (Ζουράρης).

Ἡ ψυχανάλυση δὲν χρωστáει πουθενά κανενός εἶδους «κοινωνιολογία», εἶναι ἀνοιχτὴ καὶ ἀπροσδιόριστη ὅπως τὸ «ἀντικείμενό» τῆς: τὸ *ἀσυνείδητο*. Καὶ ἐδῶ ἐγκτεῖται καὶ ἡ προ-ἐπιστημονικὴ τῆς ἰδιαιτερότητα, ὁ ξεχωριστός τῆς «λόγος» πού ἀγνοεῖ τούς κανόνες ἐπαλήθευσης καὶ ἐδραιώνεται μόνο μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θά ἀγνοήσει καὶ θά ἐξακολουθεῖ νά ἀγνοεῖ τούς κανόνες αὐτούς.

Κι αὐτὰ, τὰ ἐπισημαίνει ὁ Φρόντ πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἔργου τῆς «τομῆς»: «*Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς*» μὲ τίς ἀκόλουθες φράσεις: «Ἴσως ἐρωτηθῶ ἂν, καὶ κατὰ πόσο, ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν ὑποθέσεων πού διατυπώθηκαν... Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι δὲν ἔχω προσωπικὰ πεισθεῖ...»⁷

Νά λοιπόν γιὰτὶ κάθε «προσπάθεια» πού πάει νά τὴν προσδιορίσει μὲ εὐκόλα ψευδο-ἐπιστημολογικὰ παιγνίδια τοῦ τύπου: «ἐπιστημολογικὸ ἀνυπερβλητὸ ἢ στεγανό» (Ζουράρης) τὴν βλάπτει, τὴν παρερμηνεύει, τὴν ὑποτιμᾶ.

Δηλώνει τὴν ἀνασφάλειά του καὶ τὴν ἀνασφάλεια τῆς πολιτικῆς του ὅποιος πάει νά βγάλει πολιτικὸ λαγὸ ἀπὸ τὸ ψυχαναλυτικὸ μαγικὸ καπέλο. Ἡ ψυχανάλυση δὲν πολιτικοποιεῖ οὔτε ἔχει «πολιτικὴ στάση». Ἡ ἐργατικὴ τάξη, γιὰ τὴν ὅποια ἡ πολιτικὴ εἶναι συγκεκριμένη πάλι γιὰ τὴν «ἀλλαγὴ» κι ὄχι τὴν «ἐρμηνεία» τοῦ κόσμου, δὲν ὑπῆρξε ποτέ τὸ πιθανὸ ὑποκείμενο τῆς ψυχανάλυσης.

Πολύ περισσότερο τώρα, πού ἀρκετοὶ «ψυχαναλυτὲς» πέρασαν ἀπὸ τὴ μεριά τῆς ἀνθρωποτεχνίας-ζωοτεχνίας, ὡς «κρατικοὶ λειτουργοί» ἢ σύμβουλοι. Τώρα, πού ἔγιναν περίπου ἀστυνόμοι.

Ἡ ἐργατικὴ τάξη, οὔτε διάθεση οὔτε καὶ χρήματα ἔχει νά ξαπλώσει στὸ ψυχαναλυτικὸ ντιβάνι.

Καὶ τότε ὁ «φροῦδο-μαρξισμός», ἡ «σοβαρὴ» δηλαδὴ πολιτικὴ ψυχανάλυση;

Ὅλα αὐτὰ δὲν ὀδηγοῦν πουθενά. Κυρίως δὲν ὀδηγοῦν σὲ «πολιτικὰ συμπεράσματα».

Οἱ ὑποθέσεις τοῦ Φρόντ στὰ «κοινωνιολογικά», ἄς ποῦμε, ἔργα του⁸ δὲν ἦταν πολιτικὲς ἀλλὰ πολιτιστικὲς. Ὁ Φρόντ δὲν ἀσχολήθηκε ποτέ μὲ τὴν οἰκονομία καὶ τίς σχέσεις παραγωγῆς. Ὁ Φρόντ παρέμεινε στὸ πολιτικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, οὐδέτερος· καὶ

τοῦτο γιὰτὶ ὅλη του ἡ «θεωρία» εἶναι τελικὰ «οὐδετεροποιητικὴ»⁹ αὐτοῦ πού πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ δὲν εἶναι ποτέ οὐδέτερο: τῆς ταξικῆς πάλης.

Ἐνα εἶναι βέβαιο, πὼς ὅσο κι ἂν ἡ «ἀνάλυση» τείνει σὲ μιὰ μὴ-ἐξουσιαστικὴ ἀντίληψη τῶν σχέσεων, μὲ τὴν προσπάθεια ἀποκαθάρσεως τοῦ ἀναφύμενου ἀπὸ τὸ Οἰδιπόδειο, δὲν φτάνει ποτέ καὶ σὲ ταξικὴ ἀντίληψή τους. Δὲν χαράζει δηλαδὴ τὴ «διαχωριστικὴ γραμμὴ» ἀνάμεσα στὶς ἀντιμαχόμενες τάξεις καὶ τούς φορεῖς τῶν ταξικῶν σχέσεων. Ἡ «ἀνάλυση» δὲν ὀδηγεῖ σὲ «αὐτοκαθορισμό» (Ζουράρης) ἀλλὰ σὲ ἀναγνώριση αὐτοῦ πού ἀπαθῆθηκε καὶ σὲ συμφιλίωση αὐτοῦ πού ἐμφανίζεται ὡς σύμπτωμα.

Μέ τοῦτα τὰ δεδομένα δὲν ἀρκεῖ νά δεχομαστε πὼς ἡ «ψυχανάλυση» δὲν μπορεῖ νά ἐπιληφθεῖ τοῦ κοινωνικοῦ παρά ἀκροθιγῶς» (παραπομπὴ τοῦ Ζουράρη στὸν J.B. Pontalis), ἀλλὰ πρέπει νά ἀποφεύγουμε κάθε ψευδο-ἀνάλυση πού συνδέει τὴν ψυχικὴ συμπεριφορὰ μὲ ταξικὰ γνωρίσματα. Ὁ Φρόντ ἀρνήθηκε συστηματικὰ νά διακρίνει ταξικούς ψυχικούς «τύπους», τὸν ἀπασχολοῦσε πάντα ὁ ψυχικός «τύπος» τοῦ ἀνθρώπου *μέσα* στὸν Πολιτισμό, ἐγγένει.

Ἔτσι, ἡ κοινωνιο-ψυχολογικὴ κίνηση τῶν ἐτῶν 1925-1935 ἐμφανίζεται *σήμερα* σάν ἐμπειρικὴ παρέκκλιση ἀπὸ τὸν φροῦδικὸ «λόγο». Ἐνας κάποιος σοσιαλισμοκρατικὸς ρομαντισμὸς τοῦ μεσοπολέμου.

Ἡ «κριτικὴ θεωρία» τῶν ἐκπροσώπων τῆς Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης καὶ τῶν ἐπιγόνων ὅπως ὁ Ε. Φρόμ πού «τσιτάρει», ὁ Ζουράρης, ἀδυνατεῖ νά θεωρήσει τὴν ψυχανάλυση αὐτοτελῶς σὲ ὅ,τι ἔχει νά μᾶς πεῖ.

Ἡ ψυχανάλυση δὲν εἶναι «τσόντα», ἢ σφῆνα στὸ σῶμα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, οὔτε βοηθητικὴ ἐπιστῆμη.

Γι' αὐτὸ κάθε «ἀνάγνωση» τοῦ Φρόντ — ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ Μάρξ — πού δὲν ἐπιστρέφει στὸν Φρόντ, εἶναι «ἀνάγνωση» κακὴ.

Ὁ Φρόντ δὲν εἶναι διαφωτιστής καὶ ὅποτε ἐμφανίζεται ἔτσι, ὑποκρίνεται. Δὲν εἶναι οὔτε ὀρθολογιστής οὔτε ἠθικός — δὲν δέχτηκε ποτέ τὴν ἠθικὴ ὡς στοιχεῖο τοῦ μοντέλου του γιὰ τὸν ἄνθρωπο — δὲν εἶναι δηλαδὴ οὐμανιστής ὅπως εἶναι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Φραγκφούρτης.

Ὁ Φρόντ δὲν πιστεύει στὴν πρόοδο ἐφόσον ὀδηγεῖ στὴν ἀπώθηση. Δὲν πιστεύει οὔτε στὶς μεγάλες «τομές» μέσα στὴν ἱστορία. Δὲν δέχεται ὅτι ὁ

ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του καλός (ἀντίθετα μὲ τὸν Φρόμ). Γράφει στὸ: «*Δυστυχία μέσα στὸν Πολιτισμό*»: «Οἱ κομμουνιστὲς νομίζουν πὼς ἀνακάλυψαν τὸν δρόμο πού θ' ἀνακουφίσει ἀπὸ τὸ κακό. Σύμφωνα μ' αὐτούς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀποκλειστικὰ καλός(...) ἀλλὰ ὁ θεσμός τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας διαστρέφει τὴ φύση του(...) ἡ ἐπιθετικὴ ὄψις (ὅμως) δέσποζε καὶ στὴν πρωτόγονη ἐποχὴ ὅπου ἡ ἰδιοκτησία δὲν ἔλεγε πολλὰ πράγματα».

Ὁ Φρόντ λοιπόν, ὅπως ὁ Μάρξ μετὰ τὰ 1845, δὲν ἐγκλωβίζεται στὸν «φετιχισμό» τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ ζητᾶει «τὴν ἀποκατάσταση μιᾶς παλιᾶς κατάστασης τῶν πραγμάτων» πού θά γίνει ἔτσι κι ἄλλιῶς χωρὶς τὴν παρέμβαση τοῦ ὑποκειμένου ἄρα καὶ τῆς συνείδησης.

«Τὰ ἐνστικτα», γράφει στὸ ἔργο του: «*Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς*», τὴν «ἐπανάληψη καὶ τὴ «συντήρηση» ἐπιδιώκουν. Κι ἄνεῖναι «ἱστορικά», τοῦτο συμβαίνει ὄχι γιὰτὶ ἐλέγχονται ἢ καθορίζονται, ἀλλὰ γιὰτὶ *ἐπαναλαμβάνονται* ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ. Ἡ ἱστορικότητά τῶν ἐνστικτῶν στηρίζεται στὴν «ἐπιστροφή». Ἡ ἱστορία τους εἶναι κυριολεκτικὰ μιὰ ἱστορία χωρὶς γίγνεσθαι.

Στὸν Φρόντ ἡ ζωὴ δὲν θέλει ν' ἀλλάξει ἀλλὰ νά διατηρηθεῖ. Γι' αὐτὸ «σκοπός» τῆς «εἶναι ὁ θάνατος» («*Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς*»).

Ποτέ ἄλλοτε ἀπὸ τὸν Καρτέσιο καὶ μετὰ ὁ θάνατος δὲν εἶχε θεωρηθεῖ τόσο ἀνοιχτὰ ὡς «μέρος τῆς οὐσίας τῆς ζωῆς». Κι ὅλα αὐτὰ μέσα σὲ μιὰ «θεωρία» γιὰ τὰ ἐνστικτα (τὴν τελευταία) πού ἀποπλέει ἀπὸ τὸ «βιολογικὸ» ἄρα καὶ τὸν θάνατο, σάν ἀπλὸ «βιολογικὸ» γεγονός.

Ὁ θάνατος λοιπόν καὶ τὸ ἐνστικτὸ του μέσα στὸν ὄργανισμό εἶναι γιὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία βασικὴ τάση κάθε θνητοῦ. Τὸ βιολογικὸ ὄν ὀδεύει πρὸς τὸ θάνατο ἀπὸ μιὰ «κίνηση ἐσωτερικὴ». Καὶ τότε τί ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ θανάτου; «Αὐτὸ πού ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ θανάτου», θά μᾶς πεῖ ὁ P. Ricoeur στὸ ἔργο του «*Γιὰ τὴν ἐρμηνεία, δοκίμιον γιὰ τὸν Freud*», «δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐσωτερικὸ στὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἡ συνεύρεση θνητοῦ μὲ θνητό». Ἐκεῖ, σ' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα πού κινεῖ ἡ σεξουαλικὴ ἐπιταγὴ τῆς ἀναπαραγωγῆς, τὸ μικρὸ βιολογικὸ ὄν: ὁ «ἄνθρωπος», *ἐξανθρωπίζεται* καὶ *κοινωνικοποιεῖται*.

Νά τί δὲν κατάλαβαν οἱ φροῦδο-μαρξιστὲς: πὼς ἡ βιολογικὴ-ἐνστικτι-

κη ανάγκη συνεύρεσης δύο ανθρώπων δέν «ικανοποιείται με τη σχέση των δύο φύλων μεταξύ τους» κι ούτε «μοναδικός σκοπός είναι η ικανοποίηση των όρμων»¹⁰. Άλλο παιχνίδι παίζεται εδώ που δέν τό υποψιάζονται, γιατί ό Φρόυντ άν και μαθητής του φυσιολόγου Bruecke, έγκαταλείπει σύντομα τή φυσιολογία. Ή σεξουαλικότητα δέν είναι βιολογική αλλά ανθρώπινη κι ό έρωτας: «ένωση οργανικών ούσιων σε έλο και μεγαλύτερες μονάδες»¹¹ ή: «ούσία του ομαδικού νοού»¹².

Ένας από τούς κυριότερους λόγους που όδηγησε τούς φροϋδομαρξιστές —πλήν του Ράιχ— στην υποβάθμιση τής σεξουαλικότητας και τήν παρεπόμενη εξομοίωσή της με τό «βιολογικό» είναι κατά τή γνώμη μου και ή κακή άνάγνωση που κάνουν και στον Κ. Μάρξ.

Οί φροϋδο-μαρξιστές παγιδευμένοι στό εγγελιανό διαλεκτικό σχήμα τής άνελικτικής τροχιάς από θέση σε αντίθεση μέχρι τήν τελική σύνθεση δηλαδή μέχρι τό Ύποκείμενο που «θέλει», «σκοπεύει» και «κοινωνικοποιείται» κατά βούληση, «διάβασαν» και τόν Φρόυντ αλλά και τόν Μάρξ «οϋμανιστικά», δηλαδή ιδεαλιστικά.

Και για τόν Μάρξ, είχαν δικαιολογία, μιά που κι ό ίδιος είχε εμπλακεί σε «περιγραφικές» άνάλυσεις και «εκφράσεις» μέχρι τό 1845.

(Ή άναγνώστης έννοεί ότι μιλω έδω για τή «μοναδική τομή» που έκανε ό ίδιος ό Μάρξ όταν μετά τή «Γερμανική Ίδεολογία», διέκοψε με κάθε θεωρία που «θεμελιώνει τήν ιστορία και τήν πολιτική στην ούσία του ανθρώπου». Κι αυτή άκριβώς ή τομή του Μάρξ περιλαμβάνει τρία βασικά στοιχεία που δέν μπόρεσαν να δούν οι φροϋδομαρξιστές:

α) Έπεξεργασία μιάς νέας θεωρίας τής ιστορίας και τής πολιτικής.

β) Κριτική κάθε οϋμανιστικού θεωρητικού ίσχυρισμού.

γ) Καθορισμό του οϋμανισμού ως ιδεολογίας.

Έδω φυσικά έχει τό λόγο ό Λ. Άλτουσέρ όπου και παραπέμπω¹³).

Τί έγινε όμως με τόν Φρόυντ;

Οί φροϋδο-μαρξιστές απλούστατα τρώμαζαν από τό μήνυμά του. Τή θεματική ρήση: «Wo Es war, soll Ich werden» (όπου τό «αυτό» ήταν, εκεί πρέπει τό «εγώ» να προστρέξει) Τρώμαζαν αυτόν τον παρά-λογο μετασχηματισμό του «εγώ» σε «αυτό»¹⁴ δηλαδή σε «χάος» (Φρόυντ). Τρώμαζαν, γιατί ή πρόταση είναι τρομακτική: όπου τό

«αυτό» ήταν, εκεί πρέπει να προστρέξει τό «εγώ», εκεί δηλαδή πρέπει να γίνει («είμαι ότι γίνομαι» θά μās πεί ό Μάρξ»). Πρέπει να γίνει, όχι να γνωρίσω ή να έρμηνεύσω¹⁵ ή να αυτοκαθοριστώ ή άκόμη να «θελήσω». Πρέπει να γίνει, άνεξάρτητα από γνώση ή έρμηνεία έφόσον δέν άρκει —για τήν ψυχανάλυση— να γνωρίζω ή να θέλω ή να σκοπεύω για να γίνει... «έκει που τό «αυτό» ήταν...»

Άναρωτιέμαι άν έπρεπε να περάσουν 30 περίπου χρόνια από τή φροϋδική ρήση για να μās διαβεβαιώσει ό Ζ. Λακάν, μέσα από τήν «άνάγνωση» του φροϋδικού γράμματος, πώς «τό άσυνείδητο είναι μιά γνώση που δέν γνωρίζεται».

Θά πρέπει να τό δηλώσουμε καθαρά: για τήν ψυχανάλυση ό άνθρωπος δέν είναι ή συνείδηση του έαυτού του (υποκείμενο), αλλά ή άναγνώριση (όχι γνώση) του άσυνείδητου του που δέν γνωρίζεται αλλά άναγνωρίζεται. Και τούτο συμβαίνει γιατί ή ψυχανάλυση δέν είναι έπιστήμη αλλά πρακτική μετασχηματισμού του ψυχικού κόσμου. Ήτσι εξηγείται γιατί και ή καίρια στιγμή τής ψυχαναλυτικής σχέσης: ή «μ ε τ α φ ο ρ ά» (Ubertragung) είναι μή-όρθολογική και μή-γνωστική διαδικασία.

Ό άνθρωπος, θά έπιβεβαιώσει ό —Λακάν, «δέν σκέφτεται με τήν ψυχή του αλλά με τό σώμα του, με μιά «δομή»: τή γλώσσα, που τό διχάζει, και σ' αυτό άκριβώς τό σημείο, μέσα δηλαδή από τήν ύλικότητα και τήν προτεραιότητα τής δομής: «γλώσσα», ή ψυχανάλυση συναντάει τόν «ώρμιμο» μαρξισμό. Τή «θεωρία» δηλαδή έκείνη που «άποκλείει τόν έμπειρισμό του υποκειμένου» αλλά και τό αντίστροφο του: «τό υπερβατικό υποκείμενο» (Λ. Άλτουσέρ).

Νά τελειώνω.

Ή περίπτωση του φροϋδο-μαρξισμού μέσα από τόν όποιο ό Ζουράρης κάνει «κοινωνιολογία» και εύκολη πολιτική, «υπεραποστασία» τελικά τήν ψυχανάλυση.

Ό φροϋδο-μαρξισμός όδηγείται σε ψευδο-προβλήματα σαν αυτά που θέτει ό Ζουράρης.

Μιλώ για τό ψευδο-πρόβλημα τής διάκρισης «βιολογικού» - «κοινωνικού» καθώς και για τό ψευδο-πρόβλημα τής «συρρίκνωσης» του δεύτερου στό πρώτο.

Μιλώ άκόμη για τήν παρανόηση τής βασικής ψυχαναλυτικής κατηγορίας: τής έπιθυμίας και κυριότερα για τήν

έξισωσή της με το ένστικτο (ένόρμηση ή παρόρμηση). Άμέσως πιο κάτω θά δοϋμε πόσο ή έπιθυμία δέν άνήκει στό «βιολογικό» αλλά ούτε και στό «κοινωνικό» (τό «Λόγο» γράφει ό Ζουράρης). Πόσο δηλαδή ή έπιθυμία έχει δικό της καθεστώς: τό φαντασιακό.

Ό Κ. Ζουράρης δέν δικαιολογείται να άγνοεί, όταν μιλάει για «βιολογικό»-«κοινωνικό» και «συρρικνωτισμούς», τί μεσολάβησε άνάμεσα στους φροϋδο-μαρξιστές και σε μās. Δέν δικαιολογείται να διαγράψει π.χ. τήν έπιστημονική συνεισφορά του στρουκτουραλισμού.

Άπό τό 1945 ό Κ. Λεβί-Στρως θέλει να «έντάξει και πάλι τόν άνθρωπο ως

1. βλ. G. Deleuze και F. Guattari, «Για τόν καπιταλισμό και τή σχιζοφρένεια» (Συζήτηση, περ. Ήριδανός, άρ. 4) όπου τονίζουν πώς: «τόσο περισσότερο χρωστάμε στον Λακάν (ψυχανάλυση), όσο άρνιόμαστε έννοιες καθώς αυτές τής δομής, του συμβολικού, του σημαίνοντος, που είναι πέρα για πέρα κακές» σελ. 51. Βλ. έπίσης και τό κοινό τους έργο: «L' Anti - Oedipe», έκδ. Minuit, 1972, έλο τό δεύτερο κεφ., σελ. 60 — 162.

2. Βλ. Μ. Φουκώ, «Ή τάξη του λόγου», έκδ. Ήριδανός, 1977 σελ. 51.

3. J. F. Lyotard, «Economie libidinale» έκδ. Minuit, 1974, σελ. 146.

4. F. Guattari και G. Deleuze, «Για τόν καπιταλισμό και τήν σχιζοφρένεια» ό.π. σελ. 56.

5. Βλ. G. Deleuze, F. Guattari, «L' Anti - Oedipe» έκδ. Minuit, 1972, σελ. 138.

6. Λ. Άλτουσέρ, «Θέσεις, Φρόυντ και Λακάν» έκδ. Θεμέλιο 1977, σελ. 17.

7. Βλ. Σ. Φρόυντ «Πέρα από τήν άρχή τής ήδονής» (μεταφρ. στα έλληνικά του: «Jenseits des Lustprinzips» έκδ. Τσάκος - Καρανικόλας, Άθήνα σελ. 103.

8. Βλ. Σ. Φρόυντ: (α) «Τοτέμ και Ταμπού» (1914). (β) «Ή Ομαδική ψυχολογία και άνάλυση του «εγώ»» (1918). (γ) «Ή δυστυχία μέσα στον πολιτισμό» (1929).

9. R. Castel, «Le psychanalysme» έκδ. 10 — 18, 1976.

10. Βλ. Ε. Φρόμ, «Άναλυτική κοινωνιοψυχολογία» έκδ. Έπίκουρος, 1972, σελ. 50

11. Σ. Φρόυντ «Πέρα από τήν άρχή τής ήδονής» ό.π.

είδος στη φύση¹⁶). Οί προτάσεις του, σχετικοποιούν την ψευδή αντίνομία «βιολογικού»-«κοινωνικού» έφ' όσον ό άνθρωπος άποπλέει από τό «βιολογικό» άμέσως άφ' ότου συμβολίσει και σκεφτεί «τίς βιολογικές σχέσεις μέ τή μορφή συστημάτων αντίθέσεων». Έδώ ό Κ. Λεβί- Στρών τήν άφελή διάκριση «βιολογικού»-«κοινωνικού» έννοει ώς *σχέση* πιά, «συμβολικού»-«γνωστικού», όπου τό «συμβολικό» είναι γιά τόν άνθρωπο ό,τι τό «βιολογικό» γιά τό ζώο, μιά πού στό «συμβολικό» θά πρέπει νά προστρέξουμε όχι μόνον γιά νά έξηγήσουμε τήν κοινωνία αλλά και γιά νά άναζητήσουμε τήν φύση.

Βέβαια, στόν Φρόντ όφείλουμε τήν «άνακάλυψη» του άσυνειδητου καθώς και τόν ρόλο τής συμβολικής λειτουργίας.

Ό Φρόντ έπισημαίνει τό μεγάλο *πέρασμα* από τήν βιολογική στην ανθρώπινη ύπαρξη μέσω τής γλώσσας.

Μέ τό φροϋδικό «fort-da» (έφυγενάτη) πού λέει τό μωρό τών δεκαοκτώ μηνών όταν φεύγει ή μητέρα του, τό ένστικτο τής άυτοσυντήρησης μέ τόν άδιαφοροποίητο βιολογισμό, μεταμορφώνεται μέσα από τόν γλωσσικό συμβολισμό σέ *έπιθυμία*.

Τότε είναι πού άρχίζει ή κοινωνικοποίηση.

Ό άνθρωπος παύει νά ύπάρχει ώς «βιολογικό» — στην κυριολεξία— όν, από τότε πού άρχίζει νά μιλάει και νά έπιθυμεί.

Και ή έπιθυμία «είναι τό άποτέλεσμα εκείνης τής κατάστασης πού επιβάλλεται στό ύποκείμενο από τήν ύπαρξη τής γλώσσας, ώστε νά κάνει τήν άνάγκη («βιολογικό») νά περάσει από τά μονοπάτια του σημαίνοντος» (Λακάν).

Ό Φρόντ λοιπόν πολύ πριν από τό Κ. Λεβί-Στρών άναίρεσε στην ούσία τή διαφορά «βιολογικού» - «κοινωνικού» και μέσα σ' αυτό τό ψυχικό όργανο.

«Τό «έγώ», τονίζει στό δοκίμιό του: «Τό «έγώ» και τό «αυτό», δέν είναι παρά ένα μέρος του «αυτό» .

Βέβαια, ή φροϋδική αυτή υπόδειξη προϋποθέτει *συγχρονική* θεώρηση του ψυχικού όργάνου πού δέν έννοει ό Ζουράρης και οί δάσκαλοί του. Κάτω από μιά συγχρονιστική (ά-χροική) θεώρηση — και τέτοια είναι άσφαλώς ή φροϋδική— του ψυχικού όργάνου, βιολογικό και κοινωνικό δέν κινδυνεύουν από άμοιβαίους «συρρικνωτισμούς». Γιατί βιολογικό και «κοινωνικό», άναγονται σ' ένα *σύστημα*, μιά

δομή, ένα *δίκτυο αντίθέσεων*: τό *άνθρώπινο*.

Τό «βιολογικό» θά μπορούσαμε άσφαλώς νά τό άναζητήσουμε ως ύπόβαθρο, στις δυναμικές εκείνες διαδικασίες ώθησης του όργανισμού προς ένα σκοπό, τίς όποιες ό Φρόντ ονομάζει «Trieb» (ένστικτα ή ένορμήσεις ή παρορμήσεις), αλλά και σ' αυτήν τήν περίπτωση ή βιολογική τους ύποδομή *έξαφανίζεται*.

Όμως στό σημείο αυτό, άνοίγει ένα άλλο κεφάλαιο: ή «*έπιθυμία*» (γερμ. Lust ή Wunsch).

Είναι περιττό νά προσθέσω πώς ό Ζουράρης επ' αυτό δέν έχει καταλάβει άπολύτως τίποτα.

Τί δέν έχει καταλάβει;

Πρώτο, ότι ή έπιθυμία δέν έχει καμιά σχέση μέ τίς ένορμήσεις («βιολογικό»).

Δεύτερο, ότι ή έπιθυμία στην ψυχανάλυση είναι άρχή τής κοινωνικοποίησης, χωρίς ώστόσο νά άνήκει στην «περιοχή» του συντεταγμένου κοινωνικά *άνθρώπου* (Ζουράρης). Τοϋτο σημαίνει ότι:

α) Ό Φρόντ δέν ταυτίζει τήν *ένόρμηση* (άρρα και τήν «*ανάγκη*») με τήν *έπιθυμία*.

Και έδώ άκριβώς βρίσκεται ή ούσία του φροϋδισμού: ένώ ή ένόρμηση ή παρόρμηση ή ένστικτο μέ τή μορφή «*ανάγκης*» (Bedürfnis), σκοπεύει σ' ένα ειδικό αντικείμενο (π.χ. τροφή ή σώμα) και ίκανοποιείται, ή έπιθυμία αντίθετα, γεννημένη από τή διάσταση «*ανάγκης*» και αιτήματος *δέν* άνάγεται στην ένόρμηση (βιολογικό).

Η έπιθυμία δέν είναι μιά *σχέση* προς ένα αντικείμενο έξω από τό ύποκείμενο (περίπτωση τής ένόρμησης-ανάγκης) αλλά μιά σχέση προς ένα «μνημικό ίχνος» μέσα στό ίδιο τό ύποκείμενο.

β) Η έπιθυμία, όπως άλλωστε και ή γλώσσα αλλά και ή σεξουαλικότητα, είναι προνόμιο του *άνθρώπου* και όχι του κάθε βιολογικού όντος. Στόν άνθρωπο ή ένόρμηση («βιολογικό») είναι άναγκασμένη νά εισέλθει στό κύκλωμα τής ψυχικής συμπεριφοράς από τήν πρόσδεσή της σ' ένα «μνημικό ίχνος» (Φρόντ) ή σ' ένα «*φάντασμα*» (Λακάν).

Στόν Φρόντ, τό ψυχικό όργανο τίθεται σέ κίνηση, άρα έπι-κοινωνεί όχι από τόν ενεργειακό έρωτισμό τής ένόρμησης («βιολογικό») αλλά από τήν άνάδυση τών φαντασιακών μνημικών παραστάσεων της, πού τήν μετασηματίζουν σέ έπιθυμία («φαντασιακό»).

Η έπιθυμία λοιπόν δέν «άνήκει στην περιοχή του Λόγου, δηλαδή του συντεταγμένου κοινωνικά πιά *άνθρώπου*», όπως άφελώς ύποστηρίζει ό Ζουράρης, αλλά αντίθετα εμφανίζεται στην περιοχή του *φαντασιακού*, πού μάς εισάγει στό *συμβολικό*.¹⁸

Η έπιθυμία δέν είναι «Λόγος» (λογική), ούτε εκπληρώνεται στό «Λόγο». Αντίθετα βρίσκει τήν εκπλήρωσή της στην φαντασιακή άναπαραγωγή *άντιλήψεων* πού έχουν γίνει σημεία τής ίκανοποίησης¹⁹, και όχι φυσικά ή ίκανοποίηση ή ίδια.

Άς προχωρήσουμε όμως περισσότερο.

Τί ή έπιθυμία έπιθυμεί;

Έπιθυμεί όχι τόν άλλον αλλά τήν έπιθυμία του άλλου. Όχι δηλαδή τή σωματικότητα του αλλά τά «μνημικά» του «ίχνη». Άλλιώς ή έπιθυμία σαν «έπιθυμία» του στήθους ή του στόματος του άλλου δέν είναι *σχέση* πού προέρχεται από τήν *διάσταση* «*ανάγκης*» και «*αιτήματος*» αλλά τάση πού εμφανίζεται από τή σύμπτωση τους.

Σ' αυτήν τή δεύτερη περίπτωση δημιουργούνται σχέσεις *σαδο-μαζοχιστικές* όχι μόνον μεταξύ δύο προσώπων (σχέσεις κυριαρχίας-ύποταγής) αλλά και μέσα στό ίδιο τό πρόσωπο (αυτοτιμωρία).

Τότε συμβαίνει ό,τι ύπαινίχθηκα στό άρθρο μου τής «Αύγης» και διέστρεψε ό Ζουράρης.

«Ό έξουσιαστής είναι δική μας *ανάγκη*», γιατί *δέν μπορούμε* από μιά σειρά λόγων πού άρχίζουν από τό οιδιπόδειο και καταλήγουν στόν *καπιταλισμό* (ή και αντίστροφα, κατά τόν Deleuze), νά έπιθυμήσουμε τήν έπιθυμία του άλλου.

Δέν μπορούμε νά έπιθυμήσουμε *πέρα από τήν «ανάγκη»* («βιολογικό»). Η, πού είναι τό ίδιο, έπιθυμούμε μέσα στά όρια τής «ανάγκης», τής *ανάγκης* γιά κατοχή του άλλου, *άσφάλεια* από τόν άλλον, δηλαδή χρησιμοποίηση του άλλου. «Ό έξουσιαστής είναι δική μας *ανάγκη*», όχι γιατί είμαστε «έπιθυμητικοί» (Ζουράρης) αλλά γιατί έννοούμε τήν έπιθυμία *βιολογικά* και όχι *φαντασιακά*. Όταν ή «ψυχική σύγκρουση», θά μάς πεί ό D. Lagache, διέπεται από «*αιτήματα*» και «*ανάγκες*» και *όχι* από «*έπιθυμίες*», τότε οί σχέσεις μεταξύ τών *άνθρώπων* είναι σχέσεις έξουσιαστή-έξουσιαζόμενου, δηλαδή σχέσεις *σαδο-μαζοχιστικές*. Κι ή ιστορία του *καπιταλισμού* (του *καπιταλισμού* τής «*ανάγκης*») είναι ή ιστορία του *σαδομαζοχισμού*. Ό κα-

πιταλισμός και οι καπιταλιστές «επιθυμούν» τόν έαυτό τους και όχι τόν άλλον και τήν επιθυμία του.

Αυτός όμως ο «άλλος», μέ «α» μικρό, δέν έχει καμμία σχέση μέ τόν Άλλο πού αναφέρει ο Ζουράρης σέ πλήρη σύγχυση.

Ο Ζουράρης εξαγγέλει μέ στόμφο πώς: «Ο Άλλος σημαίνει γιά τόν Φρόντ, Ύποκείμενο».

Άς μου επιτρέψει νά του πω πώς:

α) Ύποκείμενο στόν Φρόντ δέν σημαίνει άπολύτως τίποτα. Τό Ύποκείμενο στήν ψυχανάλυση είναι ένα «σύνθετο» ενός «ύπερ-έγώ», ενός «έγώ» και ενός «αυτό».

β) Ο «Άλλος» μέ «Α» κεφαλαίο, είναι μία βασική ψυχαναλυτική έννοια μόνον στόν Λακάν. Έκει όμως ο «Άλλος» δέν είναι ο πλησίον τής θρησκείας ή ο σύντροφος του κομμουνισμοϋ. Δέν είναι δηλαδή ο «κοινωνικός Άλλος» ή ο «Άλλος έξω από μένα» όπως νομίζει ο Ζουράρης, αλλά «τό ύποκείμενο του άσυνείδητου».

Από πού όμως αρχίζουν όλες αυτές οι οιαστικές παρανοήσεις του Ζουράρη;

Από μία παράγραφο του Φρόντ πού «διαβάζει» στόν I. Casuso και πού εύχαριστημένος γιά τό «εύρημά» του βασανίζει και τήν ψυχανάλυση κι έμάς, παραθέτοντάς το. Τά πάντα φυσικά ξεκινάνε από τό ότι ο Ζουράρης δέν «διαβάζει» τήν παράγραφο.

Τί δέν «διαβάζει» λοιπόν;

(Α) ότι ο Φρόντ στήν παράγραφο του (άπό ποίο κείμενο αλήθεια;) μιλάει γιά «κοινωνικές παρορμήσεις» και διευκρινίζει.

α.α) πώς είναι έμφυτες.

β.β.) πώς ανάγονται τελικά σέ «προσδέσεις» λιμπιντικές.

γ.γ.) πώς βασίζονται σ' έναν «ειδικό τύπο ταύτισης μέ τόν άλλον».

Ο Φρόντ δηλαδή δέν μάς λέει τίποτα περισσότερο γιά τίς κοινωνικές παρορμήσεις άπ' ότι μάς λέει γιά τίς «παρορμήσεις» ή «ένορμήσεις» τής ζωής» στή δεύτερη θεωρία του. Συνεπώς οι «κοινωνικές ένορμήσεις», είναι ειδικές ένορμήσεις μέσα στήν μεγάλη κατηγορία των «ένορμήσεων τής ζωής» (είναι έμφυτες, ανάγονται σέ προσδέσεις λιμπιντικές, βασίζονται σ' έναν τύπο ταύτισης μέ τόν άλλον).

Ποιό όμως είναι τό βασικό χαρακτηριστικό των «ένορμήσεων τής ζωής», άρα και των «κοινωνικών ένορμήσεων»;

Μά άσφαλώς ο έρωτας πού έχει σάν

σκοπό του «νά έγκαθιδρύσει όλο και πίο μεγάλες ένότητες» (Φρόντ) δηλαδή νά κοινωνικοποιεί.

Ο έρωτας, δηλαδή ή σεξουαλικότητα,¹² δέν «συρρικνώνει» τό «κοινωνικό» αλλά - κατά τόν Φρόντ - τό δημιουργεί.

Η σεξουαλικότητα και ο έρωτας στή δεύτερη θεωρία των ένορμήσεων του Σ. Φρόντ πού ο Ζουράρης μπορεί άν θέλει νά τήν διαβάσει στό: «Πέρα από τήν αρχή τής ήδονής», δέν έχουν «καθαρά παρορμητικό χαρακτήρα» όπως οι «ένορμήσεις του θανάτου». Αντίθετα, «περνάνε από τή μεριά τής ένωσης - σχέσης» (la sexualité, paradoxalement, passe du côté de la liaison)¹³.

Όμως γιά νά εξηγήσει κανείς τήν κοινωνικότητα τής σεξουαλικότητας στή δεύτερη θεωρία των ένορμήσεων του Φρόντ και γιά νά μήν έπαναλαμβάνει τά λάθη του Ζουράρη θά πρέπει νά έχει ύπ' όψη του πώς:

α) οι δύο μεγάλοι τύποι ένορμήσεων («ένορμήσεις ζωής» και «ένορμήσεις θανάτου») στήν τελευταία θεωρία του Φρόντ, δέν νοούνται ως συγκεκριμένες ώθήσεις - κίνητρα τής λειτουργίας του οργανισμοϋ αλλά «ως γενικές αρχές». Αρχές, πού «διέπουν σέ τελευταία ανάλυση (όλη) τή δραστηριότητα του οργανισμοϋ»¹⁴, έξω άπ' αυτόν!

β) πώς ο ίδιος ο Φρόντ άναγνωρίζει ότι ή θεωρία των ένορμήσεων είναι «ή μυθολογία του» άφου «οι ένορμήσεις είναι όντα μυθικά, μεγαλόπρεπα στήν άπροσδιοριστία τους»¹⁵.

(Β) ότι ο Φρόντ δέν παραλληλίζει ένορμήσεις και libido. Ο Ζουράρης όμως συνεχίζει νά μήν καταλαβαίνει. Γράφει πίο κάτω: «Τό κοινωνικό ένυάρχει στόν άνθρωπο, είναι αϋθόρμητη βασική παρόρμηση, παράλληλη μέ τήν libido...»

Πώς ή libido είναι «παράλληλη» μέ τίς «παρορμήσεις»; Τί είναι πάλι τούτο, όταν ξέρομε καλά ότι ή libido δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή «ένέργεια» πού «κινεί τίς σεξουαλικές ένορμήσεις»; (Φρόντ). Και έδω ρωτώ τόν Ζουράρη: πότε οι επιθυμητικοί δηλαδή ο G. Deleuze, ο F. Guattari και άκόμη ο J. F. Lyotard «παραπέμπουν τό κοινωνικό στήν κατηγορία των έξιδανικευμένων επιφαινομένων τής libido (βλ. Κ. Ζουράρης). Άς άκούσει στό κοινό «έργο» των δύο πρώτων, τό: «L'Anti-Oedipe» τά παρακάτω:

α) γιά τήν libido λένε χαρακτηριστικά: «ονομάζουμε libido τήν ειδική ένέργεια των επιθυμητικών μηχανών και οι μεταποιήσεις τής ένέργειας αϋτής

δέν είναι ποτέ ούτε άποσεξουαλικοποιησεις ούτε έξιδανικεύσεις»¹⁶ και πίο κάτω: «ή libido σάν σεξουαλική ένέργεια είναι κατ' εϋθειαν έπένδυση των μαζών και των μεγάλων οργανικών και κοινωνικών συνόλων»¹⁷. Αντίθετα μέ τήν ψυχανάλυση πού «ύποθέτει ότι ή libido όφείλει νά άποσεξουαλικοποιηθεί ή και νά έξιδανικευθεί γιά νά περάσει σέ κοινωνικές επενδύσεις»¹⁸.

β) γιά τό «κοινωνικό» τονίζουν: «Τό κοινωνικό δέν είναι μία προέκταση του σώματος χωρίς όργανα, αλλά περισσότερο τό σώμα χωρίς όργανα είναι τό όριο του κοινωνικοϋ»¹⁹. Πού είναι λοιπόν ή περίφημη «συρρικνωσή» του «κοινωνικοϋ» στό «βιολογικό»;

12. Βλ. Σ. Φρόντ «Ομιδική ψυχολογία και ανάλυση του έγώ».

13. Βλ. L. Altusser, "Pour Marx", έκδ. Maspero, 1972, σελ. 233 και έπ.

14. «Αυτό»: γερμ. Ες, «μιά από τίς τρεις διαβαθμίσεις του ψυχικοϋ οργάνου». Τό «αυτό» συγιστά τόν παρορμητικό πόλο τής προσωπικότητας.

15. Βλ. και «ΧΙ θέση στόν Φόιντμπαχ» του Κ. Μάρξ.

16. Βλ. Α. Κυριακίδου - Νέστορος: «Προλεγόμενα γιά τόν Έλληνα άναγνώστη». στόν τόμο: «Άγρια σκέψη» έκδ. Παπαζήση, 1977, σελ. 54.

17. Ο Φρόντ χρησιμοποιεί συχνά τόν όρο: «ανάγκη» (Bedürfnis) γιά νά δηλώσει έτσι τίς ένορμήσεις και κυρίως τήν ένόρμηση τής αϋτοσυντήρησης κατά τήν πρώτη του θεωρία των ένορμήσεων.

18. Γιά τή διαφορά «φαντασικοϋ» - «συμβολικοϋ» καθώς και τή σχέση «κοινωνικοϋ» - «συμβολικοϋ» βλ. στό βιβλίο μου: «Ο Θεσμικός λόγος και ή Έξουσία» έκδ. Παπαζήση, 1977.

19. Βλ. "Desir" (έπιθυμία) στό «Αντικικό τής ψυχανάλυσης» των J. Laplanche και J. B. Pontalis, έκδ. P.U.F., 1967 σελ. 121.

20. Βλ. Σ. Φρόντ, «Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του έγώ», έκδ. Επικούρος, 1977, όπου τονίζει: «Δέν έέρω έξάλλου τί κερδίζει κανείς μέ τό νά ντρέπεται γιά τή σεξουαλικότητά του ή ελληνική λέξη Έρωτας, πού ύποτίθεται ότι μετριάζει τή ντροπή δέν είναι τελικά τίποτα άλλο παρά ή μετάφραση τής γερμανικής λέξης «άγάπη» (Liebe).

γ) για τό «κοινωνικό» λένε επίσης: «*Η προτεραιότητα του κοινωνικού πεδίου ως όρου της επένδυσης της επιθυμίας, καθορίζει τον κύκλο και τά στάδια από τά όποια διέρχεται τό υποκείμενο*».²⁸

Ρωτώ τέλος τόν Κ. Ζουράρη, πότε οί «επιθυμητικοί» δέχτηκαν ότι: «οί ψυχαναλυτικές κατηγορίες έχουν τήν ίδια καθολική ισχύ σ' όποιο τμήμα - τάξη ή σημείο - άτομο τίς κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας κι' άν χρησιμοποιούνται κι' έχουν τήν ίδια οικουμενική δραστηριότητα» (βλ. Κ. Ζουράρης ό.π. σελ. 60). Γράφουν οί Deleuze - Guattari σέ μία τους συζήτηση «γιά τόν καπιταλισμό και τήν σχιζοφρένεια». «*Ιδεαλισμό της ψυχανάλυσης ονομάζουμε ολόκληρο τό σύστημα από επαναφορές, αναγωγές στην αναλυτική θεωρία και πρακτική... αναγωγή των κοινωνικών επενδύσεων τής λίμπιντο σέ οικογενειακές επενδύσεις, επαναφορά τής επιθυμίας πάνω στίς οικογενειακές συντεταγμένες...*»²⁹ και πίο κάτω: «λέμε ότι ή λίμπιντο οδηγεί σέ επενδύσεις του άσυνειδητου διαφορετικές από τίς επενδύσεις των συμφερόντων του προσυνειδητου, αλλά πού κι' αυτές αναφέρονται στόν κοινωνικό χώρο όχι λιγότερο από τίς επενδύσεις του συμφερόντος».³⁰

Τό τελείως αντίθετο άπ' ότι λέει ό Ζουράρης υποστηρίζουν οί «επιθυμητικοί»: τήν άπόλυτη εξάρτηση τής επιθυμίας από τό «κοινωνικό» έφόσον μόνον σ' αυτό και όχι π.χ. στό «οικογενειακό» ή επιθυμία (και ή libido) ολοκληρώνονται, δέν διαστρέφονται, δέν άλυσσοδέονται στα δεσποτικά σημάϊνοντα και τά σύμβολα τής ψυχανάλυσης, δηλαδή *ριζοσπαστικοποιούνται*.

Η επιθυμία γιά τούς «επιθυμητικούς» είναι τής τάξεως τής παραγωγής και «κάθε παραγωγή είναι συγχρόνως *επιθυμητική και κοινωνική*».³¹

Και τέλος, ή *διαφορά* τους μέ τήν ψυχανάλυση και τόν Φρόυντ, διαφορά πού διαστρέφει ό Ζουράρης, συμπυκνώνεται στή χαρακτηριστική τους άνακοίνωση: «κατηγορούμε τήν ψυχανάλυση (γιατί) τσάκισε αυτή τήν τάξη τής παραγωγής και τήν μετάφερε (τήν πέταξε) μέσα στην αναπαράσταση»³².

Δέν θά ήθελα νά συνεχίσω περισσότερο. Ξέρω πώς τό κείμενο αυτό δέν άπαντάει τελικά στόν Ζουράρη και τά πλέγματα ένοχής του άπέναντι στην επιθυμία και τήν πολιτική.

Ο φορμαλιστικός «όρθολογισμός» του, ή άνακριτική του «δξύνοια» και

τά ερεθιστικά «συμπεράσματα» του, αφήνουν έμβρόντητο όποιον τολμήσει ν' άπαντήσει. Σύντομα καταλαβαίνει ότι παίχτηκε στό παιχνίδι του.

Αυτό δέν θέλησε άλλωστε;

Τελειώνω μέ μία πρόταση από τή μεριά του ιστορικού ύλισμου πού προϋποθέτει όσα ψυχαναλυτικά είπαμε ως τώρα.

Πέρα από γκροτέσκους «βιολογισμούς ή πανσεξουαλικούς συρρικνωτισμούς» του Κ. Ζουράρη, ύπήρχε μία ιδιότυπη σχέση άνάμεσα στην *επιθυμία* και τήν *κοινωνία*. Είναι ή άκόλουθη.

Η κοινωνία είναι αυτή πού φασματοποιείται στην επιθυμία και όχι τό αντίθετο. Η κοινωνία δηλαδή προβάλλεται στίς φαντασιακές όθόνες τής επιθυμίας και σκαλώνει στους μηχανισμούς της όπως π.χ. στή σεξουαλικότητα. Τί σημαίνει όμως έτούτη ή φαντασιακή και συγχρόνως φαντασιόγona προβολή τής κοινωνίας στην επιθυμία; Νά τό έρώτημα πού θά πρέπει ν' άπαντηθεί από τή *μόνη* σκοπιά πού γίνεται κριτήριο τής Ιστορίας αλλά και κριτήριο όποιου «βλέπει» από τή σκοπιά αυτή: τή σκοπιά του ιστορικού ύλισμου.

Σημαίνει πρώτον, ότι ή ιδιότυπη σχέση επιθυμίας - κοινωνίας δέν είναι σχέση «βιολογικού»-«ιστορικού» αλλά σχέση «φαντασιακού» - «ιστορικού», όπου άν τό «φαντασιακό» μποροϋσε νά τό έρμηνεύσει κανείς ως τό βάθος, θά εξαντλούσε *και* τό «ιστορικό»³³.

Σημαίνει δεύτερον, ότι ή κοινωνία πού φασματοποιείται πάνω στην επιθυμία δέν «συρρικνώνεται» σ' αυτήν, αλλά *εγγράφεται* (προβάλλεται) σ' όλο της τό μήκος. Και τό μήκος τής επιθυμίας δέν είναι ποτέ μικρότερο από τό μήκος τής κοινωνίας.

Σημαίνει τρίτον, ότι ή *έγγραφη* τής κοινωνίας στην επιθυμία δίνει τή δυνατότητα στην κοινωνία νά συνεχίσει νά ύπάρχει ως κοινωνία. Παράδειγμα, ή *άπαγόρευση τής αίμομιξίας*. Η άπαγόρευση αυτή, πού είναι και άρχή τής κοινωνίας, *εγγράφεται* από τή γέννηση κιόλας του παιδιού *μέσα* στην επιθυμία γιά νά τήν κοινωνικοποιήσει νά τήν «περάσει» από τό «φαντασιακό» στό «συμβολικό» (π.χ. στή γλώσσα. Θυμίζω τό παράδειγμα του fort - da).

Εγγράφεται κυρίως γιά νά άπορρίψει από τήν επιθυμία όλα της τά βιολογικά υπόλοιπα, όλες της τίς τάσεις πού θά τήν *έκαναν κίνδυνο* γιά

τήν κοινωνία και τήν αναπαραγωγή της.

Σημαίνει τέταρτο, ότι ή *υποδοχή* τής κοινωνίας στην επιθυμία *άναεώνει* τήν συμβολικότητα τής πρώτης (τής κοινωνίας). Πραγματικά ή κοινωνία «σημαδεύεται και δομείται στή διαλεκτική της από τήν ίδια τή διαλεκτική τής Συμβολικής Τάξης»³⁴ πού *παλλινδρομεί* άνάμεσα στό *φαντασιακό* (επιθυμία) και τό *συμβολικό* (κοινωνία).

Ο «Νόμος του Συμβολικού», θά μās πεί ή ψυχανάλυση, είναι αυτός πού καθορίζει τίς δυό μεγάλες στιγμές του ανθρώπου: (α) τή στιγμή του *φαντασιακού*, τή στιγμή δηλαδή τής «δυϊκής προ-οιδιπόδειας σχέσης» μητέρας - παιδιού και (β) τή στιγμή του *συμβολικού* («στιγμή του Οιδίποδα») όπου *εμφανίζεται* παρειακτος ένας τρίτος (ό πατέρας) και εισάγει τό παιδί στό *κοινωνικό*, δηλαδή «στό χώρο του αντικειμενικοποιού λόγου» και των «*ένηλικων τρίτων*» (Λ. Άλτουσέρ).

Η ιδιότυπη όμως *σχέση* επιθυμίας κοινωνίας, μέ τή φασματοποίηση τής κοινωνίας στην επιθυμία, σημαίνει και κάτι περισσότερο πού δέν τό βλέπει

21. Βλ. *Λεξικό τής Ψυχανάλυσης*, ό.π. σελ. 380.

22. *Λεξικό τής Ψυχανάλυσης* ό.π. σελ. 362.

23. Βλ. S. Freud, "Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1932. G. W. XV, 101 — S. E., XXII, 95.

24. G. Deleuze, F. Guattari, "L'Anti-Oedipe", έκδ. Minuit, 1972, σελ. 345.

25. Βλ. G. Deleuze, F. Guattari, ό.π. σελ. 348.

26. Βλ. G. Deleuze, F. Guattari, ό.π. σελ. 348.

27. Βλ. G. Deleuze, F. Guattari, ό.π. σελ. 334.

28. Βλ. G. Deleuze, F. Guattari, ό.π. σελ. 328.

29. Βλ. F. Guattari και G. Deleuze, «*Γιά τόν καπιταλισμό και τή σχιζοφρένεια*», (κείμενο στό περ. L' Arc, τεύχος 49, 1972) μεταφρ. στα έλληνικά από τή Φ. Άμπατζοπούλου, Ηριδανός, τεύχος 4, 1973, σελ. 54.

30. Βλ. F. Guattari και G. Deleuze, ό.π. σελ. 57.

31. Βλ. G. Deleuze, F. Guattari, "L'Anti-Oedipe" έκδ. Minuit, 1972, σελ. 352.

πάντα ή ψυχανάλυση: την ύφανση της επιθυμίας από τις κοινωνικές παραστάσεις που προβάλλονται στις όθονες και τους μηχανισμούς της. Τη διείσδυση δηλαδή του «κοινωνικού» στο «επιθυμητικό» και την αλωσή του³⁵.

Τότε ή κοινωνία μιλά μέσα από την επιθυμία και τους μηχανισμούς της, όπως άλλωστε μιλά και από κάθε πεδίο σύγκρουση και πάλης.

Γιατί, θά πρέπει να τό θυμίσουμε, τά πεδία και οί μηχανισμοί της επιθυμίας είναι πεδία σύγκρουσης (σύγκρουση των «βασικών ένορμήσεων» της «ζωής» και του «θανάτου» (Φρόντ). Άλλά έδω προσοχή, μόνον ή ταξική - καπιταλιστική κοινωνία άλλοτριώνει την επιθυμία, την χρησιμοποιεί για να καλύπτει τις πραγματικές αιτίες των μορφών κυριαρχίας που αναδύονται από τις αντιφάσεις της. Και γι' αυτό ή επιθυμία δέν είναι άπλως άλλοτριωμένη αλλά και άλλοτριωτική: Έπειδή φέρει μέσα στή δική της «τάξη» την κοινωνική συλλογική άλλοτριώση του καπιταλισμού.

Κάτω άπ' αυτές τις ιδιαίζουσες στόν καπιταλισμό συνθήκες της έξουσίας, ή επιθυμία «άσκειται» μέσα από την έξουσία, αναπαράγεται από την έξουσία, για τόν άπλούστατο λόγο ότι έχει ήδη καθοριστεί από την έξουσία και τά αποτελέσματά της.

Έπιθυμία παίζεται κι' αυτή στή σύνολη περιοχή των σχέσεων δύναμης που προκύπτουν στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Έπιθυμία λοιπόν συγγέεται μέ την έξουσία μόνο στόν καπιταλισμό, γιατί μόνο στόν καπιταλισμό ή έξουσία είναι τό *πρίσμα* κάθε παραγωγής κοινωνικής ή άτομικής. Στόν καπιταλισμό ή έξουσία υποκαθιστά την επιθυμία γιατί ή επιθυμία είναι άνίσχυρη στήν άπουσία έξουσίας.

Και σ' αυτό τό σημείο ή διαφορά μου μέ την ψυχανάλυση (και όχι μόνο μέ τους «επιθυμητικούς» και τόν Φουκώ. Διαφορά, από τή μεριά του ιστορικού υλισμού. Και νά ποιά είναι: ή κοινωνία μπορεί νά εγγράφεται στήν επιθυμία, νά φασματοποιείται στήν επιθυμία, όχι για νά την άλλοτριώσει

και νά τή χρησιμοποιήσει (καπιταλισμός), αλλά για νά τήν διευκρινίσει και νά τήν έντεινει (ριζοσπαστικοποιήσει). Και επιτέλους νά τήν ίκανοποιήσει μέσα στήν επιθυμία του άλλου (σοσιαλισμός).

32. Βλ. G. Deleuze, F. Guattari, ό.π. σελ. 352.

34. Βλ. Λ. Άλτουσέρ «Θέσεις, Φρόντ και Λακάν» ό.π. σελ. 29.

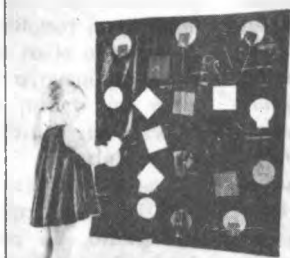
33. Θυμίζω τόν Φρόντ: «Άν μπορούσε κανείς νά έρμηνεύσει, ως τό τέλος ένα και μόνο όνειρο, θά τελείωνε τήν ίδια στιγμή και ή ψυχανάλυση» (όπου: όνειρο = επιθυμία = φανταστικό» και ψυχανάλυση = «ιστορικό»).

35. Βλ. και Μ. Γκοντελιέ, «Τό άξίό σά βασικό θεμέλιο της κοινωνικής και κοσμικής τάξης στός Μπαρόγια της Ν. Γουίνεας» στόν τόμο *Σεξουαλικότητα και πολιτική*, έκδ. Χατζηνικολής 1977.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΧΕΛΙΔΟΝΙ

Τά Μαθηματικά
στήν προσχολική ηλικία
και στό νηπιαγωγείο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΧΕΛΙΔΟΝΙ

ΟΜΙΛΟΣ ΓΙΑ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ
ΤΟΥ ΙΣΤΡΙΑΤΟΣ ΜUFFIELD

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΧΕΛΙΔΟΝΙ

ΟΜΙΛΟΣ ΓΙΑ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ
ΣΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ
ΤΟΥ ΙΣΤΡΙΑΤΟΣ ΜUFFIELD

γιατί δίνει τήν εδκαίρτα γτά μτά πώττ ούσταστική έπαφή μέ τή μαρξιστική θεωρία του Δικαίου, μέσα από μτά πλούστια σέ συλλογισμούς και άφαιρέστεις προβληματική, πού πολύ απέχει από τή μηχανιστική και έξαιρετικά σχηματική αντίληψη γτά τό Δίκαιο τής «έπίσημης» έκκλησίας του μαρξισμού.

Όσοι έχουν συνθηθεί να έρμηνεύουν τά κοινωνικά φαινόμενα στή βάση τής γραμμικής αίτιότητας (τό νομικό, πολιτικό και ιδεολογικό έποικοδόμημα είναι τό άμεσο, αναγκαίο και παθητικό αποτέλεσμα μιάς κυρίαρχης αίτίας, πού είναι ή οικονομική βάση), ή στή βάση αποκλειστικά τής ιστορικής τους εξέλιξης (άναζήτηση τής ούστιας των φαινομένων μέσα από τήν ιστορική τους καταγωγή), θά συναντήσουν σίγου-

μτά. Τό Δίκαιο είναι τό post factum παράγωγο μιάς άμορφης και ούδέτερης «οικονομίας»². Μ' αυτό τον τρόπο, όμως, ή έπιστημονική άνακάλυψη «του καθορισμού τής νομικής μορφής από τήν οικονομική βάση», παραχωρεί τή θέση της στην ιδεολογική έννοια του «οικονομικού ντετερμινισμού», μεταβάλλεται σέ οικονομικό «φαταλισμό». Η αντίληψη αυτή έλκει τήν καταγωγή της από τό θεωρητικό κείμενο του Στάλιν «Διαλεκτικός ύλισμός και ιστορικός ύλισμός», του 1938.

Υπάρχει και μτά δεύτερη μεταχείρηση ή όποια διορθώνει ούσταστικά τή χυδαία σταλινική έκδοση του διαλεκτικού ύλισμού, χωρίς να απομακρύνεται όμως έντελώς από αυτήν. Σύμφωνα μέ τήν έκλεπτυσμένη αυτή διασκευή, άναμεσα στή βάση και στο έποικοδόμημα ύπάρχει άμοιβαία άλληλεπίδραση, κάποια δράση από έπιστροφή, «ανάδραση», πράγμα πού προϋποθέτει τή σχετική άυτονομία του νομικού έποικοδομήματος. Άλλά ή άμοιβαίότητα αυτή περιορίζεται να προσδιορίζει τελικά τίς έπιρροές πού άσκούνται από στοιχεία έντελώς ξένα μεταξύ τους, από έπίπεδα ανεξάρτητα τό ένα από τό άλλο. Η σχέση Οικονομίας και Δικαίου έμφανίζεται σαν μτά σχέση άνάμεσα σέ όντότητες πού ύπάρχουν από μόνες τους, πού έχουν τή δική τους, ή καθεμιά, ιστορία, ή καλύτερα δέν έχουν ιστορία. Τήν άποψη αυτή ύποστήριξε μέ περισσή θερμή ό Ν. Πουλαντζάς στή μελέτη πού παραπέμπουμε πτό κάτω. Δέν είναι έξάλλου έντελώς ξένη μέ τό «στρουκτουραλισμό» του Άλτουσέρ, αν και ή θεωρητική τοποθέτηση του γάλλου φιλόσοφου είναι πολύ πτό πλούστια σέ περιεχόμενο, σ' ό,τι άφορά είδικά αυτή τή σχέση και πάντως δέν έξαντλείται σ' αυτήν τήν άπλοική τοποθέτηση³.

Σαφώς αντίθετη είναι, τέλος, ή προβληματική του Πασουκάνις γτά τό Δίκαιο, μέ τήν αντίληψη πού άναζητά τήν έξήγηση του νομικού φαινομένου αποκλειστικά μέσα από τήν ιστορική του καταγωγή, και θεωρεί τό Δίκαιο ως άναγκαίο επακόλουθο τής άτομικής ιδιοκτησίας. Γτά τον Ένγκελς τό Δίκαιο ύπάρχει από τότε πού δημιουργήθηκε ή κοι-

«Μαρξισμός και δίκαιο»

του Έβγκένι Πασουκάνις

Πρόλογος Ούμπέρτο Τσερόνι (μεταφρ. Μυρσίνη Ζορμπά), μετάφραση Άνδρέας Χριστόπουλος, έκδ. Όδυσσέας Άθήνα 1977, σσ. 192.

Α. Τό βιβλίο του Πασουκάνις και ή σημασία του

1. Πολλά και σημαντικά προβλήματα θεωρίας και μεθοδολογίας του Δικαίου βάζει τό βιβλίο του σοβιετικού νομικού και επαναστάτη Έβγκένι Πασουκάνις «Γενική θεωρία του Δικαίου και μαρξισμός»,¹ πού μόλις πρόσφατα —μέ καθυστέρηση δηλαδή 50 περίπου χρόνων από τήν πρώτη του έκδοση— μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε στα έλληνικά από τίς έκδόσεις Όδυσσέας.

Γτά τον Έλληνα νομικό, τό βιβλίο αυτό παρουσιάζει διπλό ενδιαφέρον. Πρώτα, γιατί θίγει θέματα θεωρίας και φιλοσοφίας του Δικαίου, μέ τά όποια πολύ λίγο, ή έντελώς έπιφανειακά έχει άσχοληθεί ή πανεπιστημιακή διδασκαλία και ή παραδοσιακή νομική έπιστήμη. Έπειτα,

ρα δυσκολίες στην κατανόηση του βιβλίου. Γιατί ή πασουκανική αντίληψη γτά τό Δίκαιο —θά πρέπει να τό ύπογραμμίσουμε από τήν αρχή— πηγαίνει πέρα από όποιαδήποτε «αιτιοκρατική» ή «στρουκτουραλιστική» έρμηνεία του νομικού φαινομένου, και συγκρούεται όπωσδήποτε μεθοδολογικά μέ τήν «ιστορικιστική» έξήγηση τής έννομης σχέσης, όπως προτάθηκε από τον Ένγκελς στην «Καταγωγή τής οικογένειας, του κράτους και τής ιδιοκτησίας».

Στήν προβληματική τής γραμμικής σχέσης τής βάσης μέ τό «έποικοδόμημα», τό νομικό έπίπεδο μπορεί να έχει δύο διαφορετικές μεταχειρήσεις. Μπορεί να αντιμετωπιστεί καταρχήν σαν σκέτη άντανάκλαση τής οικονομικής βάσης, άμεση έκφραση ενός οικονομικού συστήματος πού δέν διαθέτει δική του άποτελεσματικότητα, ούτε άυτονο-

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

ωνική ανισότητα, ή οποία και αναγορεύεται σε φυσική πηγή της νομικής μορφής γενικά. Θύμα αϊτής της σχηματικής αντίληψης επεσε σέ μās ό Γ. Κορδάτος⁴. 'Αλλά γι' αϊτήν θεώρηση θά μιλήσουμε πίο διανομικά όταν ασχοληθούμε ειδικά με τήν μέθοδο του Πασουκάνις, ή όπυια σαφώς αντιδιαστέλλεται από κύνη μορφής ιστορικισμό.

'Απέναντι σ' αϊτές τīs μαρξιστικές απόψεις γιά τό Δίκαιο, ό Πασουκάνις διατηρεί κάποια απόσταση. 'Απόσταση αποχρώσεων ίσως, εφόσον ξεκινά από τήν ίδια βασικά θεωρητική αφετηρία, —πού δέν είναι άλλη απ' εκείνη του ιστορικού υλισμού, όπως διατυπώθηκε αρχικά από τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς. 'Αλλά πού στήν ουσία παίρνει τīs διαστάσεις μιās «άλλης» θεωρίας γιά τό Δίκαιο. 'Η «Γενική θεωρία του Δικαίου και ό Μαρξισμός» αποτελεί σέ κάθε περίπτωση σταθμό, όχι μόνο στήν εξέλιξη της μαρξιστικής θεωρίας γιά τό Δίκαιο, αλλά και της θεωρίας γενικά του Δικαίου.

2. Θά μπορούσε, βέβαια, να παρατηρήσει κανείς, πώς από τό 1924 πού πρωτοδημοσιεύτηκε τό βιβλίο, μέχρι σήμερα, μεσολάβησαν γεγονότα πού σημάδεψαν βαθιά και τήν ιστορία του μαρξισμού, αλλά και τήν εξέλιξη της θεωρίας και της φιλοσοφίας γενικά του Δικαίου. Ούτε οι μεταμορφώσεις όμως του Δικαίου, ούτε διάφορες παραμορφώσεις του μαρξισμού κατάφεραν να μειώσουν τήν ουσιαστική αξία του σημαντικού αυτού έργου. Γιατί τό έργο του Πασουκάνις, ανεξάρτητα από τīs επιμέρους απαντήσεις πού έδωσε στο πρόβλημα της θεμελίωσης του κανόνα δικαίου, ή της σχέσης Κράτους και Δικαίου ή ιδεολογίας και Δικαίου, άνοιξε πριν απ' όλα νέες προοπτικές στή μαρξιστική αντίληψη του Δικαίου, αντίληψη πού γιά τόν συγγραφέα αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα μιās συνολικής υλιστικής κριτικής της άστικής κοινωνίας. Τά λάθη επομένως πού συναντά κανείς έδω και κεί, οι έλλειψεις ή παραλείψεις του βιβλίου, ακόμη και ή σχηματοποίηση πού χαρακτηρίζει ενίοτε τά συμπεράσματά του, δέν αλλοιώνουν τήν ουσία της θεωρητικής του προσφοράς πού βρίσκεται άλλοι:

στή μεθοδολογική του αφετηρία, στο δρόμο πού ακολουθεί γιά να γνωρίσει ένα μέρος, μιá στιγμή της κοινωνικής πραγματικότητας, πού λέγεται *έννομη σχέση*.

Δέν έχουμε σκοπό στο σημείωμα αυτό να παρουσιάσουμε, έστω συνοπτικά, τή θεωρία γιά τό Δίκαιο του Πασουκάνις. Θά ασχοληθούμε κυρίως με τή μέθοδο του και μόνο αποσπασματικά με τή θεωρία του. Τούτο, γιατί πιστεύουμε πώς ή συγκεκριμένη θεωρία του είναι απόρροια της θέσης πού παίρνει πάνω στο πρόβλημα, πώς φθάνουμε στή γνώση του Δικαίου. Πριν όμως εξετάσουμε κάπως πίο διεξοδικά τή μέθοδο αϊτή, είναι ανάγκη να σταθούμε έστω και γιά λίγο στις διάφορες επικρίσεις πού διατυπώθηκαν γιά τή θεωρία του Πασουκάνις. Έτσι, θά έχουμε παράλληλα τήν ευκαιρία να υπογραμμίσουμε μερικές από τīs κεντρικές ιδέες του βιβλίου αυτού.

Β. 'Η θεωρία του Πασουκάνις

3. Οι επικριτές του Π. συγκεντρώνουν τά πυρά τους κυρίως στήν προσπάθεια του σοβιετικού νομικού να συνδέσει τό νομικό φαινόμενο με τήν εμπορευματική παραγωγή. Κριτικάρουν δηλαδή τή θεμελιακή αντίληψη του συγγραφέα ότι «*όπως ακριβώς ό πλούτος της καπιταλιστικής κοινωνίας παίρνει τή μορφή μιās τεράστιας συσσώρευσης εμπορευμάτων, έτσι ή ίδια ή κοινωνία παρουσιάζεται στο σύνολό της σαν μιá άπέραντη άλυσίδα από νομικές σχέσεις. 'Η εμπορευματική ανταλλαγή προϋποθέτει τήν ατομικοποιημένη οικονομία. 'Ο δεσμός ανάμεσα στις διάφορες απομονωμένες ατομικές μονάδες της οικονομίας διατηρείται, κατά περίπτωση, με τīs συμβάσεις. 'Η έννομη σχέση μεταξύ των υποκειμένων δέν είναι παρά ή άλλη πλευρά της σχέσης μεταξύ των προϊόντων της εργασίας πού έγιναν εμπορεύματα*» (Πασουκάνις, έλλην. μετφρ. σελ. 92).

Γιά τόν Κ. Κόρς⁵, ό Πασουκάνις καταλήγει να εξομοιώνει, να ταυτίζει σχεδόν, όχι τό δίκαιο με τήν οικονομία, αλλά τή μορφή του δικαίου με τή μορφή του εμπορεύματος. Γιά τόν Ν. Πουλαντζά⁶, ή πασουκανική αντίληψη του δικαίου μεταβάλλει τό νομικό εποικοδόμημα σε έρ-

γαλείο της οικονομίας, ενώ γιά τούς περισσότερους επικριτές του⁷, ό Πασουκάνις στήν προσπάθειά του να καταπολεμήσει τό νομικό δογματισμό και τήν κανονοκρατική αυτάρκεια, όδηγήθηκε χωρίς να τό θέλει στή σύγχυση της νομικής και οικονομικής πραγματικότητας. Θέλοντας να χαράξει ένα παράλληλο δρόμο ανάμεσα στήν οικονομία και στο δίκαιο κατέληξε να ταυτίσει τό δίκαιο με τήν οικονομία. 'Ακόμα και ό Κέλσεν, συμπορευόμενος στο σημείο αυτό με τούς μαρξιστές επικριτές του Πασουκάνις, προσάπτει στο έργο του τήν αδυναμία να προσδιορίσει σε τί διαφέρουν οι έννομες σχέσεις από τīs κοινωνικές σχέσεις γενικά, ποιά είναι τά όρια π.χ. ανάμεσα στήν άπλή κατοχή και στήν κυριότητα. «*Τό γεγονός ότι κάποιο άτομο, παρατηρεί ό Κέλσεν, κατέχει πραγματικά κάποιο πράγμα δέν σημαίνει ότι είναι και ό νόμιμος κύριός του*»⁸.

4. Νομίζουμε πώς οι επικρίσεις αϊτές υπερακοντίζουν τόν αρχικό στόχο του έργου του Πασουκάνις και παρακάμπτουν τό βασικό του έρώτημα. 'Ο συγγραφέας δέν έχει σκοπό να δείξει γενικά τή σχέση δικαίου και οικονομίας, ή δικαίου και ιδεολογίας, αλλά να ανακαλύψει τīs ιστορικές έκεινες συνθήκες πού γεννούν και αναπαράγουν τήν έννομη σχέση (ή τή νομική μορφή όπως συχνά γράφει) σαν μιá ιδιαίτερη αντικειμενική πραγματικότητα. 'Η έρώτηση πού θέτει στήν αρχή του βιβλίου του είναι: «*πού πρέπει να αναζητήσουμε τήν κοινωνική εκείνη σχέση, της οποίας ή νομική μορφή είναι αναπότρεπτη αντίτακλαση*» (σ. 89). Θέλησε απλώς να εξηγήσει πώς τό δίκαιο, σαν σύστημα κανόνων (νομικών), με συνοχή και ιδιαίτερη λογική, διαφοροποιείται από τīs άλλες σφαίρες της κοινωνικής οργάνωσης ή δομής, και πώς λειτουργεί σαν αναγκαία αποκρυστάλλωση καθορισμένων κοινωνικών σχέσεων: των σχέσεων μιās αναπτυγμένης εμπορευματικής κοινωνίας. 'Υποστηρίζει, με λίγα λόγια ό Πασουκάνις, ότι οι θεμελιώδεις άφηρημένες κατηγορίες του Δικαίου, όπως κανόνας (δικαίου) (βλ. κεφάλαιο τρίτο του βιβλίου), ύποκείμενο του δικαίου και δικαίωμα (κεφάλαιο τέταρτο),

ρα μωριζω • και γραμματα μωριζω

ποινή (κεφάλαιο έβδομο) κ.λπ. συνιστούν νομικές κατηγορίες που άναπτύχθηκαν, τουλάχιστον στην πιο ολοκληρωμένη και επεξεργασμένη τους μορφή, την εποχή της γενικευμένης έμπορευματικής παραγωγής. Οι κατηγορίες αυτές είχαν, βέβαια, δημιουργηθεί, σε έμβρυώδη όμως κατάσταση, σ' όρισμένες από τις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, (όπως στην Ρώμη ή στο Βυζάντιο), εκεί όπου εμφανίστηκαν για πρώτη φορά σχέσεις άπλης έμπορευματικής παραγωγής, δέν ολοκληρώθηκαν όμως λογικά, δέν απέκτησαν πλήρη «νομική» αυτονομία, παρά όταν όλα τά προιόντα της ανθρώπινης εργασίας πήραν τή μορφή του έμπορεύματος, όταν ή ανταλλακτική αξία κυριάρχησε ολοκληρωτική πάνω στην αξία χρήσης. Μέ άλλα λόγια, όταν, θεμελιώδης κοινωνικός δεσμός, δεσμός πρότυπο, ανάμεσα στους ανθρώπους, επιβλήθηκε ο δεσμός που ένώνει δύο άπομονωμένα άτομα που συναντώνται σάν ίσα (κάνοντας άφαιρέση από τις συγκεκριμένες κοινωνικές της ιδιότητες) και έλεύθερα (χωρίς εμπόδια, πολιτειακής και συντεχνιακής φύσης —προσωπικές ή φυσικές εξαρτήσεις), για να ανταλλάξουν ισότιμα προιόντα. Τό Δίκαιο, έπομένως, κατά τόν Πασουκάνις «άντιπροσωπεύει τήν μυστικοποιημένη μορφή μιας ειδικής κοινωνικής σχέσης (...) της σχέσης ανταλλαγής ανάμεσα σε κατόχους έμπορευμάτων» (σελ. 85 και 89).

Ο Πασουκάνις δέν άρνείται τόν ιδεολογικό χαρακτήρα του Δικαίου, τονίζει άπλως, σε αντίθεση με όσα υποστηρίζουν άκόμα και σήμερα σημαίνοντες σοβιετικοί νομικοί, ότι «τό κράτος, —όπως και τό δίκαιο— δέν είναι μόνο μια ιδεολογική μορφή, αλλά ταυτόχρονα και μορφή του κοινωνικού είναι. Ο ιδεολογικός χαρακτήρας της έννοιας δέν καταργεί τήν πραγματικότητα και τήν υλικότητα των σχέσεων που αυτή έκφράζει» (σελ. 82).

5. Για τόν Πασουκάνις λοιπόν τό Δίκαιο, σάν κοινωνικό φαινόμενο, διαθέτει και *ιδιαιτερότητα* και *αντικειμενικότητα*, μά πρώτα απ' όλα είναι ένα φαινόμενο *ιστορικό*, άρα παροδικό. «Είναι ολοφάνερο ότι ή λογική των νομικών έννοιών ανταποκρίνεται στη

λογική των κοινωνικών σχέσεων της έμπορευματικής κοινωνίας. Ακριβώς σε τούτες τις σχέσεις πρέπει να ζητήσουμε τις ρίζες του συστήματος του ιδιωτικού δικαίου και όχι στή συγκατάθεση της δημόσιας άρχης. Αντίθετα, ή λογική των σχέσεων κυριαρχίας και δουλείας επανέρχεται στο σύστημα των νομικών έννοιών μόνο εν μέρει» (σελ. 103). Και πιο κάτω, σχετικά με τή διάκριση της έννομης τάξης από τις άλλες τάξεις γράφει: «ή έννομη τάξη διακρίνεται από κάθε άλλο είδος κοινωνικής τάξης στο βαθμό ακριβώς που άφορά τά άπομονωμένα ξεχωριστά ύποκείμενα. Ο νομικός κανόνας όφείλει τήν ιδιομορφία του, που τόν ξεχωρίζει από τό γενικό σύνολο των άλλων ήθικων, αισθητικών, κερδοσκοπικών κ.λπ. κανόνων, στο ότι ακριβώς προϋποθέτει ένα πρόσωπο που έχει δικαιώματα και τό οποίο έτσι άσκει ζωντανές αξιώσεις» (σελ. 107). Σαφής είναι και ο διαχωρισμός (άρα και ή ιδιαιτερότητα) της έννομης τάξης από τήν οικονομική, από τήν οικονομία... «Βλέπουμε: Έτσι στην περίπτωση αυτή, ότι ή οικονομική σχέση είναι στην πραγματική της κίνηση, ή πηγή της έννομης σχέσης, ή οποία γεννιέται μόνο τή στιγμή της αντίδικιας. Ακριβώς γι' αυτό, ή αντίδικία, ή αντίθεση συμφερότων είναι εκείνη που δημιουργεί τή νομική μορφή, τό νομικό έπικαιόμημα... Μέ τή δικαστική διαδικασία τό νομικό στοιχείο χωρίζεται από τήν οικονομία και δρά αυτόνομα» (σελ. 100). Μέσα από τις παραπομπές αυτές βλέπουμε πως πρόθεση του Πασουκάνις δέν είναι καθόλου να ταυτίσει τό δίκαιο με τήν οικονομία, όπως τόν κατηγορούν οι πολέμοί του, αντίθετα μάλιστα προβάλλει και υπερασπίζεται και τήν ιδιαιτερότητα και τήν αντικειμενική ύπόσταση της έννομης σχέσης. Αναζητεί άπλως επίμονα τήν υλική, τήν αντικειμενική βάση της νομικής ρύθμισης, που δέν είναι άλλη από τήν αντίθεση των οικονομικών συμφερότων, αντίθεση που στην άστική κοινωνία παίρνει τή μορφή του οικονομικού ανταγωνισμού, θεμελιώδους νόμου λειτουργίας της οικονομίας της αγοράς: «Οι θεμελιακές προϋποθέσεις της νομικής ρύθμισης είναι ο ανταγωνισμός των ιδιωτικών συμφερότων. Αυτός ο ανταγωνισμός είναι τόσο ή λογική

προϋπόθεση της νομικής μορφής όσο και ή πραγματική αίτια της ανάπτυξης του νομικού έπικαιόμηματος... τό στοιχείο της ρύθμισης άρχίζει εκεί που άρχίζουν οι διαφορές και οι αντιθέσεις συμφερότων» (σ. 88).

6. Τελευταία λογική συνέπεια της βασικής θέσης του Πασουκάνις για τό δίκαιο, όπως ήδη σημειώσαμε, είναι ο ιστορικός χαρακτήρας των νομικών έννοιών: οι νομικές κατηγορίες, όπως ακριβώς «οι κατηγορίες της άστικής οικονομίας, είναι μορφές της διάνοησης που διαθέτουν μια αντικειμενική αλήθεια, έφ' όσον αντανακλούν πραγματικές κοινωνικές σχέσεις, αλλά αυτές οι σχέσεις δέν άνήκουν παρά σε εκείνη τήν καθορισμένη ιστορική εποχή, όπου ή έμπορευματική παραγωγή έγινε ο τρόπος κοινωνικής παραγωγής», γράφει στο Κεφάλαιο ο Μάρξ. Και συμπληρώνει ο Πασουκάνις, μιλώντας για τό δίκαιο της μεταβατικής κοινωνίας από τόν καπιταλισμό στον σοσιαλισμό: «ή κατάργηση των κατηγοριών του άστικού δικαίου θα σημαίνει στίς συνθήκες αυτές τήν κατάργηση γενικά του δικαίου, δηλαδή τή βαθμιαία εξαφάνιση του νομικού στοιχείου στίς ανθρώπινες σχέσεις» (σελ. 69). Κρυστάλλινο σε διαύγεια τό συμπέρασμα του ρώσου συγγραφέα: τό Δίκαιο είναι προορισμένο να σβήσει, να εξαφανιστεί, στο μέτρο που εξαφανίζονται οι έμπορευματικές σχέσεις. Η προοπτική ακριβώς του βαθμιαίου μαρasmus των νομικών κατηγοριών, είναι που ένόχλησε περισσότερο τους Σοβιετικούς νομικούς της σταλινικής περιόδου, και προκάλεσε τις πιο βίαιες πολεμικές έναντίον του. Δέν του συγχώρεσαν τήν άμετάθετη προσήλωσή του στη θεμελιακή θεωρητική τοποθέτηση των Μάρξ και Ένγκελς, ότι τό Δίκαιο, τό ίσο δίκαιο, στη σοσιαλιστική κοινωνία, θα διατηρείται μόνο στο μέτρο που θα υπάρχουν επιβιώσεις του άστικού τρόπου καταμερισμού της εργασίας και ανταλλαγής των αγαθών, και ότι, έπομένως, δέν είναι δυνατό να μιλάμε για «προλεταριακό» δίκαιο, για δίκαιο δηλαδή με σοσιαλιστικό περιεχόμενο, γιατί τέτοιο δέν ύπάρχει και ούτε είναι δυνατό να δημιουργηθεί. Και δέν ύπάρχει, γιατί δέν ύπάρχει «σοσιαλιστικός τρόπος» παραγωγής

και γραμματα γυριζω • και γραμμα

σέ αντιθεση ή σέ αντιπαράθεση προς τόν καπιταλιστικό τρόπο. Ή σοσιαλιστική κοινωνία είναι μία μεταβατική έξ ορισμού κοινωνία μέ αντιθετικά στοιχεία, μέ κυρίαρχη όμως τάση τήν τάση προς κοινωνικοποίηση τής παραγωγής. Στην αυτοκριτική πού αναγκάστηκε νά κάνει τό 1930 στην 'Ακαδημία 'Επιστημών, ό Πασουκάνις δικαιολογούσε τήν θέση του αυτή μέ τά έξξης επιχειρήματα: «Πρέπει νά εκφράσω τή λύπη μου γιά τή χρήση του όρου προλεταριακό δίκαιο. Ή Lieberman άρχίζει από τήν στοιχειώδη συμμετρία: φεουδαρχία - φεουδαρχικό δίκαιο, καπιταλισμός - άστικό δίκαιο, μεταβατική περίοδος, δικτατορία του προλεταριάτου-προλεταριακό δίκαιο. Ήπιφανειακά αυτό είναι τόσο καθαρό ώστε ακόμα και ένα παιδί των 5 ετών μπορεί νά τό καταλάβει. Ή Lieberman όμως ζεχνά πώς ή φεουδαρχία είναι ένας κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τήν άστική κοινωνία (...) Μπορούμε όμως νά ισχυριστούμε κάτι παρόμοιο και γιά τήν μεταβατική περίοδο; Κάθε κοινωνικο - οικονομικός σχηματισμός χαρακτηρίζεται από μία ελδική μορφή σχέσης ανάμεσα στά μέσα παραγωγής και στους άμεισους παραγωγούς. Τί είδους σχέση χαρακτηρίζει τή μεταβατική κοινωνία από τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό; Πουθενά ό Μάρξ δέ λέει ότι ή μεταβατική περίοδος είναι ένας ιδιαίτερος κοινωνικο-οικονομικός σχηματισμός».⁹ Τήν υπεράσπιση τής μαρξιστικής όρθοδοξίας τήν πλήρωσε τελικά ό Πασουκάνις μέ τή ζωή του. Ή εξαφανίστηκε, χωρίς νά ξερει κανείς πώς, τήν εποχή των σταλινικών εκκαθαρίσεων, τό 1937.

Σήμερα, όπου στή Σοβιετική Ένωση δοξάζεται ή σοσιαλιστική νομιότητα, όπου γίνεται λόγος γιά ανάπτυξη τής νομικής παιδείας, και τό Κράτος αναλαμβάνει νά καλλιεργήσει στους Σοβιετικούς πολίτες νομική συνείδηση, (γιατί όχι σοσιαλιστική;), τό έργο του Πασουκάνις είναι τόσο επίκαιρο, όσο και τήν εποχή πού γράφτηκε. Γι' αυτό και ή θεωρία του άπορρίπτεται από τήν 'Ακαδημία 'Επιστημών σάν «οικο-

νομιστική και ιδεαλιστική».

Τήν τωρινή σημασία του έργου του Πασουκάνις, ιδίως γιά όσους έχουν μία κριτική στάση άπέναντι στις γραφειοκρατικές παραμορφώσεις του Σοβιετικού κράτους και άναζητούν τίς ρίζες του γραφειοκρατικού φαινομένου, παρέλειψε νά τονίσει στον πρόλόγο του ό Τσερόνι. Δέν έδειξε τή θεμελιώδη διαφορά πού υπάρχει ανάμεσα στην αντίληψη των σοβιετικών νομικών, πού υποστηρίζουν ότι τό δίκαιο στή σοβιετική κοινωνία είναι ένα βασικό εργαλείο τής σοσιαλιστικής οικόδομησης, ένα μέσο γιά τήν όργάνωση τής μελλοντικής κοινωνίας, και στή θέση του Πασουκάνις, πού επιμένει πώς τό Δίκαιο, έφ' όσον εξακολουθεί νά υπάρχει, είναι άπλή έπιβίωση τής άστικής κοινωνίας. Ή άποψη του αυτή είναι διατυπωμένη στό βιβλίο του μέ σαφήνεια και επαναστατική άποφασιστικότητα: «Πρέπει νά θυμόμαστε ότι ή ήθική, τό δίκαιο και τό κράτος, είναι μορφές τής άστικής κοινωνίας. Άκόμα και άν τό προλεταριάτο είναι άναγκασμένο νά χρησιμοποιήσει αυτές τίς μορφές, δέν σημαίνει καθόλου ότι μπορεί νά συνεχίσουν νά αναπτύσσονται έχοντας μέσα τους σοσιαλιστικό περιεχόμενο. Αυτές οι μορφές δέν μπορούν νά άφομοιώσουν τό σοσιαλιστικό περιεχόμενο και θά πρέπει νά εξαφανιστούν, στό μέτρο πού θά πραγματοποιηθεί τό περιεχόμενο του. Όμως τό προλεταριάτο όφείλει, στή σημερινή μεταβατική περίοδο, νά εκμεταλλευτεί, προς χάριν των ταξικών του συμφερόντων, τίς μορφές πού κληρονομεί από τήν άστική κοινωνία, έξαντλώντας τες έτσι ολοκληρωτικά. Άλλά πρέπει γι' αυτό νά έχει πριν άπ' όλα μία σαφέστατη εικόνα και νά έχει άπαλλαγεί από κάθε ιδεολογικό πέπλο όσον άφορά τήν ιστορική καταγωγή αυτών των μορφών. Τό προλεταριάτο πρέπει νά κρατάει ήρεμη, κριτική στάση όχι μόνο άπέναντι στην ήθική και στό άστικό κράτος αλλά και στό δικό του κράτος και στή δική του ήθική. Πρέπει μέ άλλα λόγια, νά έχει συνείδηση τής ιστορικής άναγκαιότητας τής ύπαρξής τους αλλά ταυτόχρονα και τής έξαφάνισής τους» (σελ. 164). Σπάνια συναντά σήμερα κανείς τέτοιο δείγμα επαναστατικής γραφής.

τα ζωριζω • και γραμματα ζωριζω

Γ. Ἡ μέθοδος τοῦ Πασουκάνις

7. Ἐδῶ σταματᾶμε τὴν παρουσίαση τῆς πασουκανικῆς θεωρίας γιὰ τὸ δίκαιο γιὰ νὰ ἔρθουμε σ' αὐτὸ πού προαναφέραμε στὴν ἀρχὴ τοῦ σημειώματος: στὴ μέθοδό του. Αὐτὸ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ πρῶτο σκέλος τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου, τὸ μαρξισμό. Πῶς ἀντιλαμβάνεται τὸ μαρξισμό ὁ συγγραφέας; Γιατί, καλῶς ἢ κακῶς, ὑπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μιὰ ἀναγνώσεις τοῦ Μάρξ, μὲ ἀντίστοιχες θεωρητικὲς καὶ πολιτικὲς συνέπειες.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς θεωρίας του συνάγεται, νομίζουμε ἄβιαστα, πῶς ὁ Πασουκάνις ἀντιμετωπίζει κατ' ἀρχὴν τὸ μαρξισμό κυρίως σάν μέθοδο, σάν μέθοδο ἀνάλυσης τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας. Συναντιέται σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐν μέρει μὲ τὴν λουκατσιανὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ μαρξισμό: « Ὁ ὀρθόδοξος μαρξισμός δὲν σημαίνει τὴν προσχώρηση χωρὶς κριτικὴ στὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας τοῦ Μάρξ, δὲν σημαίνει «πίστη» σ' ἐκείνη τὴ θέση ἢ σ' μιὰ ἄλλη, οὔτε λατρεία ἐνός «ἱεροῦ» βιβλίου. Ἡ ὀρθοδοξία στὸν τομέα τοῦ μαρξισμοῦ ἀναφέρεται ἀντίθετα ἀποκλειστικὰ στὴ μέθοδο. Ἐμπειρῶνται τὴν ἐπιστημονικὴ πεποίθηση ὅτι μὲ τὸν διαλεκτικὸ μαρξισμό βρέθηκε ἡ σωστὴ μέθοδος ἔρευνας, καὶ αὐτὴ ἢ μέθοδος δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ, νὰ τελειοποιηθεῖ παρά κατὰ τὴν ἔννοια τῶν θεμελιωτῶν της»¹⁰.

Σαφὴς εἶναι ὁ διαχωρισμός ἐδῶ ἀπὸ τὸν «διαλεκτικὸ ὕλισμό» τοῦ Στάλιν, ὁ ὁποῖος στηριζόμενος σέ μερικὰ ἀτυχῆ κείμενα τοῦ Ἐνγκελς, μετέβαλε τὸ μαρξισμό σέ γενικὴ φιλοσοφία, σέ κοσμοθεωρία, πού συμβαίνει νὰ γνωρίζει τὸ γενικὸ καὶ ἀφηρημένο τύπο, τοὺς νόμους κίνησης τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ συγκεκριμένους χρονικοτοπικὲς συνθήκες.

Ὁ Μάρξ ἀντίθετα δὲν ἔβαλε σὰ στόχο του νὰ στησε μιὰ ὄντολογία, μιὰ γενικὴ ἀνθρωπολογία, ἀλλὰ νὰ δημιουργήσει μιὰ νέα ἐπιστήμη, τὴν ἐπιστήμη τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι. Δὲν εἶχε σὰ σκοπὸ νὰ φτιάξει μιὰ νέα σύλληψη τοῦ Κόσμου ἢ τοῦ Ἀνθρώπου γενικά καὶ ἀφηρημένα, ἀλλὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ἱστορικὴ κίνηση, τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας, ξεκινῶ-

ντας ἀπὸ μιὰ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μὲ πρακτικὸ στόχο τὴν ἀνατροπὴ τῆς.

Μέσα ἀπὸ τὴ Λογικὴ τοῦ Κεφαλαίου δὲν ἀναδύεται ἡ Μέθοδος, γενικά καὶ ἀφηρημένα, ἢ ἀπόλυτη Μέθοδος, (ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ στὴ φράση πού παραθέσαμε ὁ Λούκατς) ἀλλὰ ἡ μέθοδος ἀνάλυσης ἐνός συγκεκριμένου καὶ ἱστορικὰ δοσμένου ἀντικειμένου: τοῦ καπιταλιστικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ.

Ἡ μέθοδος δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ πέρα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό της: τίθεται πάντοτε σέ ἀναφορὰ μὲ τὸ ἀντικείμενο, ὑπάρχει ὡς μέθοδος τοῦ ἀντικειμένου. Τὸ κρίσιμο σημεῖο γιὰ ἓνα ἐρευνητὴ δὲν εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῆς Μεθόδου γενικά, ἀλλὰ ἡ σύλληψη τῆς εἰδικῆς λογικῆς τοῦ εἰδικοῦ ἀντικειμένου. Κάθε συλλογισμός, πᾶνω στὴ μαρξιστικὴ μεθοδολογία, «κινδυνεύει νὰ μετατραπῆ σέ νεκρὴ ἀφαίρεση, σέ ἀπολίθωμα, ἐάν αὐτός ὁ συλλογισμός δὲν εἶναι στενὰ δεμένος μὲ τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τοῦ ἀντικειμένου τῆς μελέτης καθὼς καὶ μὲ τὴ μορφὴ σύμφωνη μὲ τὴν ὁποία ἀρθρώνονται τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐτὸ τὸ περιεχόμενο τρέφεται»¹¹.

8. Μετὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ὀλίγα προεισαγωγικά περὶ μεθόδου, ἴσως μποροῦμε πιὸ εὐκολὰ νὰ ἀπαντήσουμε γιὰ τὸ Πασουκάνις δὲν μᾶς μιλά γιὰ τὸ Δίκαιο γενικά, δὲν θέτει ὡς ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας του τὸ Δίκαιο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τόπο καὶ χρόνο, οὔτε καὶ ἐπιδιώκει νὰ μᾶς δώσει κάποιο ὄρισμό τοῦ Δικαίου μὲ καθολικὴ καὶ διαχρονικὴ ἰσχύ. Διότι, ἀπλούστατα, παρόμοια ἐπιχείρηση προϋποθέτει ἀνάλογα γνωστικὰ ἐργαλεῖα, κατηγορίες οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα καὶ ἰσχύος. Ἐνας ἀφηρημένος, «ὄντολογικός» ὄρισμός τοῦ Δικαίου, προϋποθέτει ὅτι τὸ ὑποκείμενο τῆς γνώσης βρίσκεται στὴν κατοχὴ τῆς πολύτιμης ἐκείνης κατηγορίας, τῆς ἔννοιας — κλειδί, ἢ ὁποῖα τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ συλλάβει τὸ νομικὸ φαινόμενο στὴν γενολογικὴ του οὐσία, κάνοντας δηλαδή ἀφαίρεση ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη κάθε φορά ἱστορικὴ του ὑπαρξὴ καὶ κοινωνικὴ του λειτουργία. Ἡ γνώση ὅμως εἶναι δέσμια τῶν ἱστορι-

κῶν συνθηκῶν, τοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐπιστήμης, καθὼς καὶ τῶν συγκεκριμένων σχέσεων ἐργασίας. Τὸ Δίκαιο, ἀφηρημένα, ὄχι ἀπλῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ, ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ ἀποτελέσει, σάν τέτοιο, ἀντικείμενο θεωρητικῆς ἐργασίας.

Ἡ ἔννοια τοῦ Δικαίου ὅπως ὀρίζεται π.χ. στὰ ἀκαδημαϊκὰ ἐγχειρίδια, εἶναι μιὰ ἀφαίρεση γενικὴ, γεμάτη ἑτερογενῆ ἐμπειρικὰ στοιχεῖα, χωρὶς κανένα εἰδικὸ προσδιορισμό, μὲ μιὰ λέξη, εἶναι μιὰ ἔννοια χαοτικὴ. Καὶ αὐτὸ ἀφορᾷ ὅλους τοὺς ὄρισμούς, ἢ μάλλον ὄλες τίς παραλλαγές ὀρισμῶν. Κάθε παραλλαγή διαφέρει ἀπὸ τὴν προηγούμενη στὴν ἀφαίρεση ἢ στὴν προσθήκη κάποιου, σημαντικοῦ ἢ ἀσήμαντου, κατὰ τὴν κρίση τοῦ συγγραφέα, στοιχείου. Ἡ ἰδιαίτερη συρραφὴ τῶν διαφόρων αὐτῶν στοιχείων κάνει τὸν ὄρισμό. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἀφαιρετικὸ κατασκευάσμα θὰ πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ χωρέσουν οἱ συμβατικὲς καὶ οἱ νόμιμες (ἐκ τοῦ νόμου ἰδρυσόμενες) σχέσεις, τὸ ἰδιωτικὸ καὶ δημόσιο δίκαιο, οἱ κανόνες πού δημιουργοῦν κυρίως δικαίωματα καὶ οἱ κανόνες πού ἰδρύνουν βασικὰ ὑποχρεώσεις, τὸ ποινικὸ καὶ τὸ οἰκονομικὸ δίκαιο κ.λπ. Ὅλη αὐτὴ ἢ ποικιλία καὶ ἢ πολλαπλότητα τῶν ἔννομων σχέσεων ἀνάγεται τελικά σέ μιὰ καὶ μόνη ἀφαίρεση: στὸν κανόνα συμπεριφορᾶς. Δίκαιο-σύνολο καταναγκαστικῶν κανόνων συμπεριφορᾶς.¹²

Ὅταν ὅμως ὁ ὄρισμός μπαίνει σάν προκαταβολικὴ λογικὴ ἀξίωση τῆς ἔρευνας προϋποθέτει ἐκκίνηση ἀριγιοῦ, ἀπὸ γενικὲς ἀφαιρέσεις. Μιὰ τέτοια ἀφετηρία προκαθορίζει ὡστόσο καὶ τὴν θεωρητικὴν κατάληξη: τὴ διάλυση τοῦ εἰδικοῦ καὶ συγκεκριμένου σέ μιὰ ἰδέα γενικὴ καὶ ἀόριστη, μὲ ἀπόλυτη ἰσχύ, προορισμένη νὰ ἰσχύει πάντα, ἀφοῦ τίθεται ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία. Τὸ Δίκαιο ἀποκτᾷ ἔτσι ὑπερβατικὸ περιεχόμενο, ταυτίζεται μὲ τὴν ἰδέα τοῦ Δικαίου. Ἀντικείμενο ἔτσι γνωστικῆς ἐπεξεργασίας, δὲν εἶναι ἓνα ἀντικείμενο πραγματικὸ, ὕλικά καθορισμένο, ἀλλὰ μιὰ ἰδέα. Μιὰ ἰδέα πού ἔχει μέσα τῆς ἐξαντλήσει κάθε στοιχεῖο

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

ειδικό και ιστορικά προσδιορισίμο, που έχει δηλαδή αφήσει να εξετασθεί αυτό που κατ' ἐξοχήν χαρακτηρίζει *σήμερα* τὸ Δίκαιο!¹³

9. Ὁ πιό ἀσφαλῆς δρόμος γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸ Δίκαιο γενικά είναι νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τοῦ Δικαίου πού ὑπάρχει σήμερα: αὐτό είναι τὸ πιό οὐσιαστικό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ βιβλίου τοῦ Πασουκάνις. Τὸ παρόν είναι τὸ κλειδί κατανόησης τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ἡ μέθοδος συνεπῶς τοῦ Πασουκάνις ἐπιβάλλει ὄχι μόνο τὴν πρωταρχικότητα τῆς ὕλης ἢ τοῦ περιεχομένου πάνω στὴ μορφή (κλασικὴ ἀλλωστε θέση τῆς ὑλιστικῆς μεθόδου) ἀλλὰ καὶ τὴν *πρωταρχικότητα τοῦ παρόντος* πάνω στοῦ παρελθόν καθὼς καὶ μιὰ εἰδικὴ σχέση τοῦ παρόντος πρὸς τὸ μέλλον.

Ἡ ἀστική κοινωνία είναι «*ἡ ιστορικὴ ὀργάνωση τῆς πιὸ ἀναπτυγμένης παραγωγῆς καὶ ταυτόχρονα τῆς πιὸ ποικίλης πού θὰ μπορούσε νὰ γίνει. Οἱ κατηγορίες πού ἐκφράζουν τὶς σχέσεις τῆς κοινωνίας αὐτῆς καὶ οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν νὰ κατανοήσουμε τὴ δομὴ τῆς, ἐπιτρέπουν ταυτόχρονα νὰ υπολογίσουμε τὴ δομὴ καὶ τὶς παραγωγικὲς σχέσεις ὄλων τῶν προηγούμενων κοινωνικῶν μορφῶν, ἀπὸ τὰ λείψανα καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν ὁποίων ἀποτελέστηκε αὐτή...*»¹⁴ Τὴ θεμελιωδὴ αὐτὴ μεθοδολογικὴ ἀνακάλυψη τοῦ Μάρξ συμπληρώνει ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος Κολέτι μὲ τὴν παρατήρηση: «*κάθε κατηγορία, καὶ κάθε στιγμή, παρατηρεῖται στὸ σημεῖο τῆς ἀνάπτυξης στὸ ὁποῖο ἔφτασε στὴν πλήρη ὀριμότητά της, καὶ συνεπῶς στὸ φῶς τοῦ σήμερα...*» Ἡ ἀνατομία τοῦ ἀνθρώπου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴν ἀνατομία τοῦ πιθήκου. Ἄν ἡ ἐπιστῆμη «*πρέπει νὰ εἶναι ἐπιστῆμη τοῦ πραγματικοῦ, αὐτὴ δὲν μπορεῖ ν' κατανοήσει τὸ παρελθόν παρά μόνο κινούμενη ἀπὸ τὶς διαφορῆς του μὲ τὸ παρόν (πού εἶναι τὸ μόνο ὑπαρκτό) καὶ συνεπῶς, μόνο κινούμενη ἀπὸ τὶς κατηγορίες πού ἐκφράζονται ἀπ' αὐτό*»¹⁵.

Ἡ θεωρητικὴ ἀσχολία ἐπομένως τοῦ Πασουκάνις μόνο μὲ τὸ σύγχρονο δίκαιο δὲν εἶναι αὐθαίρετη ἐπιλογή τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ ὁ μόνος ἐπισημονικός δρόμος γιὰ τὴ γνώση

τοῦ δικαίου γενικά. Ἡ ἀνάλυση τῆς εἰδικῆς μορφῆς πού παίρνει τὸ Δίκαιο στὴν ἀστική κοινωνία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀποκτήσουμε μιὰ γνώση πιὸ καθολικὴ καὶ πιὸ ἐγκυρὴ τοῦ νομικοῦ ἐποικοδομήματος, ἢ ὁποῖα ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ τὰ ὄρια τῆς ἀστικῆς νομικῆς μορφῆς. Μόνο μελετώντας σὲ βάθος τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μπορούμε νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τόσο τὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες, ὅσο καὶ τὶς μετακαπιταλιστικὲς μορφές κοινωνικῆς ὑπαρξῆς. Ἀλλὰ καὶ ἀντίστροφα, τὸ μόνο μέσο γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς τὴ γενικὴ κίνηση μιᾶς κοινωνίας εἶναι νὰ ἐντοπίσει τὶς διαφορῆς τῆς ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινωνίες. Δὲν μπορούμε νὰ κατανοήσουμε, νὰ γνωρίσουμε αὐτὸ πού ἰσχύει σήμερα, ἂν δὲ συλλάβουμε τὴν ἀντίθεσή του, τὴν *εἰδικὴ διαφορὰ* τοῦ ἀπὸ αὐτὸ πού ἴσχυε στοῦ παρελθόν. «*Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία γιὰ τὴν ἀνάλυση μιᾶς καθορισμένης ιστορικῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆ καθ' αὐτὴ, ἀλλὰ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικά μὲ τὰ ὁποῖα κάθε ιστορικὰ καθορισμένη ἐποχὴ διαφέρει ἀπὸ τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά κάθε κοινωνίας γενικά*»¹⁶ (Κ. Κόρς, «Κάρλ Μάρξ», ἑλληνικὴ μετάφραση, Ὀδυσσεύς). Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ εἶναι γιὰ τὸν Κόρς ἡ ιστορικὴ ἰδιαιτερότητα κάθε ἐποχῆς καὶ κάθε κοινωνικῆς μορφῆς.

10. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ τῆς μαρξιστικῆς «κοινωνιολογίας» ἐπαληθεύονται καὶ στὸ χῶρο τοῦ Δικαίου. Δίκαιο, μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, δὲν ὑπάρχει, παρά ἐφόσον

παρουσιάζει κάποια «νομικὴ» θετικότητα, ἐφόσον εἶναι δηλαδή ἐνσωματωμένο σὲ νόμους πού ἐκδίδει καὶ κυρῶνει τὸ κράτος, ὅταν, μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι κωδικοποιημένο. Τὸ δίκαιο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀναπτύχθηκε πάνω στὶς ἔννοιες καὶ κατηγορίες τοῦ ρωμαϊκοῦ, κυρίως, δικαίου, οἱ ὁποῖες ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῆς ἀπλῆς κυκλοφορίας ἐμπορευμάτων. Γι' αὐτὸ, τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀστικοῦ δικαίου ἐξαντλήθηκε ἀρχικὰ σὲ μιὰ συστηματικὴ καὶ ἀφηρημένη κωδικοποίηση τῶν ἀπλῶν ἐμπορευματικῶν σχέσεων παραγωγῆς, τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ ὑποκείμενα ἀνταλλαγῆς, ἀνάμεσα σὲ δανειστὲς καὶ ὀφειλέτες. Ἡ κωδικοποίηση αὐτῶν τῶν σχέσεων (σχέσεων ἀπλῆς κυκλοφορίας), ἦταν ἀρκετὴ τότε, ὥστε νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῶν σχέσεων τῆς γενικευμένης ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Πέρα ἀπ' αὐτὸ ὅμως, τὸ σύγχρονο δίκαιο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ παλιὸ παρουσιάζει κάποια θετικότητα, εἶναι ἀποτυπωμένο σὲ Νόμους. Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία γεννήθηκε μὲ τὴν ἀνατολὴ τῆς βασιλείας τοῦ Νόμου.

Στὶς προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες ἀντίθετα, ὁ κανόνας τοῦ δικαίου ἄλλοτε ταυτιζόταν μὲ τὴν κοινωνικὴ ἠθικὴ κι ἄλλοτε μὲ τὴ θρησκεία. Κάθε ιστορικὴ περίοδος εἶχε τὴ δική της κοινωνικὴ ρύθμιση, ἢ ὁποῖα εὑρίσκει τὴν ἑκφρασή της, εἴτε μέσα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ, εἴτε μέσα ἀπὸ τὸ ἔθιμο ἢ τὴν παράδοση. Τὰ ἠθικὰ ἀρχαῖες κοινωνίες καὶ τὰ ἔθιμα στὴ φεουδαρχικὴ κοινωνία ἀποτελοῦσαν τὸ μέτρο ζύγισης τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τὰ μέσα καταμερισμοῦ τῆς

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ 1

διμηνιαῖο λογοτεχνικὸ περιοδικὸ/ΜΑΡΤΙΟΣ 70

Ν.Δ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ • ΠΑΝΗΝΗΣ ΔΑΛΛΑΣ • ΝΑΝΟΣ ΒΑΛΛΑΩΡΙΤΗΣ •
 Ν.Χ. ΠΑΔΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ • ΝΙΚΟΣ ΣΠΑΝΙΔΙΣ • ΠΕΡΙΚΛ. ΚΟΡΟΒΕΣΗΣ •
 ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΚΑΝΑΣ • ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΥΡΟΥΛΗΣ • ΒΑΣ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ •
 ΡΑΪΛ ΣΕΛΑΝ • ΑΡΤΥΡΟ Σ. ΠΛΑΖΑ • ΠΙΕΡΡΕ Ζ. ΖΟΥΒΕ • ΤΕΓ. ΖΑΜΙΑΤΙΝ •

και γραμματα γνωρίζω • και γραμμα

έργασιας και διανομής των αγαθων. Στους προκαπιταλιστικούς επομένως κοινωνικούς σχηματισμούς το «νομικό» επίπεδο είχε, κατά κάποιο τρόπο, απορροφηθεί από την ηθική, ή απ' αυτό που ονομάζουμε σήμερα κοινωνική πρακτική. Το δίκαιο σε 'κεινους τους κοινωνικούς σχηματισμούς δεν είχε αποκτήσει αυτονομία, δεν είχε γίνει ακόμη «νομικό», συγγεόταν με τη θρησκεία, τό θεό, τά ηθη ή ακόμη με τίς αξίες όπως τήν «ἀρετή» ή τήν «ἀνδρεία», ή τίς ρήτρες «αυτονομία», «ἐπιείκεια», κ.λπ.

Τό σύγχρονο δίκαιο, πού ταυτίζεται πιά με τό νόμο ή τή νομική τάξη, αναπτύχθηκε, καθιερώθηκε και ἐπιβλήθηκε στίς κοινωνικές σχέσεις σάν τέτοιο, σάν ιδιαίτερη δηλαδή κοινωνική πρακτική, σάν ιδιαίτερη μορφή του κοινωνικού είναι, αφού ήλθε σε θανάσιμη ρήξη με τά προνόμια ή τά έθιμα τής φεουδαρχικής κοινωνίας.

II. Αυτό σημαίνει ακόμη πώς ή έννοια «Δίκαιο» ή «νομικό έποικοδόμημα», σάν έννοιες γενικές και ἀφηρημένες και επομένως, ισχυρές και κατ' ἀρχήν χρησιμοποιήσιμες για όλες τίς εποχές, είναι, παρ' όλα αυτά, με τήν συγκεκριμένη μορφή αυτής τής ἀφαίρεσης, δημιούργημα τής αστικής κοινωνίας και δεν ισχύουν, δεν είναι επιστημονικά δόκιμες παρά μόνο γι' αυτές τίς συνθήκες και μόνο μέσα στα πλαίσια αυτής τής κοινωνίας. Η θεωρητική λοιπόν ανακάλυψη του Μάρξ ότι πάνω από τήν οικονομική βάση, πάνω από τίς υλικές συνθήκες παραγωγής, ανυψώνεται ένα νομικό και πολιτικό έποικοδόμημα, είναι μιά πρόταση έρμηνείας κυρίως του αστικού κοινωνικού σχηματισμού, και δεν ισχύει παρά με διαφοροποιήσεις για άλλες κοινωνίες (τήν άποψη αυτή υποστηρίζουν κυρίως ο Κόρς και ο Λούκατς).

Δέν είναι επομένως μόνο ή σύνδεση, ή διαπλοκή του νομικού με τό οικονομικό, πού παίρνει σε κάθε ιστορική εποχή μιά ιδιαίτερη μορφή, πού καθορίζει τήν αποτελεσματικότητα ή τήν κυριαρχία κάθε επιπέδου, — όπως σωστά υποστηρίζει ο 'Αλτουσέρ— αλλά είναι και αυτή ή ίδια ή βάση πού έχει κάθε φορά

διαφορετικό περιεχόμενο, και ακόμη κάποια ιστορία. Η υλική βάση, οι συνθήκες παραγωγής πού υπολανθάνουν σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό, δεν μπορούν να παρασταθούν πάντα με τόν όρο «οικονομία», διότι και αυτές ακόμα οι οικονομικές σχέσεις είναι προϊόντα συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών. Δέν είναι συνεπώς ή οικονομική δομή γενικά και ἀφηρημένα, ή κάθε οικονομική δομή πού γεννά τή νομική μορφή, αλλά ή δομή ιστορικά καθορισμένων παραγωγικών σχεσεων.

Γι' αυτό και ο Πασουκάνις όταν αναζητά τό υλικό περιεχόμενο τής

νομικής μορφής, τό υλικό σημείο του έννόμου αγαθού, δεν άρκείται στον όρο «οικονομία», δεν κάνει άπλως αναφορά γενικά στο οικονομικό περιεχόμενο τής έννομης σχέσης, αλλά προσδιορίζει *ειδικά αυτό τό περιεχόμενο*, αναφερόμενος στην *εμπορευματική* οικονομία, στίς εμπορευματικές σχέσεις, τίς όποιες προβάλλει ως τό *ειδικό-ιστορικό* περιεχόμενο τής νομικής μορφής.¹⁷

Γιά τόν Πασουκάνις, μορφή και περιεχόμενο δεν είναι δύο ξεχωριστές και άνεξάρτητες ή μιά από τήν άλλη οντότητες, όπως τουλάχιστον υποστηρίζει, ή αφήνει να έννοηθεί, ή κανονοκρατική θεωρία του Κέλσεν. Στο καντιανό δυαδισμό του είναι και του δέοντος, τής μορφής και του περιεχομένου, ή μαρξική αντίληψη του δικαίου άπαντά ότι ή μορφή δεν έχει αξία εάν δεν είναι ή μορφή του περιεχομένου. Μορφή

και περιεχόμενο συνιστούν ένότητα διαλεκτική. Η μορφή δεν είναι δοσμένη έσαεί, συναρτάται άμεσα με τό περιεχόμενο. Τό περιεχόμενο πάλι τής νομικής μορφής δεν είναι ένα στοιχείο πού έρχεται απ' έξω, πού προστίθεται στην έννομη σχέση και προσδιορίζει *κοινωνιολογικά τόν κανονιστικό της χαρακτήρα*. Ο Πασουκάνις αναζητώντας τό κοινωνικό υπόβαθρο τής καθορισμένης ιστορικά νομικής μορφής, δεν εισάγει για τήν εξήγηση τής έννομης σχέσης κάποιο *κοινωνιολογικό προσδιορισμό*, κάποιο *κοινωνιολογικό παράγοντα*, όπως θά έκανε ο Weber, αλλά άνάγει μεθοδολογικά, και από τήν άρχή, τό σχηματισμό των κανόνων δικαίου σε ένα ειδικό τύπο κοινωνικών σχέσεων: στίς ανταλλακτικές σχέσεις μεταξύ ατόμων προσωπικά ελεύθερων, πού δεν επικοινωνούν κοινωνικά παρά με τή μεσολάβηση κάποιων προϊόντων. Τό δίκαιο, επομένως, κατά τήν αντίληψη του Πασουκάνις, δεν είναι άπλως μιά «υπερδομή», αλλά *συστατικό* στοιχείο τής ίδιας τής δομής. Επεμβαίνει από τήν άρχή και καθιστά δυνατή τήν παραγωγή και αναπαραγωγή δοσμένων κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων.

Η μέθοδος άρα του Πασουκάνις είναι λογική και ιστορική, γιατί οι αφαιρέσεις του αναφέρονται ειδικά σ' ένα αντικείμενο μιάς δοσμένης στιγμής, τό όποιο υπάρχει και κινείται σε καθορισμένα ιστορικά πλαίσια. Είναι ιστορική, χωρίς όμως να αναλύεται σε μιά χρονολογική παράθεση γεγονότων, ή στην εξέλικτική παρουσίαση κάποιου θεσμού ή κάποιας σχέσης. Είναι ιστορική, γιατί έννοεί τό Δίκαιο «*όχι σάν ιδιότητα τής ἀφηρημένης ανθρώπινης κοινωνίας αλλά σάν ιστορική κατηγορία πού άντιστοιχεί σ' ένα καθορισμένο κοινωνικό καθεστώς θεμελιωμένο πάνω στην αντίθεση των ατομικών συμφερόντων*» (σελ. 79). Η θεωρία του λοιπόν δεν εξαντλείται σε μιά ιστορία του Δικαίου, ή σε μιά ιστορία των θεωριών του Δικαίου. Ακόμα και ή προοπτική τής εξαφάνισης τής νομικής μορφής δεν μπαίνει σάν τό αναγκαίο στάδιο κάποιας εξέλικτικής πορείας. Η εξαφάνιση του

να γνωρίζω • και γραμμάρα γνωρίζω

Δικαίου δέν τίθεται στον Πασουκάνις, ώς νομοτέλεια Ιστορική. Ἄλλά ώς λογική προϋπόθεση κριτικής ἀνάλυσης τοῦ συγχρόνου Δικαίου. Ἔνας τρόπος προσέγγισης τῆς νομικῆς πραγματικότητας μέσα ἀπό τή διαδικασία τῆς λογικῆς ἀρνήσῆς τῆς.

Παρόμοια, ἄλλωστε, τοποθέτηση, εἶχαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς, πάνω στό θέμα τοῦ κομμουνισμοῦ, τόν ὁποῖο δέν ὀραματίζονταν ώς κατάσταση πού πρέπει νά καθιερωθεῖ, ώς στάδιο ἱστορικῆς διαδικασίας, ἡ ἰδεατό πρὸς τό ὁποῖο ὀφείλει νά προσαρμοστεῖ ἡ πραγματικότητα, ἀλλά ώς τό ὑπαρκτό καί πραγματικό κίνημα πού καταργεῖ τήν κατάσταση πραγμάτων πού ὑπάρχει σήμερα (Γερμανική ἰδεολογία).

Ἡ μέθοδός του εἶναι ὁμως ταυτόχρονα καί λογική γιατί στηρίζεται στήν καθορισμένη ἀφαίρεση, στή νοητική ἐκείνη λειτουργία πού κρυσταλλοποιεῖ τήν πραγματικότητα, ἀνεβαίνοντας ἀπό τό συγκεκριμένο στό ἀφηρημένο καί ἀπό τό ἀφηρημένο πάλι στό συγκεκριμένο, σ' ἕνα συγκεκριμένο ὁμως πλούσιο σέ προσδιορισμούς, «σ' ἕνα συγκεκριμένο μέσα ἀπό τή σκέψη».¹⁹

Ἐχοντας ὡς ἀφετηρία αὐτή ἀκριβῶς τή λογική ὁ Πασουκάνις ξεκινᾷ τή μελέτη του ἀπό τήν κατηγορία ὑποκείμενου δικαίου, ὡς ἔννοια ἐιδική, γιατί πιστεῖται πὼς τό ὑποκείμενο εἶναι «τό ἄτομο τῆς νομικῆς θεωρίας, τό πῶς ἀπλό στοιχεῖο πού δέν ἐπιδέχεται ἄλλη διαίρεση, γι' αὐτό καί πρέπει νά χρησιμεύει σάν βάση στή μελέτη τῆς νομικῆς μορφῆς». Ἡ ἔννοια ὁμως τοῦ ὑποκειμένου εἶναι ἀπόλυτα δεμένη, προκύπτει ἀπό τήν ἔννοια ἐμπόρευμα, ἀφοῦ τά ἐμπορεύματα γιά νά κυκλοφορήσουν προϋποθέτουν ἀνθρώπους μέ ἐλεύθερη βούληση πού συναλλάσσονται ἀνταλλάσσοντας ἀγαθά.

Τό ἐμπόρευμα εἶναι τό κύτταρο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, «ὁ ἀφηρημένος σπόρος τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάπτυξη ἀναπαράγει τήν ἐσωτερική δομή αὐτῆς τῆς κοινωνίας»²⁰. Γι' αὐτό καί δέν ὑπάρχει πρόβλημα αὐτῆς τῆς κοινωνίας τοῦ ὁποίου ἡ λύση νά μή μπορεῖ νά βρεθεῖ στήν ἀνάλυση τῆς ἐμπορευματικῆς δομῆς. Ἐάν ὁ Πασουκάνις βάζει στό κέντρο τῆς θεω-

ρίας του γιά τό Δίκαιο τό ἐμπόρευμα, εἴν ἀρχίζει τήν ἀνάλυση τῶν νομικῶν κατηγοριῶν σέ ἀναφορά ἀποκλειστική πρὸς τίς ἐμπορευματικές σχέσεις, εἶναι γιατί πιστεῖται πὼς «ἡ δομή τῆς ἐμπορευματικῆς σχέσης ἀποτελεῖ τό πρωτότυπο ὄλων τῶν μορφῶν ἀντικειμενικότητας, καθὼς καί ὄλων τῶν ἀντίστοιχων σ' αὐτές μορφῶν ὑποκειμενικότητας στήν ἀστική κοινωνία» (Λούκατς, Ἱστορία καί ταξική συνείδηση, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, σελ. 149). Δεδομένου λοιπόν ὅτι ἡ ἀστική κοινωνία εἶναι μιά κοινωνία κατόχων ἐμπορευμάτων, ἕνα σύνολο ἀτόμων μέ ἀνεξάρτητα καί ἀντιτιθέμενα συμφέροντα, ἡ κοινωνία αὐτή στό νομικό ἐπίπεδο μπορεῖ νά παρασταθεῖ ὡς ἕνα σύνολο «ὑποκειμένων δικαίου». Ἡ παραγωγική διαδικασία δέν παράγει, λέει ὁ Μάρξ, ἀπλῶς ἕνα ἀντικείμενο γιά τό ὑποκείμενο, ἀλλά καί ἕνα ὑποκείμενο γιά τό ἀντικείμενο. Ὁ κανόνας δικαίου, σάν ἔννοια πῶς γενική, ἀναδύεται μετά ὡς ἀναγκαῖα διαμεσολάβηση, ὡς δεσμός, ἀνάμεσα σ' ἕνα ζεῦγος ἀπό ὑποκείμενα δικαίου, τό παθητικό καί τό ἐνεργητικό.²¹ Τό δίκαιο, τέλος δέν εἶναι παρά ἡ κωδικοποιημένη, ἡ τυποποιημένη γενίκευση, μιᾶς ἀπέραντης ἀλυσίδας ἀπό ἔννομες σχέσεις ἀνάμεσα σέ ὑποκείμενα δικαίου.

12. Τελειώνοντας τήν παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ Πασουκάνις θέλουμε νά σημειώσουμε ἀκόμη, πὼς θά προδίδαμε τή σκέψη τοῦ συγγραφέα ἀν ἀφήναμε νά νοηθεῖ ὅτι ἀπό τό βιβλίο του «Γενική Θεωρία τοῦ Δικαίου καί Μαρξισμός» συνάγεται μιά νέα θεωρία τοῦ Δικαίου. Ὁ Πασουκάνις δέν φιλοδοξεῖ νά δημιουργήσει μιά νέα «νομική» θεωρία, πλᾶ σ' ἐκείνη τοῦ Κέλσεν ἢ τοῦ Βιτσίινσκι, δέν θέλει νά οἰκοδομήσει ἕνα νέο σύστημα δικαίου μέ λογική συνοχή καί σοσιαλιστικό περιεχόμενο, ἕνα Δίκαιο διαφορετικό ἀπό τά ἄλλα, πού νά ἐγγυᾶται λόγου χάρι τή δικαιοσύνη στίς ἀνθρώπινες σχέσεις καί νά ἐξαλείφει τήν κοινωνική ἀνισότητα. Δέν ἀνάλωνεται σέ μιά τέτοια προσπάθεια γιατί, γιά τόν συγγραφέα, τό Δίκαιο, ἐξ ὀρισμοῦ τυπικό καί ἀπρόσωπο, ἀγνοεῖ τίς οὐσιαστικές ἀνισότητες, ἀδιαφορεῖ γιά τήν οὐσιαστική ἀδι-

κία. Ἐχοντας σάν ἀφετηρία τήν τυπική ἰσότητα περιορίζεται ἀναγκαστικά στήν καθολική ἐφαρμογή ἑνός γενικοῦ καί ἀφηρημένου κανόνα. Ἀπό τή φύση του, τό «νομικό» δίκαιο εἶναι πρωταρχικά τύπος, καί δέν μπορεῖ νά μεταβληθεῖ σέ οὐσία, γιατί τότε παύει πιά νά εἶναι δίκαιο, αὐτοκαταργεῖται.

Βασικός σκοπός τοῦ ρώσου ἐπαναστάτη εἶναι, κατ' ἀρχήν, νά ἐξηγήσει τήν ἱστορική ἐμφάνιση τῆς νομικῆς μορφῆς, νά ἀνακαλύψει τίς συνθήκες ἀναπαραγωγῆς καί νά ἀποκαλύψει τόν μυθοποιημένο καί «φетиχοποιημένο» χαρακτήρα τῆς. Μάταια ὁ ἀναγνώστης θά ἀναζητήσει μέσα στίς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ μιά θεωρία γιά τό σοσιαλιστικό δίκαιο, δέν θά βρεῖ παρά μιά κριτική τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, μιά ἱστορικο-διαλεκτική κριτική τῆς νομικῆς μορφῆς, ὅπως ἀναπτύχθηκε

ρα γνωρίζω • και γραμματά γνωρίζω

καί ολοκληρώθηκε στά πλαίσια τῆς ἀστικής κοινωνίας, τῆς κοινωνίας τῶν γενικευμένων ἐμπορευματικῶν σχέσεων. «*Ἡ κριτική τῆς ἀστικής νομικῆς ἐπιστήμης, ἀπό τὴν ἀποψη τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, πρέπει νά παραδειγματιστεῖ ἀπό τὴν κριτική τῆς ἀστικής πολιτικῆς οἰκονομίας ὅπως μᾶς τὴν κληροδότησε ὁ Μάρξ. Κατὰ συνέπεια, ἡ κριτική αὐτὴ πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νά εἰσέλθει στὸ ἐχθρικό στρατόπεδο, δηλαδὴ δὲν πρέπει νά παραλείψει τίς γενικεύσεις καὶ τίς ἀφαιρέσεις πού ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀστους νο-*

μικούς στὴ βάση τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐποχῆς τους καὶ τῆς τάξης τους, ἀλλὰ νά ἀναλύσει τίς ἀφηρημένες αὐτὲς κατηγορίες καὶ νά φανερώσει τὴν πραγματικὴ σημασία τους, μ' ἄλλα λόγια νά φανερώσει ἀπὸ τί ἐξαρτᾶται, ἱστορικά, ἡ νομικὴ μορφή» (σελ. 72 — πρβλ. ἀκόμη, γιὰ τὴ σχέση μορφῆς καὶ περιεχομένου τίς σελ. 62 - 67).

Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Πασουκάνις θυμίζει τὰ λόγια τοῦ νεαροῦ Μάρξ, ριζοσπάστη διανοοῦμένου τότε καὶ μαθητῆ τοῦ Χέγκελ, ὁ ὁποῖος παίρνοντας μιὰ στάση κριτικῆς ἀπέ-

ναντι στοὺς θεσμούς τῆς ἐποχῆς του σημείωνε, πῶς ἐφ' ὅσον δὲν μπορούμε νά οἰκοδομήσουμε τὸ μέλλον, ἢ νά φτιάξουμε ἓνα σχέδιο κοινωνίας πού νά ἰσχύει γιὰ ὅλες τίς ἐποχές, τότε ἐκεῖνο πού μπορούμε νά κάνουμε σήμερα, εἶναι νά ἀσκήσουμε ἀσυμβίβαστη κριτικὴ αὐτοῦ πού ὑπάρχει γύρω μας, ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν φοβάται οὔτε τὰ συμπεράσματα, οὔτε τίς κυρίαρχες δυνάμεις πού τὴ δυναστεύουν.

Ἄντωνης Μανιτάκης

1. Δὲν μπορούμε νά καταλάβουμε γιὰ τί ὁ πραγματικὸς τίτλος τοῦ βιβλίου τοῦ Πασουκάνι ἀποδόθηκε στὰ ἑλληνικά ὡς «Μαρξισμὸς καὶ Δίκαιο». Ἄν λόγος ἐμπορικότητας ἢ ἔστω καλαίσθητης ἐμφάνισης τοῦ ἐξώφυλλου ἐπέβαλαν τὴ σύντμηση, θά ἔπρεπε, τουλάχιστον στίς μέσα σελίδες, νά δοθεῖ κάποια ἐξήγηση. Ἡ παράλειψη αὐτὴ πάντως δὲν ἀναιρεῖ τὴ διαπίστωση, ὅτι ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως καὶ ἡ μετάφραση εἶναι ἀντάξιες τῆς σημασίας τοῦ ἔργου.
2. Στὸ συλλογικὸ ἔργο τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως: *Τὸ Σοβιετικὸ κράτος καὶ τὸ Δίκαιο* (γαλλικὴ μετάφραση σελ. 182), διαβάζουμε ὅτι «δὲν μπορούμε νά καταλάβουμε τὸ δίκαιο παρά ἂν τὸ ἀντιμετωπίζουμε *σάν προϊόν τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἄλλων κοινωνικῶν συνθηκῶν...*» Ἀντιπροσωπευτικά ὁμως ἀποσπάσματα τῆς ἀντίληψης ὅτι τὸ νομικὸ ἐποικοδόμημα, καὶ γενικά ἡ νομικὴ ἰδεολογία, εἶναι ἀπλή ἀντανάκλαση τῆς οἰκονομικῆς βάσεως βρίσκει κανεὶς στὸ βιβλίο τοῦ Μ. Κόρνφορθ, *Γνωσιολογία*, (ἑλλην. μετάφραση) σ. 36 ἐπ., 96 ἐπ. Τὴν ἴδια σχέση δομῆς-ὑπερδομῆς συναντᾶ κανεὶς καὶ στὸ βιβλίο τοῦ γνωστοῦ σοβιετολόγου Κ. Stoyanovitch, *La pensée marxiste et le droit*, (1974), Παρίσι, σ. 40 ἐπομ.
3. Γιὰ τὸ γάλλο φιλόσοφο μαρξιστῆ «ἡ οἰκονομία προσδιορίζει *σὲ τελευταία ἀνάλυση*, μέσα ἀπ' ἓνα σύνολο διαφοροποιημένο, ἐπομένως πολὺπλοκο καὶ διαρθρωμένο, τὴν πραγματικὴ διαφορὰ μὲ τὰ ἄλλα ἐπίπεδα, τὴν σχετικὴ τῆς αὐτονομία καὶ τὸν ἐντελῶς δικὸ τῆς τρόπου ἀποτελεσματικότητας πάνω στὴ βάση (Est-il simple, d' être marxiste en philosophie? *La pensée*, 183, (1975), σ. 11.
4. Στὸ βιβλίο του, «*Εἰσαγωγή εἰς τὴν Νομικὴν Ἐπιστήμην*» ὁ Γιάννης Κορδάτος, γράφει: «οἱ κανόνες δικαίου (...) ἐγενήθησαν εὐθύς ὡς ἀνετράπη τὸ κοινοβιακὸν καθεστῶς καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη...» (...) «ὀρίζομεν τὸ δίκαιον ὡς τοὺς κανόνες τοὺς ρυθμίζοντας τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν ἀπὸ τῆς περιόδου τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ἀφ' ἧς ἐδημιουργήθη ἀνισότης ἐντὸς τῆς κοινωνίας καὶ μετέπειτα» σ. 80.
5. Βιβλιοκριτικὴ παρουσίαση τοῦ Πασουκάνις στὸ *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, (1930).
6. A propos de la theorie marxiste du droit, *Archives de Philosophie du Droit*, No 12, (1967) σελ. 146.
7. Βλέπε π.χ. Umberto Cerroni, *Marx e il diritto moderno*, στὴν παρουσίαση τοῦ ἔργου του στὰ γαλλικά, ἀπὸ τὸν J. M. Vincent, *Vers une theorie marxiste du droit moderne*. Πρβλ. ἐπίσης Μ. καὶ R. Weyl, *Revolution et perspectives du droit*, éd. sociales, (1974), σ. 35-37, καὶ Imre Szabó, *Les fondements de la théorie du Droit*, Budapest, (1973) σ. 73.
8. H. Kelsen, *The communist theory of law*, London, 1955, σ. 93.

9. Βλ. *The Soviet State and the Revolution in law*.

10. Γ. Λούκατος, «Τί εἶναι ὁ ὀρθόδοξος μαρξισμὸς» στὸ «Ἱστορία καὶ ταξικὴ συνείδηση», ἑλλ. μετφ. σελ. 53.

11. G. La Grasso, *Structura economica et Societa sé: Recherches Internationales*, No 86, 1976, σ. 26.

12. Ὄταν τὸ Δίκαιο ὀρίζεται ὡς σύνολο κανόνων συμπεριφορᾶς, μὲ ἀναγωγή δηλαδὴ τῆς ἔννοιας εἶδος, Δίκαιο, στὴν ἔννοια γένος, κανόνων συμπεριφορᾶς, τότε τὸ εἰδικὸ καὶ συγκεκριμένο ἀνάγεται σὲ ἀναπαράσταση συμβολικὴ, καὶ ἡ γνωστικὴ διαδικασίᾳ καταλήγει σὲ ταυτολογίες. Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει ἐντούτοις κατ' ἐξοχὴν σήμερα τὸ δίκαιο δὲν εἶναι ἄπλῶς ὁ κανονιστικὸς καὶ καταναγκαστικὸς του χαρακτήρας, ἀλλὰ ὁ βαθμὸς ἀφαίρεσης καὶ γενίκευσης τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού ἐκφράζονται καὶ ἀποτυπώνονται στὸν νομικὸ ἐπίπεδο (βλ. M. Mialle, *Une introduction critique au droit*, Maspero, (1976), σ. 97 ἐπ. καὶ 104 ἐπ. καὶ 109).

13. Ἡ θετικιστικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου εἶναι ἴσως ἡ μόνη πού δίνει ὀρισμὸ ὁποῖος βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν σημερινὴ ἐμφάνιση τοῦ δικαίου. Τὸ λάθος τῆς σχολῆς αὐτῆς ἔγκειται ὡστόσο στὸ ὅτι παρουσιάζει γιὰ οὐσία τοῦ δικαίου αὐτὸ πού ἰσχύει σήμερα ὡς δίκαιο, γενικεύει δηλαδὴ τὸ δίκαιο μιᾶς ἱστορικῆς ἐποχῆς, ὅπως τῆς σημερινῆς ὅπου τὸ στοιχεῖο τοῦ κρατικοῦ καταναγκασμοῦ καὶ τὸ ἀπρόσωπο, συνιστοῦν πρωταρχικά γνωρίσματα τῆς νομικῆς μορφῆς, καὶ προβάλλει αὐτὸ τὸ δίκαιο ὡς τὸ μοναδικὸ δίκαιο (βλέπε καὶ Πασουκάνις, σ. 65).

14. Κ. Μάρξ, «Εἰσαγωγή στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς Οἰκονομίας».

15. Α. Κολέτι, «Ἰδεολογία καὶ Κοινωνία», ἑλλ. μετφ. ἐκδόσεις Ὀδυσσεύς, σελ. 132.

16. Κ. Κόρς, «Κάρολος Μάρξ», ἑλλ. μετφ. ἐκδόσεις Ὀδυσσεύς.

17. «Ἡ μαρξιστικὴ θεωρία ὄχι μόνο πρέπει νά ξεετάξει τὸ ὕλικὸ περιεχόμενο τῆς νομικῆς ρύθμισης στίς διάφορες ἱστορικὲς ἐποχές, ἀλλὰ ἐπίσης πρέπει νά τῆς δώσει ὕλιστικὴ ἐξήγηση σάν καθορισμένης ἱστορικῆς μορφῆς».

18. Κ. Μάρξ, Φρ. Ἐνγκελς, *Γερμανικὴ Ἰδεολογία*, MEGA, I, Abt. Bds, σελ. 25.

19. Πάνω στὴν ἔννοια τῆς καθορισμένης ἀφαίρεσης βλέπε κυρίως G. Dello Volpe, *Rousseau et Marx*, γαλλικὴ μετάφραση, Grasset, (1974) σελ. 238 ἐπομ. καὶ 244 ἐπομ.

20. Κ. Κόσικ, Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ συγκεκριμένου, ἐκδ. Ὀδυσσεύς.

21. Πρβλ. B. Edelman, *Le Droit saisi par la photographie*, Maspero (1973) σελ. 23 ἐπ.

«'Ο μαρξισμός και ή εποχή μας» του Σταύρου Ζορμπαλά

Πρόλογος («'Η παγκόσμια σημασία του μαρξισμού») Γιάννη Ίμβριώτη

Μελέτες Κέντρου Μαρξιστικών Έρευνών αρ. 1,
Σύγχρονη Έποχή, 1977, τρίτη έκδοση, σσ. 67.

Πρόκειται για την πρώτη διάλεξη, που ταυτόχρονα είναι πρώτο τομίδιο της σειράς «Μελέτες», ενός σχετικά νέου ιδρύματος: του Κέντρου Μαρξιστικών Έρευνών. Ένας κέντρου πού, κατά τό ίδιο, «ανάπτυσσει μία πολύπλευρη δραστηριότητα για την πλατύτερη μελέτη και διάδοση του μαρξισμού, για την υπεράσπισή του από τις κάθε λογής παραποιήσεις, και τή μαρξιστική έρευνα των σύγχρονων ελληνικών και διεθνών προβλημάτων» (σελ. 5). Δεν είναι άθεμιτο, λοιπόν, πού πιστέψαμε ότι ή έναρκτήρια έκδοση αποτελεί μία γενική κατάθεση της προβληματικής πού φιλοδοξεί νά καλλιεργήσει τό εν λόγω ίδρυμα. Στόχος αυτού του σημειώματος είναι, έτσι, νά πεί δύο λόγια σχετικά μέ τό πώς τό ΚΜΕ δείχνει νά αντιλαμβάνεται αυτή τήν «υπεράσπιση», «έρευνα» και, κυρίως, «διάδοση». Και όχι μόνο τό ΚΜΕ.

1. Μέσα στις πενήντα περίπου σελίδες του ό συγγραφέας θά βρει τό χρόνο νά μιλήσει, χωρίς διαφορών, για τό κράτος και τή διαλεκτική, σχέσεις παραγωγής/παραγωγικές δυνάμεις, τόν υλισμό και τόν ιδεαλισμό· για τή φιλοσοφία, τήν ιδεολογία και τή σχέση θεωρίας/πράξης, τήν αξία και τήν υπεραξία· για τήν εργατική τάξη και τή σχετική ή τήν απόλυτη έξαθλίωσή της, τήν οικοδόμηση του σοσιαλισμού, του κομμουνισμού και τά στάδιά τους· για τήν παγκόσμια προλεταριακή αλληλεγγύη, τήν ΕΣΣΔ και τήν «παγκόσμια κομμουνιστική οικογένεια», τή δικτατορία του προλεταριάτου και τό ειρηνικό πέρασμα· για

τό λενινισμό, τούς άστους πολέμους του, τούς όπου γής άρνητές του και τό «σεγοντάρισμα των άναθεωρητών». Και για πλείστα όσα άλλα, πού όλα τους φυσικά θά έξαντληθούν υπό μορφή διακηρυκτικών διατυπώσεων μέσα στις λιγοστές άράδες πού τούς αναλογούν.

Μερικά μόνο σημεία θά θίξουμε, πρόχειρα, σχετικά μέ τήν ούσία των θέσεων του συγγραφέα: α) Τά τελευταία χρόνια παρατηρείται έξαιρετική άνθηση μαρξιστικών άναζητήσεων και έπεξεργασιών, εκδήλωση κι αυτή τής θεωρητικής και πολιτικής κρίσης του κομμουνιστικού κινήματος αλλά και, τό σπουδαιότερο, άπόδειξη ότι πολλοί κομμουνιστές ή και δλόκληρα κόμματα άποκτούν συνειδησή της. Οί σχετικοί θεωρητικοί άναπροσανατολισμοί —στους όποιους μοιραία θά πρωτοστατήσουν άνθρωποι μέ άπόψεις πού «άνοίγουν από τά μέσα, από δήθεν μαρξιστικές θέσεις, τήν πόρτα στην άστική ιδεολογία»— βοούν, στην περίπτωση μας, εν τή έρήμω. Γιατί πώς άλλως νά έξηγηθεί πού ό Σ. Ζορμπαλάς μπορεί άκόμα νά ισχυρίζεται π.χ. ότι ύπάρχει «άνάγκη τής χάραξης μίας γενικής κατευθυντήριας γραμμής για τά εργατικά και κομμουνιστικά κόμματα» (51), ότι σήμερα έχει πιά πραγματοποιηθεί ή «συνένωση τής δύναμης των μονοπωλίων και τής δύναμης του κράτους σε ένα ενιαίο μηχανισμό» (32) ή ότι «ή νέα έξουσία τής εργατικής τάξης και των συμμάχων της άσκει πρώτα και κύρια οικονομικο-οργανωτική λειτουργία» (54); β) Τις ελάχιστες φορές πού θά άποφασίσει νά

άσχοληθεί μέ τήν ούσία κάποιων νέων μαρξιστικών προβληματισμών, ό όποιοσδήποτε έχει άμυδρή έξιστω εικόνα τους τόν βλέπει νά τούς άπλουστεύει μέχρις έξχυδαΐσμού.

Ένα παράδειγμα: στην προσπάθεια των δυτικών μαρξιστών νά συγκροτήσουν τή σχεδόν άπούσα μέχρι χτές μαρξιστική θεωρία για τό άστικό κράτος ό συγγραφέας θά δεί, πολύ άπλά, ότι μερικοί κοινωνιολόγοι «έπηρεασμένοι από τή φαινομενική άυτονομία πού άποκτά στην πορεία ανάπτυξής της ή κοινωνική συνείδηση, καθώς και από τό γεγονός πώς οί πολιτικές δομές και αντίληψεις, όπως και άλλα φαινόμενα του έποικοδομήματος, δεν έξαρτιούνται άμεσα από τις υλικές συνθήκες και εκδηλώνονται μέ διάφορες καλυμένες μορφές, μιλούν για σχετική άυτονόμηση του πολιτικού έποικοδομήματος, ή για τό ότι τό κράτος δεν είναι ταξικό όργανο, αλλά κάτι τό άυτόνομο από τήν κοινωνία» (20-21). 'Ο Σ. Ζορμπαλάς, μέσα σε μία μόνη φράση, θά προλάβει νά παραχαράξει τήν υπό διαμόρφωση μαρξιστική θεωρία και νά κάνει επίδειξη όχι μόνο του οικονομικού ντετερμινισμού του, αλλά και τής δευτεροδιεθνίτικης εργαλειακής αντίληψης του για τό κράτος, τήν όποία βέβαια τό ίδιο τό ίνδαλάμ του έχει πρό πολλού άνατρέψει στο *Κράτος και Έπανάσταση*. γ) Παρεμπιπτόντως, τέλος θά μπορούσαμε νά άναγνωρίσουμε μία έννοιολογική άσάφεια και άντιφατικότητα, εκδήλη στο άκόλουθο δείγμα: «άπό τό 1961 ως τό 1971 οί εργατοϋπάλληλοι αύξήθηκαν στην Έλλάδα κατά 250 περίπου χιλιάδες... Και τά λίγα αυτά στοιχεία δείχνουν πώς όχι μόνο δεν έχουμε έξαφάνιση τής εργατικής τάξης αλλά σημαντική ποσοτική αύξησή της» (38). Παρακάτω όμως θά άντικρούσει όσους θεωρούν πρωτοπόρα δύναμη «όλη τή μάζα των εργαζόμενων», (45), αλλά άμέσως μετά, άποστομώνοντας όσους δεν θεωρούν τήν εργατική τάξη πλειοψηφία του πληθυσμού, θά καταλήξει ότι «δεν μπορεί κανείς σήμερα νά άρνηθεί πώς ή εργατική τάξη μαζί μέ τά άλλα εργαζόμενα στρώματα άποτελούν τήν απόλυτη πλειοψηφία του πληθυ-

να ζυωρίζω • και γραμματα ζυωρίζω

σμού στις άλλες καπιταλιστικές χώρες και στην πατρίδα μας» (45-46). Έργατοϋπάλληλοι, εργατική τάξη, μάζα τῶν εργαζομένων, εργαζόμενα στρώματα: αυτές οι «λέξεις» έχουν άφεθεϊ φαίνεται στη διακριτική του εϋχέρεια, έξοϋ και θά χρησιμοποιηθοϋν κατά βούληση, άλλοτε συνώνυμα και άλλοτε αντιθετικά.

2. Ἐλλά δέν εἶναι αὐτά τά σημαντικά. Εἶναι δικαίωμα τοῦ καθενός νά ἔχει τίς θεωρητικές ἀπόψεις πού κάνουν στό μαρξισμό του. Τί συμβαίνει ὅμως μέ τά «ἀμιγῶς» πολιτικά προβλήματα; Τί μπορεί νά σημαίνουν, ἔτσι, οἱ ἐξεγέρσεις στις ἀνατολικές χώρες, μέ πῶς πρόσφατη τήν αἵματηρή σύγκρουση στήν Πολωνία πρῖν ἐνάμισυ χρόνο; Τί συμβαίνει ὅταν, μετά 25 χρόνια σοσιαλισμό, ἐργάτες ἐξεγείρονται κατά τοῦ ἐργατικοῦ τους κράτους; Τί γίνεται μέ ἐκεῖνο τό παλαικό κράτος τῆς ΕΣΣΔ καί τόν ἄθλο του νά στρέψει ἐναντίον του ἀντιδραστικούς, φιλελεύθερους, κομμουνιστές διανοούμενους; Τί λογῆς σύγκρουση εἶναι ἐκεῖνη ἀνάμεσα στά δύο μεγαλύτερα ΚΚ τοῦ κόσμου; Τί σόι σύμπτωμα εἶναι ἡ ἐπιδημία διασπάσεων στά ΚΚ; Ἐπό πού προέρχεται καί κατά πού τραβάει ἡ ρήξη δυτικῶν ΚΚ-ΚΚΣΕ καί τί εἶναι ὁ εὐρωκομμουνισμός; Τί δείχνει τό γεγονός ὅτι τά ΚΚ ἔχουν ἐκ τῶν πραγμάτων πάψει νά εἶναι οἱ ἀποκλειστικοί πληρεξούσιοι τῆς μαρξιστικῆς ὀρθοδοξίας; Ἐχουν λύσει οἱ κομμουνιστές τό ζήτημα τῆς στρατηγικῆς γιά τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας, ἔχουν σαφή σύλληψη γιά τίς πολιτικές καί κοινωνικές συμμαχίες, καί τί σημαίνει ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ἡ Χιλή ἢ ἡ Πορτογαλία; Ἐχει μήπως λυθεῖ ὁ μόνιμος πονοκέφαλος τοῦ ἔθνικοῦ ζητήματος; Ἡ, γιά νά τελειώνουμε, τί ἦταν καί τί εἶναι ὁ σταλινισμός, πῶς καί σέ ποῖο βαθμό ἔχουμε ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν κληρονομιά του, τί σημάδια ἄφησε, πού μᾶς πῆγε πίσω καί γιατί; Ὅλα αὐτά, φυσικά, εἶναι γνωστά καί σέ ὅποιον διαβάσει ἐφημερίδα μιά φορά τῆ βδομάδα. Μπορεῖ λοιπόν νά τυρβάξει κανεῖς σήμερα περί τό «μαρξισμό καί τήν ἐποχή μας» δίχως νά παίρνει καν ὑπόψη του τέτοια τί, πῶς, πού, γιατί;

3. Φαίνεται, δυστυχῶς, ὅτι μπορεί: μπροστά καί μέσα σέ ὅλα τοῦτα ὁ «Μαρξισμός καί ἡ ἐποχή μας» δέν προτίθεται νά κρύψει τήν ὑπερεκχειλίζουσα εὐδαιμονία του καί τή γενικευμένη εὐφορία του. Στίς πενήντα καί κάτι σελίδες τοῦ Σ. Ζορμπαλά, καί στίς ἔξι πού ἀναλογοῦν στόν πρόλογο τοῦ Γ. Ἰμβριώτη, μᾶς ἐπιφυλάσσει ὁ καταιγισμός τῶν ἀκόλουθων συνταρακτικῶν ἀποκαλύψεων: «σήμερα ἡ μαρξιστική ἰδεολογία βρίσκει τό προσκήνιο τῆς ἱστορίας, ἔχει γίνει μιά καταπληχτική(!) δημιουργική δύναμη πού ἐμπνέει καί καθοδηγεῖ» ὁ μαρξισμός «παρέμεινε ἄτρωτος» καί ἡ ἀκτινοβολία του διευρύνεται (13), ἡ «μαρξιστική κοσμοθεωρία... ἔγινε ἡ καθοδηγητική δύναμη ἑκατομμυρίων σκλάβων τοῦ κεφαλαίου» (14), «ὁ μαρξισμός πρόβλεψε μέ πρωτοφανή διαύγεια(!)» (23), «ἡ ζωὴ ἐπιβεβαιώνει ὅλο καί περισσότερο τήν ἐπιστημονική τῆς ἀξία (τῆς μαρξιστικῆς κοινωνιολογίας)» (24), ὁ μαρξισμός-λενινισμός «ἔμεινε καί μένει ἀκλόνητος μπροστά στίς ἐπιθέσεις τῶν ἀντιπάλων του», «ἀντέξε στή δοκιμασία τοῦ χρόνου», διαθέτει «ἀκατάβλητη ζωτικότητα καί διεθνή γιά τήν ἐποχή μᾶς ἀκτινοβολία», ἀκολουθεῖ «νικηφόρα πορεία» καί ἔχει «τεράστια ἐλκυστική δύναμη» (60), «ἡ τῆς κόσμια ἐξέλιξη ἐπιβεβαίωσε τήν ὀρθότητα καί τήν τεράστια ζωτικότητα του» (61), «οἱ ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ ὄχι μόνο ἐπαληθεύτηκαν ἀλλά...» (62), ὁ «ἐπιστημονικός σοσιαλισμός... ἔγινε ἡ κύρια ἰδεολογία πού ὁδηγεῖ τεράστιες ἐργατικές μάζες στήν πάλη γιά ἕναν καλύτερο κόσμο» (62-63), ὁ μαρξισμός διαθέτει «καταπληκτική ἀντοχή καί ζωτικότητα πού τόν κάνει νά συμβαδίζει ἀρμονικά μέ τήν ἐποχή μᾶς(!)» (64), «προσελκύει καί διαρκῶς θά προσελκύει ὅλο καί πλατύτερες μάζες εργαζομένων, ἐπιστημόνων, νέων», ὁ «ἀγώνας γιά τόν κομμουνισμό... ἔγινε νόμος τῆς ἱστορίας» (65). Χρειαζέται νά συνεχίσουμε;

Ὁ μαρξισμός λοιπόν καλά κρατεῖ. Ἐλλά καί ἡ γενικότερη συγκυρία εἶναι σήμερα, εὐτυχῶς, ἄκρω ἐνοικῆ: ὅσον ἀφορᾶ τόν καπιταλισμό

«ὄλο τό κλίμα του εἶναι πιά ἀντιιστορικό, ἀντιανθρώπινο... Μέσα σ' αὐτόν οἱ ἄνθρωποι κινδυνεύουν νά χάσουν τήν ἀνθρώπινη οὐσία τους» (10), ἡ ἀστική τάξη «ἐκπλήρωσε πιά τόν ἱστορικό της ρόλο καί ὄχι μόνο δέν εἶναι ἱκανή νά καθοδηγεῖ τήν κοινωνία, ἀλλά καί μετατρέπεται σέ τροχοπέδη στήν παραέρα ἀνάπτυξή της», ἔτσι πού, δόξα τῷ θεῷ, ἡ καλύτερα δόξα τῆ νομοτελεία, «ὁ καθοδηγητικός ρόλος στήν ἱστορία πέρασε πιά στήν ἐργατική τάξη» (23) ἀφοῦ τό καπιταλιστικό σύστημα εἶναι «καταδικασμένο σέ καταποντισμό» (24) καί ὁ κόσμος «ὁδηγεῖται ἀναπόφευκτα στή σοσιαλιστική καί συνένεια στήν κομμουνιστική κοινωνία» (64). Ἐμπρός, λοιπόν, βῆμα ταχύ, νά προϋπαντήσουμε τό «ἀναπόφευκτο τῆς ἐξάλειψης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί τήν ἀντικατάστασή της ἀπό μιά ἀνώτερη μορφή ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας — τόν κομμουνισμό» (30).

Τί συμβαίνει ἐδῶ; Γιατί τούτη ἡ σπασμωδική ἐπανάληψη (μῆτηρ πάσης σπασμωδικῆς μαθήσεως), τοῦτο τό βεβιασμένα εἰδυλλιακό τοπίο πού ζωγραφίζει ὁ Σ. Ζορμπαλάς, τούτη ἡ ἀμήχανη μακαριότητα, παίρνουν ἐπικίνδυνες διαστάσεις, γίνονται σάν τίς «ἐπαναλήψεις τοῦ μαρξισμοῦ, ἐνοχλητικές, ἄχαρες, σχεδόν ὀλοκληρωτικά στερημένες ἀπό γεγονότα, ἐπιδέξια ἐκλεγμένα καί προορισμένα νά τίς χρωματίσουν πειστικά, πού κυριαρχοῦν στή φιλολογία μᾶς καί πού — ἄχρηστο νά τό κρύψουμε — παραμορφώνουν συχνά τό μαρξισμό», πού ἔλεγε κι ὁ Λένιν τό 1922.

4. Ἐλλά τό πραγματικό ἐρώτημα εἶναι: ποιοί εἶναι ἐκεῖνοι πού ἔχουν σήμερα ἀνάγκη νά μηρυκάσουν αὐτές τίς αὐτοεπιβεβαιωτικές καί αὐτοεπιβεβαιωνόμενες «ἀλήθειες»; καί, κυρίως, ποιοί εἶναι αὐτοί πού τίς ρουφᾶνε (κυριολεκτικά: στά χέρια μᾶς κρατᾶμε τήν τρίτη, κιόλας, ἐκδοσή); Ὁ Σ. Ζορμπαλάς δέν ἀπευθύνεται οὔτε στό λαό γενικῶς, οὔτε στούς «ἀναθεωρητές», οὔτε στούς ἀριστεροῦς ἐγγένει — γιά τούς τελευταίους ἔχει μάλιστα νά πῆ τό ἐξῆς ἐνωτικό: «δέν εἶναι δυνατό νά θεωρεῖται συνεπῆς ἀριστερός ὁ-

και γραμματα μωριζω • και γραμμα

ποιος διατείνεται πώς αποδέχεται τη μαρξιστική θεωρία, αλλά απορρίπτει το λενινισμό είτε τη λενινιστική πρακτική» (59). 'Ισχυριζόμαστε, λοιπόν, πώς τέτοια κείμενα απευθύνονται σχεδόν αποκλειστικά σε ένα συγκεκριμένο κόσμο: εκείνους που σήμερα συγκεντρώνονται σαν μέλη, όπαδοι ή ψηφοφόροι μέσα και περί το ΚΚΕ, που βλέπουν σε αυτό τον πολιτικό τους εκφραστή, και ίσως ακόμα στη Σοβιετική "Ενωση των προμαχάνα του παγκόσμιου προλεταριάτου. Ποιός όμως ο λόγος να απευθύνεται κανείς, εν έτει 1977, σε άριστερό κόσμο για να πει ότι ο μαρξισμός είναι σωστός;

Αυτή η διόλου καινοφανής δικαιωτική πρακτική, ριζωμένη στην κομμουνιστική παράδοση, σήμερα συντρέχουν πρόσθετοι λόγοι να ενισχυθεί: ο άριστερός αυτός κόσμος, που φυσικά δεν είναι άκραιφνώς «δογματικός», δεν ζει έξω από την κοινωνία, δεν φοράει παρωπίδες ή «όπασπίδες» βλέπει τον φορέα του και το είδος μαρξισμού που αυτός εκπέμπει, την ΕΣΣΔ και το είδος σοσιαλισμού που αυτή διακονεί, να γίνονται στόχοι επίμονης, και από κομμουνιστική σκοπιά, άμφισβήτησης. Βλέπει αδιέξοδα, βλέπει μεγάλα και μέχρι πρότινος «υποδειγματικά» ΚΚ να απορρίπτουν πατροπαράδοτες αξίες. 'Ο κόσμος αυτός ζει, άρα, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, μέσα στην κρίση του κομμουνιστικού κινήματος. Και αυτό δεν είναι εύκολο να μείνει δίχως συνέπειες στην πίστη και τη συνοχή του. Αυτό ο σήμερα δξύτατος κίνδυνος έχει γίνει, φυσικά, επώδυνη συνείδηση των ιδεολόγων του ενλόγω πολιτικού χώρου.

Προϊόν, έτσι, αυτής κυρίως της ανάγκης και συνείδησης είναι ένας δλόκληρος κλάδος της φιλοσοφικής (παρα)φιλολογίας. Στη συνομοταξία αυτή βρίσκει τη θέση του και το μικρό κείμενο του Σ. Ζορμπαλά. Τό κύριο πάντως βάρος κι εδώ θα τό σηκώσει, φυσικά, ή 'Ακαδημία των 'Επιστημών και τά ποικίλα ινστιτούτα της, και αυτοί δεν άστειεύονται: συνήθως άρέσκονται σε τόμους άρκετών εκατοντάδων ύπνωτικων σελίδων. Αυτοί οι τόνοι

χαρτιού, που εκ πεποιθήσεως συνοψίζονται σε άβάσταχτα γενικόλογους τίτλους (μιλάει μόνη της εδώ ή εργασία του Σ. Ζορμπαλά και του Γ. 'Ιμβριώτη), σφύζουν από διαλεκτικό ένθουσιασμό και ύλιστική έξαρση, βρίθουν από προλεταριακές ταυτολογίες και άνυπαρκτες εκφράσεις του τύπου «ο μαρξισμός-λενινισμός είναι ή σημαία που ένώνει τους εργάτες όλου του κόσμου». Τά έντυπα λοιπόν αυτά, παρά τόν επιφανειακά επιθετικό προς πάσα κατεύθυνση χαρακτήρα τους, στην πραγματικότητα δεν είναι παρά εκδηλώσεις άμυνας: παίρνουν, και πολύ σοβαρά μάλιστα, ύπόψη τους τήν κρίση του διεθνούς κομμουνισμού, αλλά για να τήν άρνηθούν πάση θυσία: γιατί, πριν άπ' όλα, είναι ή κρίση του δικού τους πολιτικού χώρου, του δικού τους σοσιαλισμού.

Αυτό γίνεται με τήν προσπάθεια να ένταχθεί ο προσκείμενος τουλάχιστον κόσμος σε ένα θεόκλειστο κυκλωμα: αφήστε όλους τους άλλους να λένε, όλα πάνε κατ' ευχήν. Γι' αυτό και σε κάθε τέτοιο κείμενο είναι άναγκαίο να έξετάζονται περίπου άδιάκριτα οι φασίστες, οι άστοι οικονομολόγοι, οι άπανταχού «παραποιητές του μαρξισμού» και οι «άναθεωρητές». ('Έτσι και ο Σ. Ζορμπαλάς: ή γκάμα του ξεκινάει

άπό τόν Γεωργαλά και, παίρνοντας σβάρνα Ζολώτα, Γκάλμπρεϊθ και Γ'καροντί, θα σαρώσει τή σύγχρονη δυτική μαρξιστική σκέψη). 'Από τή μία λοιπόν ο μαρξισμός (μας): από τήν άλλη οι όπου γής κάθε λογής πολέμοι του. Είναι συνεπώς αυτός ο μαρξισμός που καθημερινώς και άδιαλείπτως κατακτάει και καθοδηγεί εκατομμύρια σκλάβους του κεφαλαίου κ.λπ., κ.λπ. ad infinitum.

'Η έκδηλη άπλοϊκότητα και άφέλεια τέτοιων έντύπων δεν θα έπρεπε να οδηγήσει στην ύποτιμηση του ρόλου και τής δραστηριότητάς τους. Τούτη ή άποβιταμιωμένη πνευματική τροφή καλείται να λειτουργήσει δίκην συνεκτικής ύλης για έναν κόσμο διχασμένο ανάμεσα στην πίστη και τήν άμηχανία, να του προσφέρει στο πιάτο τήν άνέξοδη δυνατότητα να αυτοεπιβεβαιώνεται και να αυτοδικαιώνεται. Δικαιώμα της. 'Αναρωτιέται μόνο κανείς μέχρι πότε θα περνάει ή μογιά αυτής τής άχαλίνωτης ώραριοποίησης, τής έμβριθούς κενολογίας: και, ακόμα, τί σχέση μπορούν να έχουν όλα τούτα με ένα ίδρυμα που θέλει να βαφτιστεί Κέντρο Μαρξιστικόν, άφενός, και 'Ερευών, άφετέρου.

Γιώργος Καρράς

Καθε Σαββατο στη ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

- αγωνιστική πληροφόρηση για τους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες
- Πληρης ενημερωση για τα προβλήματα της Αριστερας

Γιατί ειδικότερα, όπως τονίζουμε στο εισαγωγικό μας σημείωμα, «η έκδοση του τόμου αυτού, έρχεται να καλύψει το κενό που η πάγια άντεπαναστατική πολιτική της άρχουσας τάξης και η ύποταξη στις πιέσεις της του μεγαλύτερου κομματιού των «έπιστημων» φορέων της άριστερας, δημιούργησαν γύρω από το έθνικό θέμα της Κύπρου.

Νά αποκαλύψει δηλαδή την σημερινή κατάσταση, του να θεωρείται φασίστας ή τρελλός, αυτός που θα τολμήσει να μιλήσει σήμερα για Έθνικό θέμα και δικαίωμα της Κύπρου για Αυτόδιάθεση— Ένωση με τό υπόλοιπο Έθνικό Ελληνικό κορμό.

Όμως τά γεγονότα είναι σκληρά γιαυτόν που τά «άγνοεί», έστω κι αν καταχτάει προσωρινές έπιτυχίες με τό να αμφλυνεί ή υποβιβάζει τά έθνικά αισθήματα των μαζών.

Η Έθνική ολοκλήρωση, όσο κι αν είναι βασανιστική θά πραγματοποιηθεί σέ πείσμα της ντόπιας και ξένης άντεπανάστασης. Αυτή την άκαταμάχητη ιστορική τάση τίποτα δέν μπορεί να την ανάκόψει.

Η Ταϊβάν, ή Νότια Κορέα, ή Ανατολική και Δυτική Γερμανία είναι άναπόσπαστα κομμάτια του αυτού έθνικού κορμού (Κίνα, Κορέα, Γερμανία) που θά ένωθούν αναπόφευκτα και σέ ένα ενιαίο κρατικό σύνολο.

Κανέναν Γαπωνέζικο, γαλλικό ή αμερικάνικο ιμπεριαλισμό δέν μπόρεσε να άποτρεψει την ένωση του Βόρειου και Νότιου Βιετνάμ στο ένα και μοναδικό σοσιαλιστικό Βιετνάμ.

Κανέναν άποικιοκράτη ή ιμπεριαλιστή, δέν μπόρεσε να έμποδίσει την ένωση της Μακεδονίας, Θράκης, Κρήτης και Δωδεκανήσων με την υπόλοιπη Ελλάδα.

Βέβαια για να πραγματοποιηθούν αυτά, χρειάστηκαν να περάσουν χρόνια πολλά και να γίνουν άγώνες σκληροί. Κανέναν όμως λαό, όσοδήποτε μικρός και νάναι δέν μπορεί να νικηθεί, όταν παλεύει για μία δίκαιη ύπόθεση, πιστεύει στη νίκη και στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις.

Τό ΚΚΕ και τό ΑΚΕΛ θεωρούσαν παλιά τίτλο τιμής για τόν έαυτό τους, τό γεγονός ότι, δίκαια, χαρακτηρίζονταν οι πιά συνεπείς και αδιάλακτοι υπερασπιστές της Αυτόδιάθεσης— Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα.

Σήμερα οι καιροί άλλαξαν και οι έπαναστατικές αυτές θέσεις μπήκαν στο χρονοντούλαπο της ιστορίας. Ίσως πολλοί παρατηρήσουν ότι πράγματι άλλαξαν οι καιροί. Ότι αυτό που ίσχυε χτές, σήμερα δέν ισχύει.

Όμως εδώ ή άπάντηση είναι κατηγορηματική.

Οι «καιροί», τά δέκα, είκοσι ή και τριάντα χρόνια δέν αλλάζουν έθνικά χαρακτηριστικά και έθνογενετικές διαδικασίες ολοκλήρων έκατονταετιών.

Τά 18 χρόνια «Κυπριακής Δημοκρατίας» δέν μετέτρεψαν τους Έλληνοκύπριους σέ άφρικανούς ή ασιάτες.

Όυτε έπίσης οι «καιροί» και τά χρόνια άλλαζουν ζητήματα άρχης του άγώνα για την έθνική και κοινωνική άπελευθέρωση, που ισχύουν σ' όλη την περίοδο μετάβασης από τόν καπιταλισμό στο σοσιαλισμό.

Τό ζήτημα της αυτόδιάθεσης ενός λαού,

κανέναν ρεαλισμό, καμιά θεωρία του έφικτου, κανέναν Άππιας δέν μπορεί να ανάκόψει. Μόνο ή ολοκληρωτική έξόντωση και έξαφάνιση ενός λαού από τό ιστορικό προσκήνιο μπορούν να άπαλειψουν τό πρόβλημα.

Αυτές τις κατά τη γνώμη μας σωστές και έπαναστατικές θέσεις και ιδέες ήρθε να βγάλει στο φώς τό βιβλίο αυτό.

Αυτές που ή παραδοσιακή άριστερά στην Ελλάδα και την Κύπρο χρόνια τώρα έχουν άπαρηνηθεί.

Σ' αυτήν άκριβώς την *κεντρική αντίφαση* του ότι πιά ή Έλληνική άριστερά σ' Ελλάδα και Κύπρο από πιά συνεπής ή αδιάλλαχτος άγωνιστής της πάλης για Αυτόδιάθεση— Ένωση μετατράπηκε στον πιά αδιάλλαχτο άρνητή τους, βρίσκουν έρεισμα οι φασίστες ήγέτες της ΕΟΚΑ Β', οι διάφοροι πρώην και οι «φιλελεύθεροι» άστοί να πατάνε και να δημιουργούν προβλήματα.

Γά μας τά πράγματα είναι καθαρά. Η μάχη για την έθνική ανεξαρτησία της Ελλάδας διενεγεται κύρια σήμερα στην Κύπρο. Τό νησί, σήμερα, διχοτομημένο ούασαστικά στενάζει κάτω από την βάρβαρη Τουρκική κατοχή. Κατοχή όχι μόνο για τούς Έλληνοκύπριους αλλά — έξ ισου— και για την Τουρκική μειονότητα.

Σήμερα όλοι μιλάνε για ενιαίο άγώνα, διεθνοποίηση του προβλήματος κλπ. Ένιαίο άγώνα γιατί;

Γά να γίνουν σεβαστές οι *άντεπαναστατικές συμφωνίες της Ζυρίχης*, αυτές *άκριβώς που όδήγησαν με μαθηματική άκρίβεια στην διχοτόμηση του νησιού;*

Εδώ άκριβώς κεντράρεται όλο τό πρόβλημα. Πρόβλημα στο οποίο πέρα από τις όποιες σωστές παρατηρήσεις του άποφεύγει και ό κ. Κωνσταντινίδης να θίξει, όπως άλλωστε άποφεύγει όλη ή Έλληνοκυπριακή «δεξιά» κι «άριστερά».

Η μάλλον τό θίγει από τη σκοπιά της «ένωτικής μεριδας» των άστών λέγοντας: « Άπορρίπτοντας τις προτάσεις Άτσεσον και την φόρμουλα Τουομιογία ό Μακάριος κι οι συνεργάτες του άπέρριπταν στην ουσία την ιδέα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα σάν βάση για αναζήτηση μιάς όριστικής λύσης του κυπριακού προβλήματος... Μέσα σ' αυτά, λοιπόν, τά πλαίσια οι προτάσεις που διατυπώθηκαν στην Γενεύη τό καλοκαίρι του 1964 και που έγιναν γνωστές σάν σχέδιο Άτσεσον δέν άποτελούσαν καθόλου μιά φόρμουλα χωρίς ούασαστικό περιεχόμενο που άδιζε ν' άπορριφθεί τόσο εύκολα και χωρίς κανένα προβληματισμό. Δέν άποτελούσαν οι προτάσεις αυτές μιά «φιλοτουρκική» φόρμουλα και θά μπορούσαν ν' άποτελέσουν την βάση για μιά όριστική διευθέτηση του κυπριακού μέσα στα πλαίσια των γενικότερων Έλληνικών (Ελλάδος και Κύπρου) συμφερόντων.

Η φόρμουλα αυτή ήταν στην πραγματικότητα ή τελευταία ίσως εύκαιρία που παρουσιαζόταν για μιά όριστική ή τουλάχιστον ειρηνική λύση του κυπριακού προβλήματος και της δημιουργίας συνθηκών για μιά γενική διευθέτηση των Έλλαδοτουρκικών διαφορών προς τό συμφέρον και των δύο χωρών» (Άλέκος Κωνσταντινίδης: «Τό Κυπριακό — Μυθολογία και

πραγματικότητα», Άθήνα 1976, σελ. 16 και 18).

Άφελείς πατριώτες που δώσατε τό αίμα σας και την ζωή σας για έθνική ολοκλήρωση και άποκατάσταση της Κρήτης, της Μακεδονίας, της Κύπρου.

Τί κρίμα που δέν βρέθηκε για σας κάποιος κ' Άτσεσον ή κάποιος κ. Κωνσταντινίδης να σας πούν πως χωρίς αίμα και θυσίες μιά μέ άπλή άποδοχή ιμπεριαλιστικών σχεδίων θά μπορούσατε άκοπα να καταχτήσετε την έθνική και κοινωνική σας άπελευθέρωση...

Ο καθένας μπορεί να βγάλει τά συμπεράσματα του. Η σωπή δέν είναι χρυσός.

Άθήνα 10 Φλεβάρη 1978

Έκδοτική Ομάδα « Εργασία»
Σταδίου 48 — 8ος όροφος
Άθήνα

ΑΠΕΛΑΣΗ ΕΛΛΗΝΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑ ΑΠΟ ΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ

Παρακαλώ να δημοσιεύσετε την πάρα κάτω έπιστολή μου.

Ζώ μόνιμα στο Παρίσι, όπου και εργάζομαι στο Έθν Κέντρο Έπιστημονικής Έρευνας, ειδικευμένος στη μελέτη της Βυζαντινής τέχνης.

Μαζί με τη γυναίκα μου, γαλλίδα, ρουμανικής καταγωγής και την 9χρονη κόρη μας, και έφοδιασμένοι με τις άπαραίτητες θεωρήσεις, έπισκεφθήκαμε τη Ρουμανία τις παραμονές των Χριστουγέννων, όπου επρόκειτο άρχικά να φιλοξενηθούμε από στενούς συγγενείς της γυναίκας μου σέ χωριό της Τρανσυλβανίας.

Λίγες ώρες μετά την άφιξη μας στο χωριό, και 15 ώρες μετά την είσοδό μας στη Ρουμανία, στις 23 Δεκεμβρίου 1977, δέχθηκα στο σπίτι θείου της γυναίκας μου, έπίσκεψη οργάνων — στρατού ή αστυνομίας — με στολή, που μέ διάταξαν να εγκαταλείψω άμέσως τό ρουμανικό έδαφος, χωρίς να δώσουν καμιά άπολύτως εξήγηση και μέ έθεσαν υπό κράτηση. Η γυναίκα μου με άκολουθήσε μαζί με τό παιδί μας και δέν δέχθηκε να παραμείνει στη Ρουμανία όπως της πρότειναν.

Υπό συνοδείαν μας όδήγησαν στο σιδηροδρομικό σταθμό του Άρνάντ, μας έβαλαν στο πρώτο τραίνο για τό έξωτερικό και οι φρουροί μας μας συνόδευσαν, κρατούμενους, μέχρι τά ούγγρικά σύνορα.

Η ιδεολογική και πολιτική μου τοποθέτηση, από τά έφηβικά μου χρόνια, μου στοιχίσε πολλές ταλαιπωρίες και πολύχρονη φυλάκιση στα δύσκολα χρόνια της εμφύλιας διαμάχης στην Ελλάδα. Από τό 1964, έχω κάνει, άπρόσκοπτα, πολλά ταξίδια στη Ρουμανία, σέ έρευνητικές έπιστημονικές αποστολές για τη μελέ-

τη των μνημείων της μεσαιωνικής τέχνης, σταλμένος από το Γαλλικό Κέντρο Έρευνών, συμμετέχοντας σε Διεθνή Συνέδρια, ή και για οικογενειακές επισκέψεις.

Αγανακτισμένος για τὰ αὐθαίρετα σέ βάρος μου μέτρα από μέρος των ρουμανικών αρχών, διαμαρτυρήθηκε στο γαλλικό Τύπο (Le Monde 30.12.1977), στην Ελληνική Πρεσβεία στο Παρίσι ἀπ' όπου και άρχισε διαδικασία για διπλωματικό διάβημα από τό Υπουργείο Έσωτερικών.

Λυπᾶμαι πού ή έφημερίδα «Αύγή», όπου πρώτα άπευθύνθηκα έδώ στην Έλλάδα, άρνήθηκε νά δημοσιεύσει τή σχετική μέ τήν άπέλασή μου είδηση.

Εύχαριστώ
ΜΙΑΤΟΣ ΓΑΡΙΔΗΣ
Παρίσι

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Πολυεθνικές εταιρίες και Τράπεζες (Π. Σουήζυ)
Αυτοδυναμία και Νέα Διεθνής Οικονομική Τάξη (Σαμίρ Άμίν)

Τό Λιβανезικο αδιέξοδο (Μαχμούντ Χουσεΐν)
Τάσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού (Εμ. Βαλλερστάιν)

Έγκώμιο στο σοσιαλισμό: συζήτηση Σαμίρ Άμίν - Ίζ. Ράσκιν.

Τό περιοδικό

άντί

κάθε δεύτερο Σάββατο
σας ενημερώνει για:

**τά έλληνικά
πολιτικά πράγματα
τις τάσεις
στο χώρο της Άριστε-
ρας
τά διεθνή θέματα
τήν πνευματική
ζωή του τόπου**

άντί

**άποκαλυπτικό
έπίκαιρο
άντικειμενικό**

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωί
• ζωντανή ενημέρωση
• αδέσμευτη έρευνα • ελεύθερη κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες
• με πλούσιο περιεχόμενο
• με νέο έπιτελείο συνεργατών

Η ΑΥΓΗ
στην πρώτη γραμμή της πάλης
για τή δημοκρατία και τήν ανεξαρτησία
της Χώρας
για τήν ενότητα και τήν ανανέωση
του κομμουνιστικού κινήματος

**άγοράζετε
διαδίδετε
τήν
ΑΥΓΗ**